

FUNDAȚIA CULTURALĂ „VASILE NETEA”

MELINTE ȘERBAN

•

**CULTURA MUREȘEANĂ
ÎN MEMORIA CĂRȚILOR**

*

Aducem mulțumiri Consiliului Județean Mureș pentru sprijinul financiar acordat
tipăririi acestei cărți.

Variantă electronică dedicată împlinirii în anul 2018, a unui secol de la înfăptuirea
Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918

FUNDAȚIA CULTURALĂ „VASILE NETEA”
Seria: Caiete mureșene – nr. 18

MELINTE ȘERBAN

CULTURA MUREȘEANĂ
ÎN
MEMORIA CĂRȚILOR

Editura ARDEALUL
Târgu-Mureș, 2006

Lucrare apărută sub auspiciile Fundației Culturale „Vasile Netea”
Președinte: Dimitrie Poptămaș
Târgu-Mureș • România

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȘERBAN, MELINTE
Cultura mureșeană în memoria cărților / Melinte Șerban ; ed.:
Dimitrie Poptămaș. - Târgu-Mureș : Editura Ardealul, 2006

ISBN-10 973-8406-28-5

ISBN-13 978-973-8406-28-5

Consilier editorial: Eugeniu Nistor
Lectori: *Dimitrie Poptămaș, Dr. Ioan Ranca, Mariana Ciurca*
Copyright© *Fundația Culturală „Vasile Netea” & Melinte Șerban*
Culegere și tehnoredactare: Kocsis Francisko

Cuvinte de început

Cultura are un câmp foarte vast de manifestare de la definirea noțiunii, constituirea și elementele ei alcătuitoare, până la tipologia și funcționalitatea instituțiilor implicate. Ea, cultura, este încărcată astfel de valori diverse ce determină, de la un autor la altul, o varietate de roluri și obiective. Nu ne-am propus însă să dezbaterem, în acest excurs de citire a cărților, nici probleme teoretice ale culturii, nici în devenirea lor concretă. Ne îngăduim mai mult să determinăm un imbold spre aducere aminte a ceea ce s-a scris, de-a lungul vremii, despre cultura, oamenii și locurile de pe Mureșul de Sus. E în fapt o *citire*, în parte, a trecutului dintr-o perspectivă contemporană și cu ochii ațintiți spre problematica actualității. Vom avea, așadar, în vedere tradiția școlii mureșene de istorie culturală în evoluția ei de la primele manifestări. Cuprinderea o vedem destul de largă, așa cu o afirmă însăși noțiunea de cultură: istorie culturală și de artă, istoria unor societăți de cultură, a școlii și învățământului, monografiile și chiar bibliografiile, folclor și artă populară, fiind vizate și unele incursiuni critice despre lucrări contemporane. În acest periplu de valorificare ne vom opri însă doar la cărți, fiind o lucrare de evidențieri și aprecieri, omițând articolele din periodice ori presa de specialitate, deoarece ne-ar fi imposibil să le urmărim, ele fiind extrem de multe, răspândite prin diverse publicații. Deși cu părere de rău, deoarece unele și-au dovedit în timp importanța ca act cultural. Vom avea însă în vedere seriile de anuare ale unor instituții de cultură, anuare care au găzduit, odinioară ca și astăzi, studii valoroase de istoria culturii mureșene. La fel și bibliografiile unor periodice sau cărți, elaborate mai ales în ultima perioadă, bibliografiile utile cercetătorului culturii atunci când cuprind și o minimă descriere tematică. Există, la această dată, multe lucrări de istorie literară, monografiile închinatelor unor personalități, studii ample, dicționare literare ori culturale, pe care, cu îngăduința cititorului, le vom menționa, fără să le rezervăm prezentări detaliate. În rest, tot ce, după credința noastră, ar putea face măcar atingere cu fenomenul cultural mureșean, nu va fi neglijat, chiar dacă informația o vom depista în studii ulterioare dacă nu găsim opera propriu-zisă.

De ce o privire asupra culturii românești mureșene în cărți? Pentru că, trebuie spus, atât cartea românească cât și presa în limba română n-au putut apărea în acest perimetru de românitate decât după unirea Transilvaniei cu România. Cauzele sunt multiple, în primul rând politice, după cum grăiesc documentele, care atestă o permanentă frânare a așezării și dezvoltării elementului românesc în acest spațiu orășenesc; în al doilea rând, numeroasele piedici puse în calea înființării unor instituții culturale și economice în stare să susțină propășirea intelectuală a românilor din oraș, nu mulți e adevărat, dar din afara orașului, Târgu-Mureșul fiind înconjurat de o puternică salbă de sate românești. Ceea ce explică în cea mai mare măsură, apariția, pe

de o parte, a unor cărți în alte orașe transilvane, iar, pe de altă parte, lipsa de interes a unor istorici față de aspecte culturale românești mureșene, existente chiar și în aceste condiții acolo unde viețuia o comunitate românească. Fapte ce au determinat ca manifestările culturale românești în durata lor istorică din această parte de țară să fie mai puțin cunoscute și apreciate. Unele din însemnatele contribuții mureșene la cultura națională, îndeosebi cele din perioada interbelică și chiar de astăzi, au ajuns doar pe masa unor specialiști în domeniu, care, singular, le-au apreciat valoarea. Dar cultura mureșeană este importantă și în contextul local și național, și amplă, și diversă, impunând preocupări multiple de valorificare a unui patrimoniu extrem de bogat. Totodată, trebuie ținut cont că Mureșul a dat țării personalități creatoare de prim rang, adevărate brăzdare în țarina culturii românești. Iar pe de altă parte, cultura mureșeană este unitară, apelând cu o constanță izbitoare la național și local și situând mereu localul în național. Unitară prin situarea ei geografică între izvoarele Mureșului și principalele orașe de pe cursul acestuia, „cuprinzând defileul de sus al Mureșului, Munții Călimanilor și ai Gurghiului, cursul superior al Târnavelor, precum și partea estică a Câmpiei Transilvaniei”, cum scria Vasile Netea în cartea sa despre folclorul și folcloriștii mureșeni. Nota dominantă a întregului spațiu este imprimată de Valea Mureșului, „o adevărată axă orografică și economică a părții estice a Transilvaniei”. E un spațiu geografic trăit și istoric, și în suflete, și în spirit, despre care același istoric nota: „Mureșul de Sus, cu adaosul său natural Câmpia estică a Transilvaniei, este deci o regiune cu o străvechie viață istorică, variată ca aspecte pitorești – Nicolae Iorga le numea „aspecte și lumini de basm” –, bogată din punct de vedere economic, activă ca participare la dezvoltarea culturii naționale...”. În acest sens, extragerea evidențierilor despre cultura mureșeană din cărți este menită a cunoaște oameni, idei, evenimente, aspecte culturale dintr-un spațiu limitat. O abordare în ideea de a susține, mai ales, cum istoria culturală locală pune în lumină elemente ce pot contribui la mișcarea culturală românească.

CARTEA ÎNTÂI

De la Școala Ardeleană la Unirea cea Mare

1. Școala Ardeleană

Minți luminate, animate de un profund patriotism, corifeii Școlii Ardelene s-au simțit chemați – cum aprecia Lucian Blaga – „să împlinescă năvalnic ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pârghia ca să înalțe la nivelul de lumină al secolului un masiv de munți cufundat în tenebre. O lume a spiritului trebuia clădită la rezeală, ca să răscumpere istoria pierdută. «Cartea» și «învățătura» erau pentru ei mijloacele unui salt istoric, ce trebuia grăbit și stimulat pe toate căile”¹. Cu atât mai mult se impunea acest lucru cu cât dacă în provinciile românești de sub suzeranitatea otomană „cădeau capete, inclusiv de domni”, în Transilvania „erau în pericol întregul popor român, istoria și limba lui, dreptul la viață liberă alături de frații lui”². Așa se și explică îndârjirea lor într-ale culturii, străduințele de propășire prin învățatură, într-un imperiu speriat de consecințele revoluției franceze: opere reprezentative de istorie, de filologie, manuale școlare, cărți pentru poporul de rând, tot ceea ce însemna o luptă pașnică ce putea ridica pe români la lumină și cultură.

Nu vom aborda problematica vastă, complexă și importantă sub raport valoric și a mișcării ideilor dezvoltată de Școala Ardeleană. În modestul nostru studiu ne vom limita la câteva aprecieri asupra unor opere ale acestor învățați, legați prin copilărie, primele studii și activitate de viața de pe Mureșul de Sus, valea superioară a Târnavelor și Câmpia Transilvaniei la care fac referiri nu o dată.

*

1. Astfel, în multe din operele lui gheorghe Șincai există trimiteri la evenimente, întâmplări, obiceiuri, credințe și superstiții aflate de cărturarul ardelean în contactul cu oamenii din această parte de țară. A văzut lumina zilei la Râciu de Câmpie, în 28 februarie 1754, după o însemnare autobiografică, descoperită și comunicată de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor: „M-am născut la Râciul de Câmpie, în comitatul Turda, în anul 1754”³, dar copilăria și-a petrecut-o la Șinca Veche, din Țara Făgărașului. La Râciu, locuia familia dinspre mamă, Ana Görög, adică Grecu, despre care aflăm chiar din relatările istoricului: „... Moșul meu despre mama Ana, Görög Nicolae, precum povestea el (...), au trecut de la curuți la lobonți și a fost într-aceștia căpitan până la pacea de la Sătmariu, când s-a lăsat de oaste și întorcându-se acasă la Râciu s-a căsătorit cu Ruxanda Terec din Săcel (Săcalu de Câmpie), care sate sunt în câmpia din comitatul Turzii”⁴.

O însemnare deosebită pentru istoria românilor din Câmpia Transilvană, completată de o alta în nota 3 din *Elegie* despre stabilirea familiei sale în Șamșud: „În același scaun (Mureș) este așezat, cu întinsul său teritoriu, marele sat Șamșud, locuit de secui și români. Tatăl meu care locuia aici avea aici o parte de moșie nobiliară, nu moștenită, ci lăsată zălog”⁵. Copilăria petrecută aici, în Șamșud, și nu rareori la bunici, în Râciu, pe valea Comlodului, trebuie să fi fost „fericită în obișnuita viață a satului”, dacă luăm seama că trimiterea la școală în Săbed, peste câteva dealuri, îl nemulțumește. La Săbed, „un scaun mare al scaunului secuiesc al Mureșului, locuit de unitarieni curați”, a fost trimis – își amintește – „ca să învăț ungurește, ci neplăcându-mi locul, nu mult am umblat la acea școală”⁶. În aceste sate așezate la poale de deal cu văi brazdate de ape, când furioase în început de primăvară, când secate de secetă în verile fierbinți, copilul Șincai participă curios și interesat la tot ce însemna viața satului, în sărbători și șezători, la îngrijirea animalelor, la munca câmpului, la grădinărit, înregistrând cu fidelitate diferite aspecte, atitudini și motivații în spiritul muncii gospodărești, regăsite, mai târziu, în administrarea moșiei părintești și, unele, redade contemporanilor, dar mai ales, urmașilor în operele sale. Sunt, toate acestea, nu numai file de istorie a românilor din veacul al XVIII-lea, dar, în același timp, și o complexitate de observații asupra vieții țăranului din Câmpia transilvană, atât de săracă, uneori, în consemnări documentare.

Despre școlile urmate ne lasă câteva însemnări în notele *Elegiei* și în câteva pasaje din *Cronică*. Cuvinte de laudă are istoricul despre orașul Târgu-Mureș, cu școlile și instituțiile de cultură, biblioteca publică (Teleki) și Societatea pentru cultivarea limbii maghiare. Redăm în întregime nota 4 a *Elegiei*, consemnând impresiile și trăirile tânărului gimnazist: „Agropole, va să zică Mureșu-Oșiorheiu, cetate regească și liberă, în scaunul numit (al Mureșului), cu o cetățuie, nu de rând. Aici se află *tabla regia iudecătorească a Transilvaniei*, un gimnaziu romano-catolic și un gimnaziu renumit reformat. Are și (călugări) Minoriti și Franciscani. Mai de însemnat e Societatea erudită ungurească, al cărei secretar perpetuu e renumitul și prea învățatul D. Georgiu Aranka de Zagon. Tot aici este și biblioteca publică foarte înavuțită, ridicată de Exc. D. Comite Samuel Teleki de Szék Cancelariu, și donată publicului. În această cetate mai întâi am început a studia mai solid Elementele limbii latine și ungarice la reformați, foarte mult ajutându-mă în cultura mea prea învățatul bărbat Alesandru Kovásznai, profesorul, care, cât de mare umanist a fost vor arăta și posterității carminile lui funebreale, care cu alte puține de altă natură le-a publicat la Utrecht, în Olanda, în 1782”⁷. Cercetătorul târgumureșean Kocziány L. ne lasă și un portret al profesorului Kovásznai Sándor,⁸ plecând tocmai de la însemnările lui Gheorghe Șincai și făcând și dese referiri la prietenia celor doi învățați. Tânărul Șincai a frecventat, se pare, clasa de sintaxă și poetică, recapitulând gramatica latină elementară, plus stilistica și poetica. Lauda adusă profesorului său nu era deloc întâmplătoare. Kovásznai Sándor, născut în 12 februarie 1730, a studiat la Târgu-Mureș și la Leyden, în Olanda. Cunoștea multe limbi (ebraica, latina, greaca, germana, franceza), studiind cu asiduitate operele lui Voltaire și Christian Wolff, la curtea contelui Lázár János. Ajuns profesor la Târgu-Mureș, se străduiește să completeze

zestrea de manuale pentru colegiu, concomitent cu înnoirea manualelor sale. Astfel, în cursul de istorie universală, iluministul Kovásznai consacră câteva pasaje luptelor dacilor cu romanii și formarea poporului român. Interesante mi s-au părut unele fragmente care, cu siguranță, au avut o influență benefică asupra elevului său, însetat să afle informații despre poporul român și de la învățați ai vremii, pe lângă cele aflate din familie. Unul dintre acestea este cel referitor la luptele lui Domițian împotriva dacilor, „locuitorii acestei țări”, „...locuitorii regiunilor, unde în prezent se află Transilvania și Valachia”. Bazat pe relatările istoricilor antici, profesorul afirmă, în cursul de istorie universală, că Sarmizegetusa de odinioară se găsește înspre munții Grădiștei Muncelului, iar numele râului Sargetia este același cu Strei (Strigy) de astăzi⁸. Într-un alt pasaj, vorbește despre Dacia romană: „Țara noastră, partea Daciei de atunci, devenise colonia romană pe care împăratul Traian a împodobit-o cu construcții admirabile. Urmele acestora, și anume drumuri pavate în jurul Becleanului și în alte părți le putem admira. De unde românii noștri movilele de hotar precum și drumurile pavate le numesc traian...”. Sunt toate acestea îndemnuri pentru tânărul gimnazist de a studia istoria acestor timpuri și locuri, alături de descrierea și aprecierea însemnătății Columnei traiane, prezentate de profesorul târgumureșean după savantul italian Cicarella, trăitor în veacul al XVIII-lea⁹. Cercetătorul târgumureșean avansează și ipoteza că elevul și profesorul s-au mai văzut și ulterior, fără însă să ne furnizeze documente. El se bazează pe ideea că Șincai nu i-ar fi putut lăuda volumul de poezii *Carmina* decât dacă i-ar fi fost dăruit de autor. Or, acest lucru ar fi fost posibil în anii când Șincai, în calitate de director al școlilor naționale greco-catolice din principatul Transilvaniei vizita orașul Târgu-Mureș, unde, în Biblioteca Teleki, își aduna material privind istoria românilor. Cu aceste ocazii, l-a întâlnit, se pare, pe vechiul său profesor, care, de altfel, „era custodele bibliotecii, și i-a fost dăruit un volum de «Carmina»”¹⁰. Și o altă precizare a lui Kocziány L., utilă nu numai pentru istoria învățământului maghiar din Târgu-Mureș, ci mai ales pentru istoria literaturii române. După o schimbare profundă a atitudinii sale față de clasele sociale („stările” din Transilvania), manifestând simpatie față de cei oprimați, se pare sub influența răscoalei lui Horea și posibil datorită lungilor discuții cu fostul său elev, dovadă unele poezii din această perioadă, rămase în manuscris, iluministul Kovásznai moare în 1792, „disperat și singuratic”. La scurt timp, „memoria lui a fost dată uitării, în afară de amintirile lui Gheorghe Șincai, discipolul recunoscător”¹¹.

Cu aceste amintiri frumoase din viața de gimnazist, Gheorghe Șincai „rămâne strâns legat de orașul Târgu-Mureș”, dar și de locuitorii satelor din această parte de țară. „Când își cerceta părinții și frații din Șamșud – scrie profesorul târgumureșean Traian Popa – adeseori se abătea și pe la Târgu-Mureș, lucrând în arhivele și bibliotecile de aici și luând contact cu oamenii mai de seamă ai orașului”¹². Face aceste descinderi în locurile natale mai ales după moartea părinților, când este însărcinat cu administrarea averii familiei din Șamșud și Țiptelnic, obligat să supravegheze lucrările gospodărești. Dar o face și mai vârtos când a administrat, ca director, școlile primare unite românești, înființând unele noi, vizitându-le, nu o dată, pe toate cele existente și îngrijindu-se să aibă dascăli pregătiți, localuri adecvate și minimum de material

didactic. Născut și crescut aici – zice același Traian Popa – „se îngriji mai ales de școli bune în Scaunul Mureșului, dar mai cu seamă în comunele amenințate de pe Valea Nirajului, unde amuțesc tot mai mult accentele duioase ale limbii românești”. Numărul acestora, înființate în Scaunul Mureșului și comitatul Târnavelor, se ridică la douăzeci și șapte, prezentate într-un tablou de profesorul târgumureșean, cu numele comunei, al învățătorului și, ceea ce e foarte important, ziua și anul când li s-au dat patente sau certificat”. Republicând acest tablou, după lucrarea lui Traian Popa, Nicolae Albu adaugă, citându-l pe Dr. Ion Rațiu, că „se crede a fi înființate tot prin Șincai următoarele școli”, enumerând din zona Mureșului: Grebenișu de Câmpie, Săcalu de Pădure, Reghin-Sat, Sânta și Râciu¹³. E de mirare totuși că în acest tablou nu figurează și școala din Căpușu de Câmpie și numele învățătorului Ioan Suci, uns dascăl de Gheorghe Șincai, la 7 martie 1787, deci în aceeași perioadă, după cum vom vedea. Să fi fost școala mai veche și numai dascălul nou? E posibil! Preocuparea lui a vizat întreg teritoriul cuprins în Scaunul Mureș și comitatul Turda și a Târnavelor. Urmărindu-le, se poate observa interesul, capacitatea și sânguința dovedite de Șincai în a acționa în mod direct și fără nici un fel de rețineri în crearea de școli și dezvoltarea învățământului românesc. În numai doi ani, între 1787-1789 a deschis 27 de școli și le-a prevăzut cu dascăli aleși dintre preoți, cantori și intelectuali ai satelor. Au rămas, de asemenea, mărturie câteva însemnări de epocă descoperite de harnicul profesor târgumureșean sau de un alt mureșean, Nicolae Albu, privind grija cărturarului-director pentru calitatea actului educativ și, implicit, a învățătorilor. Este semnificativ, în acest sens, certificatul de numire ca învățător al lui Ioan Suci din Căpușu de Câmpie, satul copilăriei lui Petru Maior, datat 7 martie 1787, semnat de Gheorghe Șincai, certificat consemnat, după Nicolae Albu, care l-a descoperit în Muzeul Blajului, de toți cercetătorii activității istoricului ca director și îndrumător al școlilor românești unite din Transilvania. Tradus din limba latină, certificatul semnat de Șincai glăsuiește astfel: „Prin cele prezente adeveresc întocmai că Ioan Suci este numit învățător la școala română națională ridicată (înființată) în Căpușul de Câmpie situată în teritoriul comitatului Turda și că în cursurile prezente (recente) a învățat bine partea aceea a metodei normale de care are mai multă lipsă însă așa ca în sensul ordonațiunii regești guverniale să fie dator ca în iarna viitoare a veni la Blaj spre a învăța și partea restantă (subl. în text); am găsit de bine a întreba pe toți și pe singuraticii fruntași domni ai acestei comune, ca pe sus-numitul învățător în sensul înaltului decret regesc din 6 Decembrie 1774 îndată ce a început a învăța pe copii, să binevoiască a-l considera și îngriji ca și pe subalternii lor; să fie considerat inamovibil în tot chipul”¹⁴. În textul lui Șincai este vorba de un curs redus de pregătire și perfecționare a dascălilor, organizat de marele învățat pe lângă școala normală blăjeană. După cum mărturisește în nota 4 a *Elegiei*, în perioada de directorat „n-am încetat a inspecta, îmbunătăți, apoi întări” școlile românești. În drumurile sale prin sate, cărturarul ardelean a întâlnit și dascăli care-și neglijavu îndatoririle funcției, cum sugestiv scria Traian Popa, care „s-au refugiat între zidurile scunde ale școlii numai ca să scape de sarcinile grele de iobag, dar nu-și îndeplinesc datoria de dascăl”¹⁵. Constatând faptul încredințat, Șincai trimite, în anul 1790, un raport guvernului cu rugămintea de a lua măsuri aspre împotriva tuturor

acestora. Traian Popa descoperă în arhivele locale un document prin care, ca răspuns la raportul lui Șincai, prefectul Scaunului Mureș este „însărcinat” să soluționeze problema, convocând, la 11 martie 1790, consiliul Scaunului, care hotărăște: „să se conscrie acești învățători și să fie sub supravegherea noastră pentru a corespunde îndatoririlor luate, iar cei ce își neglijează datoria, să fie supuși la suportarea sarcinilor publice”. Se pare că acest raport viza mai mult pe învățătorii din ținutul Mureșului din moment ce ca anexă la această hotărâre se face o listă a învățătorilor suspecti care urmau a fi supravegheați¹⁶.

O altă etapă a contactului cărturarului cu locurile natale și orașul Târgu-Mureș s-a consumat între eliberarea din închisoarea Aiudului și plecarea și stabilirea la moșia contelui Wass de Țaga¹⁷. Acum, „își petrece, mai mult, timpul în Râciu de Câmpie la cele două surori ale sale, măritate de nobilii Teodor Graur și Ioan Calianii. De aici, adeseori vine la Târgu-Mureș și cercetează documentele și cărțile faimoasei biblioteci Teleki”¹⁸. Este o perioadă dintre cele mai triste din viața lui, perioada proceselor atestată de documentele descoperite în arhive de profesorul Traian Popa și prezentate într-o carte, din anul 1924, *Un capitol zbucliat din viața lui Gheorghe Șincai lucrat după documente nouă*, asupra căreia vom reveni într-un alt capitol al lucrării. Nu vom insista asupra acestora, ele fiind descrise și analizate în lucrări speciale închinată cărturarului, au fost publicate, o parte, de Traian Popa, în „Revista arhivelor”, în revista târgumureșeană „Vatra”, în traducerea neobositului istoric Liviu Moldovan, și în „Manuscriptum”, toate referindu-se la procesele lui Șincai¹⁹. Textele ne lasă „un gust amar, amestec de tragic și derizoriu – cum pe bună dreptate le apreciază Cornel Moraru – evidențiind o dată în plus dramatismul și complexitatea personalității marelui cărturar – poate personajul cel mai viu, cel mai omenesc dintre corifeii Școlii Ardelene”²⁰. Ele rămân pentru posteritate, alături de consemnările despre satele din Câmpie, cele referitoare la școlile urmate și dascălii de prestigiu sau cele vorbind despre instituțiile de cultură târgumureșene, documente de istoria culturii, iar pentru Târgu-Mureș și județ, documente ce trimit la evenimente și realități din a doua parte a veacului al XVIII-lea, atât de însemnate pentru istoriografie și istoria literară. E și motivul pentru care le-am reluat în această lucrare.

Cărturarul ardelean și-a consumat o bună parte a vieții, după cum se știe, într-o muncă rodnică de redactare a unor manuale școlare atât de necesare învățământului românesc din acea perioadă. O activitate pentru care „adeseori a fost apreciat, de mai puține ori contestat și mai niciodată răsplătit”²¹. Astfel, a dat culturii românești traduceri, adaptări, unele publicate, altele rămase în manuscris și scoase la lumină mai târziu: două abecedare, un catehism, o aritmetică, o gramatică latină, două gramatici românești, o economie de câmp, o istorie naturală, o lucrare de popularizare a științei de tip manual²². Profesoara Sidonia Puiu, de la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, vorbind despre tipărirea a patru manuale într-un singur an, 1783, urmate, la scurt timp, de altele, scria că toate „ne arată un Șincai febril, impetuos, un erou de epopee națională în lupta cu timpul istoric, care amenința să-i uite pe românii transilvăneni în iobăgie, analfabetism și obscurantism. De aceea, lumina cărții trebuie să pătrundă cu orice preț nu numai în școli, ci și în obștea țăranului, iar manualele de popularizare a

științei, de cunoștințe agricole sau istoria naturii îi sunt adresate și lui”²³. Așa este *Povățuire către economia de câmp*.²⁴, lucrare mai ales de „cunoștințe și sfaturi agricole”, în „folosul școalelor”, dar și a lucrătorilor câmpului, cum reiese din conținutul ei. Multe din sfaturile și cunoștințele vehiculate în carte, autorul le-a cules din experiența câștigată la Șamșud, când, alături de tatăl său, lua parte la munca câmpului și grădinărit²⁵. Cunoaște uneltele de strictă necesitate a plugarului: „plugul” cu părțile lui, dar și cele două categorii de pluguri, simplu și „schimbătoriu”, grapa, „chylindrul”, adică tăvălugul. Dar și principalele plante de cultură în câmp: grâul, secara, rozul, ovăsul, „cucuruzul sau mălaiul”, ca și cultivarea și îngrijirea lor. Nu uită să ne spună că prin Ardeal „serecimea numai cu bucate făcute din făină de cucuruz trăiește”. Vorbind despre „prăsirea dobitoacelor celor de casă”, ne prezintă principalele animale domestice folosite de țăranul ardelean din câmpie, boi, vaci, oi, porci, găini, curcani și curci. Într-un capitol separat scrie despre grădini, vii, stupi de albine, viermi de mătase ș.a.

În același studiu, Sidonia Puiu prezintă *Istoria naturii sau a firii*, lucrare rămasă în manuscris și păstrată la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj. Ca și Învățătură firească spre surparea superstiției norodului, aceasta are ca model lucrarea lui Johann Heinrich Helmuth *Volks Naturlehre*, model „tradus, adaptat, completat”, consacrat prezentării celor trei regnuri ale naturii – vegetal, animal, mineral²⁶. Lucrarea este prețioasă deoarece, deși manual destinat școlii, aduce multe exemple din viața țăranului pentru o mai bună înțelegere de către școlari, dar și de către omul simplu de la sate, cu explicații luate de Șincai din obiceiurile și credințele populare din Câmpie, din jurul Răciului natal. E greu de deslușit care sunt acestea cu exactitate, știut fiind faptul că istoricul a colindat majoritatea comunelor transilvane, unii istorici literari afirmând chiar că vacanțele din timpul studiilor liceale le-a petrecut nu la Șamșud, ci la Mihai Grecu, unchiul dinspre mamă, la Nușfalău, în părțile Șimleului Silvaniei²⁷. Sunt însă câteva observații făcute de Șincai despre întrebuințarea unor plante sau credința populară despre animale care se regăsesc și azi prin părțile mureșene. Pe unele le recomandă spre folosul poporenilor, îndeosebi plante, pe altele le combate drept credințe deșarte. În *Însemnarea* din capitolul *Arbori* explică întrebuințarea acestora în popor: „Frasinul, ulmul și fagul slujește spre facerea uneltelor celor ce se întrebuințează la carre”, iar „De cercuri este bun alunul, mesteacănul, drâmaxul și răchita”, ca să dăm doar câteva exemple. La fel, descrie și legumele și verdețurile folosite la casa țăranului român. Revine la „viețuitoare”, la „dobitoace”, făcând trimiteri la „Economia cea românească”, la păsări și „amfibii” (înotătoare). În capitolul „despre viețuitori” sunt mai multe credințe populare combătute de învățatul ardelean:

„Dară aceia nu este adevărat că ursoaica fată numai cinci dăra de carne, pe care lingându-le apoi, așa le mută în formă de pui”.

„Dară aceia nu este adevărat că totdeauna moare cineva din casa aceia pe care cântă buha”.

„Broaștele tâmpurarie toamna, iarna și primăvara lăcuiesc în apă, iar vara pe uscat și pe secetă se ascund în găuri, supt iarbă și supt flori, pe ploae se ivesc foarte multe și de-aici judecă cei nepricepuți că au plouat cu broaște”.

Interesantă este și o consemnare mărunță din istoria acestor locuri, de parcă ar fi o însemnare de pe foile îngălbenite ale unei cazanii, luată cu siguranță de pe aici. Este vorba despre o invazie a lăcustelor și cum au procedat țărani pentru a scăpa de ele: „Pre ardeleni mai înainte de vreo câțiva ani i-au ajutat și paserile, adică cearele (ciorile), cioicile (stăncuța), graurii, vrăbiile și altele, la strângerea lăcustelor care năpădiser în secuime, iar de acolo se alungaser cu clopote, cu împușcături și cu multe plesnituri și se așezară în comitatul Dăbâței și al Solnocului dinăuntru”²⁸.

Concluzionând, Sidonia Puiu afirmă că *Istoria naturei...* ne oferă astfel o informație „naivă, empirică, la nivelul științei secolului al XVIII-lea, cu limitele și erorile ei”, în același timp cu „un valoros și bogat material lexical cules de la izvorul primar – din satul românesc”²⁹.

Cealaltă lucrare, *Învățătură firească spre surparea superstiției* norodului, ne pune în față multe superstiții populare combătute de iluministul Șincai cu tărie. Rămasă și aceasta în manuscris, a fost semnalată abia în 1923 de I. Radu, studiată și făcută cunoscută, în 1950, de academicianul D. Prodan³⁰. Lucrarea a fost publicată, în 1964, de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, care semnează și un amplu și documentat „Studiu introductiv”, precedat de o *Prefață* a acad. David Prodan. Prelucrare după aceeași operă a germanului Helmuth – observă istoricul David Prodan, confruntând textul cu modelul – „că Șincai e nu numai traducător, că el a făcut operă de selecție, de adaptare, de aplicare la condițiile propriului său popor; că menindu-i poporului român opera sa, și-a remodelat modelul, a redus sau completat, a simplificat sau limpezit, a reținut ceea ce era cunoscut și țaranului român, a făcut înlocuiri de exemple străine de el cu altele familiare lui, a căutat să fie pe înțelesul lui, să-l convingă cu argumente accesibile lui. Cu un cuvânt, lucrarea alcătuită spre folosul țaranului german a convertit-o spre folosul țaranului român, a menit-o să-i «surpe» propriile superstiții”³¹. Am reprodus această lungă caracterizare deoarece, prin ea, acad. D. Prodan extrage întreaga semnificație a demersului șincaian, care se alătură „Studiului introductiv”, un studiu luminând atât epoca, cât, mai ales, viața și opera cărturarului și cu atât mai mult coordonatele ideatice, de conținut ale lucrării. Cu adevărat, valoarea enciclopedică a lucrării, însemnătatea lingvistică, socială și pedagogică, cu aplicare, prin cunoașterea foarte bine a vieții țaranului român, a vieții satului, la luminarea, educarea și combaterea obscurantismului. Tocmai aceste credințe și obiceiuri, culese de istoric din atmosfera satelor din Câmpie, am dori să le evidențiem. Ele fac parte din patrimoniul mitologic, antropologic și etnografic al poporului român și interesează, fără îndoială, istoria culturii mureșene. Pe acest temei, târgumureșeanul Valer Pop avansează ideea unui „Șincai – precursor al etnografiei mureșene”, descoperind „credințe în zoomorfism”, „în dedublarea personalității”, „în puterea unor vrăjitori de a chema morții”, și alte multe credințe și obiceiuri populare³². Ca și în alte lucrări de popularizare a științei, și în *Învățătură firească...* se întâlnesc credințe și obiceiuri care bântuie și azi satele Câmpiei transilvane. Vom încerca să reținem câteva exemple:

În capitoul „despre proprietățile trupurilor”, cărturarul vorbește despre credința în transformarea oamenilor în fiare, o credință veche în zoomorfism,³³ combătând-o ca superstiție, după ce demonstrează atât netemeinicia ei, cât, mai ales, imposibilitatea

fizică „pentru că mutarea aceasta se împotrivesc naturii trupurilor”; „Ce nebunie sau ce ne-înțelepciune n-au fost și n-ar fi, așadară, a crede că oamenii, cu puterea satanei, se pot sau cândva s-au putut face nevăzuți au muta în iepuri, mâțe, câni, cai, și mai ales în lupi? Că acestea nu s-au întâmplat vreodată, ci înțelepții cei de demult, ca să îndrepte năravurile și plecările cele rele ale oamenilor, au scris și niște fabule sau povești în care pre oameni i-au tipărit după năravurile și plecările lor cele rele, adică: pre cei mânioși pentru mânia lor i-au numit lei; pre cei nesățioși lupi; pre cei bețivi porci; pre cei scumpi câni ș.c., de unde apoi cei fără minte rău au socotit că doară oamenii s-au fost mutat în dobitoacele acestea. Și de aici au izvorât după aceea toată superstiția”³⁴.

Capitolul următor privind „mișcarea trupurilor” ne pune în față multe credințe. Una, că „omul, pre cum vorbesc superstițioșii, se poate replica” (dedubla), ceea ce „fizicește vorbind, tocmai cu neputință este...”. Și, aici, Șincai apelează, nu o dată, la „esperiență”, la cunoaștere, la înțelepciune: „Iară despre ce înțelepțește nu ne putem îndoi, aceea trebuie să o credem, de nu și putem străbate cu priceperea noastră pricina pentru care se face. (...) Toate fabulele sau poveștile acestea s-au scornit de oameni ca aceia carii mult s-au înșălat cu judecata și s-au înrădăcinat în deșarta credere. Și ce povestesc țărani despre replicările oamenilor sunt numai vorbe băbești scornite în șezători, ca cu atât mai lezne să-și petreacă muierile și fetele vremea, când torc”³⁵. Într-o „Însemnare”, din acest capitol, revine la noțiunea de „esperiență” în legătură cu existența „în creierii noștri” a fantomelor („năluciri“): „... tătusi unele năluciri pentru aceea nu se pot tăgădui, pentru că esperiența multora le întărește; dară nălucirile acelea nu sunt afară de noi, fără numai în noi, adică ni se năzăresc nouă prin lucrarea vânelor vederii feli de feli de tipuri, care numai în creierii noștri se fală, iară nu și afară de noi. Căci leapădă frica, întărește-ți inima, mergi la năluca ce ți se pare și, vrând a o prinde, însuș vei simți și vei vedea că nu este lup, sau urs, sau cal, și ca precum ți se părea ș.c., ci este un spin, un scau sau altăceva”³⁶. Și credința în spiritism „cu neputință este și aceea ca să se chieame morții din mormânturile sale prin orice fel de cercuri și vrăjitori. Sorocirea aceasta numai acela o va putea crede căruia îi lipsește mintea și înțelepciunea omenească. (...) Dracul încă nu poate lua tip de trup omenesc, pentru că nu poate nemișlocit lucra în trupuri și, fără de aceea, nu are vreo amestecătură în crugul nostru cel pământesc. Drept aceea învățătura de a soroci pre cei morți și de a-i întreba despre lucruri ascunse e numai bârfeală scornită de oamenii cei superstițioși”³⁷. În același timp, pentru a lămuri oamenii, atrage atenția asupra vrăjitorilor care „știu meșteșuguri ascunse prin care ei lezne pot înșăla pe cei ne-nvățați”. Pentru că „sunt mai multe feliuri de unelte cu care, prin mișlocirea razelor luminei, se pot întipări prea groaznice forme de lucruri, măcar că lucrurile nu sunt de față”, descriind procedee ce folosesc vibrația aerului, oglinzile, „lâmpada de vrăjit” (lanterna magică), ierburi mirositoare, lumini și umbre etc.³⁸.

Cărturarul ardelean aduce în față cititorului și „legile mișcării trupurilor” prin care demolează credința că „prin vrăjitură și prin zicerea unor cuvinte”, adică descântece, „așa de a lega pre om” „cât să nu se poată duce de pre un loc, ci să rămână neclătit într-însul”. Tot așa „între nebuniile superstițiilor” există credința că unii pot

lega oamenii, dar și „pe păsări ca să nu poată zbura, pe fiarele cele sălbatice ca să nu poată fugi și flintele ca să nu poată slobozi”³⁹. Alte superstiții „care foarte s-au lătit și înrădăcinat și între unii români” sunt „aruncarea cu ciurul”⁴⁰ pentru a „gâci” și „nimerii făcătorii de rău” sau „nuiaua cea de gâcit”, prin care „supt mornăirea unor cuvinte” și „cu baterea sa în pământ trebuie să descopere toate lucrurile cele ascunse și mai ales comorile cele din pământ”. După ce prezintă un întreg ritual al tăierii și pregătirii ei, Șincai continuă: „Apoi zic că nuiaua așa tăiată (o mlădiță cu două crengi) trebuie să aibă puterea de a arăta, la pofta vrăjitorului, unde se află vâne de metaturi sau comori în pământ și carii oameni sunt ucigători și furi...”⁴¹. În Câmpie, unde lipsa apei potabile este o tristă realitate, îndeosebi în verile secetoase, practica „cu nuiaua de gâcit” se utilizează și astăzi pentru determinarea locului izvoarelor și acolo se sapă fântâni.

Nu lipsite de interes sunt și însemnările despre apă, „una dintre stihiiile cele mai de folos de pre lume”. Oprindu-se asupra unor „nebunii de a superstițioșilor”, socotește că „cea mai de frunte este proba de apă cu care se folosea mai demult spre aflarea și dovedirea strigoilor”. Șincai, știind că a fost utilizată de Inchiziție, scrie că „la atâta nebunie agiunsesse nu numai țăranii ci și judecătorii noroadelor de își întipzuia că strigoile nu se pot afunda în apă ci trebuie să înoate pe deasupra ei...”⁴². Tot despre apă „se ține socotirea că sunt râuri ca acelea care, din firea sa, poftesc ca în fieștecare an să se înece cineva într-însele”, explicația dată fiind foarte simplă, existența unor „înșălătoare locuri, negândite afunzimi și multe vâltori”⁴³. Credința mai viețuiește și astăzi la oamenii, nu numai săteni, din localitățile așezate pe cursuri de ape, mai ales acum când aceste „negândite afunzimi” sunt săpate cu excavatorul, iar Șincai a avut de unde le culege, ținând cont de tributul de vieți omenești plătit Mureșului ori Oltului, iar în primăverile cu topiri masive de zăpadă chiar și Comlodului, care, pe atunci, trecea prin mijlocul Râciului, existând chiar și un mic lac. Pentru a ajunge la Târgu-Mureș, țăranii utilizau barca, iar mai târziu, aici, s-a construit un pod, putându-se trece cu carul. Locului i s-a spus „Peste tău, la stupătură”, denumire intrată și în folclorul local⁴⁴.

La fel de interesante sunt și însemnările despre aer, „unealta cea mai de frunte a sănătății noastre”; despre vânt și despre sunet, comportând multe superstiții precum cea că „vântoasele cele cumplite de dracul se stârnesc”,⁴⁵ sau nebunia „a ținea că pentru sunetul cel falnic al clopotelor, carele se aude câteodată, va muri cineva”,⁴⁶ despre foc cu aplicație la o casă de bolnavi, unde „lumina arde mai slab și mai pre-ncet” din lipsă de oxigen;⁴⁷ despre fenomene ale naturii, „meteori sau lucrările din aer”, printre care credința că „au poat cu sânge”, „piatră pucioasă”, chiar „au ploat petri, broaște, lapte, grâu, lână, mătasă, plumb, zer, argint și aur”, toate „atâta sunt de zglobie de nici sunt vrednice ca să ne împotrivim lor cu cuvântul...”⁴⁸.

Gheorghe Șincai, alături de ceilalți iluminați români, a cunoscut bine, firesc și în amănunțime cultura populară – obiceiurile, credințele, literatura populară⁴⁹. *Învățătură firească...* „are meritul, marele merit de a fi prima lucrare de proporții din literatura și cultura românească prin care cunoștințele științifice sunt «aplecate» – după expresia lui Șincai – în mod direct pentru înlăturarea superstițiilor...”⁵⁰. Încercând să îndrepte diferitele superstiții, „mirăzării și boscoane”, cartea sa dovedește atât cunoașterea

credințelor, a culturii folclorice cât și dorința ardentă de a-l îndrepta pe sătean spre cunoaștere, întărirea judecății, încrederea în experiență și rațiune. Dacă Gheorghe Șincai ar fi reușit să publice această carte, cultura românească ar fi înregistrat o primă lucrare de folclor, etnografie și credințe ale românilor transilvăneni, cu aproape două decenii înaintea medicului Vasilie Popp.

2. Petru Maior

Comparativ cu ceilalți corifei ai Școlii Ardelene, PETRU MAIOR se singularizează, arborând „un comportament original la acea dată, dar care va deveni notoriu și tradițional în veacul al XIX-lea”⁵¹. Poate, tocmai de aceea, Nicolae Iorga își va intitula capitolul despre iluminismul românesc din *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*⁵² „Epoca lui Petru Maior”. Intuiția lui Iorga viza comportamentul spiritual al cărturarului ardelean, care n-a năzuit „să transplanteze tezaurul de cunoștințe dobândite în apus pe port-altoiul spiritualității regăsite acasă, ci face din aceste cunoștințe instrumentul puternic de prospectare a realității românești (s.a. – I. Ch.), de înțelegere și orientare a psihologiei intelectuale autohtone și de integrare într-un circuit valoric al formelor românești de expresie, câte se manifestau distinct la data respectivă.”⁵³ apelând la istorie, el nu neglijează realitatea imediată atât din viața intelectualului cât și din cea a omului de rând în întărirea în credința creștină, în educația morală, sufletească, odată cu educația prin școală, pentru ridicarea neamului românesc la înălțimea veacului. Dacă Gheorghe Șincai a făcut-o prin înființarea de școli pentru sate și înzestrarea lor cu cele de trebuință, de la învățători la lăcașuri de școală, concomitent cu scrierea și tipărirea unor lucrări de popularizare a științei ori manuale școlare, Petru Maior își extinde aria lucrării, prin contactul direct cu poporul său, îndeplinind, din punctul acesta de vedere, un adevărat apostolat în ideea celor argumentate de el despre menirea unui protopop, a unui ierarh al bisericii, dedusă din păstorirea chorepiscopilor din veacurile de început ale creștinismului⁵⁴. După cum demonstra în *Protopopadichia*,⁵⁵ lucrare apărută postum și reluată prescurtat în câteva capitole din *Istoria bisericii românilor*,⁵⁶ imitația protopopilor, ca instituție milenară la români se cerea întărită. Chiar dacă exagera privind puterea legitimă a protopopilor, „ca un factor de limitare și îngrădire a puterii arhieresti, a episcopilor”, poziție ce marca o întoarcere la statutul medieval, mesajul lui Petru Maior „devine constructiv, chiar imperativ, caracteristic filierei ecleziastice, de neeludat a iluminismului românesc din Transilvania”⁵⁷. Am reținut aceste idei deoarece ele marchează întreaga atitudine a cărturarului protopop în lunga sa activitate de peste 24 de ani de pe Mureșul de Sus și din Câmpie.

Petru Maior, mai puțin preocupat de viața proprie, ne lasă foarte puține date biografice în opera sa. O face o singură dată, și atunci pentru a se apăra în fața dușmanilor care-i „aduseseră în discuție viața sa particulară”, cum constata cu îndreptățire Nicolae Iorga. Astfel, atât data cât și locul nașterii au suscitad numeroase

discuții. În lipsa documentelor, istoricii literari au optat, prin supoziție, pentru date diferite, de la 1753 la 1761 ca an al nașterii, mai mulți dintre ei fixându-se, mai mult prin calcule cronologice, asupra anului 1760⁵⁸. Aceeași îndoială a planat multă vreme și asupra locului nașterii, stabilit până la urmă la Târgu-Mureș, și nu în Căpușu de Câmpie⁵⁹. În satul din Câmpie s-a mutat ulterior, în toamna anului 1762, protopopul Gheorghe Maior al districtului Nirașteu, cu sediul în Târgu-Mureș, și aici a copilărit viitorul istoric. Era un sat vechi, specific Câmpiei transilvane, așezat între „dealuri molcome” și traversat de același râu ca și Râciu și Șamșudu lui Șincai, Comlodul. Petru Maior a crescut aici, alături de ceilalți copii ai Căpușului, într-o familie numeroasă a protopopului Iclandului Mare, la muncile câmpului, păscutul vitelor sau la activitățile casnice. Dar, nu o dată, a stat și la Bărdești, sat apropiat de Târgu-Mureș, la bunica sau unchiul dinspre tată, localitate de care îl vor lega vii amintiri⁶⁰.

Și asupra locului primelor studii există încă discuții. Dacă cercetătorii sunt unanimi în privința începerii acestora la Căpușu de Câmpie, unde urmează, conform legislației de atunci, primele trei clase, familiarizându-se cu scrisul, cititul și socotitul, următorii ani de studiu, neavând nici o acoperire documentară, sunt disputați: pentru gimnaziul romano-catolic din Târgu-Mureș⁶¹ și gimnaziul blăjean⁶². Majoritatea opinează însă pentru prima variantă, argumentând, după Traian Popa, că românii din preajmă, îndeosebi din Câmpie, își înscriu copiii la gimnaziile ungurești și instituirea, mai târziu, de către Petru Maior a unei fundații pentru doi tineri români la acest gimnaziu târgumureșean. Se pare că la acest liceu de tradiție, frecventat de „o mulțime de copii români”, Petru Maior urmează, între anii 1766-1769, primele trei clase (Principia, Gramatica și Sintaxa), acumulând cunoștințe de istorie, gramatică, limbile latină și greacă și aritmetică. „Un copil inteligent, receptiv și dornic să afle cât mai multe lucruri despre lume și viață”, cum era băiatul protopopului din Căpușu de Câmpie – afirmă Serafim Duicu – „putea să se aleagă cu un frumos bagaj de cunoștințe umaniste, foarte utile pentru orice carieră ar fi îmbrățișat”. Așa cum viața de internat, dusă împreună cu copiii de diverse naționalități (unguri, români, greci – români macedoneni – și alții) „l-a disciplinat” și i-a creat anumite deprinderi și forme de judecată⁶³. Locul nașterii și al studiilor gimnaziale, orașul Târgu-Mureș, rămâne permanent în sufletul cărturarului, unde va reveni nu o dată, fie la unii prieteni, fie cu însărcinări oficiale, și unde, la un moment dat, își va cumpăra pentru bătrânețe o casă. Acești primi nouă ani, petrecuți în Căpuș, Bărdești și Târgu-Mureș, îl vor pune pe tânărul studios în fața unor diverse probleme și realități contemporane, în primul rând cu cele aflate în casa părintească, o casă de intelectuali, dar și cu viața țăranului din Câmpie, cu traiul greu al acestuia, cu obiceiurile, tradițiile și, deseori, cu superstițiile ce-l bântuiau, cum, tot în acești ani, se confruntă cu diferența de concepție de viață ori de confesiune. E edificator pasajul din deschiderea „Cuvântului înainte” la *Istoria bisericii românilor*, unde vorbește de „dorul nestâmpărat carele pururea l-am avut a cunoaște întâmplările bisericii românilor” ce-l mistuiau: „Din pruncie am auzit bucuros pe bătrâni când grăia despre lucruri vechi ale bisericii și ale vlădicilor în tinerețele sale văzute sau și de la părinții lor auzite”.

Plecând spre alte zări spre a se instrui, tânărul înzestrat și dornic de cunoaștere se va reîntoarce pe meleagurile mureșene după ieșirea din călugărie. Oferindu-i-se parohia Reghinului de către episcopul Ioan Bob, cu promisiunea de a fi investit, la scurt timp, și cu funcția de protopop al districtului Gurghiu, Maior pleacă, nu prea mulțumit, „cam prin octombrie 1784”, spre „orașul de pe deal”. Dar, cutremurat de friguri malarice, se oprește la Târgu-Mureș ori la Bărdești⁶⁴. Toamna petrecută aici a fost foarte agitată pentru locuitorii orașului și pentru cei din împrejurimi. Cu atât mai mult pentru tânărul preot. Veștile alarmante despre răscoala lui Horea se îmbulzeau și pe Valea Mureșului și în Câmpie: „răscoala se întindea; satele ardeau; nobilii făceau agitație antiromânească; el bolnav, ținut la pat, fără mijloace de trai, ajutat probabil de frați până la punerea pe picioare. O stare sufletească din cele mai mizerabile și mai disperate”⁶⁵. Se pare însă că Petru Maior a rămas mai mult timp pe aici așteptând preparativele pentru numirea lui care se încheie abia în vara anului 1784, când Ioan Bob emite patenta de numire ca paroh al Reghinului, protopop al Gurghiului și inspector al Abafăii (azi, Apalina)⁶⁶. Apalina devenise protopopiat în anul 1750, când i se arondează parohii din comitatele Turda, Cluj și Scaunul Mureș aparținătoare protopopiatului Sânmărtinu de Câmpie, iar mai târziu se încorporează protopopiatului Gurghiu cu sediul la Reghin. Gurghiul se asociază în același an, 1750, cu cel al Monorului, devenind unul dintre cele mai întinse protopopiate transilvane. Avea doar 25 de ani și primise o investitură deosebit de importantă, titlu cu care se va mândri întotdeauna. Importantă, mai ales, pentru că, după noua organizare administrativă din 1784, comitatul Turda, cu centrul la Reghin, devenea cel mai mare comitat din Transilvania, iar protopopul Gurghiului și inspectorul Abafăii avea sub jurisdicția ecleziastică credincioșii greco-catolici de pe Valea Mureșului de la Toplița până aproape de Târgu-Mureș, de pe Văile Gurghiului și a Beicii, o parte din satele de pe Câmpia Transilvaniei și o parte din satele bistrițene, înglobând 47 de localități,⁶⁷ o responsabilitate foarte mare sugerată de Maior însuși: „ci fiind la Reghin și oficiolatul și Tabla varmeghiei Turdei, după datina de atuncea (adică Prefectura și Tabla Regească sau Curtea de Apel), au fost de lipsă de un om ca dânsul acolo”⁶⁸ și, după cum explică Maria Protase, era nevoie de „prezența unui om excepțional, răbdător și zelos”; „orgolios și îndrăzneț, făcut să învingă”⁶⁹. În plus, sosind la Reghin, constată cu durere existența unei atmosfere de învrăjbire dintre nobilii unguri și țărani români ca urmare a răscoalei lui Horea abia încheiate, cu temnițe adăpostind țărani, dar și preoți din Câmpie mai ales, dar și din satele bistrițene și de pe Gurghiu și Valea Beicii, adică din întreg comitatul⁷⁰. Realități percepute pregnant atât la Reghin, cât și din contactul direct cu preoții din comitat la sinodul de la Solovăstru, de lângă Reghin, din 20 septembrie, la care au participat 46 de membrii pentru investirea sa oficială în funcția de protopop. Confruntat și cu alte realități din protopopiat, cum ar fi starea preoților și a lăcașurilor de cult, cu multiplele probleme ale țăranilor, cu situația școlilor și a învățământului în general, Petru Maior și-a dat seama că trebuie să se implice în toate acestea. Astfel, scria Maria Protase, „el se angajează în cele mai diverse acțiuni, ia cele mai îndrăznețe inițiative, răspunde celor mai imperioase chemări. Încercând să se ridice la înălțimea modului de manifestare iozefinistă, ale cărui principii le împărtășea,

valorificându-le consecvent în folosul poporului său, devine în egală măsură educator, instructor, cărturar, gospodar și, nu o dată, mandatar al celor mulți și asupriți⁷¹. Petru Maior pleacă în această extraordinară aventură canonică și laică de la ceea ce susținuse cu îndârjire în *Protopopadichia* de la 1796 privind prerogativele și drepturile protopopilor, adică datoria lor de a cerceta canoniceste bisericile și preoții, dar și comportarea acestora în societate, concomitent cu viața enoriașilor, atât cea socială cât și cea de familie, idei reluate și propovăduite în opera sa omiletică.

Dacă parcurgem cărțile maioriene, găsim multe însemnări, date și informații, dar și concepții aplicate în această extraordinară muncă din cel aproape un sfert de veac reghinean. Învățul protopop a fost cu mult mai mult și mai statornic legat de Mureșul de Sus și Câmpie decât Gheorghe Șincai. Cele mai surprinzătoare mărturii le aduce *Răspuns la cărtirea...*, văzut de Nicolae Iorga drept opusculul în care „se povestea simplu, într-un tot mișcat, cariera de lumină și facere de bine a protopopului, pe care Vaida-l acuza de lăcomie, ambiție și necuviință față de episcopul său”,⁷² iar Maria Protase, o scurtă, dar elocventă carte, „poate cea mai antrenantă scriere polemică de interes personal, convertită original în pagină autobiografică” și „document pentru om, dar și pentru epocă”, care „proiectează realitatea protopopiatului în sfera datelor concrete”⁷³. Nicolae Albu, profesorul preocupat o viață de Petru Maior, este mai rezervat: „oricât ne-ar fi de drag Petru Maior și opera lui – scria autorul *Istoriei învățământului românesc din Transilvania* referitor la aprecierile protopopului privind știința de carte din vremea sa –, trebuie să vedem în aceste rânduri lucruri (afirmații) puțin exagerate”; sau, cartea e „o pledoarie, și deci trebuie apreciată ca atare, fiindcă regiunea în care a venit P. Maior ca protopop nu era nici pe departe atât de înapoiată cât sau cum o prezintă el”⁷⁴. Sigur, motivațiile în susținerea uneia sau alteia dintre opinii sunt diverse și bazate, mai ales, pe câte un fragment din afirmațiile maioriene. Acestea par exagerate și pentru că lucrarea este o scriere polemică și în cazul acesta explicațiile la obiect sunt estompate, iar pe de altă parte, micul opus apăra munca lui de o viață. Credem că Petru Maior are dreptate când constată cu durere și în termeni duri lipsa de preocupare în direcția învățării de carte, realitate remarcată, în aceiași termeni și de Gheorghe Șincai în satele din Câmpie, Mureș ori Târnave.

În început, Petru Maior își încadrează investirea sa ca protopop „întru acele vremi când și de aceia se hirotonea preoți care nici a ceti nu știa cum se cuvine, și protopopii, de obște grăind, cu așa puțină învățatură era, că se afla unii carii mai nu-și știa numele iscăli”. O tristă realitate, întâlnită în protopopiat și asupra căreia se va opri și în alte scrieri. În același timp observă și starea enoriașilor, „de obște grăind, mai mult cu numele creștini, nemica nu știu, sau tocma puțin de ale creștinătăței”⁷⁵. Văzută din punctul de vedere istoric, realitatea pare zguduitoare, în multele ei aspecte, dar învățul protopop raporta această realitate la imperativele epocii sale. Și de aici îndemnul de a pune aceste idei în lucru, de a se dedica ridicării spre lumină a tineretului mai ales dar și a poporului, când scrie, nu fără amărăciune și o oarecare „tânguire sinceră”: „Niciodată nu mă conțenesc de lacrimi, privind la covârșita milă a împărăției cea cătră români arătată și văzând puținul rod pentru ne-ntocmirea lucrurilor: care de la singuri români atârnă”. Așa se explică și imboldul spre însuflețirea

învățământului. Înscriindu-se în ideile luministe ale epocii, alături de Șincai și alți învățați din Transilvania, Petru Maior, independent de aceștia, dar cunoscându-le strădaniile, se preocupă, mai cu seamă, de impulsivitatea învățământului românesc sătesc, prin el văzând și ridicarea țăranului spre cultură, căutând, spre deosebire de colegul său de la Roma, modalități practice cu rezultate cât de cât benefice: „Prin toate satele au rânduit și au întezit feciorii și fetele, mici cu mari, să meargă la diacu bisericeii a învăța lucrurile cele creștinești; și părinților le-au poruncit ca să facă pre fiii săi cele ce au învățat să le procitească acasă, în toate zilele, seara și dimineața, în auzul tuturor celor din casă. Cu această mijlocire, învățară și părinții de la fiii săi, auzind adeseori; almintea nu era cu puțință a dumeri pe bătrâni ca să învețe”⁷⁶. El ne lasă o pagină memorabilă, „antologica pagină, ce înfățișează unul din cele mai autentice acte de cultură luministă”, încărcată de „semnificația și puterea emotivă a faptului în sine”⁷⁷ și de aceea citată cu respect și evlavie de toți cercetătorii operei maioriene: „Mergea Petru Maior prin sate, unde, adunând pruncii, făcea examen, pre cei ce știa îi lăuda, pre ceia lalți părintește îi dojenea și rânduia mijlocitori ca să învețe. Vara umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sunt adunați pruncii a paște vitele și văzându-i îi striga la dânsul; careii cunoscându-l, îndată alerga toți acolo și el îi întreba de cele ce au învățat și, de nou, îi mai învăța și-i lumina, având osebită dulceața a băului cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit. Atâta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățatură, cât pruncii uitase jucăriile sale, ci, când se întâlnea, la uliță, tot de învățatură grăia și se întreba unul pe altul; fetele cele mari încă adunate la șezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii, despre învățatura lucrurilor celor sfinte povestea și se întreba. Atâta au fost întru întâiu prostiia oamenilor acelora, în treaba învățaturii aceștia, cât unii, ca când ar fi venit o nevoe mare pe sat, așa, și până la domniile locurilor au ajuns cu plânsoare asupra protopopului ca să-i scutească de învățatură. Iară, după aceea, văzând nu numai pre fiii săi, ci prin dânșii și pre sine însuși învățați, în cele trebuincioase, i-au ertat de păcate lui Petru Maior și părinților lui ce le-au făcut”⁷⁸. Multe din strădaniile sale spre orânduirea și dezvoltarea învățământului românesc sătesc nu sunt însă cuprinse în opere, de aceea nu vom insista asupra lor. Ele au fost prezentate de biografia activității protopopului, fiind cuprinse în scrisorile trimise de Maior ierarhului blăjean, episcopul Ioan Bob. Cea mai spectaculoasă acțiune a cărturarului s-a consumat, pe mai mulți ani, în sprijinirea școlilor mănăstirești, cu deosebire a celei din Runcu, de pe Valea Gurghiului⁷⁹. Adesea, corespondența sa vizează direct dascăli și dieci din satele protopopiatului, toate atestând un Maior intransigent, bun gospodar, preocupat de existența unor dascăli instruiți, lăcașuri de școli dotate cât de cât material și chiar a unei școli normale românești la Reghin. Așa îl vede și I. Chindriș când scrie: „Energia lui Maior în promovarea și apărarea școlii românești nu are limite, iar curajul său nu are măsură”⁸⁰.

Alături de preocupările vizând dezvoltarea școlii românești se înscriu și cele îndreptate spre apărarea bisericii românilor, văzută de învățatul protopop ca nucleu al vieții și ființei neamului, idee ce a penetrat veacurile până astăzi. Așa se explică grija lui nu numai pentru organizarea vieții bisericești, pentru calitatea și pregătirea preoților, pentru verticalitatea morală a acestora, exemplul elocvent fiind atitudinea

față de frații lui preoți, îndeosebi față de nepotul său Grigore Maior,⁸¹ dar și strădania pentru a ridica biserici, chiar zidirea unei biserici românești la Reghin. O luptă îndelungată consacrată zidirii acesteia, plină de opreliști din toate părțile (patriarhatul săsesc, nemeșimea comitatului, și chiar ierarhul episcop Bob), dar, până la urmă, cu rezultatele dorite, deoarece protopopul îi acorda o însemnătate deosebită. Construirea în inima orașului vechi a unei biserici românești, alături de „oficiolaturile varmeghiei”, „devenea în realitate un organ politic pentru românii din întregul comitat, contribuind implicit la creșterea prestigiului și organizarea elementului românesc”⁸². Consecvent ideilor sale, a stăruit, „între acele vremi aspre”, în a menține statutul și prestigiul preoților și al slujitorilor bisericii. Ne-o spune, cu nedisimulată mândrie, în aceeași carte, *Răspuns la cârtirea...*: „Ferească Dumnezeu apoi să fi răbdat Petru Maior la vreun preot sau porice slujitoriu bisericesc a sa face de la oarecarele vro nedreptate”. Dar putea fi, în același timp, la fel de aspru cu oricare dintre ei, lucru ușor de observat când evocă într-o „predică” spusele apostolului Pavel: „preoții cei ce-și țin bine dregătoria cu îndoită cinste să se cinstească”, comentând-o astfel: Nu zice că preoții carii sunt născuți nemeși să se cinstească cu îndoită cinste, ci cei harnici și mai vrednici”⁸³. Deși tipărite după sosirea la Buda, *Propovedanii...*, *Didahii...* și *Prediche...*, toate aceste trei cărți au fost concepute și chiar redactate la Reghin și, mai mult, au fost rostite în fața enoriașilor din protopopiat⁸⁴. În ele se simte acel Maior „educator al mulțimii”, și „sfătuitor înțelept”, „un observator social foarte critic, un spirit atașat «umilițiilor și obidiților» veacului”⁸⁵. Predicile maoriene comportă, dintru început, cele două componente: spirituală și civică. În lumina acestor comandamente va cere preoților: „Drept aceea nu firești fără nevoie grije cătră poporeni voștrii: rugați, propoveduiți, dojeniți, amenințați, certați. Nu vă odihniți, până ce nu vor înceta obiceiurile cele rele ale poporului vostru, până ce nu se vor desrădăcina pisma vrăjmășiilor dintre poporeni voștri, până ce mai vartos tinerii nu se vor învăța bine întru învățătura cea creștinească”⁸⁶. În același mod și ton le vorbește și dascălilor și școlarilor, aceste trei cărți fiind, la prima vedere, o completare a celor spuse în *Răspuns la cârtirea...* Preocuparea principală, mai ales în *Didahii...*, urmărește educarea tineretului prin cele trei componente ale vieții social: familia, școala și societatea⁸⁷. Cartea, cu cele cincisprezece Didahii, a fost rostuită „pentru creșterea fiilor”, „la îngropăciunea pruncilor, deoarece, credea Petru Maior, „unii cari sunt mai bogați de fii și au mai grea datorie de a asculta didahiile cele pentru cercetarea fiilor, mai des se văd la petrecaniia morților, pentru ale lor vremelnice pricini, decât în biserica a plini cea pentru ascultarea sfintei liturghii și a învățăturilor celor sufletești...”⁸⁸ De aceea, învățatul protopop vorbește despre rolul însemnat al tatălui, cu responsabilități mari în familie, nu precum cel care, după ce hălăduiește prin sat duminica și în sărbători, sau „stând la cricimă”, seara venind acasă, „faci larmă și alungi pre toți din casă”; al mamei, care nu trebuie să se comporte precum cea ce-și ajută fetele să păcătuiască, pentru că „cu atâta mamă-sa întru sine se desfătează”; al întregii familii pentru o educație în cinste și omenie. Și subliniază Patru Maior, în aceeași *Didahie 6*: „Luați aminte, fraților. Fiii nu sunt dar, sunt lucru încredințat...”, iar responsabilitatea părinților este cu atât mai însemnată cu cât „partea cea mai mare a

păcatelor tinerilor, de nu mai toate, dintru această mare negrijie a părinților și a maicelor, cu carea îi cresc, se naște”⁸⁹. Familia trebuie să fie, astfel, exemplu de moralitate, civilizatoare, deoarece năravurile rele, patimile, viciile imprimate în copilărie nu se dezlipesc de om până la sfârșitul vieții: „...tocmai ca munții aceia cari vomesc foc, carii măcar că iarna sunt albi de zăpadă, nu încetează a arde precum ard în luna lui cuptor. Cu greu este acele răotăți cari au crescut cu noi în leagăn să moară înainte de noi”⁹⁰. Așa se explică grija obsesivă a lui Maior în dezvoltarea învățământului românesc și îndemnul către săteni de a-și da copiii la școală: „Mânați fiii voștri la învățătură, că de nu voi păcătuți păcat de moarte; voi sunteți vrednici de afurisanie; voi sunteți pierduți ca cei ce sunteți ucigașii fiilor voștri”⁹¹. În ce-i privește pe fii, Maior le vorbește de raporturile sentimentale cât mai firești, nu stând „o fată singură cu un fecior în casă, sau într-o uliță strâmtă sau într-o pădure, pre după garduri, încă noaptea...”, aducând în dezbatere exemple și proverbe din popor: „Cine nu se va umplea de groază atuncea, când vede că lupul stă cu oaia singură?”; sau „...Tocma ca când ai zice unui flămând să nu mănânce, și apoi tu i-ai pune de mâncat înainte”⁹². Cum vorbește și de băieți și fete în prag de căsnicie, înțelegerea între căsătoriți și prețuirea reciprocă. Și pentru a demonstra cât rău poate aduce în societate „patima dragostei”, utilizează, și în acest caz, un obicei popular din zonă, acela de a cinsti pe fete cu „câte o năframă frumoasă, a le fâgădui o haină frumoasă, a le da, în vremea sa, puiul târgului...” iar fetele dându-le flăcăilor batiste, după cum reiese și din colindele „de fată mare”⁹³. Serafim Duicu observă, cu îndreptățire, că toate considerațiile și sfaturile învățatului protopop „pornesc de la bunul-simț popular, de la ethosul nostru ancestral, concretizat în sentințe morale, în proverbe și zicători, în parabole etc., dar și în lucrări ori exemple celebre”⁹⁴. Vorbind în aceeași *Didahie XI* despre părinți care „au jertfit pre fiii săi și pre fetele sale dracilor”, încheie astfel: „Că cu greu iaste celui flămând a nu mânca, când e față, înaintea lui, o masă plină de bucate; și cu greu iaste celui ce-l prind frigurile, a răbda să nu bea, când vede înaintea sa un ulcior plin de apă rece, și nimenea nu iaste cine să-l contenească. Nice nu iaste acea unghiță să prindă peștele mai lesne și mai curând de cum prinde volnicia aceasta pre tineri, carea o dau părinții feciorilor săi și fetelor sale, de a fi și de a sta singuri cu singuri”.

Atenția lui Maior se îndreaptă, cu aceeași sporită grijă, și spre școală, urmând, și în acest caz bunul-simț popular, ceea ce face din predicile lui „adevărate cursuri de pedagogie populară”. Nicolae Albu socoate că „adresându-se poporului, căruia îi face un aspru rechizitoriu pentru abaterile de la îndatoririle sufletești, cuvintele lui par săgeți aruncate asupra unui vrăjmaș nevăzut dar simțit, care subminează moralitatea și virtuțile fizice ale neamului. N-a uitat în special de tineri, în care vedea nădejdea unui popor. Îi iubea. De aceea îi muștra pentru greșelile lor”⁹⁵. Multe sunt și aici pildele și proverbele din popor, precum cele câteva gânduri cuprinse în predica XXXIV: „Peste toate greșelile părinților căci fiii lor sunt răi, este blăstămul cel mult (înjurături, blesteme) cu care sunt învățați tata și mama a vorovi asupra fiilor fiilor săi, adecă îi bat cu limba în loc să-i bată cu bâta”; sau

„Fie tatăl tău cât de mândios, strige, facă larmă, cu aceea nu încetează a fi tată”;

„Blagoslovenia tatălui, întărește casele fiilor”;

„Blestemul mamei, desrădăcinează temeliile”;

„Ochiul cel ce batjocorește pe tată și nu cinstește bătrânețea maicii, să-l scobească pe el corbii din văi”⁹⁶.

Nu-i uită nici pe dascăli ori școlari, vorbindu-le, în *Propovedanii*, direct și în capitole distincte. În „Cătră școlari” se adresează în replici dure învățătorilor: „Dascălii și învățătorii greșesc de vir îndrepta greșalele școlasticilor săi, când pot. De nu se vor nevoi spre sporul învățaturii și procopseala grămăticilor. De nu vor învăța năravuri bune. De-i vor învăța în adins basmuri și minciuni în chip de adevăr și cari sunt împotrivoare spăseniei sufletului. De nu se vor procopsi pre sine, ca să fie destoinici a învăța pre grămăticii, De vor primi mai mare plată de cum se cuvine. De vor da pildă rea cu purtarea sa școlasticilor. De primesc la școală sau nu-i lapadă din școală pre aceia cari sunt cu năravuri rele și aduc la rătăcire pre alții”. Acelelași sentințe dure și școlariilor, în capitolul „Cătră dascăl”: „Greșesc școlasticii de nu vor cinsti pre dascălii și învățătorii săi. De nu vor asculta de dâșșii, întru acela ce se țin de învățatură și de năravurile cele bune. De se vor lenevi a învăța, și în vremea învățaturii se vor zăbovi la joc. De nu vor prăda banii părinților ce le sunt dați, ca să se ajute la învățatură cu ei, sau fără folos îi vor cheltui. De nu vor păzi legile școalelor. De nu vor plăti dascălului ce se cuvine, când pot”⁹⁷. Ilustrativă și sintetizând gândurile învățatului stă *Propovedania XXXII-a*, un fel de „autopropovedanie” – cum o caracterizează Serafim Duicu – asemănătoare celor spuse în *Răspuns la cărtirea...* despre eforturile sale din perioada reghineană, faptele sale bune pentru a-i îndrepta pe oameni, și grija sa pentru educarea tinerilor: „După multe și cumplite împotriviri, mai pe urmă a dobândit de și-a dat oamenii pruncii la învățatură. După aceea, mergând el prin toate satele, făcu să se adune pruncii și pruncele ca să zică fieștecare înaintea lui toate câte au învățat”. Și urmează un paragraf destul de lung care e aidoma aceluia: „Mergând Petru Maior prin sate...”, și care se încheie cu precizarea: „Ce s-a întâmplat? Bătrâni, auzind și astăzi și mâne procetind acele lucruri (...) și ei, cari nu era nădejde vreodată să se poată procopsi întru acestea, încă le-au învățat de la pruncii săi și așa tot ținutul acesta îl avem acum luminat”⁹⁸.

Majoritatea predicilor maioriene se bazează pe fapte luate din realitatea protopopiatului, fapte culese și expuse spre „luminarea poporenilor săi”⁹⁹. Tot așa, folosind calea predicii clericale, ca și ceilalți corifei ai Școlii Ardelene, Maior utilizează și folclorul ca exemplificator al unor descântece și alte eresuri în îndepărtarea credincioșilor de la practicarea lor. Ovidiu Papadima¹⁰⁰ recomandă drept exemple două predici, care vorbesc despre descântec și vrăji. Astfel, în predica a VIII-a, *Pentru ispovedanie*, Maior scrie: „Deci spre porunca întâi te ispitește: oare n-ai crezut la descântături, la vrăjitori, căutat-ai cu bobii, cu ceară, cu cositor, cu noduri, făcut-ai cuiva de dragoste sau de măritat și altele ca acestea. O au alergat-ai la descântători, la vrăjitori și la pascălari, când ai avut vreo boală tu sau pruncul tău sau vita ta sau când ai avut vreo pagubă. Sau crezut-ai la visuri și la alte nimicuri, cum e să nu dai lumea ceva dulce din casă, pentru că pier oile, sau să nu dai sara foc din casă, pentru că capătă neputință vacile și alte ca acestea”. Tot despre „descântători” vorbește Petru Maior și atunci când se referă la bolnavi, în predica *Precum că cum să ne*

purtăm, când cădem în vreo boală trupească, dar de data aceasta ne lasă și „un portret caricatural al descântătoarei”, „o pagină care e aproape de frumusețea literaturii” – cum apreciază același Ovidiu Papadima: „Dar cum să poți crede o babă bătrână, învechită în zile rele, zbârcită, slabă, neputincioasă, slăbănoagă, gârbovă, ponivoasă, un stârv, cu două-trei șopote, cu patru căscări, să-ți poată da sănătate, să-ți poată lungi anii vieții”.

Sigur, după două sute de ani, e foarte greu să măsurăm efectul acestor predici pline de învățăminte firești, Se poate spune însă – după cum aprecia Serafim Duicu, bun cunoscător al realităților sociale și, mai ales, culturale din fostul protopopiat al Gurghiului – că „respectul oamenilor acelor locuri față de carte, față de învățatură, față de omul luminat, față de dascăl are în el ceva și din strădaniile lui Petru Maior; dacă școlile din acea parte de țară au fost întotdeauna, de la el încoace, «în bun stat», asta se datorează și strădaniilor lui Petru Maior; dacă din acele școli și din acele elanuri spre învățatură și cultură au ieșit oameni destoinici, pătimiși păstrători ai tradițiilor frumoase, luptători aprigi pentru mai bine, mai frumos, asta se datorează și strădanilor lui Petru Maior”^{10, 1}.

O altă carte maioriană, gândită la Reghin și scrisă în „unsprezece săptămâni”, *Istoria bisericii românilor*, se vroia o istorie a spiritualității românești din zorii creștinismului în Dacia romană până în zilele lui, o istorie paralelă *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*. Are meritul de a fi prima istorie a bisericii românilor tipărită, cea a lui Samuil Micu, pe care Maior o utilizase ca sursă documentară, rămânând în manuscris. În același timp, spre deosebire de înaintași și colegii de generație, Maior depășește stadiul istorisirii contemporane, realizând „pasul spre sinteza istorică”, „un mare pas înainte, chiar raportat la scară europeană, față de forma înghețată a analelor”, neegalată în istoriografia românească decât spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Analizând zbaterea învățatului în a-și exprima concepțiile și starea de lucruri din imperiu, după revoluția franceză, cercetătorul Ioan Chindriș, implicat atât de puternic în publicarea istoriei ecleziastice maioriene și descifrarea sensurilor și ideilor vehiculate în carte, crede că această lucrare a fost concepută de autor drept „o sinteză magistrală asupra trecutului confesional al românilor, prima încadrarea în criterii istoriografice a instituției care a secondat istoria social-politică, în același timp o fixare pentru posteritate, până a nu fi prea târziu, a imaginii ei răsăritene”^{10, 2}.

Istoria bisericii românilor este totodată, ca raportare directă la oameni și întâmplări înscrise în slova tipărită, mult mai accentuat legată de Mureșul de Sus. Încă din „Cuvânt înainte” istoricul se raportează la pruncia petrecută în Câmpia transilvană, cercetând „acest feliu de bărbați vechi de zile” care să vorbească „despre lucruri de demult”. Pentru această lucrare, pe lângă bibliografia utilizată, Petru Maior a adunat documente și informații de la părinți, din protopopiatele tatălui, Nirașteu și Iclandul Mare, dar și din „protopopiatul meu”, de unde „în sat Ibănești am avut un preot de acest feliu, anume Ursu, carele în anul 1786 când s-a mutat din lumea aceasta plinise 118 ani de vârstă. Cu carele cu atâta mai mare plăcere aveam a cuvânta, că până la capătul vieții sale mintea o au avut nesmintită, memoria (aducerea aminte) nescăzută și toate simțirile întregi, numai picioarele îi cam slăbise și sprâncenele îi acoperea ochii”.

Câte și câte informații despre viața bisericii românești de aici, și oameni, și fapte nu i-a putut furniza acest preot de țară, binecuvântat de Dumnezeu cu o memorie prodigioasă! Popa Ursu este pomenit încă în conscripția cleiniană alături de Popa Gligorie și avea ce spune. E remarcabil că Petru Maior îl pomenește dintru început, pentru a dovedi bogata informație istorică obținută de la bătrâni, nesfiindu-se a-i aminti ca deținători de „lucruri de demult”^{10.3}.

Urmărind derularea pagină cu pagină a acestei istorii, de mare spiritualitate românească, se poate observa și concepția maioriană privind viața prelaților românilor. El nu vede istoria bisericii ca o înșiruire de fapt ori date, ci mai ales ca o demonstrație a devenirii națiunii române, pornind de la trecutul glorios, al luptei poporului român, pentru apărarea ființei naționale. Astfel, relatarea, de un realism înmărmuritor, de adevărat prozator, despre supliciu al românilor din Ardeal, în cetatea Eciului (azi Brâncovenesti, județul Mureș), vrea să demonstreze mijloacele de asuprire a românilor și chiar persecuția în sine, întâmplări revoltătoare de care s-a lovit însuși protopopul Gurghiului: „Iaste trădanie că și la cetatea Eciului (Véts) în varmeghiia Turzii un vlădică a românilor din Ardeal, aruncat în cetate, fu omorât”, scrie Petru Maior fără să precizeze cine era acest vlădică. Fapt important, continuă autorul, că „preotul Ioann Ladoș cel bătrân din Săcalu de Margini (azi Săcalu de Pădure, județul Mureș), dat care e vecin Eciului, mi-a povestit că lui i-au spus tată-său cum că tatăl lui povestea că fiind prunc diac și tată-său preot acolo în Săcalu de Margini, au fost cu tată-său la îngropăciunea zisului vlădică și numai amândoi l-au prohodit”. Povestea morții vlădicăi românesc merită reprodușă în întregime nu numai pentru tragismul conținut cât, mai ales, frumusețea îmbinării narațiunii cu dialogul. Urmărind însă ideea demonstrației, reproducem concluzia lui Petru Maior: „Când în chipul cel mai sus arătat prințipii muncea pre arhieriei românilor în Ardeal, domnii locurilor pre preoții acelorași români îi purta ca pre iobagi și ca pre niște robi apuși, îi mâna la lucru domnesc ca și pre alți iobagi și lua dajde colonială de la dânșii, îi lega, îi băga prin temnițe cum lor le plăcea”. Mai mult chiar, Petru Maior nu se sfiște să scrie că, după cum i-au povestit „bătrâni”, „pre preoții românilor îi silea domnii locurilor ca să le erneze câinii de vânat întru aceeași casă cu sine și cu fiii săi”^{10.4}. Maior comentează tragedia din cetatea Ieciului astfel deoarece realitatea din protopopiat, raporturile cu nemeșimea și forurile conducătoare ale comitatului demonstrează că asemenea acțiuni nevolnice împotriva unui arhieriu român se pot întâmpla oricând. Așa că relatarea istoricului nu e deloc întâmplătoare. Episoade asemănătoare le-a trăit Maior însuși. La numai trei ani de la investirea ca protopop, episcopul Ioan Bob îi cere, în 1788, să efectueze recensământul populației românești din protopopiat. Dar, pe teren, lucrurile iau o nouă turnură, relatată de Maior într-o scrisoare către ierarhul său ecleziastic.

La puțin timp, după ce a parcurs câteva sate, făcându-și treaba, Maior a fost „târât” la „ilustra cancelarie” a comitatului de „vicecomitele ordinar” Ladislau Bethlen și „maltratată cu asprime”. „Apoi, însoțindu-mă un gardian, la fel ca pe un răufăcător, prin mijlocul târgului, și ca și când aș fi uneltit nu știu ce împotriva statului, am fost constrâns să depun la ilustrul oficiol atât însărcinarea ilustrității-voastre și instrucțiunea, cât și fragmentele recensământului săvârșit (...). Din care întâmplare,

acum s-a împărățiat zvonul că eu nu am intenționat nimic altceva prin sus-pomenitul recensământ, decât să reînviez acea periculoasă revoltă pentru patrie a lui Horea și, de aceea, își aruncă privirile spre mine, ca spre un șef de hoți, încât niciodată nu pot să pășesc în public fără să roșesc”. Câtă apropiere între scrisoarea lui Maior și relatarea suferințelor lui Șincai din memoriu către guvernul Transilvaniei. În cazul lui Maior însă, acesta plasează întâmplarea mult mai sus. Într-o anexă, el își îndreaptă privirea spre neamul românesc: „Și dacă aceasta se întâmplă pe verde, ce se întâmplă pe uscat? Nu e așa că dacă a căzut codrul, țipă stejarul? Așa că trebuie să ne pregătim sufletește și să avem grijă atentă de cler; căci cine a dat episcopatul va da la sfârșit chiar și grația. Niște oameni lipsiți de judecată nu se îmblânzesc cu virtutea umilinții și cu ascultarea, ci se înfumurează și se străduiesc să ne aducă în primejdia cea mai mare. Își dau cea mai mare silință să denigreze clerul nostru și națiunea noastră în fața ilustrisimei majestăți, ca să nu putem obține nimic din cele ce s-au auzit și să pierdem chiar și cele pe care le avem(...). Dacă am fi atacați numai în ceea ce privește religia, poate că biserica ar trebui să se încredințeze capului, lui Christos, și noi am fi scutiți de sarcini private, însă suntem atacați ca valahi, așa că trebuie să recurgem la instanța următoare, adică la ilustra majestate, căci *cum Jove, manum move!* (s.a.) („Mișcă-ți mâna cu ajutorul lui Jupiter!”)^{10.5} Cele scrise de Maior evidențiază, încă o dată, ideile social-politice ale cărturarului protopop, raportate la o realitate socială și politică, mai ales, în care erau respinse cu premeditare de anumite forțe tendințele epocii spre dreptate și egalitate, cât și de toleranță. Totodată, deși trecuseră patru ani, ideile și consecințele răscoalei lui Horea frământau încă mințile conducătorilor, dacă asemenea acțiuni se întâmplau „pe verde”, adică persoanelor ca el și alți reprezentanți ai românilor în comitate, ce se va întâmpla „pe uscat”, adică cu valahii cei oropsiți și umiliți. Recomandările făcute ierarhului blăjean cuprind tot atâtea linii de urmat de către un episcop ca reprezentantul românilor din Transilvania, de la grija față de cler, la adunarea tuturor abuzurilor contra românilor și informarea instanței supreme vieneză despre toate acestea pentru apărarea ființei noastre naționale. Ideile maioriene din această scrisoare, nepublicată până în 1968, chiar dacă au fost strigate la urechea astupată a episcopului Ioan Bob, au rodit prin veac, rămânând una din mărturiile extraordinare ale epocii despre situația românilor și fudulia nemeșească maghiară.

După cum s-a putut observa, grija față de clerul românilor la Maior însemna apărarea întregii națiuni valahe. Un exemplu edificator îl constituie un alt episod din *Istoria bisericii românilor*, și anume cele întâmplate parohului Vasilie din Apalina, de lângă Reghin,¹⁰⁶ care „au mers noaptea la biserică de au cântat canonul Sfântului Andrei după obiceiul bisericii grecești” și, pentru acest lucru a fost ocărat de „șpanu extraordinariu a varmeghiei Turda grof Betlen Laslo” și chiar „îl băgară în temnița varmeghiei (în Reghin) cu Triodul împreună”. Cu „Triodul împreună”, deoarece nefericitul preot Vasilie se dezvinovățise în fața șpanului „că așa poruncește cartea bisericească ce se chiamă Triod”. Relatarea o încheie Maior cu cuvinte de amărăciune țintind spre nepăsarea episcopului Ioan Bob, care la înștiințarea protopopului locului despre „acea grea întâmplare”, pentru ca „să lucre a se vindeca nedreptatea cea căsunată parohului și batjocura făcută legei și a împiedica unele ca acestea de aici

înainte”, „nici a răspunde nu au voit, necum să lucre” spre repararea ei. Se poate ușor observa aceeași tendință maioriană de precizare terminologică, caracteristică întregii sale opere: „grea încercare” prin care trece preotul Apalinei; „nedreptatea cea căsunată parohului și batjocura făcută legeri”, care ne dezvăluie un Maior dârz, îndrăzneț, neiertător și, în același timp, analist subtil al realităților sociale și politice din comitat, idei ridicate la rang de principii directoare. În același context, cărturarul ardelean reiterează ideea responsabilității „vlădicilor uniți din Ardeal”, sortiți a obține „folosuri clirului său și să apere pe preoți, pe cântăreți și pre alți slujitori bisericești asupra nedreptăților ce le vin asupra de la cei tari streini”, iar, pe de altă parte, „să umble prin țeară a întoarce cu propoveduirea oamenii la unire”^{10.7}. Realitatea din protopopiat îi oferea și în direcția luptei confesionale exemple. Chiar în vremea sa, protopopul ortodox Mihail din Idicel, unde era sediul protopopiatului ortodox al Reghinului, ca discipol, al lui Sofronie de Cioara, „era un înfocat apărător al ortodoxiei pe Valea Mureșului Superior”, iar „adjunctul său”, în ale protopopiei, popa Grigorie din Breaza, un mare colportor de carte veche românească, adusă, pentru bisericile ortodoxe, din tiparnițele de la Râmnic și București^{10.8}. Din familie și din unele informații ulterioare a aflat Petru Maior și despre acțiunea preotului Ioan din Sad, zis Popa Tunsu, care „pre Mureș în sus au întărit neunirea mai vârtos”. Și istoricul narează pe larg prinderea și întemnițarea acestui „om inimos și îndrăzneț”, care, în târg la Sâmpetru de Câmpie, „făcându-și chip de amvon înalt, au început a propovedui neunirea și a grăi cu batjocură încă în versuri, nu numai de uniți și de catholici, ci și de calvini, cum mi-au spus aceia carii au fost de față și l-au auzit grăind”. Informația i-a fost întărită și de „Endeș Petru, solgăbirăul și, credem, chiar de tatăl său, Gheorghe Maior, protopop atunci al Nirașteului, cu sediul la Târgu Mureș, care, împreună cu protopopul Daniile de la Uilac, „sculând cătane împărătești și alții au mers în noaptea aceeaia la Pogăceaua, ca să prindă pe Tunsu, care le era săluit la un nemeș român”. Or, poate chiar mamă-sa să-i fi povestit întâmplarea deoarece prizonierul nefiind primit în castelul de la Apalina, „la baronul Husar, fișpanul”, a ajuns în casa proptopopului Gheorghe Maior, din Târgu Mureș. Și notează istoricul: „Aici fiindu-i milă mamei mele de robul acela, vru să-i dea o sticlă cu vinars, ca să bea de osteneală, ci protopopul Daniile, apucând sticla din mâna mamei mele, o aruncă în ușă, cât și vinarsul s-au vărsat și sticla s-au spart”^{10.9}. Într-un alt capitol, protopopul Gurghiului îl acuză pe însuși episcopul Bob care, în comparație cu predecesorul său, vlădica Grigore Maior, „necum să întoarcă pre alții spre unire, ci și ai lui poporeni, fiind el paroh și protopop în Maroș-Vaşarheiu, s-au făcut neuniți, pre carii după ce s-au făcut Ioann Bob vlădică, un cliric cetet, fiind acolo atunci paroh și protopop Dimitrie Caian cel bătrân, care e acum în Blaj preposit capitolului, iarăși i-au întors la unire. Aceasta o știe bine lăudatul Caian”^{11.0}. Maior vorbește mereu despre această luptă dintre uniți și ortodocși, constatând că „mai puțini sunt uniți decât neuniți”, ceea ce-l determină să folosească orice prilej pentru a înlătura vrajba dintre cele două confesiuni: „Pre urmă aceeaia se cade să le dăm protopopilor celor uniți”, care, mai învățați, „întru știința theologicească”, cu hărnicie și cumpătate, „au stins urgiia aceeaia întră uniți și neuniți”, existentă mai înainte, încât „acum nu numai nu se gonesc, nu se batjocoresc unii pre alții, ci încă cu prietenie frățască petrec

laolaltă, ba și la îngropăciunea morților și la maslu și întru alte tocmeale duhovnicești și bisericești se adună laolaltă, cântă, slujesc împreună, fără a se sfii unii de alții și poporeanii și cei uniți și cei neuniți, fără osebite chiamă la unele ca aceste preoți și uniți și neuniți...”^{11.1} Petru maior cunoștea bine situația confesională a românilor nu numai din protopopiatul păstorit de el, ci și din Târgu-Mureș și Scaunul Mureș. El fusese însărcinat de Ioan Bob să exercite, cu autoritatea sa canonică, și funcția de referent al cauzelor matrimoniale din întreaga arie geografică a actualului județ Mureș, dar și să țină un curs de șase săptămâni pentru românii din Târgu-Mureș care părăsiră unirea, primul înființat în septembrie 1782, iar al doilea în anul 1785. În acest an, 1785, „aflăm ca «inspector Marusiensis» pe Petru Maior, protopopul Gurghiului, care, deplasându-se în comuna Lăureni, unde se certau uniții cu neuniții asupra bisericii, face un raport prefectului Scaunului Mureș, propunând ca «fără întârziere» cimitirul din Lăureni să se împartă între uniți și neuniți și, în partea dată uniților, să se ridice o biserică unită...”^{11.2}

Alte multe informații de trebuință întocmirii cărții le află istoricul bisericii românilor din peregrinările sale oficiale prin protopopiat. Astfel, de al „poșta-meșterul Nicolae Sacadați din Sas-Reghin” află originalul decretului semnat de vlădica Inochentie Micu-Clain, din 9 aprilie 1747, și trimis din Roma protopopului Blajului, Ioan Sacadați, tatăl poștașului reghinean, decret „mie dăruit” – zice Maior. E vorba de un decret prin care marele vlădică a „uniților români din Ardeal” „au fulgerat afurisanie asupra theologului său”, pus de guvernanți să-l supravegheze pe episcop și care nu a fost „clirului uniților voitriu de bine”^{11.3} Maior e conștient că „multe vechimi s-ar putea afla prin satele ceale de sub munți în Ardeal”^{11.4} Dovadă peremptorie un document care vorbește de un anume arhiepiscop al Bălgradului, nepomenit în acel „dihticon” al Mitropoliei Bălgradului cuprinzând cronologia mitropoliților de la anul 1528, „cu numele Dositheiu, în zilele căruia la anul de la zidirea lumii 7105 (1596) au fost adunat sobor mare, a cărui săbor tocmeale scrise și într-un molitvnic slovenesc părăsit, laolaltă legate le-am aflat în beserica Habicului în Ardeal, în varmeghiia Turdei, cirulu de sus, în Protopopiatul Gurghiului al uniților și parohul locului, Crainic Ioann, m-au suferit să le taiu afară din zisul molitvnic slovenesc și să le duc cu mine, care și acum le țân”^{11.5} O frumoasă însemnare demnă de filele îngălbenite ale acelui Molitvenic slavonesc. În Urisiu de Jos, „întru aceleași margini ale Gurghiului”, istoricul descoperă „un clopot din anul 1016, carele din toate părțile dinlontru acum e ros, pentru că mai de multe ori i-au mutat limba, ca nu bătând într-un loc...” să se spargă. Și mai spune învățatul protopop că tradiția locului ne vorbește despre existența „mai demult” a unei biserici de piatră, în locul celei de lemn de astăzi, „făcută de niscai boiari, în vreme de răsmeriță fugiți din Moldova”^{11.6} Cum, scrisori vechi a aflat și în Urșua, la preotul Ursu Dan, „paroh locului și notariu Protopopiatului Gurghiului al uniților”. Dintre acestea, notează Maior, „una cu iscălitura prințipului Ardealului Apafi Mihai”, reprezentând „darea de vaci grase” la preoții români^{11.7} Și a mai aflat, tot „la acaleași margini” de protopopiat „și antimise vicleane de pe vremea mitropoplitolui Sava”, faptă iertată de protopop pentru că

„sărăcia cea mare au trăbuit să-i împingă pe preoți în veacurile acelea”, cu atât mai mult cu cât „numele și titula mitropoliților Bălgradului sunt puse”^{11 8}

Majoritatea din întâmplările legate de viața clerului de pe Mureșul de Sus sunt trăite de istoricul protopop, fiindu-i contemporane, sau petrecute cu puțin timp înainte. Dar toate se referă la perioada de păstorire bobiană. Aflăm, astfel, pentru istoria acestor locuri, că Ioan Bob a făcut, el proverbialul zgârcit, o fundație la „Seminariul din Maroș-Vașarheiu pentru patru” tineri școlari. Scena din care am extras cele de mai sus este un dialog între „episcopul papistașilor din Ardeal, Josefus Martofi” și „împăratul Franțisc cel întâiu al Austriei” redat într-o formă de critică subtilă la adresa avariției episcopului românilor uniți;¹⁹ că vlădica Ioan Bob a întreprins o „vizitație canonicască” în protopopiatul Gurghiului, unde, dacă prin alte părți vizita „câte cincisase sate într-o zi, cum îi era obiceiul, aci în trei ceasuri după prânz, cum sunt satele dease, au făcut vizitație canonicască în cinci sate și pe cină iarăși s-au întors în Beica Românească la parohul Alexandru Truță de unde ieșise”. Petru Maior îi aducea, în fapt, critici pentru lipsa de interes al vlădiciei în „a-și cerceta oile sale”, iar „când au eșit încă nu pot să zic că au făcut vizitație canonicască, cât că au alergat ca curând iarăși să se întoarcă la iconomiiasa și să nu cheltuiască mult”;¹²⁰ că a avut dispute cu protopopul Gurghiului în privința preotului Popa Petru din Curticap (azi Poarta), judecat de „protopopul locului cu săborul său”, pentru beție, de care „nici o nădejde nu era să se părăsească”, și pe care Maior „l-au lipsit de parohie...”. La insistențele vlădiciei Ioan Bob, după plângerile acestuia să-l repună în parohie ori să-l repartizeze în altă parte, Maior, „știind că nu s-au îndreptat, nicedecum nu l-au primit”^{12. 1}. Alte episoade vorbesc despre două scrisori din 24 iunie 1803 și, respectiv, 4 august 1804, trimise la Blaj și reproduse aici cu comentariile protopopului. Ele se referă la hotărârea soborului protopopesc „despre pricina lui Moldovan Gavriil cu muiarea sa Șerbănuș Paraschiva din Solovăstru” solocitând să fie aprobată și de consistoriul blăjean, ceea ce-l nemulțumea pe protopop care vedea în aceasta răsturnarea obiceiului „cel vechi al biseariceii ceii grecești”; la fel s-au întâmplat lucrurile și în cazul căsătoriei „fărădelege și cu îndelungată fărădelege lăcuind laolaltă” „a lui Todea Irimie din Teleac cu Haba Maria”^{12. 2}. Mai mult, pentru hotărârile sale, „părințeaste mie mi se impută...”, lui care fusese rânduit, pentru autoritatea sa în cele canonice, după cum am văzut, și ca referent în cauzele matrimoniale nu numai din protopopiatul său, ci și din cele învecinate, îndeosebi din cel târgumureșean, păstorit de preotul Ștefan Anghel din Ighiu, după plecarea bătrânului Caian la Blaj, protopop care „n-are cultura predecesorilor săi”^{12. 3}. Interesantă este și pagina din *Istoria bisericii românilor* despre făgăduiala lui Ioan Bob dată „pporenilor săi că el le va face besearică”, după ce, pe vremea când era paroh și protopop în Târgu-Mureș, cea existentă „arsese până la pământ”, promisiune „despre carea și eu l-am auzit odată acolo în Maroș-Vașarheiu grăind”. Maior ne furnizează, în continuare, date istorice despre zbuciumul românilor târgumureșeni pentru construirea acestui lăcaș de cult și ajutorul acordat de episcopul din Blaj^{12. 4}. Petru Maior discută și o problemă, des și în contradictoriu dezbătută, o problemă cu atât mai importantă pentru istoria românilor din această parte de țară: „săcuii de lege grecească”, supuși episcopului catolic. După informațiile ce le deține,

aceștia „țineau postul de miercură ce e după legea răsăritului”, de care „cu anevioie se lăsară săcuii a se înștrăina”. Și aici, istoricul redă o poveste hazlie: „Și acum încă se povestește cum un preot întră săcui, propovedind din amvon asupra postului celui de miercură și neștiind el ce dovadă să mai aducă înainte, cu care să-i poată face pre poporanii săi a crede că nu sunt datori să postească mirecurea, ci fără sfială pot să mănânce carne, spuse că și Sfințitul Papă mănâncă mirecurea carne. Atunci un bătrân dintră norod, după mintea sa, spuse: «Elég nagy disznó ökelme is, ha eszik», adică: destul de mare porc e și dumnealui dacă mănâncă”. Petru Maior vede în ortodoxia secuilor o realitate istorică, datând de pe vremea încreștinării acestora în contact cu românii trăitori în aceste locuri, ceea ce explică și starea socială a preoților catolici de aici, care „de obște, după obiceiul biseariceii cei grecești, erua însurați și trăia cu muierile sale, într-atât cât săcuii socotea că nu poate fi întră dânșii protopop care nu e însurat”^{12.5}. Această problemă a fost discutată, îndeosebi în secolul al XIX-lea de mulți istorici, geografi, lingviști, o sinteză a problemei reușind să realizeze, în parte, profesorul I.I. Rusu din Cluj^{12.6}.

Sunt informații, întâmplări ori luări de atitudine prinse într-o carte tipărită, vorbind despre viața românilor de pe Mureșul de Sus și din Câmpie. Împreună cu documentele și scrisorile tipărite de Nicolae Albu, ele formează o adevărată arhivă utilă atât pentru istorici, cât și pentru istoricii bisericii românești ori istorici ai culturii. privită în ansamblu, perioada reghineană, de aproape un sfert de veac, ne apare drept „o viață dăruită pentru ceilalți, o continuă dăruire și luptă pentru tot ceea ce însemna interes național: în primul rând pentru școală și biserică, deci pentru lumină și educație (morală, dar și politică) – premise, în concepție vremii, nu numai pentru izbăvirea spirituală, ci și socială a celor mulți; în același timp, drepturi și beneficii pentru cler, de care, în acest moment, se prindeau toate speranțele organizării unei acțiuni politice în folosul întregului popor”^{12.7}. O activitate îndreptată spre consolidarea națiunii române, prin apărarea ființei naționale, în primul rând, dar și de ridicare a lui prin cultură, întărirea morală, sufletească și, în al doilea rând, ceea ce face din parohul Reghinului și protopopul Gurghiului una dintre cele mai active personalități dintre corifeii Școlii Ardelene. Muncă și activitate ce poate sta cu strălucire alături de lucrările lui științifice, la fel de puternice în manifestarea ideilor și argumentelor.

Note

1 Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Ed. Științifică, 1966, p. 129.

2 Emil Vasilescu, *Gheorghe Șincai – context istoric și operă de luminare*, în *Libraria*, anuar III, Târgu-Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2004, p. 14. Acest volum din anuarul bibliotecii înmănunchează lucrările simpozionului național „Gheorghe Șincai – sub semnul istoriei”, prilejuit de împlinirea a 250 de ani de la nașterea cărturarului (Târgu-Mureș, 26-28 februarie 2004).

3 Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, Ediție critică, studiu introductiv, note și glosar de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor. Prefață de Acad. D. Prodan, București, Ed. Științifică, 1964, p. 21. După cum observă

cei doi cercetători, anul și locul nașterii lui Șincai au prilejuit istoricilor și istoricilor literari numeroase „discuții” (p. 20). Se pare că și după această precizare, discuțiile pe tema „locului nașterii” continuă. Astfel, învățătoarea Aurica Mureșan, din comuna Șincai, ne furnizează o informație, publicată în revista orădeană „Familia română”, an 6, nr. 1-2, martie-iunie 2004, p. 50-51: „noi locuitorii am primit din moși strămoși povestea nașterii lui Gheorghe Șincai la noi (adică în Șamșud) și o transmitem astfel și generațiilor viitoare”. Autoarea își bazează afirmația pe considerentul că gospodăria părinților lui Șincai „se afla pe hotarul nostru, dar afară, în apropierea hotarului cu localitatea Râciu”. Copilul îmbolnăvindu-se la scurt timp, ne spune mai departe, și fiind o iarnă grea, părinții grăbindu-se să-l boteze, după obiceiul locului, au apelat la preotul din Râciu, care era mai aproape. Astfel „apare înregistrat botezul (și nașterea) la Râciu, la 1754”. Tot Aurica Mureșan specifică faptul că, ulterior, părinții lui se mută mai aproape de centrul localității Șamșud, unde sunt și înmormântați, în același loc fiind îngropat și fratele său Pantelimon. Ideea e reluată și de Constantin Mălinaș, care, fiind în Râciu cu ocazia simpozionului din 26-28 februarie 2004, când s-a făcut și o excursie pe locurile pe unde „a umblat” Șincai (Săbed, Râciu și Șincai), vorbește despre „dealul spre Șamșud, numit și azi „La Grecu”, „adică la bunicul lui Gheorghe Șincai”, casa fiind „unde la hotarul dintre cele două sate”, unde s-a născut istoricul. Conf. univ. Constantin Mălinaș încheie însă: „Poveste veche, cu aderenți noi, care arată cât de revendicat continuă să fie Șincai într-o frumoasă superbie legendară, care-i preocupă pe oamenii locului”. (Conf. univ. Constantin Mălinaș, *Un sfert de mileniu Șincai, 1754-2004*, în rev. cit., p. 48). Credem că totuși consemnările istoricului cu diverse ocazii spun adevărul că bunicul lui locuia în Râciu, unde se născuse și el, „sat în care, cel puțin în vremea aceea, familia sa avea legături mai puternice” – scrie Mircea Tomuș, în *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, EPL, 1963, p. 17. Și continuă: „După scurt timp însă, probabil în urma preluării moșiei Veer, Ioan Șincai avea să se stabilească în Șamșud, sat despărțit de Râciu, de altfel, doar de câțiva kilometri”. Aceeași constatare și la Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Ed. Sport-Turism, 1983, p. 13, care afirmă că s-a născut „în casa bunicului dinspre mamă, nu la Șamșud” și că după ce „copilul s-a înzdrăvenit cât de cât, Ioan Șincai și-a adus soția acasă, la Șinca Veche”, unde Șincai „și-a petrecut, aici, la poalele munților Făgărașului, primii ani ai copilăriei”. (Vezi și Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, *studiul citat*, p. 21-22).

4. Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 17 și Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 11-12.

5. Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 17.

6. *Ibidem*. În nota 2 din *Elegie*, în „Gând românesc”, Cluj, an 8, 1940, nr. 1-4, p. 54-59, în traducerea lui Teodor A. Naum.

7. În rev.cit. și Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 19. Cercetătorul târgumureșean Kocziány L. ne dă altă variantă de traducere din nota șincaiană la versul: „M-a hrănit apoi Oșorheiu în timp de două recolte...”, și anume: „În acest oraș, la reformați, am început a studia mai temeinic nu fără un remarcabil progres primele elemente ale limbii latine și ungurești. La cultivarea mea a contribuit cu cea mai mare strădanie bărbatul de înaltă erudiție, profesorul Kovásznai Sándor, a cărui umanitate nu va fi uitată de

posteritatea târzie din cauza volumului său intitulat *Carmina...*” (c *Kovácsnai Sándor*, în *Profiluri mureșene*, I, Târgu Mureș, 1971, p. 37, volum editat de Centru de Științe Sociale din Târgu-Mureș de cercetătorii: Ioan Chiorean, Ladiszlau Kocziány, Valeriu Nițu, Grigore Ploșteanu.

8. *Ibidem*, p. 39.

9. *Ibidem*.

10. *Ibidem*.

11 *Ibidem*, p. 40. Kocziány L. prezintă câteva versuri din poezia „Când secuieul din Gheorghieni a amenințat pe nobili”, din iunie 1785, emblematică pentru noua poziție a profesorului.

12. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia „Corvin”, 1932, p. 272 și Petre Curticăpean, *Gheorghe Șincai și Târgu-Mureșul*, în „*Libraria*”, III, p. 102-106.

13. Traian Popa, *op.cit.*, p. 255-256 și Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tip. „Lumina”, 1944, p. 258-259. Interesant, Traian Popa publică „Tabloul școlilor greco-catolice, înființate în comitatul Târnavelor”, pe când Nicolae Albu, mai bun cunoscător al melegurilor mureșene, sliuind ca învățător în mai multe sate, republică lista cu precizarea: „În aceeași lucrare a lui Traian Popa e publicat și un tablou al școalelor gr. cat. din comitatul Târnavelor și din Scaunul Mureșului înființate de Gh. Șincai”. Ceea ce este mai adevărat având în vedere că lista cuprinde localități din Scaunul Mureșului, precum Andrașfalău (Sântandrei), Erneiul Mare, Mădărașul de Câmpie, Medeșfalău (Mureșeni), Nirașteu (Ungheni), Șamșudu de Câmpie (Șincai), Sângeorzu de Mureș. Și mai interesant e faptul că cercetătorii ulteriori ai acestei probleme folosesc terminologia în funcție de autorul citat.

14. Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 256.

15. Traian Popa, *op.cit.*, p. 254.

16. *Ibidem*, p. 255.

17. Monica Arcan, *Gheorghe Șincai în conștiința mureșenilor*, în *Libraria*, III, 2004, p. 283. Autoarea consideră că există în viața lui Șincai „trei mari etape în care legăturile sale cu locurile natale și cu orașul Târgu-Mureș sunt mai strânse”. Acestea ar fi: „a) anii copilăriei și începutul instrucției școlare b) anii directoratului; și c) anii de după eliberarea din închisoarea de la Aiud și stabilirea la moșia contelui Wass de Ţaga”.

18. Traian Popa, *op.cit.*, p. 275.

19. Cornel Moraru, *Procesele lui Gheorghe Șincai* (în documente publicate în revista „*Vatra*”, în *Libraria*, III, p. 138-145. Autorul stabilește cu exactitate cronologia publicării tuturor acestor documente.

20. *Ibidem*, p. 144.

21. Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 55.

22. Sidonia Puiu, *Istoria naturei sau a firei de Gheorghe Șincai – cel dintâi manual de istorie naturală în limba română*, în *Libraria*, III, 2004, p. 220. Mircea Tomuș, în *op. cit.*, p. 55-57 prezintă într-o notă „titlurile și câteva date sumare despre

aceste manuale”, iar Sidonia Puiu, o listă a lor, „cu precizările bibliografice cuvenite astăzi” (p. 220-221).

23. *Ibidem*, p. 221.

24. *Povățuire către economia de Câmp, pentru folosul școalelor românești celor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate...*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Univerității Ungurești, 1806. Tipărită în limba română cu litere chirilice.

25. Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 17.

26. Sidonia Puiu, *op. cit.*, p. 223.

27. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 19-20.

28. Sidonia Puiu, *op. cit.*, p. 225-226.

29. *Ibidem*, p. 226-227.

30. D. Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări”, fascicula 2, Cluj, I (1950), p. 143-157. Vezi Gheorghe Șincai, *Învățătura firească...*, ediția cit., p. 30-32.

31. *Prefață*, în Gheorghe Șincai, *op. cit.*, p. 5-6.

32. Valer Pop, *Gheorghe Șincai – precursor al etnografiei mureșene*, în *Libraria*, III, 2004, p. 277-281.

33. Vezi Romulus Vulcănescu, *Mitologia română*, București, Editura Academiei RSR, 1985, p. 498 și urm.

34. Gheorghe Șincai, *Învățătura firească spre surparea superstițiilor norodului*, București, Editura științifică, 1964, p. 72.

35. *Ibidem*, p. 75.

36. *Ibidem*, p. 77.

37. *Ibidem*, p. 78.

38. *Ibidem*.

39. *Ibidem*, p. 84.

40. *Ibidem*, p. 87. Într-o notă, îngrijitorii ediției consideră că „Șincai cunoștea această practică din Țara Oltului”, obiceiul fiind atestat, aici, într-un vechi catehism românesc. Și, scriu aceiași mai departe: „E încă o dovadă că învățatul ardelean cunoștea bine viața satului transilvănean de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aducându-ne prin manuscrisul său informații directe, cu atât mai valoroase cu cât ele nu sunt întâlnite decât foarte rar în alte surse documentare ale epocii” (*Ibidem*, nota 10, p²⁰.0).

41. *Ibidem*, p. 94.

42. *Ibidem*, p. 101.

43. *Ibidem*, p. 103-104.

44. Vasile Conțiu, *Peste pod, la stupătură*. Culegere de folclor literar-muzical din comuna Râciu, Târgu-Mureș, 1992. Unul din cântece localizează „stupătura” lângă moară: „Peste pod, la stupătură,/ M-aștepta mândra cu gură./ M-aștepta din jos de moară,/ De doru’ meu sta să moară./ M-aștepta și jos în rât,/ Ca să-i mai țin de urât./ M-aștepta și în Veleni./ Când nu avea lăturenii...” (p⁹⁴).

45. Gheorghe Șincai, *op. cit.*, p. 124.

46. *Ibidem*, p. 126.

47. *Ibidem*, p. 136.
48. *Ibidem*, p. 151-152.
49. Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1975, p. 79.
50. Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, *Studiu introductiv*, în Gheorghe Șincai, *op. cit.*, p. 47.
51. Ioan Chindriș, *Petru Maior și epoca sa*, în Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, vol. I. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 6.
52. Vol. II. Epoca lui Petru Maior – excursuri. Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu. București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1969.
53. Ioan Chindriș, *Ibidem*.
54. *Ibidem*, p. 38-39.
55. *Protopopadichia, adecă puterea, drepturile și privilegioanele protopopilor celor românești în Ardeal, arătate de protopop Petru Maior de la Reghin, anul Domnului 1795*, în „Scrisul românesc” (Viena, 1865-1866) sub îngrijirea lui G. Silași.
56. *Istoria bisericii românilor atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre, întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmartin*, Buda, 1813. Vezi Maria Protan, *Petru Maior: un ctitor de conștiință*, București, Ed. Minerva, 1973, p. 371 și urm.
57. Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 47.
58. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, București, Ed. Sport-Turism, 1990, p. 21-22; și Maria Protase, *op. cit.*, nota 1, p. 314-315.
59. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tip. „Corvin”, 1932, p. 215-222; Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, ediție îngrijită, prefață, note și indici de N. Albu, București, 1968, p. V și 44.
60. Traian Popa, *op. cit.*, p. 278; Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 23-24.
61. Traian Popa, *op. cit.*, p. 279-280.
62. Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 24.
63. În *op. cit.*, p. 28-30.
64. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 67-68.
65. *Ibidem*, p. 68-69. Pentru detalii a se consulta documentata lucrare: Ioan Ranca, *Românii din Secuime, d epe Mureș, Târnave și Câmpie și Răscoala lui Horea*, Târgu-Mureș, Editura Pax-Historica, 2000, p. 104-129.
66. Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, p. 13-14. Vezi și Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 71-72.
67. Petru Maior, *op. cit.*, p. X-XI; Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 73.
68. Petru Maior, *Răspuns la cârtire care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorul Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1814; ediția a II-a publicată de G. Bogdan-Duică, la Cluj, Ed. Societății Studenților în filosofie și litere, 1923, p. 9.
69. În *op. cit.*, p. 97.

70. Ioan Ranca, *op. cit.*, capitolele III și VI; Nicolae Albu, *Petru Maior în luptă cu nobilimea transilvană pentru salvarea unei școli românești*, în „Tribuna”, Cluj, nr. 18/1957, p. 7.

71. În *op. cit.*, p. 100.

72. În *op. cit.*, p. 209. Acest „Vaida”, de care vorbește istoricul, era Demetriu Vaida de Glod. Era nobil, de origine. Avea o serioasă pregătire la Bratislava și Viena, funcționând ca profesor de retorică și poezie la gimnaziul blăjean, între 1796-1797, iar apoi paroh în Gherla și inspector a trei districte protopopești. După doi ani, revine la Blaj fiind numit prefect de studii la Seminarium, iar apoi, după trei ani, paroh și protopop al Clujului. În 1807, a fost ridicat la rangul de canonic cancelar în capitulul atunci înființat (Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *Dascălii Blajului 1754-1948*. Cuvânt înainte de Ion Brad, București, Ed. Demiurg, 1994, p. 45-46). Dimitrie Vaida publică „o apologie a episcopului Bob”, ca răspuns la acuzațiile ce i le adusesese Petru Maior în a sa *Istoria...*. Pentru detalii se pot consulta lucrările: Pompiliu Teodor, *În legătură cu Răspuns la cârtirea... de Petru Maior*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, p. 599-607; Nicolae Albu, „Cârtirea” împotriva persoanei lui Petru Maior, în „Limbă și literatură”, vol. 26, 1970, p. 121-131; Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 161-165.

73. În *op. cit.*, p. 96.

74. Nicolae Albu, *Istoria învățământului din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tip. „Lumina”, 1944, p. 302 și *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1971, p. 142.

75. Petru Maior, *Răspuns la cârtire...*, p. 9-10.

76. *Ibidem*, p. 10-11.

77. Maria Protase, *op. cit.*, p. 104.

78. Petru Maior, *Răspuns la cârtire...*, p. 11; *Școala Ardeleană*, II, ediția citată, p. 242.

79. Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*; Nicolae Albu, *Petru Maior în lupta cu nobilimea transilvană pentru salvarea unei școli românești*, în „Tribuna”, nr. 18/1957, p. 7; Elena Mișu, *Mănăstirea Hodac*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, IV. Coordonatori: dr. Grigore Ploșteanu și prof. Marin Șara, Reghin, 1999, p. 46-68.

80. Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 42; Nicolae Albu, *Istoria școalelor...*, p. 137-138; Maria Protase, *op. cit.*, p. 104-105; Serafim Duicu, *op. cit.*, capitolul „Alături de școala românească”, p. 100-108; Vasile Lechințan, *Petru Maior la Reghin. Demersuri pentru ridicarea școlii normale românești*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, III, Reghin, 1994, p. 69-71.

81. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 108.

82. Maria Protase, *op. cit.*, p. 107.

83. *Ibidem*, p. 110.

84. Vasile Dobrescu, *Petru Maior – luptător pentru afirmarea conștiinței naționale*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, II, 1990, p. 33. Titlurile complete ale celor trei lucrări sunt: *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți, culese de Petru Maior de Dicio-Sânt-Mărtin*, Buda, 1809; *Didahii adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți, culese de Petru Maior de Dicio-Sânt-Mărtin*,

Buda, 1809; *Prediche sau învățăături la toate duminicile și sărbătorile anului, culese de Petru Maior de Dicio-Sânt-Mărtin*, Buda, 1810-1811. În toate aceste titluri Petru Maior notează și „Paroh Sas-Reghinului și Protopop Gurghiului în Ardeal”.

85. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 181 și urm.

86. *Predici...*, ediția Elie Dăianu, Tipografia „Carmen”, Cluj, 1906, p. 4.

87. Nicolae Albu, *Idei pedagogice în opera lui Petru Maior*, în „Revista de pedagogie”, an XX, 1971, nr. 2, p. 88-90.

88. *Școala Ardeleană*, ed.cit., I, p. 798.

89. *Ibidem*, p. 799-802.

90. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 188.

91. *Ibidem*, p. 189.

92. *Școala Ardeleană*, ed.cit., I, p. 804, în *Didahia XI*.

93. Vasile Conțiu, *Florile dalbe, flori de măr*. Colinde, Târgu-Mureș, Editura „Ardealul”, 1996. În ciclul de „colinde despre fată și fecior”, fetele coasă „Obinjală frate-so./ Guleru tătâni-so...”, niciodată batiste (năfrămuțe), pe care frații trebuie să le obțină de la fete, iubitele lor (colinda era cântată de grupul de colindători din Șerbeni, de pe Valea Beicii).

94. În *op. cit.*, p. 190.

95. În *Istoria învățământului...*, p. 304.

96. *Ibidem*, p. 305-306.

97. *Ibidem*; și *Școala Ardeleană*, ed.cit., I, p. 797.

98. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 193.

99. Laura Stanciu, *Între modelul maiorian și realitățile oferite de protopopiatul Gurghiu-Reghin (1784-1809)*, în vol. *Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, în col. Bibliotheca Musei Apulensis, XI, vol. coordonat de Iacob Mârza și Ana Dumitran, Alba Iulia, 1999, p. 348-362.

100. Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 90-91.

101. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 192.

102. Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 69-72.

103. *Istoria bisericii românilor...*, p. 81. Vezi *Șematismul jubiliar*, 1900, p. 494.

104. *Ibidem*, p. 119-120. Multă vreme s-a crezut și se mai crede, uneori, și astăzi că mitropolitul schingiuit și ucis la Ieci a fost Sava Brancovici, de la care derivă și numele localității, atribuit după 1918, Brâncovenești (Vasile Netea, *Valea Mureșului, Vatră de cultură românească*, București, Editura „Cuvântul”, 2006, p. 86). Cercetări ulterioare au constatat că este vorba despre vlădica Iosif Budai, urmașul lui Sava Brancovici, întemnițat și maltratat la porunca aceluiași principe Apafi, ales mitropolit de soborul protopopilor, la Alba-Iulia, în iunie 1680. El „ar fi mitropolitul despre care scrie Petru Maior”, ucis „pe la începutul anului 1682”, înscriindu-se ca „al patrulea mitropolit înlăturat de calvini din scaun în cursul acestui secol” (Preot. Prof. Dr. Mircea Păcuraru, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 166.

105. Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, doc. XX, p. 27-29. Cele două proverbe latinești la care apelează Maior: „Nenpe cecidit cedrus ululat abies” (dacă a

căzut cedrul, țipă stejarul) și „Jove, manum move!” (mișcă-ți mâna cu ajutorul lui Jupiter) se referă, primul, la asumarea de lider politic și apărător al românilor din protopopiat, iar, al doilea, la încrederea ce i-o purta încă împăratului reformator de la Viena.

106. *Istoria bisericii românilor...*, p. 251.

107. *Ibidem*, p. 250.

108. Elena Mihu, *Cărți vechi românești călătore. Popa Grigorie, „neamestecul” neuniților – colportor de carte*, în vol. *Reghinul cultural*, Studii și articole, VII. Coordonatori: dr. Grigore Ploșteanu și prof. Marin Șara, Reghin, 2004, p. 69-70.

109. *Istoria bisericii românilor...*, p. 129-131.

110. *Ibidem*, p. 190-191.

111. *Ibidem*, p. 133.

112. Traian Popa, *op. cit.*, p. 225-226 și 228.

113. *Istoria bisericii românilor...*, p. 125.

114. *Ibidem*, p. 150.

115. *Ibidem*. Mircea Păcuraru, în *op. cit.*, p. 151, vorbește despre mitropolitul Dosoftei și „soborul” sau „sinodul” de protopopi și preoți de la Alba-Iulia, dar îl fixează în 4 iulie 1627, cu 33 de ani mai târziu decât Petru Maior. Sinodul a fost cu adevărat important deoarece, prin „tocmeale scrise” s-au stabilit norme morale privind viața preoților și a credincioșilor transilvăneni.

116. *Ibidem*.

117. *Ibidem*.

118. *Ibidem*.

119. *Ibidem*, p. 180. Josefus Martonfi (= Iosif Mártonfi sau Iosif Martonffy), episcop catolic, a rămas în cultura românească, prin celebra formulă prin care condamnă „Hronicul” lui Șincai, după lectura doar a câtorva fragmente în limba latină: „Opre igne, author patibulo dignis” (Opera e vrednică de foc, autorul de spânzurătoare).

120. *Ibidem*, p. 189-190.

121. *Ibidem*, p. 217.

122. *Ibidem*, p. 221-223.

123. Traian Popa, *op. cit.*, p. 225.

124. *Istoria bisericii românilor...*, p. 253.

125. *Ibidem*, p. 217.

126. În *România și secuii*, ediție îngrijită de Ioan Opriș, București, Editura Științifică, 1990.

127. Maria Protase, *op. cit.*, p. 111-112.

II. Între luminism și romantism

Dr. Vasilie Popp

Cum opere însemnate ale corifeilor Școlii Ardelene au rămas necunoscute în veac așa s-au petrecut lucrurile și cu o importantă lucrare a unuia dintre învățații români din prima jumătate a secolului al XIX-lea, sortit să reprezinte un început în istoria culturală a românilor de pretutindeni. Doctorul Vasilie Popp, recunoscut de marii dascăli ai neamului din veacul luminilor „congener al lor încă de timpuriu”. „se dovedește apt pentru mesajul încredințat de soartă, acela de a fi punte arcuită între generația luministă a Școlii Ardelene și cea romantică, pregătitoare a Revoluției de la 1848”.¹ Iar lucrarea ilustrativă, despre care e vorba, se numește, în titlul ei prescurtat și cunoscut, *Disertatio de funeribus daco-romanorum (Despre înmormântările comune la daco-romani)*. Spirit enciclopedic, afirmat în medicină, istorie și istorie literară, poezie, filologie, folclor și etnografie, profesor de filozofie, aproape mereu „întâiul” ca deschizător de pârtii, a păstrat în formație și concepție o puternică bază teoretică din epoca luminilor, articulată însă progresiv cu încărcături și elemente romantice și ale doctrinei liberale. Prin el se afirma, astfel, o viziune mai largă asupra lumii și, în special, a culturii. Era ajutat de un orizont larg de cunoștințe, dobândit în timpul studiilor dar și prin multiple lecturi ulterioare. Nu numai cărțile aflate în biblioteca personală a polihistoricului, acoperind domenii largi de la filozofie, istoriografie, filologie, literatură didactică, reviste, carte veche de medicină și etnografie, „pot fi considerate dovezi peremptorii pentru justificarea unui univers livresc enciclopedic”², ci și cunoașterea mai multor limbi clasice și moderne printre care greaca, latina, germana, franceza, italiana și câteva limbi slave.³ Toate vin să sprijine ideea unei formații grefată pe un orizont larg de idei, de la luminism la romantism. Sau, cum plastic s-a afirmat, Vasilie Popp și unii dintre contemporani realizează imaginea „unei Școli Ardelene călare pe două curente literare, luminismul și romantismul”.⁴ Și totuși, opera sa atât de diversă și atât de importantă pentru cultura românească modernă n-a fost receptată în aceeași măsură de contemporani. Deși socotit de Timotei Cipariu, cu care poartă o prețioasă corespondență, „românul cel mai învățat întru-mpărăția noastră”,⁵ abia la 26 de ani de la stingerea din viață, bunul său prieten George Bariț îi închină o schiță monografică,⁶ uitarea așternându-se din nou peste imaginea polihistoricului până în deceniile 3 și 4 ale secolului următor, odată cu studiile lui Nicolae Sulică și, mai ales, ale folcloristului și bibliografului Ion Mușlea. Nu vom insista asupra acestei probleme, autorii studiului introductiv la ediția din 1995 a Disertației despre tipografiile românești, Eva Mârza și Iacob Mârza, prilejuindu-ne un

adevărat excurs istoriografic, realizat cu acribie și comentat în cunoștință de cauză, larg și cuprinzător, fixând reperele receptării omului și operei de-a lungul timpului.

Acest „fruntaș printre întâii cărturari români cu diplome înalte ai românilor din Ardeal” – cum îl numea marele istoric Nicolae Iorga – ne lasă el însuși câteva însemnări fugare despre locul nașterii și studiile urmate. În două elegii scrise în latinește și tipărite la Viena în 1813 și respectiv 1814, pe când era student, indică sub numele său: „Transilvanus Mező-Keménytelkiensis”, ceea ce duce la denumirea localității Chimitelnicu de Câmpie, de lângă Luduș, ca loc al nașterii. În altă parte, vine cu precizarea că s-a „născut din tată și dintr-un lung șir de strămoși slujitori ai cuvântului lui Dumnezeu”. În ce privește anul nașterii, Ion Mușlea, pe baza registrului de clasificare al Liceului catolic din Cluj, stabilește ca sigur anul 1789, an considerat de toți cercetătorii ca necomportând nici un dubiu, relevând, totodată, și specificația din registru că era de confesiune greco-catolică.⁷

Chimitelnicu de Câmpie este o localitate veche din partea sud-estică a Câmpiei Transilvane, cu o comunitate românească puternică. O capelă de lemn este atestată încă la 1539,⁸ în cătunul Cipăieni, aparținând de Chimitelnic. După aproape două sute de ani, conscripția clainiană consemnează „300 de suflete” de confesiune greco-catolică, cu biserică și ea veche, după cum ne spune pisană săpată pe ușiorul intrării: „anul 1670, craiul Apafi”, iar pe spatele tâmplei: „cu binecuvântarea Tatălui și a Fiului și a Duhului Sfânt, acest fruntariu s-a zugrăvit prin osteneala și cheltuiala a face milostenie pentru binecuvântarea a toate neamurile, anul 1711, zugrav Ban Vasile”.⁹ Dar și obștea ortodoxă era mare din moment ce Bucow înscrie, la scurt timp, o comunitate de 116 familii, căreia i s-a fixat ca sarcină să ridice „*cappellam*” pentru 14 familii unite¹⁰. Probabil strămoșii lui Vasilie Popp să fi făcut parte din această grupare de greco-catolici, destul de mică de altfel, din moment ce face referire la înaintași slujitori ai bisericii. *Șematismul jubiliar*, din 1900, consemnează „pe la începutul veacului al XIX-lea” un preot Damian Pop, „care în anii bătrâneților s-a retras la mănăstirea din Silivașu de Câmpie”, unde „a petrecut până la moarte”. Acest Damian Pop să fi fost tatăl învățatului din Câmpie? E posibil. Nu e de neglijat nici existența, încă la 1750, a unei școli triviale în Chimitelnic, funcția de dascăl fiind exercitată, ca în majoritatea localităților din Câmpie în acest început, de unul dintre preoții satului. Școala exista și la sfârșitul veacului¹¹ și Vasilie va urma primele clase aici, învățând cititul și socotitul. Aflăm, tot dintr-o însemnare, că anii de gimnaziu i-a petrecut la Târgu-Mureș, la colegiul catolic, instituție de învățământ de prestigiu, urmată de mulți copii români cu părinți cât de cât înstăriți din Câmpie, cursuri încheiate, probabil, prin 1807. Continuă, apoi, la liceul piarist din Cluj spre a-și termina „umanitățile”. ordinea aceasta ne-o comunică chiar Popp, când notează: „*civitas Agropolis (Târgu-Mureșul de odinioară): ubi Poeta anno 1801 studiis initium facit, et Humanioribus, ut ajut, operarum navavit, quibus Clandiopolis a[nn]o 1810 coronidem imposuit*”¹². Ion Mușlea îl găsește trecut în registrele liceului, „*Informatio de prima classe Philosophiae pro semestri secundo anni 1808*”, din care aflăm că avea 19 ani, era de confesiune greco-catolică și că avea cele mai bune calificative posibile. Totodată, se află că era găzduit de Seminarul Sf. Iosif din Viena și că se întreținea dintr-o bursă acordată de Fundatione Bobiana. În anii

petrecuți la Cluj, își începe și activitatea literară, publicând mai multe elegii în limba latină, care dovedesc nu numai că tânărul elev avea certe înclinații poetice, ci și că „românul din Câmpie mânuia atât de ușor metrul clasic”¹³. Cu solidele cunoștințe acumulate aici, la cursurile de filozofie și drept, liceul clujean având un profil academic, Vasilie Popp se înscrie, în anul 1811, la Universitatea din Viena, unde audiază, la început, cursurile Facultății de drept, apoi ale celor de filozofie și medicină. La Viena, în urma mai multor examene, obține, în 1814, doctoratul în filozofie, iar în 1817, și în medicină. Pentru acesta din urmă pregătește și o importantă lucrare în limba latină, având titlul *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebejis Daco-Romanorum...*, și publicată la Viena în același an 1817¹⁴. Este „cel dintâi titlu de doctor în întreaga noastră cultură obținut la Viena”, după cum opinează cercetătorii vieții și operei proaspătului medic¹⁵. Pentru noi, românii, lucrarea se înscrie, după cum vom vedea mai spre finalul acestor însemnări, printre primele lucrări moderne de folclor, Vasilie Popp având ca obiect de cercetare obiceiurile din riturile de înmormântare la români. Mai trebuie spus că în anii studenției vieneze publică și alte elegii, fiind, printr-o împrejurare fericită, și interpret al Curții Vieneze. Mult mai târziu, într-o dedicație din începutul *Disertației despre tipografiile românești*, din 1838, către Ferdinand Carol Iosif de Este, principele Ungariei și al Boemiei, arhiducele Austriei, se deduce că acesta cunoștea destul de bine limba română, se pare, cu ajutorul polihistoricului, din moment ce-i parcursese lucrarea. În același timp, Popp aduce mulțumiri fratelui acestuia, arhiducele Maximilian, care, și el, „limba românească așa din fundament o au învățat, cât cu dreptul întră cei mai de frunte filologi acestii limbi se poate număra”, mulțumiri „pentru multele și adevărat părinteștile ajutoare ce au făcut cu mine în timp de șase ani, ce am petrecut în Universitatea Vienii...”¹⁶.

După terminarea studiilor, se stabilește la Brașov, ca medic al românilor din Șchei, desfășurând o vie activitate pentru prevenirea și alinarea suferințelor semenilor săi, dar și pentru anihilarea efectelor unor maladii ce bântuiau pe atunci printre locuitorii orașului de sub Tâmpa. Se implicase adânc, ca mare patriot și medic, într-o muncă practică, obositoare și plină de răspundere, dar și științifică, amintind de activitatea unor înaintași ca Ioan Molnar Pinaru, a unor contemporani precum Pavel Vasici ori Ștefan Vasile Piscupescu¹⁷. Scrie și o lucrare de medicină, *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna*, tipărită la Brașov, în 1821. Doctorul Valeriu Bologna o consideră „prima lucrare științifică scrisă de un medic român din Ardeal în limba maternă”,¹⁸ ea fiind importantă nu numai prin abordarea științifică a valențelor curative ale apelor minerale din Vâlcele, Bodoc și Covasna, stațiuni cu renume în acea vreme, frecventate de boieri și cărturari din afara Transilvaniei, dar și pentru sfaturile practice de folosire a acestora transpuse într-un limbaj curat românesc, simplu, firesc, în stilul vorbirii curente, populare. Totodată, lucrarea a contribuit în mare măsură la introducerea în limba română a unei terminologii medicale. Vasile Netea vede în carte „o adevărată deschidere de cale, fiindcă prin ea s-au pus bazele limbii și literaturii noastre medicale”, datorită lui, care nu excludea neologismul când acesta prin traducere și-ar fi pierdut specificul, apărând termeni medicali, întrebuințați și astăzi, ca „temperatură, termometru, arteriile, secrețiile, excrețiile” și chiar și „ape

minerale”, „fiindcă așa cum le numesc toate națiunile luminate de la înțelesul limbei latinești” – zice el¹⁹. În plan mai larg, cultural și ideologic, este ilustrativ pentru concepția luministă a medicului V. Popp un pasaj din prefața lucrării: „Scopul meu – scrie medicul – iaste Binele comun nu slava, nu cinstea de a mă vedea și eu învățat. De vream numa aceasta, scriam ieu Alexandrii, Agathanghele și înfruntări asupra jidovilor (o carte cu acest titlu circula în epocă). Cărți cu adevărat, întru acest veac luminat, care mai mult întunecă decât luminează mintea. Și totuși se află mulți, care mai bucuros pierd neprețuita vreme cu acestea, decât cu cetirea istorii nații sale, cu o pedagoghie sau cu viața nescărör Bărbați vestiți, din care să poată culege ceva spre folosul său și al nației”²⁰.

În anul 1820, când Gh. Asachi a recrutat profesori din Transilvania pentru Seminarul Socola din Iași, reorganizat de mitropolitul Veniamin Costache, alături de Ioan Costea, Vasile Fabian Bob și Iosif Mamfi, este solicitat și Vasile Popp, căruia i se încredințează direcțiunea acestei școli superioare și, totodată, și predarea cursului „filozofia și filologia sau comparațiunea limbei române și derivațiunile ei cu limba mamă – latina”. Învățații transilvăneni au impulsionat efectiv învățământul românesc din Moldova, după o perioadă de dominație a limbii grecești, ducând cu ei spiritul Școlii Ardelene, în câteva direcții prioritare pentru societatea românească din prima jumătate a veacului: sădirea unei conștiințe adânci a originii noastre romane; cunoașterea temeinică a limbii și literaturii latine; luminarea poporului prin slova cărții și dezvoltarea învățământului; și, nu în ultimul rând, „fronda iacobină parvenită din apus în Transilvania, odată cu ideile luministe”²¹. Activitatea profesorului Vasile Popp la Iași a încetat repede din cauza evenimentelor revoluționare din anul 1821. Dacă ar mai fi rămas, rolul lui în dezvoltarea învățământului și implicit a culturii românești ar fi fost similar, după părerea multor cercetători, cu cel al altui transilvănean, Gheorghe Lazăr, în Țara Românească. Totuși, timpul petrecut aici a fost benefic pentru cercetătorul Popp în descoperirea cărților românești și a mai multor documente de istorie națională.

Se reîntoarce la Brașov, reluându-și profesia de medic pentru românii din Șchei, dar și al familiilor de boieri și negustori, destul de mulți, refugiați la Brașov din fața acțiunilor revoluționare. A fost unul din momentele de mare importanță în viața polihistoricului, deoarece contactul cu aceștia îi va prilejui multe informații și cunoștințe care, alăturate experienței moldave, îi vor întări credința în unitatea limbii și culturii românești. Va rămâne la Brașov încă opt ani, fiind preocupat de aranjarea și clasarea documentelor istorice, adunate dintr-un spațiu mai larg românesc, cunoscute, pe la 1848, sub numele de *Diplomatariul* lui Vasile Popp, concomitent cu cercetarea și ordonarea arhivei bisericii „Sf. Nicolae” din Șchei, după cum ne informează George Bariț. Unii cercetători, printre care Nicolae Sulică și Ion Mușlea, opinează că a scris și o cronică prescurtată a acestei importante ctitorii românești brașovene²².

Tot în perioada brașoveană, Vasile Popp scrie o lucrare care va interesa, pe bună dreptate, istoria literaturii noastre. Concepută ca o scrisoare către poetul Ioan Prale și publicată în loc de prefață la *Psaltirea în versuri*, tipărită la Brașov, în 1827, sub titlul *Cătră cinstit dumnealui Ioan Prale, autorul Psaltirii în versuri. Mult cinstite!*,

ea reprezintă un scurt tratat de istoria literaturii române medievale și moderne, din Transilvania și țările române extracarpatică, interpretată ca un fenomen unitar. În spirit luminist, manifestat și aici cu pregnanță, el precizează că „duhul românilor încă e așa lucrătoriu și iscoditoriu ca duhul altor nații; și când ar fi ceva mai slobod de multe prejudecăți și când ar fi acest feliu de duhuri cât de puțin ajutate prin cei puternici ai nației, ar putea fi, într-o adevăr zic, de multe lucruri nouă și folositoare, iscoditor. Făcând elogiul limbii latine, evidențiază și ideea că „în limba noastră să pot scrie ori despre ce lucru înalt”, odată cu convingerea: „Alt soare au răsărit acum peste orizontul acestor provincii, care încălzește fără a pârjolii”, făcând aluzie la înnoirile de după revoluția lui Tudor Vladimirescu. Unii cercetători văd în această lucrare nu numai idei importante vehiculate la acea vreme, dar și „cunoașterea ireproșabilă a istoriografiei românești de până la acea dată, depășindu-i în ceea ce privește sursele de peste Carpați pe Șincai și pe Petru Maior”²³. Este, într-o adevăr, greu de imaginat, privindu-i preocupările, chiar și cele de până acum, câte domenii a putut acoperi acest învățat, într-o viață zbuciumată, sortită multor învățați români. Ele se amplifică, abordând alte domenii, odată cu părăsirea Brașovului.

După mai multe încercări, în orașul de sub Tâmpa nereușind să-și asigure sursele de existență, îndeosebi după înapoierea boierilor și negustorilor în Țara Românească, participă la mai multe concursuri și obține, în final, în 1829, postul de „physicus cameralis” al domeniului Zlatnei. Ca medic, aici, peste „circumscripțiile” miniere din Băița, Hunedoara, Toplița, Cugir, Zlatna, Certege, Săcărâmb, Baia de Arieș, Rodna ș.a., aflate sub controlul său, s-a dedicat, conștiincios și însuflețit, apărării sănătății minerilor și oamenilor din munți. Sintetizând cercetările din ultima vreme despre această perioadă de muncă înverșunată,²⁴ Eva Mârza și Iacob Mârza ajung la concluzia că V. Popp ca medic pe domeniul Zlatnei „a efectuat mai multe călătorii” în zonele montane, a „elaborat multe recomandări, pentru mai buna organizare a serviciului medical și a asistenței sociale în mine”. A susținut „o adevărată campanie sanitară împotriva bolilor sociale, a unor maladii endemice (gușa) și boli profesionale (de pildă intoxicațiile care făceau ravagii printre minerii de pe domeniile Zlatnei și Hunedoarei)”. Era un bun profesionist, fiind mereu alături de oameni și suferințele lor. S-a dovedit, întotdeauna, „un competent îndrumător al cadrelor medicale de pe domeniul Zlatnei. A sugerat – continuă autorii – în repetate rânduri, utilitatea și chiar necesitatea colaborării între medici de diferite specialități, pledând, pe baza unor convingătoare exemple, pentru practicarea medicinei preventive. În sfârșit, să nu uităm activitatea desfășurată în combaterea epizotiei și a ciumei, care au bătut și pe domeniul Zlatnei în deceniile 3-4 ale secolului al XIX-lea”²⁵.

Tot acest timp a fost fertil și în planul ideilor sugerate pregnant de cele 39 de scrisori către George Bariț, epistolarul lui Vasilie Popp fiind, astfel, „plin ca un fagure de sfaturi și soluții ce poartă încărcătura unei experiențe ponderoase, culese din trăirea altei ere spirituale”²⁶. Sau cum el însuși o spune, într-o scrisoare din 30 martie 1838: „Aceasta e o ephă pentru nația noastră, fără a se putea prețui”, pentru că – scria mai departe – „acuma și la mine, ca și la alții mulți, sunt o mie de idei încrucișate, care în veaci nu ar fi văzut lumina, de nu s-ar fi nămit foaia domniei tale”. Toate aceste idei,

îndeosebi cele privind contribuțiile filologice au fost dezbătute și analizate aprofundat de specialiștii noștri²⁷. Nu mai puțin importante sunt și scrisorile lui Vasilie Popp către Timotei Cipariu. Medicul montano-cameral îi solicita cărturarului blăjean informații pentru o însemnată lucrare de istoria literaturii, primul tratat despre arta tipografică la români și vechea noastră literatură, *Disertația despre tipografiile românești...*, apărută la Sibiu, în 1838, analizată critic la reeditarea ei²⁸. Prefața cărții, după aprecierile cercetătorilor, ne descoperă profilul autorului conștient de importanța unor asemenea lucrări pentru tineret, pentru cunoașterea istoriei culturii românești unitare pe tot întinsul patriei, ca și limba „care o unește”. Concepția sa afirmă „într-o manieră personală, ideea unității etnice și culturale din partea unui intelectual vizionar, care călătorise în provinciile locuite de români”, unde auzind vorbindu-se românește, pretutindeni, „a întrezărit necesitatea unirii tuturor românilor”, cartea fiind, în fond, „chiar o pledoarie pentru unitatea națională prin cultură”²⁹. Ea constituie totodată și un măreț îndemn la cunoașterea istoriei și geografiei patriei și a istoriei literaturii naționale, ceea ce-l determină pe profesorul târgumureșean Nicolae Sulică, mai apoi și pe alții, să exprime: „Sunt cuvinte așa de frumoase despre cultul ce trebuie să-l avem față de trecutul nostru, cum numai M. Kogălniceanu avea să mai rostească peste 5 ani în discursul cu care și-a deschis cursurile de istorie națională la Acad. Mihăileană (în 24 noiembrie 1843), din Iași”³⁰.

Revenim asupra lucrării sale de doctorat, *Disertatio de funeribus dacoromanorum*, tipărită în 1817. Ea a rămas necunoscută cercetătorilor folcloristicii românești, poate și din cauza tirajului mic, până la descoperirea unui exemplar de către Ion Mușlea, în Biblioteca Universității din Cluj. Lucrarea a fost tradusă de Andreea Mârza și publicată în paralel cu textul latin, ambele precedate de un valoros studiu introductiv, în care Marius Rotar și Iacob Mârza analizează cartea doctorului din perspective contemporane și în lumina cercetărilor ceremonialului de înmormântare de până acum³¹. Analiza se adaugă, sub auspicii fericite, celei datorate folcloristului Ion Mușlea, de acum peste 70 de ani, amplă și de adevărată erudiție și ea.

De la început, folcloristul clujean apreciază importanța istorică a dizertației lui Popp; în primul rând, că este „întâia lucrare științifică în domeniul folclorului românesc, subiectul și autorul aparținând poporului nostru”; în al doilea rând, că obiceiurile românilor sunt „comparate cu ale romanilor și grecilor și ale altor neamuri moderne, ca slavii”; și, în sfârșit, că tânărul absolvent de medicină deține o impresionantă informație pentru acea vreme, făcând deseori apel la literaturile latină, germană ori franceză, în note citându-i pe Cantemir, Del Chiaro, Sulzer, Grivellini și Wolf. Fiind străbătută de la un capăt la celălalt de spiritul lumnist, cartea urmărește a transmite și un pronunțat mesaj istorico-propagandistic în sensul afirmării romanității noastre prin compararea mereu a obiceiurilor de înmormântare ale românilor cu cele ale strămoșilor. În același registru de abordare, studiul introductiv la varianta în limba română, de care am amintit, publicat sub titlul *Vasilie Popp sau tentația mișcării*, reiterează ideile de „contribuție fundamentală la cunoașterea unei spiritualități aparte a românilor transilvăneni”, „valoarea și importanța” cărții lui Vasilie Popp, „o contribuție majoră la defrișarea spiritualității românești”, ea devenind „prin excelență,

piatră de hotar, punctul zero al unei investigații, aduce în prim-plan acel specific românesc de a înțelege lumea, viața prin moarte și care dă o notă aparte felului nostru de a fi”³².

Deosebit de importante pentru viziunea tânărului Vasilie Popp, dar și pentru folcloristica națională și, normal, pentru cea mureșeană, sunt cele două pagini ale prefeței³³. Dintru început ele ne relevă scopul lucrării: „Nu am realizat această lucrare din dorința de a da ceva nou, deoarece sunt foarte atent la obiceiurile tradiționale, ci spre folosul conașionalilor mei și prin ei, după putere, spre folosul patriei și ca acele lucruri pe care le-am strâns altădată pe hârtie să le public acum”. Să reținem două aprecieri ale autorului: că ține mult la obiceiurile tradiționale ale românilor și că, pe când era în Chimitelnic, și-a notat unele dintre acestea cu gândul de a le folosi într-o lucrare viitoare. Mergând mai departe pe firul ideilor, Vasilie Popp crede că „aceste studii pot să-mi revină mie printr-un drept oarecare”, familial, deoarece, precizează cu mândrie, „...nu numai m-am născut din acest popor, lucru pe care îl consider o onoare, ci m-am născut din tată și dintr-un lung șir de strămoși, slujitori ai cuvântului lui Dumnezeu”. Ceea ce l-a făcut părtaș, nu o dată, la asemenea manifestări funerare. Tot în legătură cu îndemnul inițial, ca medic, autorul consideră oportună abordarea subiectului și din perspectiva primejdiei ce o poate comporta pentru participanții la ceremonial aceste obiceiuri și superstiții din ritualul de înmormântare care, cum plastic zice, „provoacă alte înmormântări”, combătându-le în spirit luminist. În finalul prefeței reiterează ideea cunoașterii obiceiurilor din sat și din familie, scriind că „...am observat multe în jurul acestora (obiceiurilor) chiar în țară, și le-am auzit și de la tatăl meu preaiubit”, dar are convingerea că „...au rămas de cercetat multe, cu atât mai mult cu cât din cele observate unele chiar mi-au ieșit din minte”. Dar ele i-au fost reamintite „și i-au sugerat altele noi” doi învățați, cărora le exprimă întreaga grațitudine când mărturisește că „...în cea mai mare parte a lucrării mele trebuie să mă refer la informațiile primite de la ei”. Își încheie prefața cu gândul că, prin această lucrare, „a preparat calea pentru alții care vor scrie cândva, mai învățat, despre acestea, îndeplinind rolul unei cute, care nu trebuie să taie, ceea ce face fierul, ci numai să ascuță”.

În completarea prefeței, Vasilie Popp adaugă scrisorile celor doi învățați, cărora le mulțumise în cuvinte elogioase: Simeon Bran, canonic la Oradea Mare, care-i furnizează – după constatarea lui Ion Mușlea³⁴ – „informații puține, dar interesante” despre obiceiurile de înmormântare cu precădere din ținutul Chioarului; și Petru Maior, protopopul Gurghiului, care, zice Popp, „și-a petrecut cea mare parte din viață între ei”, adică între români. Scrisoarea lui Petru Maior este importantă, ea relevându-ne o altă fațetă a activității învățatului ardelean. Din păcate, ceea ce notase protopopul Gurghiului, după cum scria el însuși, „toate cele pe care mi le-am putut aminti, și le-am consemnat în anexe”, nu ne-au parvenit. Păcat pentru că astfel ne lipsește de cunoașterea unei contribuții însemnate a învățatului protopop, cunoscător, iată, și al obiceiurilor la înmormântarea românilor de pe Mureșul de Sus și Valea Gurghiului, utilizate de el, nu o dată, în *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*. Că Vasilie Popp a utilizat însemnările lui Petru Maior o dovedește și citarea mereu a

marelui istoric. În scrisoarea publicată, Petru Maior aprobă alegerea subiectului și-l asigură de întâietatea în tratarea acestuia, după cunoștințele lui, notând: „Undeva acest material îți este pus deoparte numai pentru tine”. Totodată – comentează Ion Mușlea – „îl îndeamnă să lucreze conștiincios, noutatea subiectului nedispensându-l de această datorie” și „s-a exprimat în unele cazuri asupra obiceiurilor românești la înmormântare, dând și etimologia unor termeni tehnici și dovedind astfel tot interesul ce purta folclorului românesc”³⁴.

Vasilie Popp mai folosește însemnările și ale altui învățat, dar despre obiceiurile de înmormântare la români, „lucru puțin obișnuit, desigur, pentru vremea aceea” – cum observă Ion Mușlea. Acesta este Ioan Nicolides din Oind, „om distins prin bogata lectură și cultură și prin sufletul său”, notează autorul. Prin el obține informații utile despre obiceiurile de închiderea ochilor mortului, obolul și bocirea la înmormântarea românilor din Pind,³⁵ extinzându-și aria de cuprindere dincolo de Transilvania, Țara Românească ori Moldova, abordarea obiceiurilor la aromâni fiind o noutate absolută.

Deși face referiri la riturile de înmormântare și din Banat, Țara Românească și Moldova, prin istoricii veacului al XVIII-lea, principalele informații inedite fac trimitere la cele din Ardeal, notate de el însuși din observație directă ori auzite de la tatăl său, preot, pentru Câmpie, de Petru Maior pentru Mureșul de Sus și canonicul Simeon Bran pentru Chioar. Informațiile lui Popp acoperă, referitor la spațiul mureșean, prin Chimitelnic și satele învecinate, Câmpia sud-estică a Transilvaniei, regiunea Mureșului de Sus, Văile Gurghiului și a Beicii, ținând de protopopiatul Gurghiului. Astfel cu remarca Vasile Netea: „Dizertația lui Popp înfățișează deci o adevărată oglindă a obiceiurilor de înmormântare ale țăranilor români de pe Mureș și Câmpie, așa cum se manifestau ele în urmă cu un secol și jumătate”³⁶.

Planul lucrării este complex și bine structurat. După „cele înainte-mergătoare”, în care abordează o tematică exterioară ritului de înmormântare precum originea românilor ori ideea de suflet la români, trece la „probleme generale” privind înmormântarea în general, „îngropăciunea la barbari”. Cu „a doua secțiune”, autorul trece la „elemente specifice”, cele legate de momentul morții și pregătirile legate de trupul și sufletul mortului, adică aprinderea lumânărilor, închiderea ochilor, spălarea mortului, îmbrăcarea și așezarea, obolul și bocirea, expunerea în sicriu și priveghiul, pomeni și doliu. Celelalte două secțiuni privesc riturile ce însoțesc scoaterea mortului din casă, convoiul de înmormântare, cimitire și morminte, încheind cu îngroparea, pomenile funebre și ceremonialurile postsepulcrale. Ion Mușlea constată că lucrarea lui Popp n-a fost cunoscută de cercetătorii fenomenului Al. Lambrior, T. Burada ori S. Fl. Marian, care „au adunat tot ce se știe astăzi despre obiceiurile poporului nostru la înmormântări”. În raport cu acestea tânărul doctor nu aduce multe informații noi. Pentru acea vreme, acum aproape două sute de ani, ele erau inedite și păstrează „mai bine sensul primitiv al ritului”³⁷.

Încă de la începutul lucrării considerațiile autorului pleacă de la opera lui Petru Maior. Români sunt apropiați de romani „prin diferite rituri, obiceiuri, limbă și nume, cu care se numesc până astăzi...”, păstrând de la aceștia multe din obiceiurile legate de ritul înmormântării, unele dintre ele fiind schimbate prin adoptarea religiei creștine. Se

află aici justificarea scopului lucrării, care nu este altul decât abordarea din perspectiva obiceiurilor de înmormântare a temei latinității, a dovedirii romanității românilor transilvăneni în spirit luminist. Vasile Popp – observă autorii studiului introductiv – „crează prin aceasta un precedent fundamental în cultura română, dezvoltând un subiect și o respirație deopotrivă edificate în viitor în ramura etnografiei, într-o certă notă cu caracter inaugural”³⁷.^a Trece apoi comentând credința românilor în trup și suflet, oprindu-se de asemenea la o expresie a lui Petru Maior, care-i scria: „...oamenii de rând cred sincer și fără vreo cercetare amănunțită că omul prinde puteri din trup și suflet și că sufletul e nemuritor și, după separarea de trup, este liber sau fericit, sau nefericit, depinzând de faptele din vremea când era legat de trup”. Autorul revine la precizarea că Petru Maior „scrie clar, sincer și fără vreo cercetare amănunțită”, neuitând să spună că mulți oameni cred, precum se spune în Psalmul 141, că sufletul e închis în trup ca „într-o temniță”. Și mai departe „ei cred că morții lor trec din această viață în alta, precum călătorii; în acest drum ei au multe de îndurat, tot acolo ei au loc stabilit și așteaptă ziua judecării de apoi; în sfârșit, mulți cred că sufletul este supus pedepselor odată cu trupul, căci sufletul s-a pângărit deodată cu trupul de păcat și trebuie curățat”³⁸. Sigur, credința în suflet, în imaginea vieții ca trecere temporară spre cea eternă e de natură religioasă creștină, dar nu lipsită total de inserții din credințele precreștine. Referitor la acest capitol, Ion Mușlea afirmă că „în ce privește această chestiune, colecțiile noastre de folclor sunt foarte sărace”³⁹. Tot de la Petru Maior, dar și din experiență, știe că românii nu se tem de moarte, aducând drept exemplu, după Del Chiaro, sfârșitul de martir al domnitorului Constantin Brâncoveanu și al fiilor acestuia. Astfel, Vasile Popp notează că „...de la puținii oameni pe care eu însumi i-am văzut în agonie, la toți sau măcar la mulți, pe bună dreptate, aș putea să afirm din experiență că românii își sfârșesc această viață cu un suflet statornic și nepăsător”; și recurgând la autoritatea învățatului protopop, „care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții printre ei și a fost prezent nu la puțini muribunzi”, îl citează: „Bărbații, spune el, nu fug în general de moarte și se pare că sunt chiar indiferenți în fața agoniei”. Capitolul este numit sugestiv *Despre sufletul românilor în momentul morții* și de aceea argumentează teza prin mai multe surse: din experiența proprie ca medic, trimitere la Petru Maior, apelul la surse istorice în cazul Brâncoveanului, apoi ideea sufletului „neabătut în fața morții” care „apare la Horațiu” și, nu în ultimă instanță, că „Sunt mulți cei ce cred că ei (românii – n.n.) au primit acest suflet cu sângele de la strămoșii lor”⁴⁰. Tot din experiență proprie – argument invocat mereu – mai scrie că, datorită fatalismului românului în fața morții, țărani nu prea consultă medicii și nu folosesc medicamente, fapt consemnat și de Petru Maior în predici⁴¹. De fapt, cu acest capitol se deschide „Secțiunea a II-a”, în care explică particularitățile premergătoare înmormântării și anume punerea unei lumânări în mâna mortului, închiderea ochilor, spălarea, îmbrăcarea, expunerea, bocirea, punerea în sicriu. Scriind despre lumânarea aprinsă ce trebuie „să vegheze în mâna dreaptă a muribundului”, Vasile Popp nu ne indică sursa. Dar în capitolul următor privind „închiderea ochilor” revine la sursa principală, scrisoarea lui Petru Maior, din februarie 1817. Practica este întâlnită până astăzi în zonele mureșene și de câmpie⁴². După cum observă Ion Mușlea, Petru Maior

i-a transmis „chiar amănunte inedite” despre închiderea ochilor mortului, la români aceasta fiind, se pare, „cea mai sfântă dintre datoriile față de morți”. El îi scrie tânărului confrate la Viena că cel ce închide ochii mortului crede că „își aduce sieși un mare noroc, și o povestește adesea cu mândrie. De aceea se înghesuie pe întrecute să închidă ochii mortului, astfel încât înainte ca muribundul să-și dea ultima suflare, încep să apese ochii acestuia, ca nu cumva în această acțiune să fie întrecuți de alții, și le închid și gura”. Momentul îi prilejuiește tânărului medic să facă și observații de specialitate, odată cu trimiterea și la alte obiceiuri asemănătoare din Chioar ori Pind, revoltându-se sincer împotriva unor practici ce țin mai mult de superstiții decât de obiceiul în sine.

Autorul continuă cu spălarea morților, un obicei general la români – crede – dar el descrie „ceea ce eu însumi, cari scriu acestea, am văzut și auzit nu o dată de la tatăl meu, mult repetat”. Totodată momentul e un prilej pentru medicul Popp de a face observații pertinente privind transmiterea unor boli în rândul celor vii, care „provoacă alte înmormântări”; apoi, îmbrăcarea morților cu multă îngrijire din mândrie deșartă, dar și din credința că, trecând în altă lume, au de parcurs un drum lung și de îndurat căldură și frig, sete și foame, și, nu în ultimul rând, de plătit vâmi. Citează, după cum glăsuiesc bocetele, că mortul este pus să vorbească: „Veniți care mă iubiți, cu mine călătoriți,/ io mă duc în cale lungă, n-am nimica să-mi ajungă”. Comentând caracterul obiectelor însoțitoare ale mortului pe acest drum lung, pâine, sare, toiag, bani, Popp se oprește asupra felului în care se pune obolul, redând cele consemnate de Petru Maior și anume că „Îmi amintesc că în copilăria mea acest lucru s-a făcut în mod obișnuit, iar celui care întreba de ce se face acest lucru i s-a răspuns de vreo femeie: pentru plățirea vâmi”. Și tot de la el află vorba cu care cerșetorii cereau milă: „să-ți fie vâmile plățite”. Maior îi mai scrie că obiceiul obolului începe să se depărteze de cel vechi, primind o nuanță creștină în sensul că acesta nu se mai pune în mâna dreaptă și nici nu se mai îngroapă odată cu mortul: „Obiceiul în privința denarului a fost schimbat deja în multe locuri – îi scrie Petru Maior. Nu mai este pusă în mâna dreaptă, nici nu mai este îngropat, ci este făcută o cruce din ceapă și preotul pune crucea pe pieptul mortului, iar când este închis sicriul, preotul ia crucea; când trupul este dus spre cimitir, pune deasupra sicriului crucea cu un ban, iar după ce toți au sărutat crucea și s-au rugat pentru liniștea mortului, preotul ia crucea și banul”⁴³. Vasilie Popp urmează cronologia practicilor din ceremonial, cunoscând îndeaproape întreg ritualul. O și spune într-o relatare a logicii faptelor: „Am închis ochii mortului lipsiți de viață ca să nu trezească vreo teamă celor prezenți, am spălat cu grijă trupul acestuia. Acum ca să nu zacă gol și să necinstească ochii, îl vom îmbrăca, cât se poate cu cele mai distinse haine”⁴⁴. Iar în continuare se situează obolul pentru cel decedat. Se crede, de altfel, că în această ultimă povestire, utilizând toate sursele de informații, „autorul insistă mult mai acut în registrul simbolicului, implicit subliniind succesiv locul de amplasare a obolului, semnificația sa particulară și moștenirea sa de către români de la strămoșii lor romani”⁴⁵. Aceeași succesiune a practicilor rituale e păstrată și în contemporaneitate pe Văile Gurghiului și a Beicii, după cum ne relevă studiile citate mai înainte, „închiderea ochilor, punând pe ei câte un ban, scaldă mortului” „cu apă caldă și săpun”; îmbrăcarea

„pentru ultimul drum cu haine curate, de sărbătoare sau făcute anume”. Ceea ce înseamnă că Petru Maior îi scria despre realitățile observate de el direct, precum văzuse și autorul însuși la el pe Câmpie, sau îi relatase tatăl său.

În alte capitole, Vasilie Popp expune și comentează așezarea mortului și expunerea sa,⁴⁶ ca momente de conduită în fața morții, căci, observă el, „cei săraci” „nu se îngrozesc cu nimic în legătură cu trupul mort care miroase, care le-a fost drag în viață”. Așezarea se face ținând cont de obiceiul la români: în primul rând, „așază astfel trupurile ca să nu zacă în acea poziție naturală, adică pe spate, cu fața îndreptată spre cer”; iar apoi, „trupul să fie așezat cu picioarele îndreptate spre ușă”. Astfel, decedatul este „pus pe patul funebru sau pe un loc mai înalt pentru a fi arătat oamenilor”, iar „cei rămași se consolează și plâng împreună”, aducând „un ultim rămas-bun”. Ceea ce surprinde în discursul lui Vasilie Popp, la acest capitol, este susținerea că „atât de mare este respectul acestor oameni față de cei morți încât cruță pe dușmanii cei mai înverșunați și nici nu-și prelungesc mânia dincolo de sfârșitul vieții lor”. (...) De aceea, mulți se împacă cu dușmanii lor înainte de moarte”. Această practică ce ușurează trecerea, „împăcarea muribundului cu cine este certat se întâlnește și astăzi pe Mureșul de Sus și pe Valea Gurghiului. „Cel sănătos trebuie să-l ierte pe muribund – scrie Nicolae Bot – și să-i dea să bea apă din pumni de trei ori”, dar există și cazul când omul sănătos refuză să-l ierte pe muribund, și atunci, acesta „poate fi suplinit de altcineva”⁴⁷.

Toate aceste etape fac parte din ceremonialul de pregătire a mortului pentru lungul drum. Lor li se mai adaugă bocirea și privegherea⁴⁸. Bocirea, ne spune Vasilie Popp, „nu se face amestecat și de către oricine”. Es „este orânduită întotdeauna de aceia care au fost cei mai dragi mortului în viață”. Și aici este citat Petru Maior care-i scrie: „Cadavrul îmbrăcat în haine elegante este expus, atunci toate neamurile și cei legați prin alianță se reped și cu glas tare, strigându-i numele de multe ori, îl jelesc, îl plâng și repetă aceasta timp de trei zile”. Tot acum se săvârșește „așezarea în sicriu” și „mortul se veghează timp de trei zile în continuu (câteodată și noapte)”. Laura Pop, cercetând aceste practici pe Valea Beicii, după cum am amintit mai înainte, a aflat că în cele trei zile, cât mortul stă în casă, „se crede că și sufletul lui stă pe aproape, pe lângă casă sau la capul sicriului”, credință păstrată până astăzi. De aceea, „ziua, dar mai ales noaptea, mortul nu este lăsat deloc singur”⁴⁹. Și aici e accentuată latura simbolică și prin bocete, rugăciuni, cântecul religios și priveghiul realizează un alt mod de comunicare cu sufletul mortului. Într-acest scop se orânduiește „priveghiul” și „privegherea”. Asupra priveghiului cu jocurile sale, „verbale și corporale”, insistă mai mult, încercând nu numai să le descrie, ci și să le explice. Primele, spune el, constă din vorbe cu două înțelesuri, caraghioslăcuri, pe când cele „corporale” pot fi utile și vătămătoare, dintre cele din urmă descriind doar unul, ca fiind de căpetenie, „moara”, considerat de Ion Mușlea inedit. Folcloristul clujean va descoperi acest joc ulterior, în anul 1935, când a efectuat o cercetare pe Valea Gurghiului. Jocul „moara” are însă o circulație mai întinsă și se alătură fondului folcloristic străvechi. La aceste jocuri participă un mare număr de oameni, rude, vecini și prieteni, consăteni ori din satele învecinate. „Moara” e un joc distractiv, la care iau parte patru feciori, unul reprezentând fierul, altul fierarul,

iar ceilalți doi, ajutoarele fierarului, jocul parodiind călirea fierului. Incluziunea descrierii jocului în *Dissertatio* face din lucrare „deschizătoare de drumuri în cercetarea etnografică românească, întrucât semnificația jocului de priveghi se confirmă cu o deosebită putere în realitatea funerară tradițională”, prin cercetări ulterioare⁵⁰. O atestă și cercetări mai noi printre care și cele de pe Văile Gurghiului și a Beicii,⁵¹ când echipa identifică 22 de jocuri de priveghi, acestora alăturându-li-se și „Morarul, murari, de moraru, de-a moara”, joc ce apare sporadic. Profesorul Dumitru Pop îl consideră, alături de alte câteva, „printre cele mai interesante, atât din punct de vedere al conținutului propriu-zis, cât și al desfășurării scenice, uneori de un remarcabil spectaculos”.

Tănărul medic continuă apoi cu rugăciunile preoților,⁵² urmărind „denumirea”, „scopul” și „modul” de împlinire a mângâierii sufletelor morților. Se limitează la acestea, spunând, ca medic, „ca să nu par ca o coasă care se slobozește pe o altă holdă”. Îl salvează și în acest caz învățatul Petru Maior. Acesta îi furnizează și denumirea de „serecustă” (sărăcustă), adică citirea celor patru *Evnaghelii*, încercând chiar o explicație etimologică, termen păstrat până astăzi, precum și scopul rugăciunilor, când îi scrie: „După aceasta ei cheamă preotul, chiar pe cantor în multe locuri; acesta, timp de trei zile în care se obișnuiește ca trupul să fie păstrat în casă, citește pe toți cei patru evangheliști, chiar psalmii lui David pentru ușurarea sufletului mortului”. Nu uită nici de pomenile făcute acasă, înainte de plecarea mortului, capitol în care – zice Ion Mușlea – aduce „contribuții noi și observațiile lui proprii”, „deosebit de interesante”⁵³. El narează pe larg felul în care se fac aceste pomeni în obiecte – unele practici persistând până astăzi pe Mureșul de Sus –, în animale și bani, plecând de la credința românilor că „sunt cei mai buni acei săraci cărora le încredințează rezervele lor, care cu cât sunt mai mari, cu atât și socotesc că vor avea mai multe în viața de apoi”. Își amintește și de pomenile făcute de unii chiar în timpul vieții din frica de a nu le fi îndeplinite întocmai dorințele după moarte, Popp cunoscând și proverbul „Multe spune mortul, viul face ce-i place”. Asupra acestor practici revine într-un alt capitol, amintind despre „fidileșe, cofe sau bote și urceori”, care se împart săracilor, apoi despre „pomișori”, ramuri cu fructe și turte, și, după informațiile lui Petru Maior, despre „colivă”, multe întâlnindu-se și azi în desfășurarea obiceiurilor la înmormântarea românilor din Valea Mureșului și Câmpie. Despre „pomenile morților”,⁵⁴ Vasilie Popp ne spune, dintr-o experiență personală, poate: „Românii cred și astăzi, se mai crede în unele locuri că în anumite perioade ale anului sufletele morților ies din mormintele lor și aceste duhuri rătăcesc în jurul mormintelor, de care doreau să se îngrijească prin pomeni și libații; nu știu prin ce credință așeg pentru acestea ca zi stabilită ziua de vineri, care precede Paștele, pe care o numesc *seacă*, ținând post; și duc la morminte în zorii acesteia cărbuni aprinși, pâine, apă sau vin și sare și le lasă acolo, din care unele suflete rătăcite se înfruptă”.

Interesante sunt și paginile despre sărutarea morților, obicei destul de răspândit, implicând nu numai rudele, ci și necunoscuți, întâlnit și la romani. Despre doliu la români,⁵⁵ manifestat prin bocete, știe din copilărie și i-a scris și Petru Maior. Știe, de asemenea, despre doliu ca „jale supremă la români”, manifestată prin „bocete, lacrimi,

geamăt, păr despletit și toată înfățișarea exterioară neglijată”. El distinge în doliu un „aspect interior”, concretizat prin bocete, cântate de rude sau „femei plătite”. Astfel, acestea aduc „laude defunctului printr-un cântec în parte cântat, în parte povestit”. Tânărul medic face și o precizare: „eu însumi am văzut acest obicei în Transilvania și am primit un text scris de la preademuul de închinăciune P(etru) Maior”. „Aspectul exterior” se poate observa în forma diferită a părului și hainelor”, îndeosebi la femei, câteodată și la bărbați, care-și „lasă părul să crească”. Toți bărbații însă, rude, „își lasă să crească barba în semn de doliu, se abțin cu totul de la ospete și de la onoruri”. Cel mai adesea, crede Popp, doliul se poartă prin „despletirea părului la fete”; „căci întotdeauna femeile se ivesc acoperite cu un văl. Pentru femei e mare „rușine dacă una își descoperă părul, iar vălul de pe cap este atât de sacru, încât dacă cineva îl smulge cu puterea sau îl ia în orice fel, este pedepsit în mod special”. Ion Mușlea regretă că autorul nu ne comunică în ce constă sancțiunea acestui delict, lipsindu-ne astfel de o contribuție la înmulțirea obiceiurilor noastre juridice⁵⁶. În Transilvania, se folosesc veșmintele zilnice, dar vălurile de pe cap nu se scot în toată perioada doliului. La români, scrie Vasile Popp, „există un singur obicei, după cum o oarecare lege a definit timpul de doliu și acesta datorită vârstei și a înrudirii, fără a șine seama de starea socială”. Spre deosebire de alte popoare: „Trei zile la copii, șapte la cei mai mari, 40 la oamenii maturi, iar părinții poartă doliu pentru copiii lor și invers un an de zile”. Există și excepții, mamele neputincioase „care poartă doliu pentru copiii morți toată viața și se consolează din cauza acestei nenorociri”. Sunt legi morale fixate pentru reculegere surprinse de autor, valabile și astăzi ca forme de doliu. Pe Valea Gurghiului, dar și în alte părți de pe Mureș și Câmpie, în timpul doliului „femeile și fetele umblă îmbrăcate în negru, fetele cu părul despletit, bărbații cu panglică neagră pe braț; nu joacă, nu primesc muzicanți în casă. Mireasa sau mirele tinerilor morți nelumiți țin doliu șase săptămâni”⁵⁷. Doliul devine astfel o prelungire a celor trei zile de funerarii, ca o componentă a ritualului, dar și cu specificitate etnică.

Ultimele capitole Popp le rezervă obiceiurilor legate de scoaterea mortului din casă, ducerii sicriului și înmormântării propriu-zise, fiecare însoțit de ritualuri specifice. Ritului de despărțire⁵⁸ i se asociază întoarcerea lavițelor pe care a stat sicriul, închiderea ușii și aruncarea unei oale cu cenușă după mort, „ceea ce eu însumi am văzut în țară”. Acestei practici din urmă i se atribuie – zice autorul – două rosturi: „primul este că vreau să arate că omul este asemenea unui vas de pământ atât de fragil și care se prefacă imediat în praf. Cel de-al doilea motiv este că familia s-a micșorat cu un cap, astfel are nevoie de un vas mai puțin”. Așa s-a născut la români proverbul: „I s-au frânt oala... ca și când ar zice că a murit”. Explicații considerate de Ion Mușlea nefondate deoarece această practică se regăsește la o mulțime de popoare pentru „a împiedica rămânerea sau revenirea sufletului”, iar printre obiceiuri, spune folcloristul, ar mai fi trebuit adăugate și „scoaterea cu picioarele înainte, sau pe sub prag, măturarea casei etc.”⁵⁹ Vasile Popp spune totuși că mortul este scos din casă de anumiți bărbați „în acea poziție în care a zăcut, evident cu picioarele înainte; el păstrează această poziție până la mormânt”, dar explicațiile date de el nu vin din popor, ci par a fi luate de la cărțurari populari ori deduse logic de el însuși. Concluzia la care ajunge

cercetarea actuală este că „Vasilie Popp caută să suplinească diferite lacune explicative în rândul poporului prin intervenția personală, privind rostul unor practici”, cu explicații evoluat, „contemporane și influențate de raționalismul vremii”⁶⁰.

Comentând felul ducerii sicriului spre cimitir, Popp crede că obiceiul din Transilvania se deosebește de cel din Banat, Muntenia și Moldova: „aici – zice – sunt puse în jurul sicriului frânghii sau ștergere de in; după ce capetele acestora au fost înfășurate în jurul mâinilor, cei care îl duc ridică cadavrul peste genunchi. Aceste ștergere fie sunt legate la capete într-o țesătură neîntreruptă, fie sunt legate în nod. Unii își fac acestea în timpul vieții și le păstrează cu grijă până la moarte; apoi cei care duc sicriul le primesc ca răsplată a osteneții”. Obiceiul se mai păstrează și astăzi în Câmpie și pe Valea Beicii, la ștergar adăugându-se și un colac. Pentru cei omorâți de trăsnet, ne spune autorul, există obiceiul de a fi înmormântați pe locul unde s-a petrecut nenorocirea, mai ales pe câmpii sau ogoare, pentru că „ei socotesc locurile prin care e dus cadavrul (unui astfel de mort) va fi expus la grindină”.

La îngroparea mortului se întâlnește obiceiul ca să se arunce de către cei prezenți o mână de pământ peste sicriul coborât în groapă. Vasilie Popp spune că românii nu cunosc semnificația obiceiului, pe când românii îl considerau „semnul începerii cultului mormintelor”. Tot aici explică deosebirea împodobirii mormintelor la căsătoriți și necăsătoriți⁶¹. În cazul necăsătoriților, înaintea cortegiului funerar se duce un steag alb, împodobit cu broderie de aur, care se lasă pe mormânt. Obiceiul se păstrează până astăzi în Câmpia Transilvaniei. Pentru cei însurați, pe mormânt se pun flori de busuioc, lemnul Domnului, calapăr, romaniță, mentă, rosa trandafir. De Florii, „sunt împlântate ramuri de salcie pe morminte cu atâta grijă încât sunt unii care le împlântă chiar pe mormintele străine, dacă lipsesc”. Pomenirea morților în sâmbăta Floriilor cu lumină și mărtișoare s-a păstrat până astăzi. Alte podoabe pentru morminte sunt „lampașe” la cei bogați și lumânări la „cei mai săraci”. Vasilie Popp închină ultimul mare capitol „pomenilor funebre”,⁶² pe care românii le numesc „comendare”, adică „comandare, ca o cinste a sufletului mort” și „pomeană”, delimitând „pomeni comune” și „pomeni personale”, așa-numitele ceremonialuri postsepulcrale. Vorbind despre cele „personale”, ne spune că „românii dau o pomană de nouă zile, adică în a 49-a zi cu aceeași solemnitate” cu cea „comună” de după înmormântare, la care se primește „colivă”, „binecuvântată în biserică și din care mănâncă toți cei care au asistat la ceremonie”. Descrierea colivei autorul o face după însemnările lui Petru Maior: „Iar colivele sunt făcute din grâu prăjit ușor, ca să se umfle puțin și să se înmoaie; și s-a presărat cu grămada pe tăvi diferite grâne, linte de asemenea prăjită, alune pisate, migdale decojite, miez roșu de rodii, boabe uscate de strugure sau din Lipare sau din Corint sau din Zachintos, și alte dulciuri de acest fel și le numesc pe acestea dintre cele comestibile; acel terci sau mâncare de făină este numită colivă. Cei mai săraci nu adaugă la grâul de acest fel decât miere”. Unde a cunoscut Petru Maior pomana cu colivă este greu de stabilit. Se pare că tot pe Mureșul de Sus și pe Văile Gurghiului și a Beicii unde, astăzi, se servește „coliba”, făcută din turte, ouă, din măr și pâine și se dă la fiecare. Tot de aici a avut informații Vasilie Popp și despre acțiunile dedicate sufletului mortului, în special despre pomeni, fie comune,

fie personale, ce au loc din ziua înmormântării până la un interval mai lung de timp. Petru Maior îi furnizează și o practică aparte postceremonială, pe care Vasile Popp o prezintă „ca un semn făcut la sfârșit de carte”. Protopopul Gurghiului îi scrie: „în ziua următoare, pretutindeni, apropiații mortului umplu o oală cu cărbuni aprinși și o duc la mormânt și o lasă acolo până când este spartă din cauza intemperiei vremii și este împrăștiată împreună cu cenușa. Dar, când duc oala mai sus amintită la mormânt, sunt foarte îngrijorați dacă sufletul a plecat deja. Căci, unde este practicat acest obicei, se crede că sufletul după ce a ieșit din trup, rătăcește timp de trei zile în jurul casei unde a zăcut cadavrul și mai apoi se apropie de mormânt. Din cauza acestei griji, unor femei li se pare prin puterea imaginației că, în timp ce duc oala la mormânt, au văzut sufletul urcând la cer și le asigură pe celelalte de acest fapt”. Și Vasile Popp se întreabă: „Oare să nu fie acest rit vreo rămășiță a rugului? Și despre sufletul care rătăcește și care se îndepărtează, oare nu este o urmă de precauție, ca nu cumva, din întâmplare, trupul să fie ars, cât timpul spiritul încă vie se ascunde; din această cauză trupul este vegheat după moarte mai mult timp, după cum se întâmplă și astăzi”⁶⁴.

Ion Mușlea consideră că focul dus la mormânt „este privit astăzi fie ca o grijă ca mortul să aibă foc pe lumea cealaltă, fie ca un mijloc de apărare contra lui”⁶³. Cercetătorii Marius Rotar și Iacob Mârza o apreciază, după Ovidiu Bârlea, drept „o ipoteză îndrăzneată” pentru „a evita moartea aparentă”. Ipoteză „ce relevă din nou valoarea de ansamblu a studiului doctorului transilvănean prin înseși problemele pe care le pune și soluțiile provizorii pe care le oferă”⁶⁴.

Încheind analiza tezei de doctorat în medicină a lui Vasile Popp, Ion Mușlea se întreabă, pe bună dreptate, cât din lucrare reprezintă istoria medicinei. Răspunsul este că „am putea să o considerăm ca adevărata lui teză de filozofie”, care „se încadrează armonios în restul operei sale dedicate graiului și istoriei neamului românesc”. Totodată, observă că *Dissertatio* este doar un început, tânărul medic fiind preocupat de folclor, în special etnografia, atunci când elaborează un plan de a scrie o „disertație întreagă” despre jocurile de la priveghi⁶⁵. Astfel, *Dissertatio* se constituie într-o lucrare afirmând pregnant continuitatea și unitatea românească, o carte de incontestabilă valoare, accentuat luministă și ieșită la lumină la început de secol al XIX-lea, când corifeii Școlii Ardelene se stingeau unul câte unul. În același timp, e o carte ce comportă „o imensă abatere de la canonul raționalist” „tulburătoare, mustind de presimțiri atipice metodologiei urmate” și dezvoltând „cu acuitate uimirea și deruta sufletului omenească în fața misterului fără de sfârșit al morții”⁶⁶. Comparate comentariile lui Popp cu cele șincaiene în combaterea superstițiilor, distanța se mărginește între rațional și contemplație, între a supune analizei experimentale obiceiuri și credințe și a expune ca într-o repovestire – cum reiese din redarea în traducere – a obiceiurilor, regășibile în credințe, gesturi și atitudini omenești în fața morții însoțite de explicații, nu o dată, ingenioase. S-a putut observa – pe bună dreptate – că „amestecul de mitologie păgână și creștină e terifiant și expresiv”, și pentru că „în măsură copleșitoare, întreaga exorcistică funerară se petrece noapte, lucrarea de doctorat a lui Vasile Popp abundă în valențe romantice”⁶⁷ sau, cel puțin, „prefigurează dezvoltări ulterioare, romantice”⁶⁸. Este ilustrativă explicarea motivului bocetelor și apropierea sensibilă de sufletul

omenesc: „... firea încântătoare a românilor nu a putut să-și liniștească puterea imaginației; ci i-a plăcut să amestece fabulele cu cauzele adevărate. Ei credeau că poate să fie stârnit prin bocet nu numai suflul care se ascunde în trup, ci cel care pleacă poate chiar să fie întârziat”⁶⁹. Astfel, Vasilie Popp creează puntea de legătură între Petru Maior și George Bariț, soarta hărăzindu-i „rolul de arc peste timp și calitatea de martor, în preajma revoluției din 1848”⁷⁰.

Note

1. *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V. Coordonator: Ștefan Pascu, București, „Minerva”, 1981, p. 3.

2. Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești din Transilvania și învecinatele țări de la începutul și până la vremile noastre*. Sibiu, 1838. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Ed. Dacia. 1995, p. 35. Autorii au publicat și un studiu despre această problemă: *Iluminism și romantism la Vasilie Popp (O listă cu cărți din 1842)*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, sub red. N. Bocșan, N. Edroiu, A. Răduțiu, Cluj-Napoca, 1990, p. 224-230.

3. Ion Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasilie Popp (1789-1842)*, în „Anuarul Instituției de Istorie Națională”, V, 1928-1930, p. 86-157, reprodus fără anexe în Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*, I. Ediție îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indice de Ion Taloș, București, „Minerva”, 1971, p. 29. Ion Mușlea revine în același anuar, VI, 1931-1935, pp. 529-533, cu o completare: *Contribuții nouă la viața și opera doctorului Vasilie Popp (1789-1842)*. Noi vom cita din studiul publicat în volumul *Cercetări etnografice și de folclor*.

4. *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, p. 2.

5. *Ibidem*, IV, 1978, p. 172.

6. *Dr. Vasilie Popp*, în „Transilvania”, I, 7-8, 1868, pp. 129-135, 161-167.

7. Ion Mușlea, în *op. cit.*, p. 21-22. Nicolae Sulică stabilește, „pe baza informațiilor culese și publicate de G. Bariț și completate de Dl. Nicolae Iorga în scrierile sale ca și pe baza informațiilor mele particulare” data nașterii în martie 1787. (*Dr. Vasilie Popp, primul biograf român*, în „Șoimii”, Târgu-Mureș, V, nr. 1-2, sept.-oct. 1928, p. 59-65). Descoperirea ulterioară a lui Ion Mușlea fixează însă adevărata dată: anul 1789.

8. Dr. Ioana Cristescu-Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba-Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*. Cu un Cuvânt înainte al Prea Sfințitului Emilian, Episcop al Alba-Iuliei, și cu un studiu introductiv al prof. dr. Vasile Drăguț. indice: Pr. Ștefa Urda, Alba-Iulia, Ed. Episcopiei ortodoxe române a Alba-Iuliei, 1987, p. 279.

9. *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul domnului 1900, de la Sfânta Unire 200*,

Blaj, Tipografia Seminariului Arhidiecezan, 1900 (cunoscut în bibliografie drept *Șematismul jubiliar 1900*, p. 279.

10. V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni în 1760-1762*, apud Ioana Cristescu-Panait, *op. cit.*, p. 279.

11. Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tip. „Lumina”, 1944, p. 244.

12. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 22.

13. *Ibidem*. S-a avansat și ideea că elegiile lui V. Popp din perioada clujeană sunt, oarecum, „primele poezii latinești semnate de un român, care au văzut lumina tiparului” (Grigore Ploeșteanu, *Vasile Popp*, în vol. *Profiluri mureșene*, I, autori: Ioan Chiorean, Ladislau Kocziány, Valeriu Nițu, Grigore Ploeșteanu, Târgu-Mureș, 1971, p. 65. Volum editat de „Centrul de științe sociale Târgu-Mureș”.

14. *Ibidem*, p. 45.

15. *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, p. 4.

16. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 109-110.

17. *Ibidem*, p. 19. Analizându-i activitatea de la Brașov, autorii studiului introductiv, însoțind ediția din 1995 a *Disertației despre tipografiile românești*, consideră că preocupările medicale ale lui Vasilie Popp, atât cele practice, cât și cele științifice se alătură realizărilor unor intelectuali iluminiști și preromantici precum: Șt. Pisculescu, cu studii la Viena, amintit de noi, cu lucrarea *Oglinda sănătății și frumuseții* (1829); chimistul maghiar Francisc Nyulas, luptător în răspândirea vaccinului împotriva vărsatului, autor al lucrării *Analiza apelor de borviz feruginoase din ținutul Rodnei* (1808); Iacob Cihac, autorul unei *Istории naturale* (1837); C-tin Vârnav, care a alcătuit *Rudimenta physiographie Moldaviae* (1837), în *op. cit.*, p. 42.

18. Apud Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 29.

19. Vasile Netea, *Preocupările lingvistice și literare ale lui Vasile Popp*, în *Limbă și literatură*, XXV, 1970, p. 32.

20. Apud Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 29.

21. *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, p. 4-5.

22. Nicolae Sulică, în *art.cit.*, ne spune că, fiind la Brașov, ca medic, scrie, în 1825, cronica latinească a bisericii „Sf. Nicolae”, la îndemnul contelui Ladislau Lazar, directorul suprem al liceului regesc din Cluj și referendar în chestiunile bisericești-culturale ale românilor ortodocși ca și greco-catolici, pe lângă guvernul ardelean: *Brevis Notitia Ecclesiae Bolgarszegensis ad S[anc]t[um] Nicoalum*. Profesorul târgumureșean afirmă că această cronică „este una din operele necunoscute ale doctorului Vasile Popp, fiind întâia semnalată de mine în acest loc, în paginile acestei reviste. Asupra ei voi reveni într-un studiu special. Cronica, afară de prefață, care cuprinde rândurile de dedicație către contele Lazar, constă în trei părți: istoricul bisericii, o listă a odoarelor bisericești și un tablou cronologic al preoților până în anul 1825. Ciorna acestei cronici – lipsind din ea fraza de încheiere și semnătura autorului – se găsește în arhiva muzeului ardelean de la Cluj, făcând parte din colecția Mikó Sándor și este menționată și de Orbán Balázs în opera sa „Descrierea Țării Secuilor”, Budapesta, 1873, vol. 6, p. 343-344, dar fără să se facă identificarea autorului. O copie

transmisă în curat – fără greșelile, ștersăturile și corecturile ciornei – se găsește în posesiunea mea, purtând semnătura: Ladislaus Basilius Popp”. După cum promitea, Nicolae Sulică începe publicarea cronicii. În „Șoimii”, V, nr. 3-4, noiembrie-decembrie 1928, p. 27-32, ne prezintă în traducere românească, lista odoarelor bisericii, întocmită de Popp „pe baza registrului din anul 1798”. Lista, comparată cu registrele păstrate în arhiva bisericii, scrie învățatul profesor, este „un interesant document pentru cei care voiesc să cunoască bogăția și strălucirea din trecut a unei străvechi și monumentale biserici românești, care s-a bucurat de protecția și dărnicia atâtor voievozi români”. În partea rezervată suplimentului latin din „Șoimii”, intitulat „Falcones”, coordonat de profesor (v. Melinte Șerban, *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 10, 2001, p. 89-91), publică „cronica propriu-zisă, suprimând notele autorului, prea numeroase și prea lungi”, iar în „Șoimii”, V, nr. 7-8, martie-aprilie 1929, p. 54-56, tabloul cronologic al preoților, începând cu anul 1484, până în anul 1825, după aceeași cronică. Și Ion Mușlea crede că această cronică îi aparține lui Vasile Popp. Eva Mârza și Iacob Mârza, în studiul introductiv la ediția din 1995 a *Disertației despre tipografiile românești*, p. 20, aduc ca argument în contra părerii lui Ion Mușlea „scrisoarea din Zlatna, 13 decembrie 1835”, în care „el solicită să-i fie restituită de către G. Barițiu din Brașov, pentru a o pregăti să fie tipărită: «Istoria bisearicii Brașovului S. Nicolae trimite-o încoace, ca să-i fac însemnările. Eu am tot arhivul bisearicii la mine, în copii. Bine ar fi să se tipărească». Notele, respectiv trimerterile, care însoțesc textul de bază, ar putea fi ale lui V. Popp”. Aceeași părere și la autorul studiului *Vasile Pop (1789-1842)*, în *George Bariț și contemporanii săi*, V, p. 11: „Notele și aparatul critic la lucrarea unui autor anonim, *Brevis Notitia Ecclesiae Bolgárszékiensis ad S. Nicolaum*, datând de după 1825, pe care Ion Mușlea o atribuie în întregime lui Popp, dând și o ediție după manuscris a ei”.

23. *George Bariț și contemporanii săi*, V, p. 5-6.

24. Despre activitatea lui Vasile Popp ca medic uman și veterinar pe domeniul minier al Zlatnei, pe baza unor documente de arhivă, Alexandru Neamțu realizează mai multe studii: *Doctorul Vasile Popp și minerii din Rodna*, în „Tribuna, XI, nr. 14 din 1967, p. 6; *Aspecte ale asistenței medicale în mineritul din Transilvania, oglindită în activitatea doctorilor I. Piuariu Molnar și Vasile Popp*, în vol. *Lucrări științifice*, I, Târgu-Mureș, 1969, pp. 243-297; *Din activitatea doctorului Vasile Popp pe domeniul minier al Zlatnei (1829-1842)*, în „A.I.I.A.”, Cluj, XV, 1972, pp. 105-144; *Preocupări de medicină veterinară în activitatea doctorului Vasile Popp*, în *Acta MN*, IX, 1972, pp. 647-662. Studiile lui Alexandru Neamțu vin să completeze observațiile lui Ion Mușlea din lucrările monografice închinat doctorului V. Popp (în *op. cit.*, p. 63-70).

25. În *op. cit.*, p. 23-24.

26. *George Bariț și contemporanii săi*, V, p. 7.

27. *Ibidem*, pp. 6-10; Vasile Netea, *studiul cit.*, p. 28-35; și Eva Mârza și Iacob Mârza, în *op. cit.*, pp. 51-54; N.A. Ursu, *Părerile doctorului Vasile Popp asupra ortografiei românești cu litere latine*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, VII, 1, 1956, pp. 35-49.

28. Eva Mârza și Iacob Mârza, în *op. cit.*, pp. 57-103.

29. *Ibidem*, p. 77.
30. În *rev. cit.*, p. 64. N-am reprodus fragmentul din prefață de care face vorbă Nicolae Sulică, el fiind cunoscut, prezentat și comentat în toate studiile închinete polihistoricului.
31. Vasilie Popp, *De fuuneribus Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quibusdam circa ea abusibus – Despre înmormântările comune la daco-români sau la românii de astăzi și despre unele superstiții*, Viena, 1817. Traducerea din limba latină: Andreea Mârza. Rezumat: Laura Stanciu, Alba-Iulia, Editura Aeternitas, 2004.
32. *Ibidem*, p. 94.
33. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 47.
34. *Ibidem*. Îi scrie Petru Maior din Buda, la 11 februarie 1817: „Dar să folosești în pregătirea aceste disertații toată corectitudinea și o judecată energică datorită căreia și cititorii rafinați să-ți aducă mulțumiri și chiar urmașii românilor să te felicite că le-ai fost dat de către natură”.
35. *Ibidem*.
36. Vasile Netea, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 14. Istoricul făcea observația acum peste douăzeci de ani.
37. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 51.
- 37a. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 29-30.
38. *Ibidem*, p. 127.
39. *Op.cit.*, p. 52.
40. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 141.
41. Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 90, citează din *Precum că cum să ne purtăm, când cădem în vreo boală trupească*, în care Petru Maior folosește argumentul religios și consideră medicina populară ca un conglomerat de eresuri păgâne.
42. vezi D. Pop, N. Bot, I. Cuceu, Gh. Petrescu, *Folclorul Văii Gurghiului* (II), Nicolae Bot, *Obiceiuri de înmormântare*, în „Marisia”, VII. Studii și materiale, Târgu-Mureș, 1977, p. 393-404; și Laura Pop, *Obiceiuri de înmormântare pe Valea Beicii (județul Mureș)*, în „Marisia”, XXV, . Studii și materiale, Târgu-Mureș, 1996, p. 113-125.
43. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 157.
44. *Ibidem*.
45. *Ibidem*, p. 63.
46. *Ibidem*, p. 159.
47. *Op. cit.*, p. 394-395.
48. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 161-171.
49. Laura Pop, *art.cit.*, p. 116.
50. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 67.
51. Dumitru Pop, *Contribuții la studiul jocurilor de priveghi din zona Văii Gurghiului*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, Tom. 13, nr. 2, 1968, p. 131-141; și Idem, *Jocuri de priveghi*, în *Folclorul Văii Gurghiului* (II), p. 405-409; și Laura Pop, *art.cit.*, p. 141.

52. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 167-171.
53. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 56.
54. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 214-215.
55. *Ibidem*, p. 179-185.
56. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 57.
57. Nicolae Bot, *art.cit.*, p. 104.
58. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 187.
59. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 58.
60. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 75.
61. *Ibidem*, p. 203.
62. *Ibidem*, p. 211-217.
63. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 61.
64. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 92.
65. Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 64.
66. *Bariț și contemporanii săi*, V, p. 3.
67. *Ibidem*.
68. Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 92.
69. *Ibidem*, p. 163.
70. *Bariț și contemporanii săi*, V, p. 10.

III. O nouă generație, cea pașoptistă

În lucrarea de față, l-am tratat pe Vasile Popp într-un capitol separat, ca unul ce este legat mai strâns de ideile Școlii Ardelene, dar prefigurând pe cele ale veacului al XIX-lea. Sunt și păreri, nu neapărat contrare, care-l așează în generația de la 1848, sigur, ca „o figură aparte”. Argumentele vizează, în acest sens, legăturile multiple ale lui Vasile Popp cu unii dintre intelectualii noii generații, îndeosebi cu George Bariț și Timotei Cipariu, dar, mai ales, „influența rodnică” exercitată prin ideile novatoare și prin activitatea cărturărească.¹ Dacă avem în vedere că principalele idei din programul luminist al Școlii Ardelene au penetrat ideologia pașoptistă, încadrarea doctorului Vasile Popp în această generație pare justificată, dar ca unul care a transmis ideile și a făcut legătura între cele două curente, iluminismul și romantismul.

Fără să încercăm o delimitare a limitelor epocii pașoptiste, fixe, în genere, de la 1821 ori 1829 până la 1860, intelectualii noii generații transilvane, născuți majoritatea la începutul secolului, cu excepția lui Avram Iancu (1824) și a lui Al. Papiu Ilarian (1827), au crescut într-o atmosferă similară și au avansat o platformă comună de idei. Cu deosebire că cei mai tineri, ca activiști și mobilizatori ai țăranilor în revoluție, „au imprimat acțiunii un ritm mai viu, elan, îndrăzneală în revendicări”,² fără însă a se disocia de fondul comun de idei. Dovadă chiar Istoria³ lui Papiu Ilarian. Sunt păreri divergente și în privința componenței acestei generații. Unii citează doar pe cei mai activi, alții largesc lista cuprinzând atât ideologii cât și pe cei care-au luptat pe „baricade” în revoluție, ceea ce însă e mai puțin important, lista putând fi oricând limitată ori amplificată. Oricum, ea ar putea pleca de la D. Bojinca, cel mai bătrân dintre ei, apoi Timotei Cipariu, Florian Aaron și Eftimie Murgu, continuând cu Simion Bărnuțiu, Aug. Treboniu Laurian, Ion Maiorescu, George Bariț, Vicențiu Babeș, I. Codru-Drăgușanu. Andrei Mureșan, Aron Pumnul, Ioan Rusu și încheind cu cei mai tineri, Avram Iancu, Papiu Ilarian, Axente Sever, Ion Buteanu, Iosif Hodoș, Vasile Moldovan, Ioan Oros ș.a. Peste toate acestea prevalează comunitatea de aspirații și acțiune, chiar dacă, uneori, apar discuții contradictorii, ele fiind însă estompate în focul luptei, cu atât mai mult cu cât, deseori, în abordarea problemelor, se vor completa reciproc, dată fiind formația și enciclopedismul lor.

Discutând profilul ideologic al generației, autorii clujeni ai lucrării dedicată problemei, stabilesc caracteristicile manifestării în plan social, politic, ideologic și cultural al intelectualilor ce o compun. În primul rând, este de semnalat proveniența lor „din straturi mai populare”, mulți fiind fii de preoți, alții de țărani, foarte puțini provenind din rândurile nobilimii, ceea ce-i apropie și-i leagă de aspirațiile acestora; în al doilea rând, spre deosebire de corifeii Școlii Ardelene, școliți în centre de prestigiu din străinătate, Viena și Roma, doar câțiva din noua generație urmează cursurile unor

universități străine, Ioan Rusu și Aug. Treboniu Laurian la Viena, Simion Bărnuțiu la Viena și doctoratul la Pavia, iar Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la Viena și doctoratul la Padova, alții câțiva la Budapesta – Damaschin Bojincă, Ion Maiorescu, Pavel Vasici, Eftimie Murgu. Majoritatea frecventează doar gimnaziul, completat cu studii de teologie, drept ori filozofie la unele școli superioare. Astfel, spun aceiași cercetători, reprezentanții generației pașoptiste „au fost în mare parte autodidacți”, îmbogățindu-și cunoștințele prin stăruitoare lecturi, din operele unor scriitori europeni efectuând chiar traduceri, apoi, prin frecventarea presei maghiare și germane și, nu în ultimul rând, prin călătorii și schimb de idei cu intelectualii din Țara Românească și Moldova. Unii dintre ei ajung să facă chiar carieră în Principate, fie ca profesori la importante colegii, fie în politică. fiind mai apropiați, poartă între ei o bogată și plină de sugestii corespondență, dovadă magistrala lucrare *Barîț și contemporanii săi*, coordonată de Ștefan Pascu și Iosif Servain, ce trimite la „volumul imens și noutatea știrilor despre frământările unui secol ilustrat de semeți oameni de cultură români”.⁴ Cunoscători și ei, ca și înaintașii lor, de limbi străine, dovedesc un orizont larg de cunoștințe, atingând domenii ce depășesc sfera de preocupări ale iluminiștilor, concomitent cu manifestarea mai pregnantă a scrisului. Încă de la început e de perceput o orientare mai modernă, atât ca percepție a tendințelor epocii, a orizontului de gândire, cât și ca legătură mai strânsă și directă cu realitățile transilvane și, prin aceasta, ca acțiune practică. Ei nu au trăit, ca înaintașii, sub orizontul bisericii, majoritatea îmbrățișând cariera didactică fie în Transilvania, fie în Bucovina ori Țările Române. Alții profesau medicina ori avocatura. Și totuși nu se poate afirma o ruptură categorică de spiritul luminist. Generația pașoptistă trăiește însă o altă epocă și, de aceea, în multe privințe completează ideile și concluziile înaintașilor. Cu atât mai mult cu cât investighează un câmp mai larg de probleme, într-un număr mai extins de specialități. Astfel, cercetătorii clujeni citează pe George Bariț afirmat în disciplinele sociale de la literatură și istoria ei, la filozofie, pedagogie, filologie, istoriografie, folclor, economie politică, literatură juridică și jurnalistică; Timotei Cipariu, erudit în spiritul înaintașilor, s-a remarcat în literatură, filologie, orientalică, istorie, filologie, teologie; Simion Bărnuțiu, în filozofie, pedagogie, filologie, științe politice și juridice; August Treboniu Laurian, care studiază matematica, fizica și astronomia la Viena, s-a orientat spre istorie, arheologie, filologie, fiind însă profesor de filozofie în Țara Românească; fără să mai vorbim de larga sferă de preocupări ale lui Andrei Mureșanu, Pavel Vasici, Florian Aaron, Eftimie Murgu ori Al. Papiu Ilarian. Demersului iluminist de ridicare a poporului prin cultură i se subsumează și tendința apropierei de publicistică, manifestată din dorința de a-și expune și explica ideile, de a avansa păreri, chiar polemice, în spiritul epocii. Unii au întemeiat și condus gazete, exemplul concludent fiind al lui G. Bariț, fermentul principal a „Foilor brașovene”, dovedind o adevărată vocație pentru presă.⁵

Impresionează totodată și alte aspecte ale vieții și activității intelectualilor din această generație, unele asemănătoare cu ale înaintașilor luminiști, altele în continuarea ideilor secolului al XVIII-lea și, nu rareori, idei și acțiuni determinate de noul veac. Trebuie să avem în vedere că, în condițiile monarhiei habsburgice, feudalismul nu fusese încă zdruncinat de comandamentele revoluției franceze, luminismul

manifestându-și caracterul înnoitor, ca „un puternic factor de fermentație socială și intelectuală”.⁶ Spre deosebire de înaintașii din veacul luminilor, generația nouă „se prezintă ca un front încheșat”, caracterizată „printr-un puternic spirit de echipă”. De aici derivă și „deplina convergență a acțiunii lor” în plan național, cultural și social. Ei „acționează mai pretutindeni, în toate domeniile, în strânsă legătură unii cu alții”, într-o corespondență permanentă, ajutându-se reciproc și demonstrând forță și acțiune practică.⁷ Cu ochii deschiși spre alte lumi, la idei și evenimente, trăgând învățăminte, ei acționează la chemarea prietenilor, vin cu sugestii, formulează scenarii de luptă, se manifestă grupat pentru sprijinirea dezideratului unirii românilor într-un stat național. Ardelenii trecuți peste Carpați sunt consecvenți acestui crez, slujindu-l cu un nemaîntâlnit devotament. Printre aceștia, pilduitoare este activitatea lui Florian Aaron, Ioan Maiorescu, A. Treboniu Laurian, dar și mai târziu a tinerilor Al. Papiu Ilarian, Axente Sever, Const. Romanu-Vivu și, de ce nu, a profesorului Simion Bărnuțiu. E semnificativă consemnarea agentului polon la București, Woronicz, des citată, care constata, la 1838, că „Ardelenii care vin aici ca profesori și ca negustori sunt cei mai vajnici propagatori ai ideii unității naționale”.⁸ Pildă „primul cotidian al poporului român”, *România*, scos de profesorul Florian Aaron și îndreptat „către toți care vorbesc și citesc limba ei, atât aici în patria sa, cât și în țările vecine..., numele său fiind o dovadă de duhul ce o însuflețește”.⁹ Îndrăzneț și bogat în semnificații, numele cotidianului va deveni „programul însuși al generației revoluționare pașoptiste, afirmând cu putere principiul unității naționale...”¹⁰.

Inspirați de alte curente filozofice și sociale și trăind plenar ideile epocii, manifestându-se ca atare,¹¹ intelectualii generației revoluționare receptează, îndeosebi prin intermediari, noul curent, romantismul. La început, „cel germano-austriac prin mijlocirea autorilor maghiari și sași”, mai pe urmă, după 1830, „cel francez, mai ales, prin scriitorii din principate”¹². Ideile romantice sunt preluate în concordanță cu „directiva înaintată a luminismului”, „sporindu-i valențele combative” și potențându-le printr-o nouă viziune. Astfel, influența romantismului se poate constata în literatură, intens în folclor, cu o orientare pozitivă, în preocupările lingvistice, îndeosebi în jurul anului 1840, când filologia română ardeleană „s-a cam lăsat furată de cântecul de sirenă al romantismului”¹³. Influențe importante exercită noul curent de idei și în istoriografie „atât prin năzuința sa de a evoca cât mai plastic trecutul, cât și prin accentul pus pe istoria locală”, în detrimentul generalităților, fenomen explicabil dacă se ia în considerație „prelungirea romantismului care nu își istovește resursele”, revoluția din Transilvania conferindu-i istoriografiei, „prin problematica ei națională și socială”, „un nou elan, prin lărgirea sferei de investigație la istoria socială”¹⁴. Totodată, nu poate fi exclus nici liberalismul ca o componentă a noii ideologii în plan politic, economic și cultural. Deși elogiază monarhia constituțională, ei pledează pentru democratizarea bisericii, critică prerogativele nobilimii, îmbrățișând cauza iobagilor până la abolirea, în timpul revoluției, a acesteia fără nici o despăgubire, recunoașterea egalității politice a poporului român, libertatea limbii și a presei românești, dezvoltarea învățământului de toate gradele. Accentul principal cade însă „pe problema națională”, într-un orizont „mai cuprinzător, în adâncime ca și în extensiune”, cu o bază largă,

democratică, „incluzând și revendicările culturale (dreptul la limba maternă și instituțiile necesare care o promovează), extinzându-se pe o arie mai vastă, cum se poate vedea în special din marele interes purtat românilor din principate”¹⁵.

Atenți observatori ai realităților și animați de un spirit constructiv, intelectualii generației revoluționare s-au implicat în realizarea unor opere viabile în domeniile istoriei, istoriei sociale, economice, politice și politicii propriu-zise, înregistrându-se astfel cele mai originale și mai valoroase contribuții ale pașoptismului ardelean, care se integrează armonic realizărilor din întreg spațiul românesc. Deosebirea esențială față de iluminiști constă, astfel, în abordarea și înțelegerea rostului elementului specific în cultură și așezarea problemei românești în contextul politic al momentului, știind – cum constată Paul Cornea¹⁶ – „să-și adapteze mijloacele scopului urmărit și să uzeze, după cum o cer împrejurările, când de diplomație, când de conspirație, când de lupta pe baricade” „Problema românească”, ca o încununare a întregii lor activități, deasupra tuturor aspirațiilor și chiar a vieții, fiind slujirea cu devoțiune a cauzei naționale.

Dintre intelectualii acestei generații, doi sunt preocupați și abordează, în lucrările lor, evenimente și întâmplări din spațiul mureșean. Este vorba despre George Bariț și Alexandru Papiu Ilarian.

1. George Bariț

George Bariț este legat de Mureșul de Sus nu numai ca istoric, ci și ca descendență. Mama lui, Ana Rafila, era fiica preotului Simion Cornea, din comuna Șarpotoc (azi Glodeni), nu departe de Târgu-Mureș. Simion Cornea, cu ascendență moldovenească, a funcționat aici, ca paroh, din 1812, anul nașterii viitorului istoric, până în anul 1824. Ca și alte parohii de pe Mureș, cea din Șarpotoc era în timpul conscripției lui Buccow, 1760-1762, ortodoxă și a viețuit într-această confesiune până după revoluție, când credincioșii au îmbrățișat greco-catolicismul, recensământul din anul 1857 atestând o localitate însemnată, cu 196 de case și 223 de locuințe și aproape o mie de locuitori, din care numai unul mai era ortodox, ceilalți fiind greco-catolici, romano-catolici și, cei mai mulți, reformați¹⁷. Tatăl învățatului, Ioan Bariț, își făcuse studiile la Blaj și la liceul catolic din Cluj, urmând apoi și cursurile seminarului ortodox din Arad. A funcționat ca preot în Petridul de Mijloc, districtul Turda, între anii 1814-1869, sub numele de popa Ioan (Popa, Popoviciu) Bariț¹⁸. Vasile Netea, autorul monografiei închinată, în anul 1966, istoricului, povestește cum, la vârsta de 6-7 ani, tatăl și bunicul său Vasile, cantorul, îl deprinseseră cu cântările bisericești, cu cele 8 glasuri și troparele, pe care le învăța la Petrid „pe muntenie”, așa cum le învățase și tatăl la Arad, în timp ce la Șarpotoc, la bunicul Simion, le repeta „pe moldovenie”, Bariț amintindu-și mai târziu „cu mult haz” de cele două procedee muzicale¹⁹. Ceea ce ne îndreptățește a crede că o parte din copilărie Geroge Bariț și-a petrecut-o pe aceste locuri de pe Mureș, de care-și va aminti când va descrie luptele din timpul revoluției de aici.

Dacă Simion Bărnuțiu a fost „bărbatul politic al generației sale”, George Bariț s-a remarcat în cei 60 de ani de muncă îndârjită și permanentă drept „strategul neobosit al vieții culturale, economice și politice din Transilvania și, concomitent, un pedagog și un animator al năzuințelor întregului popor român”²⁰. Personalitate complexă și activă, de „remarcabilă formație științifică și literară”, a fost și el un deschizător de drumuri, într-o epocă solicitând acoperirea multor domenii ivite într-o înlănțuire a vieții sociale moderne, de la cercetarea literară și a civilizației populare, la dezvoltarea limbii literare, economiei și economiei politice, în general a culturii și istoriei naționale. A fost, concomitent, profesor, lăsându-ne importante îndemnuri și lămuriri pentru organizarea învățământului românesc și implicarea acestuia în dezvoltarea educației și culturii; jurnalist, „ziaristul secolului”, pentru el jurnalistica însemnând „cale permanentă de comunicare cu epoca și cu societatea românească și, în același timp, cea mai frecventă dintre armele sale de luptă”;²¹ a fost, apoi, un fervent apărător al limbii române, adept al cultivării și perfecționării limbii naționale, stimulând și solicitând publicarea diverselor opinii în acest sens, al introducerii limbii române în școală (pe când era profesor la Blaj, spunea că între clericii de aici „se vorbea latinește și ungurește, româna ca de dor”); scriitor, traducător din operele lui Schiller, socotit „schillerian de căpetenie” al Transilvaniei, din Shakespeare, Dickens și Cicero, dar și teoretician al artei și literaturii, autor de articole economice și social-politice, domenii ce l-au atras de la începutul activității jurnalistice, „ziaristica militantă fiind adevărata sa vocație”;²² exponent al ideii naționale, al libertății, independenței și unității poporului român; îndrumător și participant la revoluție; luptător împotriva dualismului austro-ungar; și, nu în ultimul rând, important istoric.

Revenind la activitatea sa ziaristică, e de amintit că prin el s-au întemeiat și afirmat marile periodice „Gazeta de Transilvania” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1838), „Transilvania” (1868) și „Observatorul” (1878). George Bariț nu numai că și-a asigurat un număr însemnat de colaboratori dintre scriitorii și oamenii de cultură din toate provinciile românești, dar a fost el însuși „cel mai dinamic și mai fecund colaborator” al periodicelor brașovene. O spun toți cercetătorii, o spune chiar Bariț, când a fost solicitat de unii amici să-și adune scrierile jurnalistice în volum. Lucru imposibil, având în vedere că acestea – după aprecierea istoricului Vasile Netea – ar însemna „nu mai puțin de 100 de volume” a câte 320 de pagini²³. Spiritul său echilibrat și, mai ales, curajul de a apăra public națiunea română²⁴ au determinat ca „foile” lui Bariț și articolele sale să înrăurească profund gândirea românească din întreaga Transilvanie și, bineînțeles, și de pe Mureșul de Sus, mai ales, tineretul studios din orașul capitală a scaunului. Târgu-Mureșul se afirmase, în deceniile premergătoare anilor revoluționari, ca un important centru economic, administrativ, judecătoresc și, nu în ultimul rând, cultural. Totodată s-a manifestat ca un oraș comercial și meșteșugăresc renumit, în care, alături de maghiari și secui, preponderenți în viața urbei, își desfășura activitatea „o frumoasă pleiadă de cetățeni români cu case și cu moșii, cu comerț bogat și cu industrii înfloritoare”²⁵. Cercetătorul târgumureșean Grigore Ploșteanu amintește mai mulți comercianți, meseriași, îndeosebi cordovănari (tăbăcari), proprietari români, dar și câțiva învățători și preoți, dintre care se disting

Efrem Petruța, Ioan Rațiu, Ilie Farago, Partenie Trombitaș. O influență benefică, cu repercuzări în anii revoluției și care „a ridicat considerabil importanța orașului în viața Transilvaniei”, a avut-o Tabla Regească sau Curtea de Apel a Transilvaniei, în denumirea exactă „Tabla Regească din Transilvania și Părțile anexate”, cel mai înalt for de judecată pentru locuitorii din comitate, scaune și districte, mutată aici încă din 1754²⁶. Instituția a contribuit, fără tăgadă, la formarea unui însemnat număr de juriști români, Tabla fiind „singura” din Transilvania în drept să acorde diploma de avocat. Mai mulți cercetători au încercat să stabilească numărul acestora, cel puțin al celor din preajma revoluției. Dar, după cum observă același cercetător, pe baza unei largi și aprofundate documentări, „nu cunoaștem numărul total al celor care și-au făcut practica de cancelist la Tablă și nici nu dispunem de o statistică pe naționalități”²⁷. Important este însă faptul că, începând cu primele decenii ale veacului al XIX-lea, când se semnalează primii canceliști români, și până la revoluție, numărul acestora crește, multe dintre personalitățile românești ale vieții politice, științifice și culturale făcându-și practica în avocatură la Târgu-Mureș. Așadar, interesul pentru „foile brașovene” nu este deloc întâmplător. Încă de la apariția lor, mulți intelectuali și comercianți și-au manifestat dorința procurării acestora. Printre prenumărații mureșeni „găsim menționați, încă din semestrul al II-lea al anului 1838, pe Ilie Farago, protopop greco-catolic, și Dimitrie Fogarași, comerciant din Târgu-Mureș, pe Zaharia Boiu din Sighișoara, Mihai Crișan, cooperador preot din Reghin etc. În 1844, canceliștii târgumureșeni primeau deja, prin bunăvoința unui «binefăcător» anonim, jurnalele naționale”²⁸. „Gazeta de Transilvania” a ajuns și în Comunitatea bisericii ortodoxe, prin protopopul Partenie Trombitaș, prelații celor două biserici românești devenind și corespondenți ai lui Bariș, dar și printre tinerii români de la cursurile de drept ale Colegiului reformat, deveniți, ulterior, și ei canceliști.

Cunoscând din corespondențe, cât și din diferite scrieri, realitățile mureșene, George Bariș se va referi, nu o dată, la acestea, în primul rând în paginile gazetelor, iar, mai apoi, în *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*,²⁹ îndeosebi în volumul al doilea, dedicat revoluției, în care face trimiteri la oameni, întâmplări și locuri de pe Mureș, de pe Târnave și din Câmpie. Folosind surse de informații – după cum singur mărturisește – publicate în gazetele sale, cronici scrise de istorici maghiari și sași, rapoarte ale unor comandanți militari, memorii ale unor participanți la revoluție, dar și observații directe ca participant la unele momente importante și, nu rareori, *Istoria Românilor din Dacia Superioară* a lui Al. Papiu Ilarian, autorul realizează – cum o apreciază istoricul I. Lupaș – „o vastă monografie politică documentată”³⁰. Încă de la început, George Bariș este preocupat de inițiativele „junimii române”, care, văzând manifestările „întregului element maghiar”, ar fi trebuit „să aibă în vinele sale sânge de pește, pentru ca ea să poată sta pe loc nemișcată, precum stau icoanele într-o biserică”³¹. La această imagine plastică el adaugă frământările canceliștilor români din Târgu-Mureș, cam „vreo treizeci”, amintindu-i pe cei ce-și „câștigaseră merite prin faptele lor patriotice și naționale” sau chiar prin „martiriul lor”³². El redă, în această ordine de idei, atmosfera frământată din zilele de 23-26 martie 1848, atitudinea și poziția canceliștilor români în adunările de la Tabla Regească după Istoria lui Papiu

Ilarian, apreciat ca participant direct și de încredere la acele evenimente³³. Interesantă este motivarea atitudinii sale din aceste zile, o atitudine precaută, sperând într-o înțelegere între revoluționarii români și maghiari. Cu acest prilej, istoricul explică și divergențele de concepție și atitudine dintre tinerii „înfocați” și dornici de acțiune și bătrânii temători de consecințe și, deci, mai cumpătați și rezervați: „Redactorul de atunci al „Gazetei” – scrie Bariț – om cu familie, însă numai de ani 36, nu se putea număra nici între tineri și nici între bătrâni, ci stătea la mijloc între cele două generații; se și adresau ambele către el...”³⁴. Dar, imediat ce s-a apropiat mai mult de intelectualitatea revoluționară și mulțimea de țărani, și-a schimbat concepția, radicalizându-se și devenind susținător al voinței naționale românești.

Ceea ce a impresionat neplăcut guvernul kossuthist de la Budapesta a fost unitatea românilor, peste diferențele confesionale. Explicând această toleranță religioasă, istoricul face trimitere la însemnările lui Papiu și „ceea ce știu toți bătrânii” precum că toleranța „ajunsesse la români așa departe, încât vedei în foarte multe locuri preoți de ambele confesiuni îndeplinind serviciul diecesc împreună, mai ales la îngropăciuni, la ungerea de pe urmă (maslu)”. Și, ca exemplu, scria: „Părinții fraților Hodoș (Iosif și Zachei) și al lui Papiu aveau preotese două surori și nu voiau să știe de nici o diversitate”. Erau și preoți ortodocși – scrie mai departe – ai căror fii unul se făcuse preot ortodox, iar al doilea greco-catolic: „Aștia frații Hodoș, frații Popovici alias Almășianu ș.a.”³⁵.

Istoricul închină multe pagini „războiului civil din Transilvania din octombrie până în decembrie 1848”, insistând asupra luptelor dintre taberele beligerante, dar mai ales asupra atrocităților comise de armatele maghiare și insurgenții secui. Încă d ela început se referă la supliciul îndurat de martirii „Alexandru Baternai (mai bine Chioreanu) din comuna Balda și Vasile Simonis din Sărmașu”, spânzurați la Cluj „fără pic de altă vină, decât că s-au mărturisit români și au voit să existe ca români”. Viața lor „a cerut-o com.(ite)le Grigore Bethlen”, care, după cum spune Jakab Elek. „jurase, obligase și pe subordonații săi, ca să nu dea la nimeni pardon” (iertare). Tot aici, vorbește despre spânzurarea la Târgu-Mureș, la 12 octombrie, a teologului Vasile Pop din Nazna „iarși numai pentru că era român, ținea și el la programa națională și învățase la școli, știa carte, ceea ce trecea de crimă în ochii teroriștilor”³⁶. Revine asupra acestor fărâdelegi în „consemnarea românilor uciși la 1848-49 în Cluj, după sentința județului (tribunalului) de sânge”,³⁷ unde explică și numele lui Alexandru Bătrâneanu și precizează că au fost spânzurați la Someșfalău (azi Someșeni), adăugându-i și pe Ioan Meșter din M. Uifalău (unii precizează Vaidei, alții, majoritatea, Lunca, de lângă Teaca, dar județul Mureș), de 32 de ani și pe Vasile Turcu, paroh al Cătinei și protopop al Palatcăi, de 68 de ani, fost tribun în prefectura de Câmpie (Legiunea a IV-a Campestră, cu sediul la Balda). Dezbătând Proclamația Comitetului revoluționar din Budapesta, din octombrie 1848, scrisă pe un ton „îngâmfat” și „îndreptată către poporul român”, amenințat „cu toate relele posibile, cu confiscări de moșii (...), cu spânzurători și cu exterminare prin arme”, George Bariț completează informațiile despre supliciul revoluționarilor români de pe Mureș și de pe Câmpie. Astfel, în 9 octombrie (de fapt în 10 octombrie) voluntarii maghiari „prind pe

teologul Vasile Pop, fiu al preotului gr.or. (ortodox) din Nazna, îl conduc în bății cumplite la M. Oșorhei (Târgu-Mureș) și-l spânzură la 16 oct.” (mai înainte scrisese 12 octombrie, data adevărată, după Grigore Ploșteanu); mai prind și pe alți 11 români, pe care îi tirănesc la moarte, iar pe o fată de român care plângea cu amar, o taie cu săbiile și o lasă moartă”³⁸. Date inedite nu mai puțin importante ne furnizează, de astă-dată, despre prinderea și supliciuul „juriștilor români”³⁹ Bătrâneau și Simonis, când „mai omorâra la comuna Barei (Băraii) pe 6 (șase) români și pe mai mulți răniră greu”, dar, mai ales, în subcapitolul „Date referitoare la prinderea și executarea lui Baternai (alias Bătrâneau), Simonis, Turcu”, culese – scria în explicație istoricul – „din gura mai multor martori oculari” printre care Nicolae Pop, paroh în Cluj-Mănăștur, soția preotului, Lazăr Baldi, locuitor din oraș ș.a.⁴⁰. Primii doi, numiți „tribuni” – ori se știe că Alexandru Bătrâneau a fost numit prefectul Legiunii a IV-a Campestră – fiind prinși au fost escortați la Cluj, iar „husarii și după aceea plebea maghiară din Cluj îi maltratase și târâse prin tină”. Puși în fiare și „legați la stâlp de miercurea seara până vineri, în curtea casei comitatului”, au fost condamnați de tribunalul de sânge la moarte prin spânzurare (să moară cu frânghia atârnată de gât), pentru crima – zice „omenosul” Paul Matskási, comitele suprem, către preotul Nicolae Pop – de a voi „ca românii să fie asemeni cu ungurii”, iar prin aceasta „răstoarnă patria în pericol”. Hotărât și curajos „până la fine”, la solicitarea preotului Ioan Vlăduțiu de a se pocăi și a-i ierta pe inamici, Alexandru Bătrâneau dădu un răspuns de adevărat revoluționar, citat după Bariț de toți biografii săi: „N-am de ce să mă pocăiesc; cu asta nu am făcut ungurilor nici un rău; de aceea fapta lor față cu mine nu le-o iert nici în lumea aceasta, nici în cealaltă”. Comitele Bethlen, fiind în apropiere, insistase ca Bătrâneau să fie „silit să-și mărturisească păcatele”, dar condamnatul n-a vrut nici să se mărturisească, nici să se cuminece, potrivit ritualului dinaintea execuției. Tot George Bariț ne redă imaginea prefectului de la locul supliciuului, unde acesta, „curajos, încă de pe scară strigă cu entuziasm: «Să trăiască românul, piară ungurul!»” și începând „baterea tobelor, de larmă nu se mai putea înțelege ce a vorbit mai departe”. Mai descurajat, mai tânăr, Vasile Simonis a fost mai resemnat, rugându-l pe preotul Nicolae Pop „să-l memoredie în s. sacrificiu, adică mărturisirea și cuminecătura”⁴¹.

George Bariț vorbește în opera sa istorică și de alte sacrificii ale românilor în lupta de emancipare națională. Imediat după Adunarea Națională de la Blaj, din 3-15 mai, „au aruncat în prinsoare între alții și pe parohul din comuna Velcheriu (azi Răzoare, comuna Miheșu de Câmpie) numai pentru că și-a exprimat părerea că, asemănător ungurilor și sașilor, „ca fii și cetățeni ai patriei sunt datori și românii, au și dreptul să se înarmeze”⁴². După retragerea trupelor imperiale din Transilvania, în martie 1849, timp de patru luni cât a existat o administrație ungurească, Kossuth a lăsat „mână liberă lui Csányi⁴³ și tribunalelor de sânge”, noul Torquemada („marele inchizitor”) al secolului al XIX-lea. Doamen, după patru sute de ani mai era posibil așa ceva? Deviza Inchiziției se reitiera: un singur popor, un singur conducător și o singură credință. Peste un teritoriu în care nația maghiară minoritară. Poporul român „era proscris, pus în afară de lege” și dezarmat, cu excepția românilor din Munții Apuseni. „A omorî oameni neînarmați – scrie Bariț –, nejudecați, neconvinși de vreo crimă

capitală, numai prin statariu în 12 ore și nici chiar cu statariu, ci la moment, în casă, în curte, în câmp, la drum, în piața publică...” devenind o metodă de „exterminare, sau încai micșorarea numărului românilor până la o sumă minimă”⁴⁴. Și pentru a convinge, istoricul vorbește despre cercetările unei comisii românești din Viena, după revoluție, care „scosese numărul aproximativ de 40⁰⁰.0 de persoane căzute ca victime pentru existența și libertatea națională a poporului român”⁴⁵. Tot aici, publică o mică parte dintr-un „conspect oficial”, de 4⁸³.4 de victime, descoperit de dr. A.P. Alexi, profesor la liceul din Năsăud, pe când studia la Universitatea din Graz, și pe care l-a tradus și publicat sub „nimeritul” titlu de „Pomelnic”. Între multele omoruri se găsesc, nu puține, din satele de pe Mureș și Târnave: în octombrie 1849, șase bărbați uciși din Bobohalma (azi încorporat orașului Târnăveni); în aprilie 1849, 3 bărbați omorâți din Hărănglab, de pe Târnava Mică, dați cu numele; în ianuarie, alți 13 bărbați din aceeași localitate; în mai 1849, alți 9 bărbați nominalizați din Hărănglab, „prin tribunalul din Dicio-St.-Martin (azi Târnăveni) executați din viață la moarte”; în aprilie 1849, 9 bărbați din Chinceș, nominalizați, „executați la moarte prin tribunalul din Galfalău (azi Gănești, lângă Târnăveni); în noiembrie 1849, și aprilie 1849, 9 bărbați din D.St. Martin; în aprilie 1849, 4 bărbați din Cuștelnic; tot în aprilie 1849, în Gâmbuț, „27 bărbați împușcați la mandatul lui Bocskai”; în Chimitelnic, 4 bărbați, nominalizați, „executați la mandatul ofițerului de insurgenți Szabó Lajos din Turda”; în Iernut și Șăulia de Mureș (lângă Târnăveni), încă în octombrie 1848, odată cu invazia trupelor secuiești, după adunarea de la Lutița, 23 de bărbați și o femeie au fost măcelăriți; iar, în 1849, doi bărbați din Șăulia de Mureș, fiind luați de locuitorii maghiari din Cipău, „fură legați cu mâinile în spate și aruncați în Mureș”⁴⁶. În multe locuri, istoricul accentuează că „gardistii și voluntarii unguri... au omorât în masă, în grămadă, fără nici o judecată” și că „pentru nici-unii însă moartea nu era așa de sigură ca pentru preoții de român, oriunde puteau să-i apuce insurgenții”. Deși afirmă că „Ne-a costat orișicare luptă sufletească până când ne înduplecărăm a reproduce această parte a atrocităților războiului civil de la 1848/9”, spune că s-a simțit răspunzător în a prezenta adevărul istoric posterității, generațiilor viitoare, „pentru ca acestea să cunoască și să știe” că drepturile de care se bucură „le cumpăraseră părinții lor cu prețuri enorme de sânge românesc vărsat în torenți”⁴⁷. Tot în acest context, George Bariț prezintă așa-numitele „companii ambulante și de voluntari”, formate din orășeni și nemeșime săracă pentru a susține liniștea publică, dar degenerate, la scurt timp, „în trupe de spoliatori”. Voluntarii aceștia, „armați bine, ieșeau în cete mai mari și mai mici după împrejurări și aflau o mie de pretexte ca să răpească mai ales vite de tăiat la măcelării, cum și păsări de casă, găini, găște, curci, rațe...” motiv pentru care chiar maghiarii „le deteră nume: «cete sau trupe de găinari» (tyukász seregek)”⁴⁸. Memorialiștii mureșeni pașoptiști relatează multe asemenea cazuri de rechiziție de „oi, porci și vite cornute (pe care) le mânau în turme și ciurde” – cum scrie George Bariț.

Importante informații, folosind surse diferite, îndeosebi consemnări ale unor martori ai evenimentelor maghiari și sași, ne furnizează George Bariț despre bătăliile de la Șarpotoc (Glodeni), satul mamei sale, unde și-a petrecut o parte din copilărie, de la Ghernesig (Gornești), St. Ioana (în documentele vremii, Sântioana, azi Voivodeni) și

Reghin, insistând, mai ales, asupra prădării și incendierii orașului de către armatele secuiești, care l-a impresionat deosebit: „Din acea oră Dzeu își luă toată mila de pre acea comună frumoasă, scrie istoricul. Focul, devastațiunea, omorurile și toate cruzimile întâmplare în cele două zile au fost descrise în ziarele germane și, mai târziu, în cărți de către martori oculari, de unde s-a inspirat el”⁴⁹. Daunele cauzate orașului, crede Bariț, s-au ridicat „cel puțin la un milion de florini”, sumă imensă pentru acea vreme. Istoricul continuă, în altă parte, cu înfruntările armate de la Târgu-Mureș, Vidrasău, Băgaci și Seuca, de pe Văile Târnavelor, îndeosebi cea puternică de la Sighișoara-Albești. Nu vom insista asupra acestora, ele ținând, de-acum, de domeniul istoriei. Vom spune doar, cu vorbele istoricului, că odată cu sfârșitul revoluției din Transilvania „s-a închis pentru așa-numitele țări ale coroanei ungurești una epocă pe cât de măreață și memorabilă, pe atât de tragică”. Iar, pentru români se poate spune că „națiunea” a ajuns „nu numai la conștiința individualității sale naționale, dar și la conștiința demnității și valorii sale...”.

George Bariț a crezut în revoluție, a participat activ la ea, s-a implicat în hotărârile luate de intelectualitate și popor, a scris despre ea și urmările ei, văzând deschizându-se prin ea o nouă epocă pentru poporul român. Devenind, în timpul frământărilor revoluționare, unul din principalii reprezentanți ai doleanțelor naționale, alături de Simion Bărnuțiu, A. Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, Avram Iancu, Al. Papiu Ilarian și alții, importantul om de cultură al românilor din veacul al XIX-lea a susținut până la moarte, survenită în 1893, revendicările Adunării Naționale din 3/15 mai, lăsând urmașilor o bogată moștenire istorică, politică și culturală, odată cu imaginea unui luptător neînfricat pentru cauza românilor, ce-au germinat și călăuzit luptătorii Transilvaniei până la 1 Decembrie 1918.

Alexandru Papiu Ilarian

Alexandru Papiu Ilarian se deosebește în multe direcții de înaintașul și mentorul său într-ale concepției naționale. Și nu numai ca formație, ci mai ales ca atitudine și viziune a istoriei. Dacă George Bariț pendulează între luminism și romantism, Papiu Ilarian se impune în tot ce face și scrie, prin înflăcărea romantică. Cercetându-i masiva corespondență, se poate afirma că George Bariț, „spre deosebire de toți contemporanii săi, a fost singurul politician de profesie (s.a.) rămas ca atare toată viața” și că se dovedește, în scrisorile către aceștia, „cu precădere un prospector al fenomenului politic”, pe când Papiu Ilarian, alături de Avram Iancu și Ion Buteanu, configurează „atributele revoluționarului de profesie”, activând, dintre contemporani, singurul „în sfera politicii”, dar nu în Transilvania, ci în Principatele Române, „unde sensul acțiunii sale era complet diferit”⁵⁰. Unii istorici efectuează chiar o distincție netă, grupând personalitățile din această epocă de afirmare a romantismului între „seria îndrumătorilor culturali” precum Asachi, Heliade Rădulescu, Bariț, și istoricii propriu-ziși printre care sunt nominalizați Kogălniceanu, Bălcescu, Papiu Ilarian, A.T. Laurian

ș.a⁵¹. Oricum, dacă până la Adunarea Națională de la Blaj, din 3/15 mai, au mai existat deosebiri de concepție, chiar divergențe de opinie între „tineri” și „bătrâni” – cum scrie George Bariț – „datorită originii sociale, temperamentului, idealurilor și împrejurărilor”, după discursul lui Simion Bărnuțiu și prezența mulțimii de țărani, acestea dispar în mare parte, „realizându-se o înțelegere între ei în spiritul tendințelor celor mai progresiste”. Îndeosebi tinerii, cei mai de seamă, prin spiritul lor dinamic, de tribuni, impun ideea de a trece la fapte și obținerea revendicărilor românești prin acțiuni publice de masă⁵². Ei merg chiar mai departe, susținând constituirea unei noi Dacii, idee vehiculată și înainte. Alexandru Papiu Ilarian, spre deosebire de unii contemporani, vine în acest sens cu o concepție modernă, examinând în *Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii și cu ungurii*, publicat la Iași, în 1860, înfăptuirea unității naționale deloc sentimental, ci „cu atâta luciditate și cu așa de puternice și variate argumente geografice, politice, diplomatice și etice”, încât istoricul a devenit prin această lucrare „un adevărat doctrinar al unității statale a poporului nostru”⁵³. Apreciată drept „evanghelia ideilor politice și naționale ale lui Papiu”, de Augustin Crainic, descoperitorul manuscrisului, *Memorandul*, alături de *Istoria Românilor din Dacia Superioară și Independența Constituțională a Transilvaniei*, din 1861, ne relevă un Al. Papiu Ilarian revoluționarul, om al veacurilor noi, „mandatar necontestat” la Iași, apoi la București, al mulțimii pe care a condus-o și a însuflețit-o, în 1848, pe Câmpia Libertății de la Blaj⁵⁴.

Alexandru Papiu Ilarian s-a născut în satul Bezded, comuna Jibou, din județul Sălaj, la 27 septembrie 1827, dar copilăria și-a petrecut-o pe Câmpie, ca și venerații săi înaintași Gheorghe Șincai și Petru Maior. În 1832, pe când avea doar cinci ani, preotul Ioan Pop Bucur se mută împreună cu familia în Budiu de Câmpie, azi Papiu Ilarian, nu departe de Căpușu lui Maior, „fiind originar de acolo”⁵⁵. De altfel, mama sa, Ana Hodoș, era tot de pe aici, fiica preotului Ioan Popovici, zis Hodoș, din Târgu-Mureș. Cuprinzându-i opera într-o amplă și documentată monografie, Corneliu Albu afirmă că întreaga lui formație i-a fost rostuită de „mediul familial sănătos”, dominat de „sentimentele de fierbinte dragoste față de trecutul neamului și de prețuirea țaranului, o educație severă și un îndemn lăuntric de a fi totdeauna de partea adevărului”⁵⁶. De timpuriu, descoperă în biblioteca tatălui său o foarte importantă carte, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, despre care scrie că „a deșteptat pe românii din toată Dacia” și „face o revoluție literar-națională la români”. Copilăria la Budiu, unde urmează și primele clase, i-a marcat personalitatea. Trăind alături de țărani iobagi – scrie Corneliu Albu – le-a cunoscut viața deznădăjduită, fără orizont, durerile și răbufnirile de revoltă, dorința de libertate socială și națională. Imaginile i-au rămas pentru toată viața în memorie, năzuințele țaranului român din Câmpăie influențându-i concepția politică, cărora le-a rămas credincios, purtându-i mereu în suflet.

Istoricul va cunoaște Târgu-Mureșul încă din 1838, când popa Ioan își înscrie băiatul la gimnaziul catolic de pe strada Sâncraului (azi, Călărași), care avea și internat, gimnaziu și liceu frecventat de mulți tineri români, îndeosebi din Câmpie. Aici, termină cele cinci clase gimnaziale cu calificative strălucite, ultima, de absolvire,

în anul școlar 1842/1843, cu „egregie (strălucit) și laude digmisi (vrednic de laudă)” la sânguință, primul la purtare, eminent la celelalte materii cu excepția studiului istoriei și al geografiei la care a fost clasificat „eminens 1-us” (primul dintre eminenti)⁵⁷. Trece apoi la liceul din Blaj, de unde fiind exmatriculat în urma revoltei unor profesori, se înscrie la liceul regesc (al piariștilor) din Cluj. Și aici, ca și la Blaj, Papiu s-a afirmat drept conducător al tinerilor români, „pătrunși de o adâncă iubire față de strămoși, dornici să cunoască trecutul neamului lor pentru a putea fi constructorii viitorului”⁵⁸. La Cluj, alături de ceilalți colegi cu nume maghiarizat, Pap Alexander și-a schimbat numele în Alexandru Papiu, iar după numele tatălui, Bucur, și Ilarian.

Alexandru Papiu Ilarian revine la Târgu-Mureș după terminarea cursurilor de drept, în anul 1847, cu diploma de „absolvent al cursurilor de drepturi”, înscriindu-se ca practicant printre canceliștii de la Tabla Regească. În acel an, Iacob Bologa, spiritul animator al canceliștilor români încă din anii 1844-1845, părăsește Târgu-Mureșul, în urma depunerii examenelor de cenzură și a jurământului de avocat, locul acestuia în conducerea „Societății de lectură” și a tinerilor canceliști, destul de mulți la acea dată, fiind preluat de Avram Iancu și Papiu Ilarian, „care devin figurile marcante ale grupului de juriști români”⁵⁹. Istoricul Ioan Ranca ne spune că „Societatea de lectură” a canceliștilor români din Târgu-Mureș „deranja unele cercuri politice ungurești”, datorită, în primul rând, că membrii ei organizau întâlniri menite a dezbată probleme ale culturii naționale și chiar ale națiunii române într-o vreme „când demersurile de suprematizare a limbii maghiare își găseau loc în întreaga presă ungurească”⁶⁰. Cu siguranță, conversațiile lor „în dulcea și frumoasa noastră limbă românească” – cum repetă de mai multe ori memorialistul Ioan Oros – se refereau și la informațiile și articolele publicate de „Gazeta de Transilvania” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, la situația românilor din Transilvania, la posibilitățile de emancipare a poporului oropsit. În primăvara anului 1848, implicarea canceliștilor târgumureșeni în viața politică se va intensifica, remarcându-se și de această dată Avram Iancu și Papiu Ilarian.

Din opera sa vastă și deversă, doar în *Istoria românilor din Dacia Superioară* face referiri la evenimente și oameni de pe Mureșul de Sus. Papiu ne oferă prin aceasta o carte de militantism politic, caracteristic epocii, în spirit bărnățian, autorul înfățișându-se drept „un reprezentativ istoric romantic”. Pornind de la fapte petrecute sub ochii lui, de la consemnările memorialistice ale contemporanilor, martori și ei ai evenimentelor revoluționare, Al. Papiu Ilarian, atât prin nararea întâmplărilor, „analiza critică și interpretarea dată” ne lasă o carte esențială a „istoriografiei moderne despre revoluție, despre revoluția din Transilvania în special”. Comparându-l cu Bălcescu, care „a trasat la acea dată mersul revoluției în istoria românilor”, Pompiliu Teodor crede că „Papiu a încercat și a reușit o carte de rezistență care a înfruntat timpul și a oferit principalele linii interpretative reconstituirii evenimentelor revoluționare”⁶¹. El pleca de la premiza adevărului devenit lege supremă și „luceafărul întru toate”, care trebuie spus fără nici o părtinire, voind să lase – cum se exprima în prefața lucrării – „o iconă vie și adevărată a acestor mari evenimente, la care au luat parte și românii ca autori principali, și care sunt scrise în inima mea și a tuturor românilor”.

Alexandru Papiu Ilarian are cunoștințe despre multe figuri de intelectuali și activitatea lor de pe Mureș, despre școlile românești, despre activitatea canceliștilor târgumureșeni și despre unii prefecti și tribuni din revoluție. Încă în volumul întâi, dedicat istoriei Transilvaniei din perioada romană până la revoluția de la 1848, Papiu este preocupat de evoluția școlilor și culturii românești, capitolul al VIII-lea fiind intitulat *Starea intelectuală a românilor din Dacia Superioară până la anul 1848*. Aici, vorbește despre trimiterea de către episcopul Inochentie Micu-Klein la studii „la Roma pentru cursul filozofic și teologic” a lui „Silvestru Caloiani de pe Câmpie”, fiu de nobil din Sânmărtinu de Câmpie⁶². De asemenea știe că „Prepozitul Crainic întemeia școala sătești din proprii bani la Habic, Urisiu ș.a.” și că românii din Reghin aveau o școală renumită, „unde era profesor fostul protopop Matei și unde sunt demne de toată recunoștința sacrificiile cetățeanului Lupu”⁶³. Într-adevăr, Simeon Crainic, nobil din Habic, a ridicat în anii 1837-1838 aceste școli, făcând și câte o fundație pentru plata învățătorilor. Școala din Reghin este cea trivială „împărâtească”, deschisă de protopopul Gabriel Matei, un pedagog de excepție, care prin generozitatea „cetățeanului” Șerban Lupu a beneficiat, în anul 1835, de un nou local, mai încăpător. Despre Vasile Popp, „doctor de filozofie și medicină, unul dintre cei mai învățați români în secolul al XIX-lea”, ne informează că „pe la a(nul) 1820 se afla în școala de la Iași”, „ca director”, alături de alți profesori transilvăneni, „duși de boier Asachi în Moldova”. El cere generației sale să facă eforturi înzecite pentru înființarea de noi școli și dezvoltarea învățământului și a culturii: „Cultura – scrie istoricul – cultura va scăpa pe români, și cultura numai națională poate fi. Școale naționale, dar pentru români, cu profesori naționali și limbă națională, de la școalele cele sătești până la universitate națională – română”⁶⁴.

Cele mai importante și mai numeroase informații ni le furnizează Papiu Ilarian, în volumul al doilea, despre „întâmplările” din martie 1848 de la Târgu-Mureș. El se oprește, cu precădere, asupra semnificațiilor adunării generale a canceliștilor târgumureșeni, maghiari, români și sași din 25 martie, convocată din inițiativa tinerilor unguri pentru a se stabili atitudinea față de programul revoluționar maghiar, stabilit cu zece zile înainte, în 15 martie, la Budapesta, în 12 puncte. Câteva dintre aceste puncte au stârnit vii discuții printre tinerii români, îndeosebi ultimul, care preconiza unirea Transilvaniei cu Ungaria. Istoricul ne redă fragmente din cuvântările „juraților români” – cum îi numește pe canceliști – din care reiese atitudinea lor, și anume că „pe lângă toată subscrierea uniunii, în sine era protest în contra uniunii”. Fără să-și spună numele, aflat ulterior din memoriile lui Ioan Oros, prezent și el la adunare, Papiu scrie: „și eu subscriu această petiție, dar *o subscriu ca român*” (s.a.), cu condiționarea: „a) se va șterge iobăgia fără nici o dezdăunare nici din partea tiranilor, nici din partea statului, căci după dreptate țărani ar avea dreptul de a pretinde dezdăunare de la aristocrații unguri pentru nedreptățile de secole, prein care le-ați uzurpat drepturile cele nenstrăinate omenești („zgomot înfricoșat” – observă Papiu, în sală); b) se vor respecta și garanta toate naționalitățile și limbile din Ungaria și din Transilvania; c) se va realiza o ecaritate (egalitate) deplină politică și civilă”. Papiu cere totodată ca cele declarate de el să fie consemnate în procesul-verbal al ședinței „spre adevărire că românii sub

aceste presupușțiuni au scris această petiție”. În același sens – continuă Papiu – a mai vorbit un cancelist – e vorba de Avram Iancu, după același memorialist – care, înainte de a „subscrie”, a cerut „libertate universală, nu unilaterală”. Când se întocmise procesul-verbal, canceliștii maghiari „strigară cu amărăciune, că nici măcar la protocol să nu treacă declarația celui dintâi orator român, cu distincțiunea, pretenției de ștergerea iobăgiei”. Tot Papiu ne istorisește atitudinea neutră a canceliștilor sași și descrie entuziasmul ce-a cuprins tinerimea maghiară, adunată seara „în sala Cancelariei” (Tabla Regească), de unde au plecat „cu vreo 200 făclii pe toate platourile cetății cu flamurile naționale spre serbarea acestei zile mari”, cuvântarea lui Samuil Poruțiu în cetate, cerând și el libertățile pentru toate popoarele și, în final, atitudinea canceliștilor unguri în frunte cu Urhazy, „care ducea rolul de conducător”⁶⁵. Alexandru Papiu Ilarian, fără să-și spună nici de astă dată numele, publică fragmente din cele relatate în corespondența trimisă revistei „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, din 1848, nr. 13, 29, despre „spiritul național ce însuflețea pe tinerimea română din Oșorhei în această zi”, despre participarea și atitudinea românilor la adunarea din 25 martie. Fragmentul publicat e un adevărat manifest revoluționar, care cerea românilor o „petiție” către împărat și dietă cu îndemnul: „Cereți înainte de toate ștergerea iobăgiei fără nici o dezdăunare; cereți drepturi civile, politice; reprezentare; cereți respectarea limbii voastre celei românești”, clamând iubirea de limbă și națiunea română. Totodată, le cere românilor: „Fiți naționaliști mari! Când va zice cineva să fiți patrioți, spuneți că naționalist și patriot în Transilvania tot una și aceeași înseamnă...”, încheind cu sublinierea că „de atari sentimente naționale era încălzite inimile tinerimei române din Oșorhei”⁶⁶.

Continuă să prezinte starea tinerimei române târgumureșene și activitatea „pentru cauza națională în acele împrejurări extraordinare”. Ei – zice Papiu – „ziua și noaptea petreceau în adunări și consultări serioase”, întrebându-se „ce ar fi de făcut pentru români”. Insistă îndeosebi asupra adunării, din seara de 26 martie, când „veni la Oșorhei Nicolae Bârlea de la Blaj”, cu știre că „profesorii din Blaj, împreună cu tinerimea școlastică și alți inteligenți (intelectuali)” ținură consfătuiri pentru a se hotărî ce vor face pentru națiunea română și vroiau „să știe ce vreau și tinerii din Oșorhei, ca să lucreze cu toții în consunantia (consonanță)”. Canceliștii români, „în număr de vreo treizeci inși” – scrie Papiu – adunați în locuința lui Avram Iancu, într-un „entuziasm și unire frățească”, au hotărât ca „pe duminica Tomei după paști toți tineri câți se află în această mică adunare cu toți cunoscuții lor civili și preoți, inteligenți (intelectuali) și țărani pe câți îi vor putea îndupleca să se afle la Blaj (s.a.) unde aflându-se mai mulți să poată face pașii necesari în cauza națională”. În final, scrie Papiu, „Toți tinerii români cu un cuget și cu o anima își ridicară mâinile în sus și cu însuflețire română strigară: ne jurăm fraților! ca pe duminica Tomei prin foc și prin apă și prin toate pericolele vieții vom conveni la Blaj...” pentru a participa la adunare⁶⁷. După aceasta, cu începutul lui aprilie, canceliștii români „se împărțiră ca apostoli ai românismului în toată țara”, fiecare în zona de proveniență pentru a mobiliza poporul la Blaj. Pe Al. Papiu Ilarian îl găsim, după unele însemnări de epocă, în Budiu și în satele din Câmpie, explicând poporului „că mult dorita libertate, mai cu seamă ștergerea iobăgiei, numai așa vor

putea-o obține dacă se vor aduna la Blaj”. Îl ascultau cu însuflețire, feciorul popii Pop, din acele zile nemaifiind cunoscut drept cancelist ci „Tribunul Alexandru de la Budiu”⁶⁸.

Sigur, în *Istoria românilor din Dacia Superioară* Papiu surprinde întreaga frământare a românilor transilvăneni în preajma și în timpul revoluției de la 1848, neuitând și de unele personalități precum prefectii Constantin Romanu-Vivu ori Vasile Moldovan, unele doar menționări. Nu avem cunoștință ca istoricul să fi revenit pe locurile adolescenței și tinereții. Se spune, totuși, că la 13 iulie 1876, fiind bolnav, la Sibiu, rudele apropiate, mama și surorile, împreună cu Vasile Pop, soțul Carolinei, preot în comună, obțin îngăduința doctorului Szabó să-l ducă la Budiu de Câmpie. Supus unui tratament cu „leacuri băbești” și la ritualul maslului, bolnavul se simte mai rău, rudele fiind obligate să-l readucă la Sibiu⁶⁹.

Se știe că Al. Papiu Ilarian, ca de altfel întreaga generație de la 1848, a fost puternic înrâurit de ideile Școlii Ardelene. Este poate și imboldul lăuntric determinant pentru Papiu în abordarea vieții și operei lui Gheorghe Șincai în discursul de recepție la Academie din 14 septembrie 1869, preocupare manifestată încă pe când studia la Blaj, după cum își amintește într-o scrisoare către Ioan Micu Moldovan: „În același an (1843), fiind student la Blaj, am luat din arhiv spre consultare, și apoi am înapoiat, un volum manuscris de acte originale relative la Șincai: petițiuni al lui către Bob, scrise din temnița de la Aiud”⁷⁰. El vedea, la cumpăna dintre cele două veacuri, XVIII și XIX, ivindu-se „un număr de bărbați, care atinși de suflarea epocii, strigau cu un viers potinte: Deșteptați-vă români de la Răsărit, fii ai Romei, frați ai latinilor din Apus”. Așadar tot ideea unității naționale, reprezentanții iluminismului fiind văzuți, după o formulă a lui Bălcescu, „apostoli ai românismului”. Acțiunea se confirmă când discută ideile politice și naționale șincaiene: „Șincai, în *Chronica* sa, e departe de a fi numai ardelean, el e român din toate părțile ambelor Dacii. *Chronica* sa e pentru toți românii”, idei preluate de toți cercetătorii Școlii Ardelene⁷¹. Imaginea lui Șincai îi va marca viața. Îi va închina, în *Istoria* sa, ca și lui Maior, citit în copilărie și în studenție, o pagină luminoasă, iar, mai târziu, o importantă monografie. Scriere de amploare, de un caracter riguros științific, a constituit, după aprecierea contemporanilor, „un adevărat eveniment științific și literar pentru români”. Prin această lucrare, Papiu „încearcă să identifice firul ce lega generația sa de aceea a Școlii Ardelene”, aflând similitudini ce trimit la istorie, la limba română, la lupta românilor pentru drepturi naționale și politico-administrative și, nu în ultimul rând, la o Transilvanie românească datorită originii, vechimii și majorității zdrobitoare a românilor din Marele Principat. Lucrare purtând certe valori romantice, cu pagini atestând un mare istoric dar și adevărate veleități literare, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai* ne dă și un portret al polihistoricului, care „va rămâne pururea, fără posibilități de depășire, așa cum l-a înfățișat Papiu Ilarian după spusele contemporanilor și căldura sufletului său”⁷². Cartea se încheie cu o închinare în fața lui Șincai, un argument în plus pentru unirea românilor într-un singur stat: „Oh, geniu nemuritor al lui Șincai! Tu, care înainte de începutul acestui secol ai strigat cu o voce potinte, ce răsună încă, și va răsună în etern în Carpați și la Dunăre, în Balcani și în Pind: «Fii ai lui Traian, aceasta e Dacia; din naufragiul

secolelor ea pentru voi a scăpat; lumina, puterea Răsăritului voi sunteți; iată documentele origini, titlurile nobilității voastre, iată temeiul dreptului și al viitorului vostru!» Mulțumită sempiternă ție! Tu ne-ai redat conștiința de noi înșine; seminția nepieritoare a latinității tu în noi tu o ai reînviat; tu ai făcut a se recunoaște frații din depărtare ce de mult își uitaseră unii de alții; pentru că cartea limbii tu cel dintâi o ai deschis; istoria dacilor tu o ai smuls din ascunzătoarea inamicilor sempiterni ai numelui (de) român. Spiritul tău fie în mijlocul nostru! Niciodată nu vom uita că această carte ce tu ai început, aceasta era și este mai întâi de a se face pentru români. Când românii se vor cunoaște, când frații de un sânge ne vor recunoaște, planul cel mare al divinului Traian se va realiza în Orient și-atunci... atunci «Gintă ,ai aleasă nu va fi pe pământ înaintea noastră»⁷³.

Discursul lui Al. Papiu Ilarian a avut un însemnat ecou în epocă, rămânând peste ani, până astăzi. Lucrarea devenise, încă de pe atunci, un model de investigație a vieții, operei și ideilor unei mari personalități culturale și științifice românești, trezind, totodată, și un mare interes pentru Gheorghe Șincai și învățații Școlii Ardelene. Răspunsul lui George Bariț, așijderea, viitorul președinte al Academiei Române asemănându-i întreaga activitate de muncă și sacrificiu de „...zile și nopți, bani și sănătate” pentru a afla adevărul istoric despre români „la fel ca Șincai”. Mai târziu, unii cercetători descoperă și asemănări de temperament, vocație, formație intelectuală, destin între cei doi istorici și, în mod ciudat, chiar de statură⁷⁴. Dar hotărârea lui Papiu Ilarian de a-și alege ca subiect al discursului său de recepție la Academie viața și opera lui Gheorghe Șincai stă sub semnul legăturii generației sale cu ideile înaintașilor. Vorbind despre această înrăurire, cercetătorul Ioan Chindriș afirmă că „se poate vorbi nu numai de o influență”, „ci de o continuare neîntreruptă a ei, de un nou val al ei, materializat în efervescenta generației pașoptiste transilvănene”, programul social și național al secolului al XVIII-lea fiind astfel „ridicat până la înălțimea revoluției de către o nouă generație de patrioți și cărturari, de altă formație intelectuală și științifică, crescută la răscrucea acestor curente și idei internaționale”⁷⁵. Din această generație s-a ivit și Al. Papiu Ilarian, spirit revoluționar, un important istoric, stând alături de Kogălniceanu și Bălcescu, un strălucit creator al românilor transilvăneni din veacul atât de zbuciumat, al XIX-lea.

Note

1. *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*. Autori: George Em. Marica, Iosif Hajós, Călina Mare, Constantin Rusu. Coordonator: George Em. Marica, București, Ed. Politică, 1968, p. 10-11 (prescurtat: *Ideologia generației...*)

2. *Ibidem*.

3. *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, Viena, vol. I, 1851, vol. II, 1852.

4. Șt. Pascu și I. Parvain, *Cuvânt înainte*, în *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, București, Ed. Minerva, 1973, p. VII.

5. *Ideologia generației...*, p. 17-18.

6. *Ibidem*, p. 31.

7. *Ibidem*, p. 21.

8. Vasile Netea, *Pe drumul unității naționale*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1875, p. 33.
9. *Ibidem*, p. 35.
10. *Ibidem*, p. 31.
11. *Ideologia generației...*, p. 32. A se vedea îndeosebi capitolul al II-lea, „Filozofie, știință, artă”, pp. 50-150, care analizează filozofia, științele naturii, educația, cultura și lectura, literatura, teatrul, muzica și pictura, folclorul, lingvistica, istoriografia.
12. *Ibidem*, p. 33.
13. *Ibidem*, p. 36.
14. *Ibidem*. Și Pompiliu Teodor, *Istoriografia romantică postrevoluționară din Transilvania*, în „Crisia”, XX, 1990, p. 195-227, reprodus în Al. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, volumul II. Studiu introductiv de prof. univ. dr. Pompiliu Teodor. Text transcris și glosar de prof. Timotei Enăchescu. Ediție îngrijită și note de prof. univ. dr. Grigore Ploșteanu, Târgu-Mureș, Editura Ansid, 2005, p. 5, după care vom cita în lucrare.
15. *Ibidem*, p. 329.
16. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1972, p.⁴³. Se citează de predilecție: Ioan Rusu cu remarcabilul tratat de geografie *Icoana pământului*, 3 volume; Alexandru Papiu Ilarian cu multe lucrări importante, cu deosebire *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, 2 volume; Augustin Treboniu Laurian cu a sa *Istoria românilor*, 4 volume; George Bariț cu *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, 3 volume; Simion Bărnuțiu cu *Dreptul public al românilor*; eruditul profesor blăjean Timotei Cipariu cu importante sale lucrări *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, *Crestomație sau Analecte literare din cărți mai vechi și mai nouă românești, tipărite și manuscrise, începând de la secolul XVI până la al XIX-lea – cu notiță literară*, *Elemente de poetică, metrică și versificațiune*, *Principia de limbă și de scriptură*; Vicențiu Babeș, *Cauza limbelor și naționalităților în Austria* ș.a.
17. *Recensământul din 1857, Transilvania*, ed. II. Coordonator, Traian Rotariu, Cluj-Napoca, Ed. Staff, 1997, colecția „Studia Censualia Transsivanică”, p. 384-385.
18. *Șematismul jubiliar*, 1900, p. 501 și 588.
19. Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, Ed. Științifică, 1966, p. 22-27.
20. *Ibidem*, p. 326.
21. *Ibidem*, p. 327.
22. *Ibidem*, p. 147.
23. *Ibidem*, p. 110.
24. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. I. Ediție îngrijită, prefață, bibliografii, glosar și notă asupra ediției de Serafim Duicu, Târgu-Mureș, Casa de editură „Mureș”, p. 104.
25. Grigore Ploșteanu, *Canceliștii români târgumureșeni în revoluția de la 1848*, în *Studii și cercetări de științe sociale*, sub redacția lui Vasile Rus și Ioan Chiorean, București, Ed. Academiei RSR, 1977, p. 28.

26. *Ibidem*, p. 29-30.

27. *Ibidem*.

28. Grigore Ploeșteanu, *Lectori români la Târgu-Mureș înainte de 1848*, în „Vatra”, I (1971), nr. 3, p. 17 și studiul citat, pp. 31-32.

29. Sibiu, Tipografia W. Kraft, I, Sibiu, 1889, II, Sibiu, 1890, III, Sibiu, 1891.

30. Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, Ed. Științifică, 1966, p. 318.

31. George Bariț, *op. cit.*, p. 77.

32. *Ibidem*, p. 78.

33. *Ibidem*, pp. 78-82.

34. *Ibidem*, p. 81.

35. *Ibidem*, p. 129. Trei dintre frații lui Iosif Hodoș au fost slujitori ai altarului: Popa Ioan din band, Popa Simeon din Giula și Popa Novic (Zenoviu) din Iceland (Ioan Chiorean, Iosif Hodoș, în *Profiluri mureșene*, vol. I, Târgu-Mureș, 1971, p. 182. Îl citează pe Ion Breazu, care spune că familia Hodoșeștilor a avut „o întreagă dinastie de preoți”, printre care tatăl Vasile Hodoș: „Moșul lui a fost preot, precum preot a fost unul din unchi, iar cele trei mătuși au ajuns preotese. Una din ele este «moașa» lui Axente Sever, iar alta (Ana Hodoș) mama lui Alexandru Papiu Ilarian” (*Ibidem*). Ana Hodoș era fiica preotului din Berghia, de lângă Mureș, și era „înzestrată cu alese însușiri intelectuale umaniste” (Bazil Ciocoi, *Alexandru Papiu Ilarian, reprezentant de seamă al generației de la 1848*, în Liceul „Alexandru Papiu Ilarian” Târgu-Mureș, *Semicentenar*, 1969, p. 8), „o femeie de rare virtuți morale și de curaj eroic și patriotic” (Ion Bojoru, *Centenarul (1827-1927) nașterii și semicentenarul morții neobositului istoriograf Alexandru Papiu Ilarian*, Târgu-Mureș, Tip. „Ardeleana”, 1930, p. 52, citat după „Familia”, a. I, pag. 12). Toate informațiile le sintetizează folcloristul clujean Virgiliu Florea, într-o notă (15) la primul capitol din lucrarea *Folcloristul Enea Hodoș – 50 de ani de la moarte*, Cluj-Napoca, Transilvania Press, 1995, p. 21: „Popa Ioan Popovici, poreclit Hodoș, străbunicul folcloristului, fusese preot în Bandu de Câmpie; fiii săi au ajuns tot preoți: Vasile în Band, „popa Iovu” în Molomfalău (azi Morești); fetele sale au devenit, la rândul lor, preotese: cea dintâi, bunica lui Axente Sever, în Mădăraș, a doua în Berghia, iar a treia, mama lui Al. Papiu Ilarian, în Budâi (azi Papiu Ilarian); în fine, continuând tradiția, trei dintre feciorii popii Vasile, bunicul folcloristului, au fost de asemenea preoți: Simeon la Giula, Novic în Iceland și Ioan în Band”. Alți doi dintre feciorii popii Vasile au frecventat însă cursurile juridice, Zachei, mort de tânăr, în 1847, și Iosif Hodoș, despre care vom mai vorbi.

36. *Ibidem*, p. 262-263. Despre viața, prinderea și executarea teologului Vasile Pop din Nazna, precizări în studiul lui Grigore Ploeșteanu, *Vasile Pop*, în *Profiluri mureșene*, vol. II, Târgu-Mureș, 1973, pp. 47-52.

37. *Ibidem*, p. 266-267.

38. *Ibidem*, p. 300.

39. Alexandru Bătrâneanu s-a născut în 1819, fiind fiul cantorului greco-catolic Ilie Chioreanu sau Bătrâneanu din Balda; a urmat teologia la Blaj, fiind exmatriculat, în 1843, în conflictul cu episcopul Lemeni, după care îl aflăm învățător în Apalina,

lângă Reghin, unde îl prinde revoluția. Vasile Simonis, născut în 1823 în Sărmașu Mare (azi orașul Sărmașu), tatăl fiind preot greco-catolic, a urmat liceul din Blaj, primii doi ani, anul I la drept, iar al II-lea la filozofie, acesta întrerupt din cauza revoluției. (Vasile Lechințan, *Martiri români din Câmpia Transilvaniei la 1848: Alexandru Bătrâneanu, Vasile Simonis și Vasile Turcu*, Cluj, Ed. „Clusium”, 1996. Pentru date suplimentare a se vedea și: Ștefan Pascu, *Alexandru Chioreanu alias Bătrâneanu și rolul său în revoluția românilor ardeleni în anul 1848*, Sibiu, 1939; I. Chiorean, *Alexandru Bătrâneanu*, în *Profiluri mureșene*, vol. II, Târgu-Mureș, 1973, pp. 31-44; Melinte Șerban, *Alexandru Bătrâneanu (1819-1848)*, în *Almanah Tribuna '79*, Editat de redacția „Tribuna”, pp. 78-81.

40. George Bariț, *op. cit.*, p. 268-271.

41. Amănunte despre acțiunile revoluționare din Câmpie, despre prinderea și procesul revoluționarilor în Vasile Lechințan, *op. cit.*

42. George Bariț, *op. cit.*, p. 133.

43. Csányi László, „Comisar plenipotent” – zice Bariț – publică un decret din 16 aprilie 1849, sub semnătura „az egyesült Magyar- és Erdélyország teljhatalmu országos biztosa”, în *op. cit.*, „Supliment”, pp. 774-775.

44. George Bariț, *op. cit.*, p. 492, „Dreptul statariu”, cum îl numește Vasile Moldovan, s-a publicat „la finele lui aprilie”, în „Gazeta de Transilvania” și „se lățise faima (vestea) că măsura aceasta tiranică nu numai (că) se va publica (populariza) din sat în sat, dar (și) că se vor ridica furci (spânzurători) în fiecare comună și constatându-se că cineva mai agitează pentru adunare (din 3/15 mai), se va prinde și în răstimp de trei zile se va și executa” (în *Memorii din 1848-49*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și notă asupra ediției de Serafim Duicu, Târgu-Mureș, Ed. „Tipomur”, 1995, p. 32). Vasile Lechințan, în *op. cit.*, p. 24, afirmă că acest „statariu” se baza pe legea statarială nr. 684 din 1815, lege austriacă defnind doar categoriile de răufăcători, hoții, prădătorii, jefuitorii de drumul mare și soldații dezertori, decretată după războaiele napoleoniene, în condițiile unie mari foamete, pentru a asigura ordinea în imperiu. Legea nu cuprindea nici un delict politic. invocarea acestei legi prin „dreptul statariu” era un abuz al autorităților maghiare de a omori fără judecată pe orice român, după o simplă și de cele mai multe ori neadevărată reclamație. După acest „statariu” au fost judecați și executați și prefecții și tribunii de pe Câmpie și de pe Mureș.

45. George Bariț, *op. cit.*, p. 494.

46. *Ibidem*, pp. 494-502.

47. *Ibidem*, p. 504.

48. *Ibidem*, p. 491. Vezi și Maria Șuțu, *Unele episoade din revoluția de la 1848*, în Melinte Șerban, *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 10, 2001, p. 129-145.

49. *Ibidem*, p. 296. Pentru o imagine de ansamblu, se poate consulta Alexandru Ceușeanu, *Vremuri de osândă. Revoluția de la 1848/49 din perspectiva unui oraș ardelen*. Extras din revista „Țara Bârsei”, Brașov, Tipografia „Unirea”, carte scrisă în Reghin „la 15 iunie 1934”, încorporând și *Cronica evenimentelor din anii 1848-49*, scrisă de protopopul gr.ort. Ștefan Branea din comuna Maierău (azi Aluniș).

50. *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III. Coordonator: Ștefan Pascu, București, Ed. Minerva, 1985, pp. 5-9.

51. Al. Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981, p. 37-38. Apud Corina Teodor, *Coridoare istoriografice, o incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 80.

52. *Ideologia generației...*, p. 269.

53. Vasile Netea, *Prefață*, în Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*. București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 19. Ideile și afirmațiile din acest *Memorand* au fost demonstrate ulterior cu argumente și fapte de istorie, comerț, de limbă și cultură (Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, pp. 8-20).

54. Corneliu Albu, *op. cit.*, p. 170.

55. *Ibidem*, p. 27.

56. *Ibidem*.

57. *Ibidem*, p. 28 și Ion Bojoru, *op. cit.*, p. 55, care publică, pentru prima dată, foaia matricolă a elevului Pap Alexander, obținută din arhiva liceului romano-catolic din Târgu-Mureș.

58. *Ibidem*, p. 31. Despre această perioadă au scris: Nicolae Popea, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei, baron de Șaguna sau luptele politice ale românilor de la 1846-1873*, tom I; Ioan Cavaler Pușcariu, *Notițele despre întâmplări contemporane*, Sibiu, 1913; Marius N. Sulică, *Papiu Ilarian ca student la liceul academic din Cluj*, în „Anuarul liceului de băieți «Alexandru Papiu Ilarian» din Târgu-Mureș pe anii 1931-1932”, p. 105-127.

59. Grigore Ploeșteanu, *studiul citat*, p. 34.

60. *Avram Iancu pe baricadele Apusenilor*, Târgu-Mureș, Ed. Pax-historica, 1996, p. 19.

61. Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 34.

62. Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 157.

63. *Ibidem*, p. 167.

64. *Ibidem*, p. 172.

65. *Ibidem*, vol. II, p. 102-104. György Urházy era un propovăduitor înfocat al unirii Transilvaniei cu Ungaria, un mare orator; el a adus la Târgu-Mureș proclamația revoluționarilor din Budapesta, discutată în adunarea generală a canceliștilor.

66. *Ibidem*, pp. 105-107. Corespondența lui Papiu din „Foaie pentru minte...” a fost publicată în *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I. Sub redacția: Acad. Ștefan Pascu, Victor Cheresteșiu, București, Ed. Academiei RSR, 1977, pp. 104-106; în Ioan Ranca, *op. cit.*, pp. 48-51, sub titlul *Adresele din Mureș-Oșorhei*, cu specificația „Articolul a fost publicat sub titlul selectat din contextul: *Românul, român trebuie să rămână în etern*, în Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 403-406. Interesant, în corespondență, Papiu se amintește pe el, care a cuvântat, și pe „fratele S. Toruțiu”, care „au cuvântat înainte de a subscrie dorind libertate universală nu unilaterală...”, spre

deosebire de Ioan Oros, care-l nominalizează pe Avram Iancu (în *Memorii*, text îngrijit și prefață de Ioan Ranca, București, 1989, p. 31-32.

67. *Ibidem*, p. 107-108.

68. Corneliu Albu, *op. cit.*, p. 54-55.

69. Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, I, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 253-254.

70. Ioan Chindriș, *Alexandru Papiu Ilarian și Academia Română*, Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă al județului Sălaj, 1973, p. 23.

71. Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 42-43.

72. Corneliu Albu, *op. cit.*, p. 179.

73. Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*, București, 1869, p. 61.

74. Ioan Chindriș, *op. cit.*, p. 22.

IV. Memorialistica pașoptistă

O nouă categorie de lucrări se naște după revoluția de la 1848-1849, nu numai în Transilvania, ci în toată țara: memorialistica pașoptistă. În Ardeal ea este impulsionată, pe de o parte, de inițiativa deputăției române din Viena de a scoate la lumină în limba germană rapoartele prefecturilor ca argument în obținerea de drepturi politice românilor. Ele au fost publicate de A. Treboniu Laurian, în lucrarea *Die Romänen der Österreichischen Monarchie*, în trei volume, Viena, 1850-1854, scriere nesemnată. Pe de altă parte, scrierea memoriilor a fost impulsionată de îndemnul lui Al. Papiu Ilarian, hotărât să scrie o istorie a revoluției. După cum ne relevă corespondența istoricului, mulți intelectuali au fost preocupați în a-i furniza documente și informații legate de revoluția română, utilizate de altfel în redactarea celui de al doilea volum din *Istoria românilor din Dacia Superioară*, în prefața căruia recunoaște această contribuție, stăruiind, totodată, să-i fie trimise și alte documente ori însemnări, „fără care istoria rămâne defectuoasă”. În felul acesta – concluzionează Nicolae Borșan și Valeriu Leu, într-un studiu dedicat memorialisticii pașoptiste¹ – lucrarea lui Papiu, ea însăși tributară unui asemenea gen, „prilejuiește o adevărată campanie în Transilvania pentru redactarea memoriilor, la care se angajează reprezentanți de seamă ai elitei intelectuale, lideri ai revoluției, ce constituie o primă fază în cristalizarea și dezvoltarea memorialisticii pașoptiste românești ardeleni”.² Cea de a doua serie de memorii este determinată, de această dată, de intervenția lui George Bariț. În articolul *Culegere de documente istorice din anii 1848 și 1849*, publicat în numărul 15 al revistei *Transilvania*, din 1870, polihistoricul solicită și îndrumă strângerea de însemnări și memorii despre revoluție, angajându-se, totodată, să le publice în revista „Asociațiunii”, pe care o conducea. O ultimă generație, afirmată la sfârșitul secolului al XIX-lea, îi cuprindea pe memorialiștii mureșeni, Isaia Moldovan, Vasile Moldovan și Ioan Oros alias Rusu, deoarece „Cronica” lui Ștefan Branea n-a fost cunoscută până în perioada interbelică, ca și „memoriile” lui Oros.³ Astfel, memoriile lor apar în contextul „reactualizării spiritului pașoptist într-un moment de turnură pentru mișcarea națională a românilor”, moment determinat de mișcarea memorandistă și de eforturile de limitare a tendințelor tot mai puternice și dure opresive ale dualismului austro-ungar.⁴ Redactate la vârsta senectuții, la distanță de aproape o jumătate de veac față de evenimentele evocate, scrierile vin să înscrie în evoluția memorialisticii pașoptiste „o anumită detașare, luciditate..., o mai mare libertate a expunerii”. Se remarcă, în același timp, „intenționalitatea istoriografică” și „o tentativă de revigorare a spiritului public românesc prin istorisirea faptelor exemplare ale înaintașilor”.⁵ În acest context, memorialiștii mureșeni rămân tributari ideilor liberale ale revoluției, ei înșiși fiind conducători (Vasile Moldovan – prefect, Ioan Oros – viceprefect) ori reprezentanți ai

inteligenței satelor (Isaia Moldovan și Ștefan Branea – preoți, cu studii la Blaj și Sibiu). Atitudinea lor se poate ușor observa din susținerea cu înflăcărare a aspirațiilor de libertate, dreptate socială și unitate. Isaia Moldovan scrie exemplar: „la ideea libertății românii încă n-au rămas neactivi, mai ales inteligența și după ea poporul, sătul și gârbovit sub jugul de fier de seculi purtat. Mișcare mare se făcu, adunări...” și „atunci și-au dat mâna uniții cu neuniții, să se strice, să se uzurpeze zidul și ura religioasă, care despărțea pe fiii unei națiuni de un sânge și de o origine”.⁶ Vasile Moldovan lărgeste noțiunea de unitate și în plan social, când, reproducând opiniile iobagilor unguri din Sânmpaul și Valea Izvoarelor înainte de Adunarea Națională de la Blaj, relevă: „Oameni buni, pe noi ne-au trimis domnii noștri să vedem ce faceți, ce vorbiți, c-un cuvânt ne-au trimis să vă spionăm. Domnii noștri ne-au spus că învățații voștri nu vreau binele vostru, ci numai vă nebunesc și vă tulbură, ca cu ajutorul vostru să răpească bunurile domnilor pe seama lor. Dar acum ne-am încredințat că ne-au amăgit și că voi nu doriți alta, decât libertatea, ce-o dorim și noi, iobagii unguri. De aceea mergem acasă, ne luăm merinde și încă înaintea voastră vom și noi la Blaj”.⁷ Erau, de fapt, ideile revoluției, propovăduite de Papiu și Bariț în operele lor isotrice, afirmate ca o permanență a spiritului național la Adunarea Națională de pe Câmpia Libertății, la care au participat cu toții. Pentru Vasile Moldovan „această adunare a dat semnul de viață al națiunii și a avut consecințe influențatoare”, iar preotul Ștefan Branea exclama în jurnalul său, la întoarcerea de la Blaj: „Anul acesta 1848 poate fi cel mai însemnat din istorie”, în consens cu afirmația lui George Bariț de mai târziu, că națiunea română „a fost scuturată și deșteptată de anul 1848”, „într-un mod și cu intensitate precum nu i se mai întâmplase nici una dată, poate nici în una mie de ani”.⁸

Cercetătorii clujeni, analizând scrierile pașoptiste transilvane, au ajuns la concluzia că „cele mai realizate și, credem, cele mai bine scrise dintre textele memorialisticii pașoptiste sunt câteva din scrierile celei de a treia perioade dominate, indiscutabil, de memorialistica mureșenilor...”,⁹ motiv pentru care le-am apreciat, într-o lucrare anterioară,¹⁰ printre cele dintâi pagini literare mureșene. De aceea, în studiul de față vom insista cu precădere asupra informațiilor de istorie culturală mureșeană din însemnările lor, căutându-le în principal pe cele referitoare la școli și dascăli ori atitudini ce marchează afirmarea unei ideologii sociale și politice revoluționare, dar și ale oamenilor, iobagilor și chiar ale armatelor, fără să trecem peste portrete de luptători ori intelectuali și oameni deosebiți.

*

ISAIA MOLDOVAN și VASILE MOLDOVAN, ca și Ioan Oros sunt originari din sate așezate nu departe de Târgu-Mureș, pe râu în jos. Părinții Moldovenestilor se trăgeau dintr-o familie de spiță boierească din Iași, fiind la început „robotăși” pe pământurile contelui Haller Ignat din Sânmpaul. Lucrători harnici, „cu diligența și abnegațiunea lor, câștigase avere considerabilă, mai ales în anii foametei 1816-1817, când bucatele aveau un preț fabulos 2 fl.m.c.”. În această stare, „Moldovan Chifor, tata, și Coste Teodora, mama, împrumutaseră bani și domnilor, mai ales lui Haller Lajos”, ale cărui moșii se întindeau și pe pământurile din Chirileu, sar aparținător Sânmpaulului. Folosindu-se de această împrejurare și de faptul că familia îi sporise, în 1827, tatăl său

„a pășit la învoială cu Haller lajos, ca pentru datoria de 480 fl.m.c. ...groful să-i dea spre folosire o 1/2 serie de moșie în Chirileu, ca în camăta acelora (bani) să i se știe robota și nici decima să solvească”. Un an mai târziu, familia Moldovan se mută „în casa din capul satului de către Sânpaul, la care se ținea moșia zălogită”¹¹.

1. Isaia Moldovan

Isaia Moldovan s-a născut în anul 1818, în Sânpaul, din comitatul Cetatea de Baltă, pe atunci, care se întindea pe Mureș până la Cristești, de unde începe Scaunul Mureș. În scrierea *Din întâmplările vieții*, Isaia ne vorbește și despre copiii familiei Moldovan, „17 frați și surori din cari mai mulți au murit în pruncie”, dar, îndeosebi despre Ioan, fratele mai mare, și Vasile, cel mai mic. Pe cei trei băieți, dorind să le asigure educație și mijloace de trai mai bune, familia Moldovan îi trimite la școli din Târgu-Mureș și Blaj, pregătindu-i pentru cariera de preot. Despre cele târgumureșene, Isaia Moldovan ne prilejuiește imagini memorabile, îndeosebi privitoare la viața unui elev român în școlile romano-catolice. Mai întâi, copilul Isaia a urmat cele trei clase normale (primare), între 1828-1830, impresiile fiind deosebite: „În acest an (1828), toamna, în 11 Nov., căci atunci începea învățământul, m-au dat și pe mine la școală, la Vașarheiu (Târgu-Mureș). În cvartir (gazdă), eram, în acest an și următorul, la Ciriac Pal, ciobotar, care avea o casă modestă, acoperită cu paie în str. Poklos, azi Francisc Deac (la sfârșitul secolului). Am intrat în clasa I primară, la Franciscani (bărbați), călugări cu reverendă, cu o glugă pe spate, încinși cu un șinor (șnur) alb, gros cu trei noduri. Am făcut progres; pe la Crăciun știam ceti și scrie binișor și vorbiam ungurește fluent”. Întreținerea copiilor nu era deloc de invidiat, după cum își amintește memorialistul de acum octogenar: „Părinții ne aduceau în desagi: pâine, brânză, slănină, caș, ouă, făină de cucuruz (porumb) și grâu, fasole, curechii (varză) etc. Găzdoaiele unde eram, ne mai fierbeau și ba, apoi ne mai făcea, noi că năcazul te învață”. L-a impresionat cu precădere atmosfera din școală, lăsându-ne una din cele mai ilustrative imagini ale învățământului catolic din deceniul patru al secolului al XIX-lea: „Profesorul nostru avea mai multe stelute, acățate de niște petele (panglici), pe care le da celor diligenți (silitori). Am purtat și eu multe din acestea și numai atunci o pierdea oarecare, dacă un altul, cu un censor lângă sine, îl provoca cu cuvintele: «Veni pro stella» și punându-i declinație, nu o știa să o rezolve. Censorul judeca rivalului «stella»”. În acest condiții stimulative, încă în clasa întâi „declinam, ba și conjugam tot latinește, că aceasta era limba, în care se învățau studiile... Era mare emulație. Și mai curând să înveți limba latină, nu era iertat a vorbi ungurește sau românește, iar spre a nu vorbi aceste limbi, era «signum». Un profesor avea pe o tablă de scândură depis (desenat) un măgar, altul o oală cu cenușe – acestea se dau unuia, care s-a scăpat de a vorbi românește sau ungurește; și ca să scape de «signum» umbla tiptil, unde vedea că se joacă conșcolarii lui de-a lopta (mingea) sau alt joc și când auzea pe vre-unul pronunțând un cuvânt unguresc sau românesc, striga «signum habe»,

și scăpându-se de «signum», celălalt își continua el meseria ca să nu fie pedepsit, căci era dictată oarecare pedeapsă”. În „norine” erau pe atunci, și „feciori bătrâni, cu mustață, că se prindeau la cătane cu funia (arcanul) și care era la școală era scutit“(de armată)¹².

Terminând clasele “normale”, o parte din elevi plecau spre școlile din Blaj, alții rămâneau în Târgu-Mureș, înscriindu-se la gimnaziile romano-catolic ori reformat. Isaia Moldovan urmează, între 1830-1835, cursurile gimnaziului romano-catolic, absolvite, mai târziu, și de Al. Papiu Ilarian. Tânărului gimnazist nu-i scapă, nici de această dată, atmosfera instaurată de profesorii Hodor Istvan, „om strict, însă stimător de cei cu purtare bună și diligent”, sau Szabó Lajos, „om blând și cu caracter foarte uman”¹³. Nu-i uită nici pe cei „șovini”, care „nu privesc cu ochi părintești pe «valahi», ci deseori își bat joc de ei”. Îndeosebi în anii 1832-1833, când se zvonise „că nu știi unde pe Câmpie, în bisericile românești, au aflat arme și că românii vor să se răscoale și alte bazaconii”. Îi batjocoreau zicându-le „Horea, Cloșca și Vacui”. Istoria care li se preda ca studiu nu avea nici o legătură cu istoria românilor: „Când au venit unгурii – ni se spunea – au aflat oameni valahi, numiți «vilis conditionis homines» (mișei, de disprețuit). Încă mă mir că ne mai numiau și oameni. Cu astfel de batjocură, până atâta ajunsese, de la unii le era rușine de părinții lor, mulți nici nu mai vorbeau românește”. În toamna anului 1833, au ajuns pe mâna profesorului de retorică Cristofor Keresztes, armean, de naștere din Gherla, om cu sucă rea, furios, batjocoritor până la uriciune: „«Vacui, oláh Horea, Cloșca, diabolica tua, curcubita, süket kuty Horaja», acestea erau epitetele cu care ne onora pe noi, românii. Când se înfuria, toată clasa o bătea”¹⁴.

Isaia Moldovan vorbește și despre o solidaritate românească a elevilor din Târgu-Mureș, care „cercetează, în dumineci și sărbători, bisericile românești”, fără să facă deosebirea de confesiune. Numărul elevilor din gimnaziile și liceele târgumureșene – își amintește memorialistul – „este destul de mare” și, nu rareori, când erau liberi, străbăteau piețele orașului. Descriind-o pe cea din centrul orașului, Isaia Moldovan reface o imagine a acesteia din deceniul al IV-lea, cu atât mai valoroasă, cu cât este, se pare, întâia pagină scrisă în românește (?): „În Vașarheiu erau pe atunci 12 măcelari, măcelăria era în mijlocul pieței, cu edificiu mare, pe nescari stâlpi de stejar, groși ca omul. Într-o zi tăia care patru inși, în cealaltă zi alți patru, și numai boi îngrășați, ce aveau o luncă mare, unde e acum gara căii ferate și pe unde sunt baracele militarilor, de o întindere mare; acolo se îngrășau 3-400 de boi, carnea era 5-6 cr.v.v., carnea de oaie 3 cr., vinul două duce, vin genuin; falsificarea era necunoscută. Tot în mijlocul pieței, ...erau nescari boltițe de lemn, unde vindeau precupețele pipe, petale, amnare, cremeni; atunci nu erau aprinjoare; cizmarii, cojocarii, olarii aveau toți deschilinit localurile lor sub acoperiș, precum și vânzătoarele de carne friptă, pită, mese cu vinars. Mai sus către fântână era temnița, îi zicea «Csukház»; aici se dețineau cei cu mai mici abateri. Acestea toate, când a intrat generalul Gedeon le-a dat flăcărilor și apoi s-au schimbat în o formă estetică”¹⁵. Interesantă și plină de curiozități această descriere a pieții mari a Târgu-Mureșului, elevul Isaia, cu „cvartirul” în marginea ei sudică, reținând multe amănunte. În același timp, se poate ușor observa că popa din

Chirileu a vizitat-o, ca și orașul, nu numai înalte, dar și după revoluție și nu este singura descriere de acest gen.

După absolvirea claselor gimnaziale, tânărul Isaia Moldovan se îndreaptă spre Blaj, urmându-l pe fratele Ioan, ajuns preot în Ocna-Mureș. Orașul școlilor românești oferea, pe atunci, o altă imagine, în primul rând, posibilitatea cultivării în limba maternă. „Și în Blaj – își amintește memorialistul – studiile se propuneau în limba latină. Ni se explica însă în limba română la înțeles, de ceea ce noi ne minunam... Când vedeam atâția profesori tot români ne desmeticeam...”. Aici a absolvit clasele de „filozofie” și „fizică” ale liceului, unde l-a avut profesor pe George Bariț, a intrat, în anul 1837, în seminar, la care predau lecții profesori renumiți ca dr. Iosif Pop și Timotei Cipariu. În seminar se va întâlni cu „Gazeta de Transilvania”, pe care o citea împreună cu colegii și de care s-a „amorezat” și i-a fost mereu în preajmă, ca o mamă¹⁶. Nu-și va încheia studiile, fiind absolvit de continuarea lor, în anul al IV-lea, pentru a-și putea îngriji părinții bătrâni și bolnavi. Va primi parohia din Chirileu, începându-și păstorirea abia în vara anului 1842, „sărac, ca șoarecele din biserică”. Acum îi va cunoaște pe mai mulți canceliști de la Tabla Regească din Târgu-Mureș, pe care-i cerceta des, unii dintre ei adăstând, nu o dată, la familia Moldovan din Chirileu. Însemnările din vremea aceea sunt prețioase pentru istorie. Ele reconstituie biografiile unor tineri revoluționari, fapte și întâmplări din preajma revoluției. Isaia Moldovan își amintește că „Avram Iancu și Iacob Bologa locuiau în casa unde fusese mai de mult spitalul vechi. Când mergeam joia (zi de târg) la Vașarheiu îi cercetam”. Bologa „era un tânăr vial, cântăreț mare”, memorialistul transcriind cântecul preferat al acestuia¹⁷. Canceliștii români din Târgu-Mureș aveau strânse legături cu preoții și învățătorii satelor învecinate. Îndeosebi „în dumineci și sărbători, colindau satele românești, unde erau bine primiți și ospătați”: la Morești, unde-l vizitează Avram Iancu și Iacob Bologa pe Vlăduțiu, viitorul prefect; la frații Moldovan, peste Mureș, în Chirileu; în Sângeorgiu de Mureș, la familiile Mureșan și Farago, unde îi vor întâlni pe tânărul Nicolae Mureșan, viitor tribun în oastea lui Iancu, sau pe vărul său Simion Farago, ajuns tribun în armata grănicerească în Târgu-Mureș, prins, în primăvara lui 1849, și sfâșiat în bucăți¹⁸. O frumoasă imagine ne parvine prin Isaia Moldovan despre o întâlnire cu Avram Iancu și cu tatăl acestuia, Alisandru, jude în Vidra de Sus: „Într-o joi mergând la Vașarheiu iarăși i-am cercetat (pe canceliști). Era tatăl Iancului acolo. Om frumos, înalt, îmbrăcat în port românesc: cioareci de aba, pieptar cusut cu fir de aur, om ca la 50-51 ani. –«Auzi Avrămuț», a zi către Iancu, «numai azi mai stau, prea mult am zăbovit, am și eu lucrurile mele de acasă. Dacă mai sunt creditori să vină să-i plătesc». Veniau creditorii și toți cu galbeni erau plătiți”¹⁹. Partea aceasta primă a memoriilor este, după cum lesne s-a putut observa, cea mai valoroasă ca document istoric, dar și ca document de viață, mai puternic surprinsă, cu situații inedite, întâmplări din viața de școlar, nemaîntâlnite până la el în istoria culturală a Târgu-Mureșului, cu figuri de dascăli și colegi, cu imaginea unui colț central al orașului și cu portrete de canceliști.

Prins în focul dezbatelor din preajma evenimentelor revoluționare, împreună cu ceilalți intelectuali ai satelor din lunca Mureșului și de pe Câmpie, ia parte la

dezbaterile din Chirileu, multe desfășurate în casa lui, pentru a hotărî ce trebuie făcut în vederea îmbunătățirii soartei românilor. Participă la revoluție „de voie, de nevoie”, „însă mai mult pasivă”. Îl însoțește pe fratele său, Vasile Moldovan „și mai mulți de 60 de inși”, din localitate, la Adunarea Națională din 3/15 mai. Întâlnirea românilor de pe Câmpia Libertății îl impresionează când a văzut cum „a curs așa zicând românimea din tot Ardealul, ba și unguri iobagi, locuitori printre români”, trecând „veseli pe sub furcile ridicate”. Întors acasă, explică enoriașilor cele văzute la Blaj, prezența mulțimii, a unor intelectuali din Țara Românească și Moldova, ținând în permanență legătura cu frate-său, cu Ioan Oros, cu Petru Bonta din Țăușa, cu alți preoți și intelectuali din jur. Hotărârile de la Blaj l-au marcat profund. Trăiește cu intensitate momentul ștergerii iobăgiei, făcut cunoscut la începutul lui iunie, pe care-l relatează plastic: „În 6(18) iunie 1848 s-a publicat peste tot locul ștergerea iobăgiei. Chirileul era vestit pentru frate-meu Vasilie, mai pe urmă prefect. Din ziare, precum „Gazeta”, „Organul luminării”. știam toate ce vor fi publicate, și ca să prevenim, frate-meu Vasilie, Ioan Oros cancelist la Tabla reg(ească) din Vașarheiu, Iosif Tămaș, căplan în Sânmărghita, mai apoi paroh în Bord, făcură adunarea de popor în Chirileu, în locul care s-a numit «Câmpul libertății» sau așa-numitul loc «Unghiul tăului». S-au tăiat din bercul sătesc, pe care-l cuprinseseră domniile din Vidrasău – pe care însă noi l-am reîncorporat, punând ciuhe ca două care de sălcii, plopi și alte crengi verzi, s-au împlântat de două părți de drum, până la locul destinat adunării. S-a făcut din crengi verzi o poartă de triumf, împodobită cu covoare, aici s-a săvârșit sfințirea apei, în prezența unei mari mulțimi de popor din satele învecinate, ca Sânmărghita, Șeușa, Molomfalău (Morești), Nirașteu (Ungheni), Cerghizel, Medeșfalău (Mureșeni), ca la 6-700 oameni. După sfințirea apei se stropi poporul și i s-a publicat ștergerea iobăgiei. Aveam muzicanți, apoi două butoaie cu bere și unul de vin, oamenii s-au provăzut cu de ale mâncării și așa ne-am petrecut toată ziua în cântări și voie bună”²⁰.

Odată cu începerea luptelor armate declanșate în toamna anului 1848 și până în vara lui 1849, când vremurile s-au mai liniștit, Isaia Moldovan o ține „numai din pribegie și emigrare”, colindând o mare parte a Transilvaniei pentru a nu fi prins. Astfel, fuge din Chirileu, ajunge la Bord și Mediaș, apoi, prin mai multe peregrinări, spre Sibiu, Alba, Târnăveni²¹. Întors acasă a fost bine primit de săteni, dar – scrie memorialistul – tot „ce câștigasem, cu crunte ostenele, mi s-a dat pradă focului și mi s-a răpit de secui și am rămas iarăși în sărăcia de unde am început, ba încă și mai rău”.

Isaia Moldovan își scrie memoriile mai târziu, la 80 de ani, beneficiind de însemnări consemnate în timpul evenimentelor, de consultarea unor memorii și documente apărute între timp, îndeosebi memoriile fratelui său, din care se inspiră pentru perioada revoluției. Știe însă să coroboreze informațiile, să unească faptele și întâmplările, la prima vedere disparate, să nareze cu căldură când e vorba de viața personală, să redea atmosfera acelor ani. *Din întâmplările vieții* rememorează viața și întâmplările unei obște din Câmpia Mureșului în preajma revoluției, biografia unui intelectual de țară, asemănătoare multora ca el, cuprinzând „date prețioase nu numai pentru istoric, ci deopotrivă pentru lingvist, etnolog, sociolog, demograf”²². Chiar dacă nu se ridică la înălțimea celorlalți memorialiști mureșeni, notele lui reconstituie destine

umane, unele dramatice, figuri ale revoluției, o atmosferă de încinse lupte ale națiunii române transilvane pentru dreptate și libertate, gânduri și sentimente ce-i încercau pe intelectualii satelor și pe țăranii iobagi deopotrivă, toate conferindu-i neîndoios „un loc meritoria” în istoria culturii românești de pe Mureșul de Sus și din întreaga Transilvanie.

2. Vasile Moldovan

Vasile Moldovan, cu șase ani mai mic, s-a născut la 24 iunie 1824, în aceeași localitate. Studiază și el la școala franciscanilor din Târgu-Mureș, clasele primare și gimnaziale, alături de alți colegi de români, printre care Ioan Oros din Vidrasău, de care-l va lega o prietenie de o viață, și, în clasele gimnaziale mai mari, Alexander Pap, viitorul Alexandru Papiu Ilarian, care termină studiile la Târgu-Mureș în vara anului 1843. Obține, ca și alți copii de români, calificative foarte bune la învățătură, ținând cont că venea de la țară și că materiile de studiu se predau în limba latină. Nu ne va lăsa amintiri despre anii de școală petrecuți aici. Îi vor rămâne în minte momentele deosebite din primăvara anului 1848, petrecute la Blaj, unde, începând cu toamna anului 1845, a urmat cursurile Liceului episcopal, studiind teologia. revoluția îl prinde „teolog în cursul al III-lea”. Participă și el la consfăturile tineretului studios din Blaj. Tinerii de la „această facultate – își amintește memorialistul – erau inspirați de niște simțăminte care pentru a le descrie, condeiul meu este prea slab; erau cuprinși de un entuziasm, de o inspirațiune, care le impunea dar și-i îndemna să-și sacrifice bunul cel mai de preț din lume, viața, pentru mântuirea națiunii, pentru sfărâmarea lanțurilor sclaviei seculare”²³. În această atmosferă electrizantă, la 1 aprilie, sosește la Blaj o delegație a tinerimii române pentru a se consulta „cu canonicii și profesorii”. Din delegație făceau parte Avram Iancu, Alexandru Papiu, Samuil Poruț și Florian Micaș și acum „s-a îmbrățișat prima oară ideea unei adunări generale a tuturor românilor din Transilvania”. Întâlnindu-se cu Iancu, care i-a „cercetat în semniar”, acesta i-a îndemnat „să avem curaj întru apărarea cauzei naționale”. Vasile Moldovan, „în numele tinerimei” i-a răspuns „asigurându-l cu lacrimi în ochi că tinerimea română din Blaj, considerând sfințenia cauzei, nu mai cunoaște pericole, moartea e prea puțină pentru a o reține de la propusul (hotărârea) ei, ea va cutriera toată țara, va convoca poporul la adunare, ca și care n-a mai fost și nu va mai fi, c-un cuvânt tinerimea va documenta (dovedi) că e demnă de misiunea grea ce i-o încredințează națiunea”²⁴. După această întâlnire și copierea *Proclamației* lui Aron Pumnul, în mai multe sute de exemplare, s-au hotărât să plece, fiecare, „călătorind către locul nașterii sale”, pentru a răspândi ideile revoluționare. Pătruns de justetea cauzei ce o servea, Vasile Moldovan cutreieră satele transilvane vestind *Proclamația* lui Aron Pumnul prin care se convoca la Blaj o adunare populară pentru 18-30 aprilie. Se dovedește, în tot acest timp, un entuziast propagator al ideilor revoluționare. Exemplară pentru spiritul patriotic și revoluționar al tânărului teolog este cuvântarea ținută la casa parohială din Alecuș, în

fața tuturor sătenilor veniți de prin case, de pe câmp, de pe ulițe. Memorialistul ne-o prezintă în rezumat: „...le-am arătat că în urma mișcării tuturor românilor iobăgia se va șterge negreșit, pentru că acea servitute rușinoasă a stat atâtea veacuri pe cerbicea (spinarea) românului numai pentru că el a fost în apatie, a dormit, s-a pomenit în sclavie; când însă un popor de trei milioane se va trezi și se va deștepta din somnul său de moarte, lanțurile sclaviei, care l-au ținut legat de glie, vor cădea ruginite și putrezite dinaintea picioarelor lui, și căutând cu îndrăzneală în fața inimicului, acesta va înmărmuri de puterea colosului pe care l-a ținut legat cu niște fire ce el le putea rupe demult... Urmările reformei grandioase vor fi că românul, nemaifiind silit a presta domnului său pământesc nici o oră de lucru, starea lui materială i se va îmbunătăți, va avea timp destul să-și cultive moșioara, va planta grădini cu pomet, va edifica case bune și sănătoase, va ridica biserici întru lauda lui Dumnezeu și școale pentru creșterea tinerimei. Românul, ajutat de împrejurări, se va cultiva în grabă, va avea diregători din sânul și sângele său și nu-i va face dreptate tot numai străinul, inimicul lui de moarte”²⁵. Cuvinte simple, adresate spre înțelegerea mulțimii de iobagi a principalelor comandamente revoluționare afirmate de profesorii blăjeni și tinerimea română din orașele transilvane; cuvinte cu care se va adresa și-i va convinge și pe țăranii de pe tot parcursul itinerariului său. A fost mirat, în tot acest timp, „cum poporul, de altminte necult, se impresiona și entuziasma de cuvintele mele, ca și când ar fi fost și el inspirat de la Dumnezeu, căci se părea că în acel moment a aruncat veșmântul de sclav, a devenit om liber și nu numai că era mai îndrăzneț, dar gata chiar a sta față cu orice pericol”²⁶. În acest entuziasm general, trece prin Uioara și Noșlac, o ia, apoi, pe Valea Ațintișului, „parcurgând satele de pe acea linie”, Bichis, Nandra, Ațintiș, ajungând la preotul Nicolae Vlăduțiu, în Bogata de Mureș, viitorul prefect al Legiunii a XIII-a „Campestră”. Reținem din relatarea acestei întâlniri spiritul de dreptate socială, înțelegerea și popularitatea de care se bucurau tinerii preoți din Câmpia Mureșului. Informându-se asupra stărilor de fapt generale, preotul Nicolae Vlăduțiu „m-a rugat să trec mai departe că, fiind satul amestecat cu unguri iobagi, are de cuget ca să adune tot satul la altă ocaziune și a îndupleca pe unguri să ia și ei parte la adunarea din Blaj – ceea ce s-a și întâmplat, căci nu numai că au mers la Blaj și ungurii, dar l-au însoțit prin toate pericolele, mulți dintre ei au fost și la Iancu între munți până la intrarea muscalilor”²⁷. Vasile Moldovan i-o fi întâlnit, de bună seamă, la Blaj și în Munții Apuseni alături de Nicolae Vlăduțiu. Cercetătorul târgumureșean Ioan Chiorean, într-un amplu studiu despre Nicolae Vlăduțiu,²⁸ citează un „izvor maghiar, cu ample referiri la evenimentele locale”, în care se afirmă că Vlăduțiu, cu ocazia adunării, ar fi jurat în fața sătenilor: „jur că la Bogata de Mureș, nici unui ungar nu-i va fi mișcat nici un fir de păr de către români”. Atitudinea sa principială a fost elogiată de George Bariț²⁹.

Nicolae Vlăduțiu, oferindu-i o trăsură, tânărul teolog își continuă drumul. Purcede spre Luduș, iar, de aici, pe Mureș în sus, spre Cuci și Iernut. Nici nu ajunsese bine în Iernut, unde îl întâlnește pe cancelistul Vasile Vesprimeanu, care, în drum spre casă, vestise apropiata adunare, când descrie starea de spirit a românilor – „nu eram în stare a stâmpăra curiozitatea acelor doi oameni cu noutățile din Blaj” – e vorba de preotul Lazăr și cantorul Ioan Seucan – și „...ne pomenirăm că în curte erau adunați

cam 30-40 bărbați unguri și români”. Acestora le-a prezentat proclamația preotul Lazăr, „a cetit-o și interpretat-o poporului, așa încât eu n-am avut de-a mai adăuga multe”. Trecu apoi Mureșul, poposind mai întâi în Lechința de Mureș, unde avu o lungă și în contradictoriu discuție cu protopopul Ioan Boieriu, preot „cu stare materială foarte bună”, renumit în mijlocul clerului, între maghiari și funcționarii statului, „care nu se putea împrieteni cu ideea ori nu i se părea cu putință ca românii să devină dintr-o dată liberi”. Merse, apoi, îndeplinindu-și misiunea prin Oarba de Mureș, Iclandul Mare, Iclânzul, Căpușu de Câmpie, Petea, Vaidei și Șăușa, iar „de aici la locul părintesc Chirileu”, unde, stând o jumătate de zi, „a fost destul însă și atât ca entuziasmul poporului să se ridice la culme”. A doua zi, a plecat la Târgu-Mureș pentru a se înțelege cu canceliștii asupra adunării de la Blaj. I-a întâlnit cu Avram Iancu, pe Ioan Mărginean din Dateș, de lângă Iernut, și pe Ioan Oros. După o conversație „de o oră”, având ca obiect „adunarea noastră de la Dumineca Tomei”, și-au dat parola „că de vom fi vii, acolo ne vom îmbrățișa”. Cu Iancu, memorialistul se cunoștea de la Blaj, „dar amicitia frățescă am încheiat-o cu această ocaziune”³⁰.

Având de străbătut și alte sate, după întâlnirea de îmbărbătare de la Târgu-Mureș, parcurge localitățile de pe Târnavă Mică: Bernadea, Lepindea, Daia, Laslău, Șoimuș, Odrihei, Vaidacuta, după două zile ajungând în Tirimia Mare, de pe Valea Nirajului. Aici, prin protopopul Fogarași, cunoaște „circularul episcopesc” vestind oprirea adunării de la Blaj, și provocându-i o profundă durere. Vasile Moldovan își amintește peste ani: „Niciodată în viața mea, până atunci, n-am primit o lovitură care să-mi cutremure toată ființa, cum m-a lovit și zguduit acea știre. În primele momente – cugetând la entuziasmul tinerimei din ora despărțirii noastre, cugetând la însuflețirea generală a poporului și la împrejurarea că toată osteneala și speranțele noastre s-au dus în vânt – m-a cuprins o slăbiciune de nu mă puteam răculege, cu atât mai vartos că numitul protopop, nefiind între bărbații care simpatizau cu întreprinderea noastră, nu mi da nici un cuvânt de încurajare, ba din contră, dezaproba pe față pașii făcuți. Puțin însă m-a stăpânit această idee deprimătoare; m-am ridicat în sus, am oftat o dată adânc și mi-am zis: «Și totuși vom merge la Blaj»”³¹. Era crezul întregii sale generații de tineri, care n-a cedat interdicției de a se deplasa la Blaj, cu toate momentele de dezamăgire determinate de lipsa acțiunii unitare a națiunii române. Pentru a se sfătui cu alți tineri, se întoarce la Chirileu și împreună cu Ioan Oros se hotărăsc să plece la Budiu de Câmpie să-l „cerceteze” pe Papiu asupra adunării, aceasta atestând prezența tânărului cancelist pe Câmpie. Prin Ioan Nistor, din Dileul Românesc, Al Papiu Ilarian le transmite că, deși adunarea este oprită, „noi tot să mergem cu orice preț, cu puțini dintre poporani”. Vasile Moldovan surprinde și starea sufletească a populației românești, bulversată de cele două vești contradictorii, care, în ultimă instanță, n-a dat crezare circularului publicat prin protopopi și „curgeau în toate zilele deputațiunii de la sate, cerând lămuriri, ceea ce a însemnat un nou prilej de răspândire în popor a ideilor revoluționare de dreptate, libertate și scăpare din iobăgie din *Proclamația* lui Aron Pumnul.

De Duminica Tomii, Vasile Moldovan se găsea împreună cu Ioan Oros și studentul Precup la Blaj. Adunarea s-a transformat într-o „sărbătoare măreață, ce ne-a

răpit în regiunile fericirii”. Aici, se întâlnește cu Ion Buteanu și „pe baza unei simpatii neexplicabile, am legat amiciție de care ne-a despărțit moartea tragică a lui, dar memoria și iubirea sa au rămas în inima mea până va mai bate”³². Memorialistul, tânăr plăcut prin omenie, inteligență și înflăcărare revoluționară, narează evenimente și întâmplări la care a luat parte direct. E și motivul pentru care însemnările lui – scrie istoricul Pompiliu Teodor – au „o valoare capitală pentru reconstituirea datelor revoluției îndeosebi pentru pregătirea Adunării Naționale”³³. Îl găsim și de astă dată în acțiunile propagandistice-revoluționare prin satele de pe Mureș și din Câmpie, combătând „circularul” episcopesc, care limita participarea la Adunarea Națională din 3/15 mai la doar „protopopii cu doi preoți și doi mireni mai cu vază din tract”. Ca și ceilalți tineri, Vasile Moldovan, prin cuvântările sale, îndeamnă sătenii ca din fiecare localitate, „cât mai mult popor să meargă pe 3/15 mai la Blaj”. Și fiindcă află că Alexandru Pop (Papiu) „nefiind acasă” și că protopopul Crișan îi influențează pe câmpeni „să fie reprezentați în adunare numai de vreo câțiva preoți”, ajunge până în Săcalul de Câmpie. Aici, află că vestea era neîntemeiată și că protopopul Crișan „era amicul ideilor tinereții”. Convingându-se că „nu mai era român care să nu știe de adunare”, înflăcărutul teolog n-a „mers mai afund în Câmpie”, reluându-și drumul spre Chirileu, peste văile și dealurile domoale, prin Budiu, Căpușu de Câmpie și Sânmărghita. trebuia, după cum scrie, „să ne pregătim de ziua cea mare”.

Înainte de a purcede spre Blaj, neliniștit de măsurile luate prin adoptarea de către guvernanții de la Pesta a „statariului”, legea prin care se puteau pronunța condamnări capitale, executate pe loc, și văzând „mai multe furci (spânzurători) ridicate în răzoarele Vidrasăului, la Molomfalău (Morești) etc.”, urmare a legii, își afirmă din nou crezul revoluționar: „Dar am îmbrățișat cauza națională cu atâta însuflețire, încât la urzicia fermentațiunii ei m-am decis a-mi consacra viața pentru ea și nu era zi în care să nu-mi amintesc că nu voi supraviețui catastrofei epocale – prin urmare tractam (încercam) a mă familiariza cu ideea de a suferi moarte de martir”³⁴. În această credință ținu câteva cuvântări în fața mulțimii de popor adunate încă de cu seară „încât nu încăpea în curțile oamenilor din Chirileu”, înregistrare de memorialist ca „extraordinare” și „sublime”. Plecarea mulțimii spre Blaj este surprinsă într-o imagine panoramică, de curgere de ape, impresionantă prin unicitate: „Am pornit înainte. Îndărătul și în jurul nostru era tot popor. Ne-am mișcat dară cum se mișcă o apă curgătoare, mergea toată masa și noi cu ea. Gândeam că dacă vom ieși din sat, să putem mâna caii mai repede. dar era imposibil. Ieșind din sat, nu numai drumul, dar și câmpul mișuna de popor, fruntea ajungea înaintea noastră în Sânpaul și din Chirileu încă tot curgea poporul. Când am ajuns în drumul țării, numit pe atunci și „Drumul lui Traian” (ce leagă Târgu-Mureșul de Turda), am dat de alte cete, venite din alte părți.

Târziu, după amiază, am ajuns la hula Șăuliei. Aici ne-am urcat pe cea mai înaltă culme și am căutat împrejur. Nici înainte, nici îndărăt nu vedeam unde e fruntea și unde e coada, ci cât cuprindeau ochii nu vedeai decât tot români. Pe dealurile ce le puteam vedea de cătră Dătășeni, Lechința, Oarba etc. se slobozeau la vale, ca puhoiul, toți în veșminte albe, ca în zi de cea mai sfântă sărbătoare.

În 13, pe la ora 8, eram în Cetatea de Baltă. De pe dealurile unde este cetatea se vedea Valea Târnavei. Tot aceeași priveliște. șesul plin de popor, de pe toate dealurile și colinele curgeau cete de popor. Văzându-le omul, gândeai că au înviat din morți și grăbesc la Blaj ca să vadă ziua libertății, cu al cărei dor le-a expirat (și-au dat) sufletul”³⁵.

Vasile Moldovan revine, după Adunarea Națională, la realitățile din lunca Mureșului, surprinzând și evocând momentele mai însemnate: nerecunoașterea ștergerii iobăgiei de către nobili, recrutările forțate pentru regimentele ungurești din septembrie 1848, peregrinările pe Mureș și pe Câmpie, ferindu-se de a fi prins și condamnat ca agitator, întâlnirea cu teologul Vasile Pop din Nazna, fugar și el, teroarea instaurată în satele românești, plecarea la Blaj la adunarea din 15-25 septembrie, la care „s-a hotărât de a se înarma poporul român din marele principat al Transilvaniei”. Vasile Moldovan a fost investit, aici, ca prefect al Legiunii a III-a. Întors la Chirileu, a început să-și organizeze legiunea, care „se întindea de la Mureș pe Târnavă Mică în sus, până unde sunt români, și în jos până la Jidvei și Căpâlna”, rândindu-și comandanții: „Mi-am numit viceprefect pe Florian Lăscudeanu din Cucerdea, de tribuni pe Iosif Tămaș, ginerele preotului din Sânmărghita, Iacob Oltean din Vaidei, Alexandru Pop din Sânpaul, Petre Bonta (teolog) din Țăușa. Apoi în toate satele mi-am numit centurioni (căpitani), tot la zecea casă mi-am numit câte un caporal”³⁶. Fără să ne spună, prietenul săi Iosif Hodoș i-a devenit viceprefect și sfătuitor, după cum reiese din majoritatea întâmplărilor și hotărârile luate. Mai erau și alte lucruri de rezolvat, în primul rând, procurarea armamentului, puști, pistoale, lănci, topoare, pentru trupa ajunsă la 5⁰⁰.0 de oameni, „dezarmarea domnilor” locuitori ai castelelor, armele fiind distribuite luptătorilor români, și, nu în ultimul rând, instruirea lăncierilor prin exerciții zilnice. Și-a găsit și un ajutor pentru instrucție „pe-un anumit Vicu, din Sânpaul, fost militar încă pe timpul când feciorii se prindeau cu funia la oaste”. Cu bruma de arme și instrucția câștigate, prin octombrie se pregăteau pentru înfruntările armate. Memorialistul cuprinde în această parte a lucrării prinderea și uciderea prin spânzurătoare a tribunului Vasile Pop din Nazna, una din cele mai inspirate relatări, scena fiind surprinsă și de ceilalți memorialiști mureșeni, apoi retragerea „lagărului” peste Mureș și intrarea cu câțiva tribuni în tabăra lui Urban, care l-a „primit cu mare drag și cu multă bucurie” pentru informațiile aduse din părțile Târnavelor și ale Mureșului. Alăturându-se regimentului grăniceresc românesc de la Năsăud, comandă două companii de lăncieri recrutați din jurul Reghinului în luptele de la Sântioana (Voivodeni) și Reghin. După înfrângerea colonelului Urban, revine în lagărul constituit la Cetatea de Baltă și trecând prin mai multe înfruntări, mai apoi pleacă, însoțit de câțiva tineri credincioși, alăturându-i-se lui Avram Iancu³⁷. În aceste ultime pagini, „cu forță cel puțin egală, cu un plus de date istorice, cu referințe uneori la documente – după cum observă istoricul Pompiliu Teodor – Moldovan reînvie istoria apărării munților, tratativele cu Dragoș, victoriile românilor sub conducerea lui Avram Iancu”. Și continuă: Aici, Iancu, Buteanu, Vlăduțiu sunt eroi, ei sunt puternic individualizați în narațiune, alături de popor la care apelează, pe care îl consultă”³⁸.

Întors acasă după revoluție, ocupă funcții importante în Târnăveni, continuând, cu aceeași hotărâre și tărie, și în noile condiții istorice, nu o dată vitrege, apărarea și emanciparea românilor de pe Târnave, reorganizarea și dezvoltarea învățământului românesc de la sate. Locuința sa din Boziaș (azi cartier al Târnăveniului) era în permanență cercetată de cei doritori de un sfat, de un ajutor, fiind acuzat, nu o dată, de politică „daco-română”³⁹.

Vasile Moldovan a fost considerat în epocă „model de caracter și virtute bărbătească”, scrisul lui relevându-ne un om drept, modest, iubitor de țară și popor, și pe tot atât un luptător neînfricat, un apărător al dreptății cauzei poporului român, care gemea de veacuri în nemiloasele cătușe ale iobăgiei, disprețului și oprimirii naționale. „Națiunea română – scrie în încheierea memoriilor – suspina de veacuri sub vălul negru de jale, după drepturile sale, și spiritul timpului aducându-i la cunoștință mai apropiată acele drepturi, ea și le-a cerut și le-a pretins ca ale sale. Norul întunecos, ce în anul 1848 se ridicase peste orizontul națiunii române, n-a făcut-o să se cutremure, să se îngrozească, nici lașitatea nu era cunoscută de inima românului”. În această idee, închină memoriile „celor 40⁰⁰.0 de mucenici care și-au jertfit viața pentru drepturile și libertatea neamului lor”. Or, jertfa acestora impunea urmașilor o importantă învățătură, și însoțită de îndemn: „Români, puneți-vă încrederea în voi înșivă!”⁴⁰ Acest patos revoluționar și un patriotism remarcabil l-au caracterizat și i-au determinat implicarea extraordinară în revoluție și, după aceea, în viața socială, politică și culturală a văii Târnavei Mici. Există, de aceea, în memoriile sale pagini unice, utilizate de toți istoricii preocupați de revoluție. O asemenea pagină edificatoare este cea ce redă întâlnirea tinerilor teologi blăjeni cu moșul Bunea Matei, lângă o crăsmă simplă, de deasupra Dâmbăului, de lângă Târnăveni, „unde se împreună hotarele Bobohalmei, Deagului, Chinceșului și Caifalăului (Crăiești)”, importantă și prin surprinderea însufletirii populare de după adunarea din duminica Tomii: „Din aceasta, ca și când ar fi fost înștiințat de venirea noastră, iese figura unui român de-o statură athletică, în vârstă cam de 65-66 de ani, se postează în drum și face semn să stea carăle în loc. Eu i-am mulțămît zicându-i: «Moșule, de astă dată ne grăbim, dar vrem să stăm la dumneata când vom merge la 3/15 mai la adunarea cea mare a românilor». Bătrânul, scuturând din cap, îmi răspunde: «Voi știți cu toții că nici un popă, nici un protopop, nici un diac nu trece pe la poarta lui Bunea Matei ca să nu guste din vinul lui, și din ??? ce-o face baba lui. Voi știți că Bunea Matei numai atunci trăiește când vede cărturari români; atunci inima lui se topește și se scură de tot, apoi iar crește și se umflă ca o pită albă. Jos dară din căruțe cu toții».

Bunea Matei avea dreptate, căci ospitalitatea lui devenise proverbială și dacă ne primea cu atâta dragoste, când noi nu-i puteam face bucurie decât c-un versurel românesc, cum am fi putut noi să-i nesocotim dorința acum, când se topea de dorul de a ști ceva despre adunarea de la Duminica Tomei?

Ne-am dat jos, i-am encarat decursul adunării după cum îl aveam proaspăt în memorie. Moșul Matei asculta fără a răsufla una din piept. Când îi curgeau lacrimile părâu, când i se înveselea fața ca la un tânăr de 18 ani. De-odată începe Duca: «Astăzi

cu bucurie» etc.. Bătrânul se părea înălțat în regiuni suprapământeste; când s-a finit versul, ștergându-și lacrimile, a zis: «Acum mi s-a umflat inima ca o pită albă»⁴¹.

Vasile Moldovan scrie cu talent, fraza curge domol, cu imagini ieșite de sub pânza amintirii, parcă revărsându-se dintr-un suflet mare, cald și drept, care îmbrățișează cu dragoste pământul românesc transilvan, odată cu prietenii, oamenii și mulțimile, uitându-se pe sine. Istoricul literar Serafim Duicu îl vede „un povestitor pur și simplu, fără preocupări de artă, dar cu o anumită dinamică interioară, potențată de dialogul viu, autentic, de notația portretistică fugară și verbul abundent al frazei»⁴².

Memoriile lui Vasile Moldovan sunt importante pentru istoricii culturii mureșene, ele vehiculând informații indispensabile cunoașterii unor conducători, oșteni și țărani, portrete de luptători ori oameni simpli, și, de necontestat, atmosfera ce-a dominat anul 1848, cu momente de avânt revoluționar, tensiuni interetnice, aspirații și înfruntări armate, surprinse în satele din lunca Mureșului, dintre Ungheni și Iernut, de pe Târnava Mică, până la Cetatea de Baltă, și partea de sud-est a Câmpiei Transilvaniei. O evocare caldă, la vârsta deplinei maturități, când amintirile dintr-o anumită perioadă a vieții precumpănesc, revărsându-se într-o cascadă de imagini dintr-un plin sufletesc, subordonate însă unui țel, idealului pașoptist, care se cerea reînviat, reactualizat într-un moment esențial al luptei românilor transilvăneni pentru libertate și unitate. Avea deplină dreptate Pompiliu Teodor când afirma că „prin Vasile Moldovan memorialistica pașoptistă câștigă indiscutabil pe cel mai de seamă dintre autorii săi»⁴³.

3. Ioan Oros alias Rusu

Ioan Oros alias Rusu ne-a lăsat un alt tip de memorii, tipul autobiografic, după modele larg răspândite spre sfârșitul veacului al XIX-lea. Ne-o spune autorul însuși, precizând în *Prefață*: „Memoriile mele vor conține numai descrierea faptelor întâmplare cu mine și prin câte am trecut începând din copilăria mea până în timpul prezent, care, după părerea mea, merită să fie cunoscute de posteritate deîmpreună cu biografia mea»⁴⁴. O scriere subiectivă, ca și cea a lui Isaia Moldovan, nelipsită însă, din această cauză, de importanță și valoare istorică. Ioan Oros este contemporan cu Vasile Moldovan, născut în același an, 1824, la 20 februarie/4 martie, în comuna Vidrasău, vecină cu Chirileul, din comitatul Cetatea de Baltă. Tot el ne spune că tatăl lui era preot ortodox, numit „cel bogat”, spre deosebire de cel greco-catolic, mai sărac. Căutându-și genealogia, ne duce spre districtul Chioarului, de unde ar proveni, „din familie nobilă”, numele de Oros. Fiind om cu stare, preotul Oros își trimite fiul, pentru a învăța în limba maghiară, destul de departe, la școala confesională romano-catolică din Mătrici (Köszvényes), pe Valea Nirajului. Aici, copilul inteligent de român învață repede, într-un singur an, „a citi, a scrie și a vorbi în limba maghiară”. Clasele primare și gimnaziale le face, ca și frații Moldovan, la școala călugărilor franciscani (romano-catolici) din Târgu-Mureș. În gimnaziul târgumureșean, își amintește având colegi, „între alții mai mulți”, pe Alexandru Papiu Ilarian, Ioan Pop Antoneli, unul din tribunii

lui Axente Sever, ulterior vicar al Făgărașului, și pe Ioan Faur, viitor profesor la Craiova. Pentru a studia „logica și fizica” se înscrie la Liceul piariștilor din Cluj. Revine la Târgu-Mureș și se înscrie la Colegiul reformat pentru a studia „drepturile juridice” ale Transilvaniei, caracterizate de bătrânul Oros, când își scrie memoriile, „legi sălbatice și barbare precum or fost Aprobata Compilata și colecția de Legi a lui Werböczy”⁴⁵. Absolvind colegiul în 1846-1847, devine cancelist la Tabla Regească din Târgu-Mureș, reîntâlnindu-și mai vechii colegi, printre care Alexandru Papiu Ilarian și Avram Iancu. Aici, participă la frământările tinerilor canceliști din primăvara anului 1848, după care, rămânând mai mult timp în oraș, se retrage la Vidrasău, și ia parte la adunările românilor de la Blaj. În toamnă, este alături de prefectul Vasile Moldovan, în organizarea militară a satelor din lunca Mureșului și de pe Câmpie, ca viceprefect al Legiunii a III-a,⁴⁶ participând la scurtele înfruntări de la Sânpaul-Iernut, apoi, în calitate de comandant al unei companii de lăncieri, alături de Regimentul românesc de grăniceri de la Năsăud, în luptele de la Sântioana (Voivodeni) și Reghin. Se retrage împreună cu trupele vicecolonelului Urban și ia parte la înfruntările armate de la Gherla, Dej, Someșeni și Cluj, iar, apoi, spre Vatra Dornei și peste munți, în Bucovina. Revine acasă după pacificarea Transilvaniei, ocupând, în condițiile administrației austriece și ale dualismului, funcții minore în Principat și Ungaria⁴⁷. Ioan Oros devine, astfel, martorul unui veac, trăindu-l, dacă nu în totalitate, „în marile și semnificativele sale momente: epoca prerevoluționară, revoluția, neoabsolutismul, regimul liberal și dualismul până în timpul ultimei sale crize”⁴⁸.

Ioan Oros își scrie memoriile în preajma anului 1900, retras în liniștea satului mureșean Vidrasău, unde se stinge din viață nouă ani mai târziu. Beneficiază de o întregă literatură istorică românească, maghiară și germană despre revoluția de la 1848⁴⁹. Unele dintre acestea îl dezamăgesc – cum remarcă în prefață – autorii „neputându-se dezbrăca de patima urii ce nutresc în sufletele lor față de alte naționalități”, falsificând astfel adevărul; alții n-au fost bine informați și n-au reușit să descrie adevărul; iar, o ultimă categorie au lăsat „afară chiar și faptele întâmplate de mare însemnătate istorică”. În aceste condiții, el și-a propus să scrie o istorie obiectivă, hotărât să-i combată pe toți cei care, din diferite motive, „au falsificat” ori „au denegat” adevărul și să-l completeze pe acel „scriitor” care a lăsat afară unele fapte⁵⁰. Dorind ca istoria „să fie oglinda adevărului”, el realizează o scriere polemică, ironică și dură pe alocuri, nu lipsită de digresiuni, dar cu multe referiri la evenimente istorice de mare importanță. Se deosebește puternic de Vasile Moldovan, care relatează calm, echilibrat, cuprinzând evenimentele în viziuni largi, un discurs gen povestire, rememorare a unui intelectual ajuns la vârstă septuagenară.

Scriind despre memoriile lui Ioan Oros, istoricul Vasile Netea le apreciază „scrupuloasa și larg cuprinzătoare”, subliniind „bogata lor informație istorică, precizările de detalii la numeroase episoade, expunerea clară cu privire la luptele la care a participat” și îndeosebi „puternicul patriotism de care sunt străbătute”, ceea ce-i conferă autorului un loc important în memorialistica pașoptistă transilvană⁵¹. Privind unele momente din viața lui Avram Iancu, scrie istoricul Pompiliu Teodor, memorialistica pașoptistă „înregistrează una din cele mai dense și poate cele mai de

seamă contribuții prin amintirile lui Ioan Oros⁵². În această suită de date se înscriu și paginile de istorie culturală mureșene, abundente în descrierea atmosferei școlare și a vieții canceliștilor români din Târgu-Mureș. Ioan Oros ne relevă prezența în școlile maghiare târgumureșene a unui „mare număr de copii români: „În școlile maghiare din Târgul-Mureșului, notează memorialistul, se adunau copii de pe Valea Mureșului și a Târnavei Mici și de pe Câmpia cea mare, unde mai toate comunele sunt românești, încât mai în toate clasele majoritatea studenților (elevilor) era a românilor”⁵³. Și elevul Oros, ca mai înainte Isaia Moldovan, a trăit într-o atmosferă apăsătoare ca fiu de preot român, atât în clasele „normale”, cât și în cele gimnaziale. Copiii români erau marginalizați și batjocoriți cu diverse apelative de către elevii și profesorii maghiari deopotrivă. Fire hotărâtă, de luptător, și orgolios, copilul popii din Vidrasău nu se lăsa intimidat și pe acești elevi, pe loc „îi trânteam la pământ și-i băteam”. Nu o dată, a fost acuzat în fața profesorilor și, cu siguranță, apostrofat, Se pare, totuși, că unul dintre profesori „a stăruit cel mai mult în amintirea sa”,⁵⁴ și anume abatele Horvath, un „bătrân onest”, devenit director, care, drept și în spiritul principiilor educative, nu aproba tratarea elevilor pe criterii etnice.

Mult mai ample și detaliate sunt paginile dedicate vieții și activității canceliștilor români de la Tabla Regească, din primăvara anului 1848. Ioan Oros face o adevărată radiografie a frământărilor prerevoluționare, a atmosferei din oraș, completându-l pe Al. Papiu Ilarian și, tocmai de aceea, utilizat de toți istoricii preocupați de activitatea din tinerețea unor personalități de prim rang din istoria Transilvaniei⁵⁵. Tineri inteligenți, formați la școala lui Șincai și Petru Maior, canceliștii târgumureșeni aveau un ideal comun, deșteptarea și ridicarea la înălțimea imperativelor epocii a națiunii române. Aveau, în tot acest timp, ne spune Oros, un loc „de întâlnire, conversație și citirea jurnalelor românești”, aflat „la cartelul lui Avram Iancu, care locuia cu Alexandru Papiu Ilarian și cu Petru Popovici în strada Olarilor” (azi Avram Iancu). Aici, în această adevărată „casină românească” – cum pe bună dreptate o caracterizează memorialistul – tinerii canceliști, mulți dintre ei foști colegi la școlile din Târgu-Mureș, Blaj ori Cluj, dezbăteau cu înfrigurare probleme arzătoare ale românilor transilvăneni, unele la ordinea zilei, comentau articole din presă, românească, îndeosebi a „foilor” lui Bariț, și maghiară și germană, își împărtășeau experiențe trăite acasă ori din peregrinările prin satele românești așezate ca o salbă în jurul orașului. Câteodată se întâlneau și cu rășinăreanului Ioan Pinci, care locuia cu Petru Roșca, „la câte o cină românească de mămăligă cu brânză de foale” (burduf). Dar, solidari cu „jurații” maghiari și sași, mai adesea se întâlneau la cafenea ori la teatru, unde conversația lor „curgea în limba noastră cea dulce română”. Dezbateri între ei desfășurau și pe stradă și tot „în dulcea și frumoasa noastră limbă românească”, atrăgând nu o dată atenția și provocând observații necuviincioase ale maghiarilor. Ioan Oros se oprește și descrie pe larg desfășurarea „conferinței mixte”, din 25 martie 1848, convocată de canceliștii maghiari pentru a răspunde celor 12 puncte ale programului revoluționar maghiar formulat cu zece zile înainte, la Budapesta. Despre dezbaterile din adunare, cu participarea și a canceliștilor români și sași, a relatat și Alexandru Papiu Ilarian. Memorialistul vine însă cu unele precizări. Referitor la locul desfășurării

adunării, el ne spune că acesta a fost în edificiul Tablei Regești, „din strada Sânmiclăușului (azi Ștefan cel Mare) în partea din jos, la mâna stângă, în odaia se sub poartă, «dictatura avocaților» numită, fiindcă în acea odaie se adunau avocații cu procesele prezente de își schimbau răspunsurile, replicile, duplicile și răspunsurile finale”⁵⁶. Polemizând, în continuare, cu istoricul maghiar Jakab Elek asupra participării canceliștilor români la consfătuire, susține afirmația lui Papiu Ilarian că „după mai multe dezbateri pro și contra, în urmă se învoiră și participând la acea conferință, or subscrie petițiunea tinerimii maghiare”, dar numai în condițiile propuse de feciorul popii din Budiu. E vorba de petiția tinerimii maghiare din Târgu-Mureș „cătrec înaltul Guvern Regesc în Cluj, care n-au conținut altecele de cele 12 puncte...”. Refritor la consfătuire, după ce prezintă și el condițiile puse de canceliștii români, Ioan Oros îi numește pe cei doi vorbitori din partea tinerimii române: „Însuși Papiu Ilarian” și „eroul nostru Avram Iancu”. Își mai amintește, după o jumătate de veac, că atunci când a vorbit Papiu Ilarian, sintetizând doleanțele canceliștilor români, într-o atmosferă incendiară, „eu stam tocma la spatele lui și uitându-se îndărăpt mi-a zis, «stai frate la spatele meu că apoi voi vorbi fără frică», iar Iancu au stat la mâna stângă lângă mine”. Mai precizează memorialistul că „din parte-mi”, „n-am subscris cestiunata petițiune a tinerimii maghiaro-secuiesc, nici sub descriele condițiuni a lui Papiu Ilarian”, motivându-și clar atitudinea prin hotărârea „că nu doresc și nu voiesc uniunea”, „pentru că prevedeam pericolul ce avea să urmeze asupra noastră din uniune”. Descrie și el, ca și Papiu, însuflețirea tinerimii maghiare și ieșirea pe „stradele orașului” cu flamuri naționale și torțe, pigmentând-o cu mici amănunte și întâmplări, unele hazlii, altele pline de înțeles. Se oprește și asupra consfătuirilor din următoarele zile, la „cortelul lui Iancu”, pentru a stabili „ce pași și în ce formă să-i facem și noi românii ca să ne putem statornici o bază de procedură”. În focul dezbaterilor, sosește la Târgu-Mureș tânărul Nicolae Bârlea (memorialistul îl numește Ioan), trimisul profesorilor și al clerului, pentru a se consulta cu canceliștii în vederea organizării unei adunări populare la Blaj de Duminica Tomii. Memorialistul afirmă că Nicolae Bârlea a venit cu această propunere din partea corpului profesoral și a teologilor, iar „după puține dezbateri”, ideea a fost aprobată și de târgumureșeni. După aceasta – spune Oros – „ne-am decis a merge fiecare acasă și din toate puterile să chemăm poporul la adunarea proiectată și din toate puterile să conlucrăm pentru realizarea acelei adunări”⁵⁷.

Cu totul inedită și reprezentativă este pentru atmosfera ce domnea în Târgu-Mureș, dar și în alte orașe transilvane cu populație preponderent maghiară, la începutul lui mai 1848, în urma propagandei dusă de radicali, este relatarea despre aducerea în oraș, sub escortă militară, a avocatului Florian Micaș. Se știe că, după adunarea de la Blaj de Duminica Tomii, acesta a fost arestat la Cluj pentru agitație revoluționară din ordinul Guvernului și, pentru mai multă siguranță, trimis în orașul de pe Mureș, socotit centrul secuimii, imposibil de atacat de români pentru a-l elibera pe tânărul tribun⁵⁸. Ioan Oros, prezent în acel moment în Târgu-Mureș, împreună cu colegii săi, canceliștii Ioan Mărginean și Vasile Vespreman, află vestea sosirii lui Florian Micaș, veste care „încă de dimineață ca un fulger s-a lățit în tot orașul”. Atmosfera era electrizantă: „La vestea că el va sosi în ziua aceea (9 mai) la Oșorheiu, mai toți locuitorii se aflau în

piață și în strada ce merge de către Cluj la Oșorheiu (str. Sâncraului pe atunci, azi Călărășilor)... De pe fețele tumultului se putea citi iritațiunea și ura ce nutreau sufletele lor negre în contra așteptatului agitator român...". Canceliștii se găseau și ei în piața mare așteptând cu nerăbdare spectacolul. La un moment dat, după un „zgomot mare” ieșit din mulțime, s-a zărit „o trăsură din care numai baionetele din vârful puștilor” se mai puteau vedea. Cei trei au reușit cu greu să observe, când trăsura a trecut prin piață pe lângă ei, că înăuntru „se afla Florian Micaș cu mâinile ferecate în lanțuri și lângă el patru honvezi înarmați”. Cortegiul, trecând „în sus către biserica rom(ano) cath.(olică), cea cu două turnuri din piațiu (existentă și azi, în Piața Trandafirilor) și au apucat spre Casa Scaunului (sediul administrativ scăunal). Spre a-l putea vedea mai bine, canceliștii au luat-o „pe o stradă mică abia de doi pași largă care și azi există (azi Ion Creangă) pentru a se posta lângă Colegiul reformat, în fața intrării Casei Scaunului. Aici, Ioan Oros descrie întâlnirea cu arestatul, fost și el cancelist la Târgu-Mureș: „Deodată au sosit o trăsură pe strada Tinoasă (Sáros utca, azi Târgului) în sus către colegiu și văzându-mă Micaș mi-a făcut [semn] cu mâna încătușată să merg la el. Apropiindu-mă eu printre mulțimea orășenilor de trăsură ne-am îmbrățișat și sărutat, apoi mi-a zis: «Dacă vei merge la Blaj, la adunare (cea din 3/15 mai) faceți ceva și pentru mine» și după ce i-am zis că mă duc și că vom face, m-am depărtat de trăsură și m-am dus lângă cei doi amici de lângă colegiu”. Gestul cancelistului n-a rămas neobservat, iar mulțimea agitată „s-au iritat grozav și au strigat în gura mare: «uită cum se sărută agitatorii (bujtogatoii) și pe acela trebuie pus lângă celălalt”. Temându-se că pe Florian Micaș, la coborârea din trăsură, mulțimea deja pornită și agitată „il va toca în cap și apoi înțelepții orașului vor zice, cum or zis mai târziu când or tocat în cap pe Ștefan Moldovan protopopul gr.unit din Pintic și Constantin Roman, că au fost jertfa poporului înfuriat”, Oros merse și el în curtea Scaunului (o curte mare, existentă și astăzi). De aici, „pe trepte în sus în etaj unde în gang lângă o ușă închisă am aflat o mulțime de orășeni dintre care unii strigau să meargă înăuntru (menjünk be). Dincoace de ușă, unde se afla Micaș închis, de către trepte, se afla o altă ușă care am deschis-o și am intrat în odaia unde am aflat trei domni amploianți de scaun (funcționari) pe care i-am rugat și le-am zis: «domnilor, în numele umanității vă rog să vă puneți la ușa unde se află închis Micaș doi panduri (soldați) înarmați ca să nu intre poporul iritat și să-l omoare, căci de va fi vinovat se va pedepsi după lege»”. Funcționarii, privindu-l „cu sânge rece”, i-au zis: „numaidecât (azonnal) și apoi or pus doi panduri înarmați la ușa odăii lui Micaș, iar poporul l-au alungat jos din etaj”. În urma acestei acțiuni îndrăznețe, retrăgându-se lângă ceilalți canceliști, în fața Colegiului reformat, „o mulțime de orășeni, studenți și profesori din colegiu m-or luat împrejur și or început a mă înjura”, în ajutor sărindu-i „un cancelist de tablă de naționalitate maghiar, cu numele de Orban Iosif, fiul unui avocat din Oșorheiu și amic bun cu mine...”. Căutat de „gardiști”, pe când se afla în „promenada de lângă Mureș, Elba numită”, pe „strada Sâncraului în jos” (azi stadionul de fotbal și Sala Polivalentă), același cancelist prieten, găsindu-l prin mulțime, l-a avertizat de iminența arestării, sfătuindu-l să plece la Vidrasău, unde a fost de asemenea cercetat. Îngrijorarea autorităților târgumureșene era certificată și de nota primăriei orășenești către Înaltul Guvern Regesc, interceptată

la Vidrasău, care, nici mai mult, nici mai puțin, cerea – după cum își amintește memorialistul – „să binevoiască a ordina depărtarea lui Micaș de orașul nostru, mai în fund, în secuime, iar pentru arestarea lui Ioan Oros a trimite două companii de soldați la Vidrasău”. Motivul era simplu. Scrisoarea adresată guvernului, în 10 mai 1848, reflecta îngrijorarea că Ioan Oros, cancelist la Tabla Regească, s-a lăudat în fața a mai multor martori că „într-o noapte, va înconjura orașul nostru cu români, îl va aprinde de toate laturile, pe locuitori îi va omorî și pe agitatorul Micaș îl vor elibera din arest”⁵⁹. Deși redat din memorie – după aprecierea autorului – pasajul în care cuprinde Oros scrisoarea, intitulat „Ștafeta”, pare „verosimil”.

În următoarea parte a memoriilor, Ioan Oros concentrează scrierile consultate, românești, maghiare și germane, oprindu-se asupra unor fapte petrecute pe Mureș, pe Târnave și în Câmpie. Ne prezintă și el arestarea și martiriul prin spânzurare a tribunului Vasile Pop, din Nazna, asemănător lui Isaia și Vasile Moldovan. Inedită în această „poveste” este prezentarea hotărârii tânărului teolog de a nu se ascunde, replicându-i, în acest sens, memorialistului, „cu sânge rece”: „Dacă mă vor aresta și spânzura știu pozitiv că din mine se va începe revoluțiunea!”. Tot Oros ne redă consfătuirea de la Chirileu între cei trei memorialiști, în vederea eliberării lui Vasile Pop. La aceasta s-a hotărât convocarea unei adunări populare pentru 12 octombrie (el scrie 14) în comuna Nirașteu (azi orașul Ungheni), poruncind totodată printr-un „ordin strict” ca din fiecare casă, din satele dimprejur, să se prezinte câte „un bărbat înarmat cu pușcă, lance, coase, îmblăcie sau altă armă...”. Adunându-se „cam la două mii de oameni rău înarmați”, Vasile Moldovan și Ioan Oros le-au vorbit oamenilor despre arestarea lui Vasile Pop și necesitatea organizării unei rezistențe armate. În același timp, cei doi conducători au „compus un protest în limba română și maghiară” către autoritățile politice târgumureșene, „subscris” de ei și „toți câți au fost de față și au știut a-și subscrie numele”. Protestul confirmă încă o dată punerea în aplicare a dreptului statarial (legea marțială) de către guvernul maghiar, aplicat numai împotriva românilor, concomitent cu atmosfera stărnită de existența „tribunalelor de sânge” în rândul populației românești de pe Mureș și Câmpie. Argumentul peremptoriu adus de „subscrișii” protestului trimitea tocmai la respectarea și nu încălcarea legilor, deoarece porunca de a se înarma viza toate naționalitățile din Transilvania, nu numai cea maghiară, demonstrând netemeinicia arestării lui Vasile Pop. „Protest. Noi subscrișii, în numele lui Dumnezeu, a națiunii române, a omeniei civilizate și a libertății, protestăm contra arestării și închiderii lui Vasile Pop din Nazna pentru că el în contra legilor nimica n-au greșit, ci tocmai acelei legi au voit să-și organizeze tribunalul său, să înarmeze și exerciteze (a face exerciții militare) oamenii din tribunal pe baza cărei legi s-au organizat, s-au înarmat și s-au exercitat în manuirea armelor și națiunea maghiară, pentru aceea, cu toată stima, provocăm pe respectiva autoritate politică la care se află închis Vasile Pop ca numaidecât să-l pună în libertate, în cazul contrar vă declarăm sărbătorește înaintea lumii întregi că de i se va întâmpla ceva rău lui Vasile Pop fieștecăre maghiar unde va fi întâlnit, fiul morții va fi. Dat în Nirașteu la 12 october 1848”⁶⁰. Trimis la Târgu-Mureș prin tânărul Petru Suci, care s-a întors „cu

trista veste” că Vasilie Pop a fost spânzurat, memorialistul concluzionează: „prin fapta aceea au dat signalul revoluțiunii”.

Ioan Oros ne furnizează și alte informații demne de reținut vizând comportamentul oamenilor și al autorităților, arderea satelor românești din lunca Mureșului, între Ungheni și Iernut, a celor din Câmpie, sporadicele confruntări din această zonă. Pe urmele lui George Bariț, vorbește și el despre trupele de „vagabonzi, jefuitori, omorători, tăciunari, rudenii ale soldaților” secui, care însoțeau trupele, destinate a jefui și aprinde satele. Expediția acestora în Vidrasău ne este prezentată panoramic, povestitorul văzând-o din dealul Sânmărgheitei, de peste Mureș, punctând-o cu fuga preotului ortodox din Vidrasău, tatăl său, și omorârea celor 32 de săteni, a căror listă ne-o prezintă. Cugeta și el precum odinioară filozoful că nu prin asemenea crime și jafuri se poate naște chipul civilizației moderne. Cu aceste impresii amare, pleacă spre regimentul năsăudean, străbătând Câmpia de la Iclânzul, prin Pogăceaua, Fărăgău și Breaza, până la Reghin. Aici asistă la cununia „marelui nostru bărbat Ladislau Basil Pop”, avocat în Reghin, promovat după revoluție în funcții de stat înalte, cu „frumoasa fiică a comerțiantului Nona Olteanu și nepoată de soră a marelui Ioan Pop Maior din Reghinul săsesc, cu numele Elena”.⁶¹ Scena cununiei și a petrecerii cu muzicanți este povestită cu lux de amănunte, urmată apoi de fuga invitaților în momentele alarmării trupelor încartiruite în oraș. Este, tocmai de aceea, una din principalele referiri din biografia unei personalități proeminente a vieții juridice și politice, socotit de Jacob Bologa „omul cel mai nobil, românul cel mai brav, conducătorul nostru cel mai sincer și devotat”. Tot în această parte, memorialistul surprinde, într-o privire globală și demonstrativă, îndreptate împotriva neadevărurilor furnizate de istoricul maghiar Jakab Elek, bătălia de la Vaida Sântioana (Voivodeni), lăsându-ne o prezentare nu numai exactă, dar și plastică a scenelor de luptă, a locurilor, a împrejurărilor și a peisajului. Așa este, de exemplu, descrierea așezării Voivodeni, de lângă Reghin, văzută de la fața locului și din perspectivă: „Vaida e situată pe malul drept al Murășului și anume, o parte pe șesul Murășului sub o colină, iar o parte pe colină spre nord. Colina se întinde de lângă comună până în Reghinul săsesc. Comuna e tăiată prin o vale lungă, largă și afunde ce merge de cătră Nord spre Sud până în șesul Murășului în două părți așa că partea aceea de cătră răsărit e cu mult mai mică decât cea de cătră apus. Prin mijlocul acelei văi curge un râu (pârâu, vale) Luți numită ce curge de cătră comuna Tonci pe lângă comuna Breta (Breaza) și printră ambele părți ale Sântioanei până ce intră în Murăș. Stând omul la capul vlei de jos de cătră sud cu fața spre nord, la mâna stângă din sus de comună spre nord, pe un deal se află o pădure mare, iar la mâna dreaptă de la marginea văii spre răsărit se întinde un teren frumos și drept până la Reghin a căruia lungime poate să fie de un kilometru și lat de cătră nord spre sud, de un pătrar sau și mai bine de un kilometru (...). Casele locuitorilor din partea cea mai mică a comunei Sântioana de cătră răsărit sunt edificate sub colină pe șas, iar grădinile lor de pomi se întind pe colină în sus spre nord până deasupra pe terenul cel frumos și oblu unde se sfârșesc grădinile, care atunci erau închise în linie dreaptă cu garduri de nuiele acoperite din sus cu paie”⁶². Exactitatea descrierii, finele observații de amănunt îndreptățesc afirmația că memorialistul a revăzut, în perioada

când funcționa ca subprefet și, apoi, judecător la Reghin, nu numai comuna Voivodeni, dar toate locurile din jurul Reghinului unde s-au dus lupte în toamna anului 1848.

Interesantă și cu multe informații apare și biografia sa de după reîntoarcerea în Transilvania, când i se acordă, în prima fază, slujbe neînsemnate și slab plătite, activitate, apoi, ca deputat de Gănești în timpul dietei românești de la Sibiu. În regimul dualist, ca funcționar, este ostracizat pentru intransigența și patriotismul său, fiind mutat dintr-un loc în altul, până la pensionarea cerută personal și retragerea la Vidrasău. Aici, în inșița de la țară, meditează asupra evenimentelor trăite și-și notează primele gânduri și impresii în vederea redactării memoriilor. Se simte fericit în sânul familiei, înconjurat cu prețuire de rude, prieteni, cunoscuți.

Lucrarea venerabilului revoluționar a fost remarcată și apreciată pentru bogăția de informații istorice, pentru numeroasele precizări de detaliu, dar și pentru unele schițe portretistice, de situații prinse în mișcare, scene de viață și de revoltă, pagini de autentică atmosferă din timpul pregătirii și desfășurării revoluției. I se reproșează, totodată, insuficiența inițiere în arta scrisului, lipsa unității stilistice și ortografice, o limbă „destul de rudimentară și prozaică. îmbibată de expresii provinciale” și „o topică străină limbii române”, influențată de formația sa culturală. Acestea nu scad însă valoarea de document istoric a memoriilor, informațiile referitoare la o mare parte din evenimentele veacului în care a trăit fiind utile și azi pentru reconstituirea istoriei Transilvaniei. Povestindu-și viața, trăită în mare parte în Vidrasău, în satele din jurul localității natale, în Târgu-Mureș, Reghin și Târnăveni, Ioan Oros alias Rusu aduce în fața cititorului date autentice din viața intelectualității mureșene de acum un veac și jumătate, oameni și locuri, în ultimă instanță, evenimente la care a luat parte ca luptător și nu ca observator imparțial, care, prin importanța lor, au jalonat istoria acestui colț de pământ românesc.

4. Ștefan Branea

Ștefan Branea, paroh ortodox în Măierău (azi Aliniș), mai sus de Reghin, pe partea stângă a Mureșului, apoi protopop al Reghinului, sau al Turdei de Sus, cum i se mai spunea, ne-a lăsat, tot în manuscris, o cronică, descoperită și publicată după aproape un secol, în 1934, de scriitorul reghinean Alexandru Ceușianu, în revista „Țara Bârsei”, de la Brașov, al cărei colaborator constant era, apoi în extras⁶⁴. Memorialistul s-a născut la Aluniș, la 8 aprilie 1816, într-o familie cu tradiții cărturărești, tatăl Gavril Branea fiind învățător, iar alți Branea, preoți ori funcționari⁶⁵. Astfel, s-a îndreptat și el spre învățătură. Nu se dețin date despre primele școli urmate. Se pare că, după clasele primare, sub îndrumarea învățătorului Gavril, acesta i-a îndreptat pașii spre o școală din apropiere, din Rușii Munți ori Reghin. Cert este că, în anul 1837, îl găsim la „școala teologică” din Sibiu, preocupat, pe lângă dogmatică și morală, de cărțile populare precum *Alexandria*, de strângerea creației poetice populare și de istoria și viața cultural-spirituală a românilor din Transilvania. Reîntors în Măierăul natal, e

numit, la început, ajutor de preot, apoi preot, iar după revoluție, pentru râvna dovedită, protopop al Reghinului și al cercului Gurghiu. Și în aceste calități manifesta interes pentru soarta țaranului român, pentru situația școlilor și dezvoltarea învățământului sătesc, cunoscut „de unul din cei mai zeloși bărbați pentru biserică și școala sa”, pentru „programul cultural al românilor” și formarea „unei elite naționale” românești⁶⁶. Îndurând nenumărate greutăți ca preot ortodox în împrejurările și evenimentele deosebite din timpul revoluției de la 1848, cum reiese din *Cronică*, care neîndoios i-au marcat existența, protopopul se stinge din viață la vârsta de numai 45 de ani, în 22 octombrie 1861. Va lăsa posterității imaginea unui prelat înțelept și luminat, cunoscut în protopopiat și în Transilvania, și o „cronică” ce-l va impune alături de principalii memorialiști ai revoluției transilvănene.

Ștefan Branea scrie *Cronica evenimentelor din anii 1848–49* în „protocolul poruncilor bisericești”, sau protocolul de circulare al parohiei, cum i se zice, în timpul consumării evenimentelor. E singurul memorialist care ne lasă un asemenea jurnal, de consemnări ale evenimentelor în timpul sau imediat după ce au avut loc. Cronică așa și apare, sub forma unui jurnal, din însemnări scurte, unele chiar foarte scurte, aproape nude, și puține mai dezvoltate. Nu are timp pentru elaborări ori incursiune dezvoltate, pe spații largi. Cuprinde evenimente, întâmplări, fapte, opinii începând cu 19/2 aprilie 1848, când Consistoriul ortodox face cunoscută protopopilor aprobarea gubernială de desfășurare a Adunării Naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848. Însemnările continuă până în august 1849, când trupele țariste eliberează zona Reghinului de armatele maghiare. În acest interval consemnează tot ce se întâmplă în Măierău, în satele din jur, în Reghin, evenimente fericite, unele de înălțare sufletească, dar și tragice, luptele și arderea Reghinului, jafurile, crimele, unele de prin alte părți ale Transilvaniei, majoritatea întâmplări la care a fost martor ocular, dar și auzite, despre care a citi în ziare sau i s-a povestit. Sunt evenimente despre care au făcut alții însemnări, cum sunt cele cuprinse în jurnalul preotului Emanoil Lazăr din Iernut „asupra evenimentelor” petrecute între Nirașteu și Iernut din începutul lui octombrie 1848. Multe din acestea au fost relatate de Vasile Moldovan și Ioan Oros, preotul Emanoil P. Lazăr, fiind și el în trupele Prefecturii a III-a și plecând, odată cu conducătorii acesteia, spre Reghin, de unde, la ocuparea acestuia de trupele secuiești, a fugit pe Mureș în sus până la Măierău. E surprinzătoare cât de asemănătoare sunt însemnările popii Lazăr cu cele ale memorialiștilor. Doar că, intercalate în „Cronica” de la Măierău, între notele 37-43 inclusiv, ele primesc forma jurnalului preotului Ștefan Branea. În felul acesta, narațiunea preotului Lazăr curge ca și când el i-ar fi povestit parohului din Măierău cele întâmplate în lunca Iernutului, ritmul și intensitatea trăirii fiind aceleași cu restul însemnărilor⁶⁷.

Ținând cont de caracterul scrierii, o mixtură de jurnal, cronică și memorii,⁶⁸ vom găsi puține trimiteri la aspecte ori evenimente de cultură. Vom întâlni însă surprinderi de idei și mentalități, unele creionând ideologia autorului, aspecte din viața dureroasă, chiar tragică a unor personalități din revoluție, consemnate, ulterior, de istorici după documente de arhivă. Prin acestea se poate deduce și receptivitatea autorului față de ideile democratice ale revoluției, împărtășirea aspirațiilor de libertate, antifeudale,

concomitent cu susținerea egalității naționale. Ștefan Branea își așterne însemnările în protocolul agendelor parohiale cu gândul că „succesorul” când „va lua înaintea protocolul a recugeta la cele trecute și semuind foarte pripita schimbare, să cugete și pentru viitor”. Entuziasmat de circulara episcopală notează cu litere mari „NAȚIONAL CONGRES”, încheind consemnarea actului cu „...să se ție adunarea 3/15 mai 1848. Vivat nația română”. Preotul din Măierău participă la Adunarea Națională din Blaj, rămânând impresionat de „marea mulțime” adunată, „slujba foarte pompoasă”, „multe orații”, dar, mai ales, cuvântul lui Simion Bărnuțiu, însemnând desfășurarea evenimentelor pe tot parcursul adunării și hotărârile luate. Întors acasă, urmărește știrile despre desfășurarea Dietei din Cluj și rezultatele obținute de „deputăciunea” românească la împăratul. Este impresionat de publicarea decretului de „ștergere a robotelor și a dijmei”, împreună cu celelalte libertăți. Ca să sărbătorească evenimentul, s-a organizat o impresionantă manifestare populară, relatată în toată grandoarea ei: „...ne-am învoit noi, popoarele din Maierău, Idicel, Hotmureș, Lunca Mureșului, Rus (Rușii Munți), Cuejdi (Petriș), Hodac, Murăreni, Disnăeu, Vălenii de Mureș, ba puțini și din Râpa de Jos și adunându-ne toți în biserica Măierăului, în ziua 29 iunie, am văzut slujbă frumoasă și paradie cu 12 puști pentru sfânta și mult prețuita slobozenie. A fost gardă națională, cari în gledă ne-au pușcat cu un răsunset mai multe rânduri, comandăluindu-se de unul de ai noștri. Ieșind din biserică cu steagul național între doi prapori, după dânsese garda națională, apoi noi, eu Branea, 2. Sovago Josef, 3. Chiril Dumbravă, 4. Paul Stoica, 5. Giorgie Sava, 6. Maier Ilisie, îmbrăcați toți, norod ca la 5⁰⁰.0 români, între cari și unguri, țigani și jidovi, toți cu piană de stăjer în colop și ram de stăjer în mână, am ieșit în luncă. Acolo am ținut S(ânta) o sfăștanie, apoi a orat Părintele și tractual notariu Sovago, apoi i-am urmat eu, apoi în numele a toată iobăgimea românească am mulțumit lui D-zeu, In. Împărat, bunilor Domni și ministeriului căroră le-au răsunset strigări din gurile popoarelor «Să trăiască!». În urmă am luat ziua bună de la toți posesorii în numele foștilor lor iobagi și am numit locul acela cu un graiu: «Câmpul slobozeniei!». Apoi ne-am desbrăcat și ne-am pus la masă ca vreo 2⁵⁰.0 până la 3⁰⁰.0 persoane și cu îndestulare am mâncat și beut prăznuind «praznicul slobozeniei». Apoi după prânz s-au pornit jocurile românești și chiuituri din vechime rămase și au fost mare veselie până seara, apoi s-au despărțit cu mare dragoste fără de a fi batăr ceva cărtire între românii noștri. «Vie nația română»⁶⁹. Se pare că asemenea „praznice ale slobozeniei” s-au organizat în multe părți ale Transilvaniei, din moment ce și la Chirileu, după cum am văzut, s-a desfășurat o sărbătoare de aceeași anvergură și ca participare populară, și ca festivitate. Scrise în fuga condeiului, notelor lui Ștefan Branea le lipsește cursivitatea, desfășurarea ordonată a descrierii. Păstrează însă, cu toate repetițiile, încărcătura emoțională.

Jurnalul-cronică al parohului de Măierău este străbătut de o jale adâncă, „o jale de tot schimosită”, autorul fiind îngrozit de „câte pacoste, câte execuții asupra românilor fără vină nu le poate scrie condeiul”. S-a vărsat „destul sânge nevinovat”, la Petelea, la Săcalu de Pădure, la Urisiu de Sus. În începutul lui octombrie 1848, îi vine vestea că cetele secuiești venite de la Lutița „încep a jefui, ard,ucid, tae, omoară, toate barbariile le fac, cu bieții români de prin prejur de Vasarheiu. Se aude că mai mult de

14 sate întregi le-au aprins, din jos de Vasarheiu. Mulți oameni au căzut sub ascuțișul sabiei, care au scăpat aceia au fugit la Reghin, însă ce-au avut vite și cai, toate le-au luat ungruii cu ei”. Și părintele Branea, însemnând toate aceste atrocități, exclamă cu durere: „Săracă țară ce ai ajuns, în timpul libertății!... Cine va da seamă???”⁷⁰. Și mai îngrozit trăiește momentul apariției unei „grămade de cătane numite «vadászcsapat»” (grup de vânători), puși pe jaf și omoruri de neînchipuit. Sosind și în Măierău un „vadászcsapat din Marosszék” (din Scaunul Mureș, Măierăul fiind, administrativ, în Comitatul Turda), „D-zeu numai poate spune, iar condeiu nu mai poate scrie ce am pățit eu și prin câte am trecut de cum au venit până s-au dus”; „...la Rus (Rușii Munți), Morăreni și Dumbrava, acolo pre toți oamenii cari i-au găsit i-au pușcat cu cea mai mare tiranie, a căror număr nu se știu, fără e trecut peste 100. Jefuit-au tot ce au găsit prin căsi, prin polți etc.”; „...cizmele, sumanele, cojoacele și altele din picioarele muierilor le trăgeau jos și le lăsa ticăloasele dezbrăcate și desculțe pe omăt”. „Însă între rstații cari i-au prins morți era și Toader, fratele meu. Pe el l-am scos cu multe rugăciuni, fără pe ceilalți ca vreo 24 ruseni, morăreni și dumbrăveni i-au scos seara când se mestecă ziua cu noaptea din jos de sat și acolo i-au împușcat și i-au măcelărit pe toți într-o grmadă în tău Zălăuașului și i-au țipat în apă. Iară miercuri când au vādăsluit prin păduri încă au prins ca vreo 29 de arestați pe cari goi i-au pornit către Teaca. În dealul Luerului, între Sâplac lu Lueriu, i-au pușcat pe toți într-o grămadă, între cari au fost și Tăpșan Ștefan din Măierău, bărbat nevinovat, muriră și el cu ceilalți”⁷¹. Toate întâmplările tragice, de neimaginat nici în caz de război, descrise de preotul din Măierău sunt adevărate, ele fiind consemnate de istorie⁷². Asemenea acte barbare continuă și pe Valea Gurghiului, unde „au pușcat mai mult de 100 de oameni bărbați în Hodac, Ibănești și Cașva”, iar prin aprilie 1849, gruparea lui Nagy Sándor din Beica „au jăfuit pe popi de-a rândul, apoi român n-au rămas neajăcut nice unul. Dar pe câți îi bătea câte 50 ba și câte 100 bote peste izmene. Pe cei mai vinovați (batăr că toți erau nevinovați, ci numai după a lor părere era vinovat) îi trimitea la Sântioana (Voivodeni), acolo apoi îi judeca pre moarte și îi pușca acolo (era un tribunal de sânge, înființat încă din vara lui 1848). Au pușcat mai mulți de 200. Încă ce nu s-au mai auzit, pe mulți îi lega buzdug (fedeleș) și-i trimitea lângă Mureș și așa legați îi țipa de vii în Mureș și se înecau”⁷³.

Ștefan Branea este bine informat și despre întâmplări nefericite petrecute în Târgu-Mureș ori pe Mureș în sus. Cu siguranță, asemenea vești, care circulau cu destulă repezeală, îi erau aduse la cunoștință de enoriași sau de preoți. O atare informație îi parvine și de la Târgu-Mureș. Aici – notează memorialistul – „de mai curând s-au făcut nelegiuita tulburare”. Voluntarii (önkéntesek) s-au dus la bolta (prăvălie) lui Fogarași Dimitrie român, i-au jefuit de toate. Pre el l-au bătut groaznic, și l-au băgat și în ariste (arest). N-au fost destul aceasta, s-au dus la amândoi protopopii românești, i-au jefuit, le-au spart ferestrele, abia ca prin pene au scăpat, ba bietul Partenie Trombitas, protopopul neunit, cu simțire adevărat românească, cu zilele amare, au alungat noaptea până la Sâgeorz (Sângeorgiu de Mureș) și de acolo până la Reghin”. Pe amândoi protopopii, Partenie Trombitas, ortodox, și Ilie Farago, greco-catolic, i-au prădat „mai tare decât turcii”⁷⁴.

Cele mai multe, importante și veridice informații din „cronică” îl privesc pe Constantin Romanu-Vivu. Consemnarea începe cu numirea acestuia de către Comitetul Național Român din Sibiu la conducerea Legiunii a XII-a. Continuă cu organizarea celor 104 sat de sub jurisdicția legiunii și constituirea unei armate „ca vreo 6⁰⁰.0 oameni”, cu care „au pornit și-au dezarmat pe ungurii din satele cele de prin preajma Bandului, Pănet, Silea, Cuieșd și altele din Scaunul Murășului”. Cronicarul nu pomenește nimic de ocuparea Târgu-Mureșului și pacificarea unei mari părți din Scaunul Mureș. Continuă cu retragerea conducătorilor legiunii, „cu vreo 17 tribuni”, pe Mureș în sus, până „la Gudea”. Aici (Stânceni), „l-au prins împreună cu fostul protopop Ștefan Moldovan, cu doi tribuni, Maier Ioan din Huduc (Maiorești) și Nasta (Ioan) din Băița, amândoi feciori de popă. I-au prins zic pe 4 inși, i-au dus legați la Ditrău cu mare durere. Iară ceilalți tribuni s-au împrăștiat toți în toate părțile...”. Din declarațiile lui Ioan Maier, în ședința Curții marțiale desfășurată la Târgu-Mureș, reiese că au fost reținuți la Stânceni și „alți tribuni”, fără să-i numească. Ștefan Branea știe că cei prinși au fost duși la Târgu-Mureș și omorâți: „Nefericitul prefect Roman Constantin fu dus la Vasarhei pe la Praid. Acolo fu deținut în cetate până în 28/9 ianuarie 1849, vineri, când fu silit împreună cu Ștefan Moldovan, amândoi prin mijloc de batjocură, a se sui într-un car cu 2 vaci. Acolo fură legați și petrecuți până la hotarul Sângeorzului lângă Căpâlna de-acolo și acolo îi omorâră, fără de milă cu bote, pari, lănci ș.a. și trupurile lor le părăsiră în șanț unde fură până a treia zi când apoi tot de vașarheeni fură îngropați nu știu unde”⁷⁵.

Ștefan Branea a fost un atent observator al realităților politice și sociale din perimetrul zonei colinare de la poalele masivului Gurghiu. Informațiile i-au venit însă de pretutindeni, de la mulți contemporani, revoluționari trecători ori fugari prin Măierău, cu siguranță majoritatea tribuni și preoți. El a devenit, astfel, un fel de „centru de colectare a veștilor”. A utilizat, pe cât i-a parvenit, și presa, „Organul” și „Gazeta Transilvaniei”, cu care corespundează. Dar și scrisori și circulare episcopale, pe unele transcriindu-le în „cronică”. Peste toate domină lumina, înțelepciunea, ce-o degajă prin atitudine. Fie nota cât de scurtă, de o frază, de două, cronicarul nu o cuprinde doar pentru informația propriu-zisă. O însoțește cu o comparație, o cugetare, îi imprimă importanță. Cronicarul este un preot de țară școlit, cu orizont de cultură larg, cu multă experiență de viață. e un înțelept. Luminează întâmplările. Le ridică la înălțimea unei lecturi și înțelegeri istorice: „Întâmplare crâncenească s-au întâmplat la Mihalț, în 21 mai...”; „Anul acesta 1848 poate fi cel mai însemnat în istorie. Libertatea s-au publicăluit, însă pentru români numai pe hârtie au rămas...”. Vorbind despre recrutările în regimentul românesc grăniceresc, încheie: „Ce va mai fi dintr-aceasta urma va alege, destul că-i mare mișcare”. Notând știrea cu spânzurarea lui Vasilie Pop, scrie: „Fie-i țărâna ușoară întâiului mucenic al neamului român”. Despre Fira Grecu (Görög), soția marelui proprietar, un adevărat mecena al culturii reghinene, Șerban Lupu, care a ocrotit Legiunea lui Constantin Roman la casele sale, scrie o notă laudându-i osârdia în îngrijirea tribunilor tineri și preoților, numind-o, în cuvinte excelente: „În tine o lume! Naște și crește mai multe ființe adevărate ca aceasta care-i vrednică de aducere și pomenire în viitor de muere eroică”. Cronica preotului

mureșean devine astfel o sursă importantă pentru cercetătorii revoluției din această zonă. În același timp, cuprinde informații inedite de istoria culturii mureșene cu referiri la evenimente, idei și mentalități definind oameni, grupuri ori personalități.

Note

1. *Introducere în memorialistica revoluției*, în *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*. Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1998; și Pompiliu Teodor, *Istoriografia romantică postrevoluționară din Transilvania*, în *op. cit.*, p. 14-18.

2. *Ibidem*, p. 26.

3. *Ibidem*, p. 22-30. Memoriile fraților Moldovan din Chirileu au apărut: *Din întâmplările vieții* (Nore și schițe), în foileton „Gazeta de Transilvania”, pe anii 1898-1899; *Memorii din 1848-1849*, Brașov, 1895; Ioan Oros alias Rusu, *Memorii*. Text îngrijit și Prefață de Ioan Ranca, București, 1989; Ștefan Branea, *Cronica evenimentelor din anii 1848-1849*, în Alexandru Ceușianu, *Vremuri de osândă. Revoluția de le 1848/49 din perspectiva unui orașel de provincie*. Extras din revista „Țara Bârsei”, Brașov, Tip. „Unirea” (1935).

4. *Ibidem*, p. 31.

5. *Ibidem*.

6. *Ibidem*, p. 242.

7. Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-1849*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și notă asupra ediției de Serafim Duicu, Târgu-Mureș, Ed. „Tipomur”, 1995, p. 47.

8. *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1998, p. 58-59.

9. *Ibidem*, p. 37.

10. Melinte Șerban, *Memorialistica mureșeană pașoptistă*, în vol. *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, colecția „Caiete mureșene – 10”, 2001, p. 5-28.

11. Apud I. Chiorean, *Vasile Moldovan*, în *Profiluri mureșene*, vol. I. Autori: Ioan Chiorean, Ladislau Kocziány, Valeriu Nițu, Grigore Ploeșteanu, Târgu-Mureș, 1971, p. 143.

12. Apud Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tip. „Corvin”, 1932, p. 268-269; Grigoere Ploeșteanu, Isaia Moldovan, în *Profiluri mureșene*, vol. II., Târgu-Mureș, 1973, p. 131. Traian Popa fixează drept corespondent al termenului „lopta”, în „minge”. E posibil. Dar, pe Câmpie, copiii jucau, în postul Paștelui, cu această „minge” mai mică, uneori făcută din fuior de cânepă ori din păr de bovine, un fel de „oină”.

13. Grigore Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 125.

14. Traian Popa, *op. cit.*, p. 269.

15. Grigore Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 132.

16. *Ibidem*, p. 125-126.

17. Traian Popa, *op. cit.*, p. 142.

18. Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, Ed. Științifică, 1963, p. 33; Maria Suțiu, în *Unele episoade din revoluția de la 1848*, scrie despre supliciul îndurat de Simion Farago: „...l-au dus la câmp în niște bercuri și acolo l-au omorât: cum? I-au spart pânțele, i-au scos măruntaiele și le-au urzit printre tufișuri!!” (Melinte Șerban, *op. cit.*, p. 136-137).

19. Traian Popa, *op. cit.*, p. 143; Grigore Ploșteanu, *op. cit.*, p. 133.

20. Grigore Ploșteanu, *op. cit.*, p. 133 și *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1998, p. 224.

21. Grigore Ploșteanu, *op. cit.*, p. 126-127, reface itinerarul popii din Chirileu după însemnările lui, creionând, totodată, un portret al omului și o analiză pertinentă a operei și activității.

22. *Ibidem*, p. 134.

23. Vasile Modovan, *op. cit.*, p. 13.

24. *Ibidem*, p. 14-15.

25. *Ibidem*, p. 17-18.

26. *Ibidem*.

27. *Ibidem*, p. 19.

28. Ioan Chiorean, Nicolae Vlăduțiu, în *Profiluri mureșene*, vol. II., Târgu-Mureș, 1973, p. 17-30.

29. *Ibidem*, p. 23. Refritor la crimele comise în timpul „războiului civil” din 1848-1849, George Bariș scrie: „Dar să ni se mai numească un alt bărbat nu român, ci de altă nație carele să fi asigurat viața tuturor concetățenilor săi fără distincție de limbă și partide politice

30. Vasile Modovan, *op. cit.*, p. 19-20.

31. *Ibidem*, p. 21.

32. *Ibidem*, p. 26.

33. Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 253.

34. Vasile Modovan, *op. cit.*, p. 34.

35. *Ibidem*, p. 47.

36. *Ibidem*, p. 71.

37. Ioan Chiorean, *Vasile Moldovan*, în *Profiluri mureșene*, vol. I., Târgu-Mureș, 1971, p. 141-151.

38. în *op. cit.*, p. 31, face un portret al vieții și activității memorialistului. Asemenea: Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 30-31 și 252-255; Petru Baci, Prefectul Legiunii a III-a, București, Ed. Litera, 1976; *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*. Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1998, cu aprecieri despre memorii; Răzvan Ducan, *Vasile Moldovan (1824-1895) – sau destinul unui luptător pașoptist pentru emanciparea socială și națională a românilor transilvăneni*, în *Târnaveni – repere culturale și istorice*, Târgu-Mureș, Ed. „Tipomur”, 2003, p. 9-27.

39. Răzvan Ducan, în *op. cit.*, p. 17, referindu-se la această acuză, ne spune că în 27 decembrie 1852, chemat „la raport” de Carol Schwarzenberg, guvernatorul Transilvaniei, în „vizită” la Târnăveni. Acesta, fără să-l asculte pe împricinat, îl apostrofează grofește, zicându-i: „Merken Sie siech ich liebe die Romanien in Opintschen”, adică „Ia aminte, eu nu iubesc românii numai până poartă opinci”.

40. în *op. cit.*, p. 124-126.

41. *Ibidem*, p. 29-30.

42. *Memorialistica unui pașoptist: Vasile Moldovan*, în „Vatra”, VIII, 1978, nr. 6, p. 8-9.

43. în *op. cit.*, p. 30.

44. Ioan Oros alias Rusu, *Memorii*. Text îngrijit și prefață de Ioan Ranca, București, 1989, sub Direcție Generală a Arhivelor Statului din RSR.

45. *Ibidem*, p. 16. E vorba de „Approbatse et Compilatae Regni Transilvaniae și Decretum Tripartitum, colecția de legi codificată de Ștefan Werböczy”.

46. Ioan Ranca, pe baza informațiilor cunoscute până astăzi, afirmă că „știm cu certitudine”, că Ioan Oros „a fost acreditat ca viceprefect al lui Vasile Moldovan în Legiunea a III-a de pe Târnave”, chiar dacă memorialistul lasă să se înțeleagă că a fost prefect (*op. cit.*, p. 6).

47. Pentru date mai amănunțite asupra vieții și activității lui Ioan Oros a se vedea pertinenta și dezvoltatele studii: Vasile Netea, *Un nou memorialist pașoptist: Ioan Oros alias Rusu*, în „Studii”. Revistă de istorie, Tom. 22 – 1969, nr. 3, p. 517-529 și Idem., în *Pe drumul unității naționale*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975, p. 171-188; I. Chiorean, *Ioan Oros (Rusu)*, în *Profiluri mureșene*, I, Târgu-Mureș, 1971, p. 152-163; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 44-47 și 284-286; Ioan Ranca, Ion Oros din Vidrasău, în *Almanah TRIBUNA '79*, p. 83-84 și Prefață, în *Ioan Oros alias Rusu, Memorii*, București, 1989; *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*. Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1998, cu aprecieri despre memorii.

48. Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 285.

49. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 176.

50. Ioan Ranca, *op. cit.*, p. 189, nota 1. „Scriitorul, la care se referă în prefață, este de identificat în persoana memorialistului Vasile Moldovan din Chirileu...”. Și mai departe: „Șarjele ironice ale lui Oros, fără a avea vreun motiv temeinic, par a izvorî din invidia pentru succesul de public remarcabil avut de memoriile la care făcea adesea referire”.

51. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 188.

52. Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 44.

53. Ioan Oros, *op. cit.*, p. 16.

54. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 177. Un moment din viața de elev nu apare în ediția din 1989, după care ne explică îngrijitorul ei, Ioan Ranca. E vorba de pasajul în care, ca elev de gimnaziu, „și-a înfruntat profesorul, care oricât de nedrept ar fi fost cu el, nu trebuia molestat și cu atât mai puțin lovit de elevul său”, pasaj „complet needucativ” (!!??).

55. Ioan Ranca, *op. cit.*, p. 11-12, în note, cuprinde toate aceste studii.
56. în *op. cit.*, p. 31. După cum ne informează Ioan Ranca în „Glosar”, „duolici” înseamnă „uzanță juridică constând din prezentarea bilaterală prealabilă dezbaterii a problemelor dintre doi avocați”.
57. *op. cit.*, p. 30-33. Ioan Ranca, în nota nr. 9, d ela pag. 189 face observația: „În pofida acestor informații, izvoare mai noi între care și scrisoarea lui Timotei Cipariu din 5/17 aprilie 1848 evidențiază faptul că adunarea s-ar fi plănuțit la Târgu-Mureș în timpul prezenței aici a trimisului intelectualității școlare blăjene Nicolae Bârlea”.
58. Pentru mai multe amănunte și adevirirea celor spuse de Oros, a se vedea Ioan Ranca, *Captivitatea lui Florian Micaș la Târgu-Mureș în anul 1848*, în „Marisia”. Studii și materiale, Târgu-Mureș, VII, 1977, p. 141-156.
59. Ioan Oros, *op. cit.*, p. 34-39.
60. *Ibidem*, p. 63. Relatarea lui Oros este redată și de Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tip. „Corvin”, 1932, p. 161-167 și Grigore Ploeșteanu, *Vasile Pop*, în *Profiluri mureșene*, vol. II, Târgu-Mureș, 1973, p. 49-51.
61. *Ibidem*, p. 76-77. v. și Melinte Șerban, *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundția Culturală „Vasile Netea”, colecția „Caiete mureșene – 10”, 2001, p. 14.
62. Ioan Ranca, *Prefață la Ioan Oros alias Rusu*, *op. cit.*, p. 9.
64. Dr. Alexandru Ceușianu, *Vremuri de osândă. Revoluția de le 1848/49 din perspectiva unui orașel de provincie*. Extras din revista „Țara Bârsei”, Brașov, Tip. „Unirea” (f.a.).
65. Dr. Grigore Ploeșteanu, *Memorialistul Ștefan Branea*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, V. Coordonator: Dr. Grigore Ploeșteanu și prof. Marin Șara, Reghin, 2001, p. 114-129; un stidiu cât se poate de complet despre viața și activitatea memorialistului, după informații cunoscute până acum, din care am extras date biografice. A se consulta și Elena Mihu, *Preoți mureșeni, slujitori ai bisericii, cărții și neamului – însemnări de carte veche românească*, în *Reghinul cultural*, III, 1994, p. 41-55; Idem., „Pe Mureș și pe Târnăvă”. *Manuscrise folclorice de la începutul secolului al XIX-lea*, în „Marisia”, XXV. Studii și materiale. Etnografie. Artă. Artă populară, Fascicola 1, Târgu-Mureș, 1996, p. 127-188.
66. Dr. Grigore Ploeșteanu, *art.cit.*, p. 120-121.
67. Melinte Șerban, *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, colecția „Caiete mureșene – 10”, 2001, p. 9-11.
68. *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania...*
69. Dr. Alexandru Ceușianu, *op. cit.*, p. 63-64.
70. *Ibidem*, p. 66.
71. *Ibidem*, p. 76-77.
72. v. Romulus Sever Todea, *Un cuib de istorie și viață românească: Săcalul de Pădure*, Lucrare monografică îngrijită, prefată și completată de Ilie Sandru, București, Ed. A.P.P., 2001, p. 25; Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tip. „Corvin”, 1932, p. 186.
73. Dr. Alexandru Ceușianu, *op. cit.*, p. 79.

74. *Ibidem*, p. 65. Amănunte despre aceste fapte nelegiuite ne furnizează Traian Popa, în *op. cit.*, p. 157-159, după documente din Arhiva orașului. Dimitrie Făgărășanu a fost închis alături de Florian Micaș, în „Cazarma gardei”, și eliberat, la trei zile după cancelist, la presiunea maselor revoluționare: vezi Grigore Ploeșteanu, *Dimitrie Făgărășanu*, în *Profiluri mureșene*, vol. II, Târgu-Mureș, 1973, p. 113-121. Pentru viața și activitatea celor doi protopopi: Grigore Ploeșteanu, *Partenie Trombitaș*, în *Profiluri mureșene*, vol. I, Târgu-Mureș, 1971, p. 91-101; idem., *Protopopul Ilie Farago*, în Ilarie Gh. Opriș, *Sângeorgiu de Mureș, 150 de ani de la revoluția din 1848-1849*, Târgu-Mureș, Ed. Pax-historica, 1999, p. 42-47.

75. Dr. Alexandru Ceușianu, *op. cit.*, p. 73-74. După cum se știe, Constantin Romanu-Vivu și Ștefan Moldovan trebuiau duși și judecați la Cluj. Într-un document din Arhivele Trâgu-Mureșului, sintetizat în lucrarea lui Ilarie Gh. Opriș, citată mai sus, se spune: „În ziua de 9/21 februarie (nu 28/9 ianuarie, cum notează cronicarul) 1849, prefectul Constantin Romanu-Vivu și viceprefectul Ștefan Moldovan au fost scoși din închisoarea cetății, legați într-un car, însoțiți de o escortă de călăreți și o ceată de cetățeni. În loc să pornească spre Cluj, convoiul a pornit spre Reghin, ajungând la marginea satului Sângeorgiu de Mureș, unde au fost omorâți. trupurile lor mutilate au fost lăsate câteva zile în drum, apoi înmormântate în apropierea acestui loc”. (p. 26). Bibliografia despre Constantin Romanu-Vivu este bogată și ne este prezentată, în aceeași lucrare, p. 36-41.

V. Folcloriști mureșeni și cărțile lor

Propensiunea pentru folclor o întâlnim la cărturarii mureșeni încă din secolul luminilor. Învățații Școlii Ardelene, apropiați de popor cu gânduri de luminare, cunoșteau „în amănunțime” obiceiuri, credințe și povești populare.¹ Alături de istorie și limbă, datorită persistenței lor prin veacuri, acestea constituiau argumente puternice în susținerea descendenței noastre romane. În acest con de lumină, influența îndeosebi de Petru Maior, își va redacta și medicul Vasilie Popp teza de doctorat despre obiceiurile de înmormântare la români. Ideologia iluminismului va domina astfel și prima jumătate a veacului următor, date fiind condițiile social-istorice ale poporului român din Transilvania, cu ecouri până spre sfârșitul acestuia. În acești ani se pregătesc la Blaj tineri cu profunde înclinații spre înnoire. Ideile premoderne prind tot mai mult contur spre sfârșitul deceniului patru.² Tot acum, apariția „foilor” lui Bariț, la Brașov, se constituie, prin numeroșii colaboratori dar și prin spiritul deschis spre orizonturi largi al redactorului, într-un model demn de urmat. Publicarea în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, la sfârșitul anului 1838, a poeziei „Iubita părăsită”, cu subtitlul „cântare sătească” a remarcabilului profesor blăjean Ioan Rusu, îi prilejuiește lui George Bariț să se exprime cu entuziasm în „cea dintâi chemare publică pentru adunarea folclorului românesc”. Citată de toți cercetătorii interesați de preocuparea pentru creația populară, notița lui Bariț, însoțind poezia lui Rusu „excelând prin calități artistice, între care un fermecător portret de fecior român, demn de versurile *Mioriței*”,³ a stârnit în rândurile tinerimii un impuls ce-a culminat cu cele mai de seamă culegeri și luări de atitudine, atât la Blaj, cât și în alte orașe. Odată cu revoluția de la 1848-1849 se va schimba profund mentalitatea, apropierea de limba și datinile poporului fiind un postulat al ei. Mișcarea folclorică din Transilvania cunoaște astfel un mare avânt, stimulată și de apariția culegerii lui Vasile Alecsandri dar și dinamizată prin acțiunile „Asociațiunii” (ASTRA) și ale Academiei Române. Totodată ea se diversifică, ocupând aproape întreaga creație populară de la cântec, la colindă, obiceiuri, port și etnografie. Se înmulțesc culegerile odată cu studiile de folclor. Nu este gazetă ori revistă care să nu publice producții populare. Folclorul ajunge să devină o preocupare constantă a profesorilor și a elevilor din licee, seminarii, preparandii, dar și a preoților și învățătorilor de la sate.⁴ La publicațiile transilvănene colaborează și culegători de producții populare mureșene, destul de mulți de altfel, precum și comentatori ai fenomenului folcloric. Ei au fost prezentați de istoricul și folcloristul Vasile Netea mai întâi în seria de „Memorii”, publicate în revista „Vatra” din Târgu-Mureș, apoi și în volum.⁵ O completare fericită aduce, în 1996, cercetătoarea târgumureșeană Elena Mișu, restituind manuscrisele unor mureșeni, studenți la Teologia Ortodoxă din Sibiu, conținând colecții de folclor de pe Valea Gurghiului și Târnave.⁶ Dintre colecțiile și

studiile acestora doar comentariul notarului Benedict Viciu *Colăcărit, obiceiurile țaranilor români la nuntă*, publicat în „Tribuna”, în 1884, a avut avantajul să apară și în volum, în colecția „Biblioteca populară” a gazetei sibiene, celelalte contribuții, deși unele importante precum cele ale lui Nicolae Petru-Petrescu, ale preotului Ioan Duma din Săcalu de Pădure ori ale profesorului Virgil Onițiu, originar din Reghin, rămânând în coloanele publicațiilor din Transilvania sau din țară. Aceste culegeri din periodice au reprezentat timp de aproape cinci decenii principala formă de manifestare folcloriștilor mureșeni, studiul lui Benedict Viciu apărând abia în anul 1885, iar întâia culegere, *Literatură și obiceiuri poporane din comuna Râpa de Jos, comitatul Mureș-Turda*, în 1892, datorată profesorului Simion Mândrescu.

1. Benedict Viciu din Agrișteu

Benedict Viciu era fratele mai mare al folcloristului Alexiu Viciu. Și cel mai mare dintre frați. tatăl său era preot și a funcționat ca paroh greco-catolic în Agrișteu între anii 1850-1881. Agrișteul era o parohie veche, biserica de lemn, demolată în anul 1949, datând de pe la sfârșitul secolului al XVII-lea. Avea trei filiale, Bălăușeri, Chendu-Mic și Filitelnic, toate atestate cu credincioși greco-catolici de Conscriptia Klein, la 1733.⁷ Benedict Viciu se născuse, se pare în altă parte, probabil în Nirașteu, fost sediu al scaunului protopopesc, unde păstoriseră un secol preoți din familia Viciu (Dumitru, Basiliu, Alexiu). Ajuns notar în Agrișteu, funcționând în această calitate până la pensionarea forțată pe la începutul secolului al XX-lea, după cum reiese dintr-o scrisoare către fratele său Alexiu.⁸ Crescut într-o atmosferă de prețuire a folclorului, după cum mărturisește fratele său mai târziu, nu-i de miare că s-a apropiat de creația populară. Va notar, a participat, cu siguranță, la multe nunți, obiceiul impresionându-l. Așa a început colaborarea sa cu „Tribuna” din Sibiu, unde trimite, prin 1884, îndeosebi orații de nuntă și „versuri”. Tot acum i se publică în „Tribuna” un studiu amplu despre „colăcărit”: *Colăcăritul. Obiceiurile țaranilor români la nuntă*, studiu apărut și în volum, cu același titlu, la Sibiu, în 1885, în colecția „Biblioteca populară a «Tribunei»”, nr. 8. Această colecție aduna materialul folcloric din „Foița” gazetei sibiene și-l publica în volume pentru a ajunge în popor, să „coboare adânc în masele țărănești” și să le trezească gustul de a citi. De aici și largă sa circulație, fiind tipărită într-un număr mare de exemplare, uneori și în mai multe ediții, cum s-a întâmplat cu *Blăstăm de mamă*, de George Coșbuc, legendă culeasă din jurul Năsăudului, publicată în 1886, în colecție, și care „a ajuns în 1912, la a unsprezecea ediție”.⁹

În *Colăcăritul*, socotit de Gh. Vrabie „un prețios studiu”,¹⁰ Benedict Viciu surprinde ceremonialul de nuntă de pe Târnava Mică de la peșitul fetei până la încheierea întregului obicei Ceea ce e important pentru cultura mureșeană se referă atât la descrierea spectacolului nunții cât și la utilizarea creației literare, specifice nunții din Agrișteu. El transcrie o mulțime de colăcării, orații ale participanților, în funcție de locul ce le aveau în desfășurarea ceremonialului. Profesorul Gh. Vrabie a fost surprins

de orația de la „poartă”, în care colăcarul simulează, prin versurile sale, imaginea unei lupte: „De frică mare v-ați închis așa de tare,/ Poarta legată cu paie,/ Gloata-n cap stă să ne saie,/ Unii au măciuci furcate,/ Alții cu gurile căscate/ Și de garduri rezemate...”. De fapt, „gluma primează” pe parcursul întregului ceremonial de nuntă. La poartă îi răspunde „starostea dinlăuntru”, cu fină ironie rugându-l să fie „domol”, „să nu te culci pe ???”. „Colăcăriile” sunt prezente în diferite momente ale nunții, materialul folcloric cules fiind „interesant”. Astfel, „nimeni nu scapă de șfichiul improvizației, pe o canava, bineînțeles, tradițională, nici preot, nici nun, mireasă, nuntași; de asemenea, colăcarul este un maestru de ceremonii, care face intrarea diferitelor mâncăruri sau momente din desfășurarea nunții. Frumoase – conchide Gh. Vrabie – sunt orațiile „la pintene” sau acele «versuri» de la mese”¹¹. Astfel, importanța cărții lui Benedict Viciu crește. El aduce înaintea lui Simion Mândrescu și Miron Cristea, cu obiceiuri de nuntă din Râpa de Jos și Toplița, acest interesant ceremonial de pe Târnava Mică, văzut, uneori, în orațiile prezentate, ca un spectacol de basm.

Preocupat de obiceiurile despre viața tinerilor țărani, Benedict Viciu publică, în 1885, în aceeași „Tribuna” din Sibiu, un nou obicei, „Mărul de cununie”. El descrie particularitățile acestui obicei, care constă dintr-o sărbătorire, la un an de la căsătorie, organizată în cinstea nănașilor. La ea participă și rude mai apropiate și, deși pare o sărbătorire cu tentă religioasă, în întreg obiceiul „predomină simbolul pomului vieții, a mărului – cu imaginea șarpelui făcut din ceară și așezat în bradul ce se înfinge în capul mesei, în pământ”¹².

2. Simion C. Mândrescu și folclorul râpenilor

După cum am văzut, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, numărul culegătorilor de folclor crește, iar tematica se diversifică. Întreprinderea este stimulată și de dezbaterile directe și aprinse, căutând să impună o abordare științifică a fenomenului. În această suită de intelectuali se înscrie și profesorul SIMION C. MÂNDRESCU, personalitate marcantă, cu preocupări variate, de lingvistică, de etnografie și folclor, fiind, totodată, publicist și animator al unor societăți culturale din România¹³.

Pornit „de la coarnele plugului”, cum îi plăcea adesea să spună, Simion C. Mândrescu, pe numele de acasă Mandrea, s-a născut la 18 iulie 1868, în comuna Râpa de Jos, de pe Mureșul se sus, localitate românească cu un bogat fond de cântece și tradiții populare, așezată la poalele munților Călimani. În „Amintiri și mărturii”¹⁴ scrie mai târziu și rămase în manuscris, folcloristul ne spune că și-a petrecut copilăria în sat „într-o atmosferă de viață curată de muncă... și cinste, în mijlocul unor săteni păstrători ai datinilor, obiceiurilor și a tot ce a fost frumos în viața strămoșilor noștri”. Deși „neștiutori de carte”, părinții l-au îndrumat de mic spre învățătură. Mai întâi, după clasele primare urmate în sat, spre gimnaziile germane din Reghin și din Sibiu, iar, apoi, la liceul năsăudean, unde profesorii „erau în același timp sămănători de dragoste de limbă, port și credință”. Pleacă, împreună cu un unchi, la București, unde își încheie

studiile liceale și se înscrie, în toamna anului 1888, la Școala Normală Superioară. Aici, împreună cu un alt ardelean, I. Buzan, și cu băănățeanul I. Lupulescu, în orele libere, „cântau la vioară doine și alte cântece populare din Ardeal și povestiau câte toate relativ la soarta românilor de acolo”, notează în „Amintiri de la vechea Ligă Culturală”. Va fi unul dintre entuziaștii participanți la înființarea „Ligii pentru unitatea culturală a românilor”, în ianuarie 1891. Împreună cu ceilalți studenți ardeleni aducea gazete și ziare de aici, îndeosebi numere din „Telegraful român”, informându-și colegii și profesorii despre suferințele și lupta fraților de peste munți¹⁵. În același an, 1891, își ia examenul de licență în litere cu „o remarcabilă teză”, Elementele ungurești în limba română”, dedicată ca „primă încercare” profesorului său B.P. Hașdeu, mult prețuit de studentul Mândrescu. Prin el și prin Al. Odobescu, directorul Școlii Normale Superioare, tânărul ardelean cunoaște noile principii științifico-etnografice de culegere a folclorului. La încheierea studiilor revine, vara, acasă și entuziasmat și, poate, stimulat de profesorii săi – scrie în „Amintiri și mărturii” – „mă hotărâi a nu scăpa ocaziunea de a prinde din popor câteva răsunete sufletești, unele dureroase, altele vesele, ce mi se păreau acum cu atât mai dulci, cu cât de mult nu le mai auzisem”. Rodul acestei investigații s-a concretizat în *culegerea Literatură și obiceiuri populare din comuna Râpa de Jos, comitatul Mureș-Turda*. O tipărește la București, în anul 1892, și o dedică fostului său profesor și director Alexandru Odobescu „în semn de știință și recunoștință”. Vasile Netea, el însuși culegător, mai târziu, de folclor din zona Mureșului Superior, a definit-o drept „cea dintâi culegere publicată în volum de un mureșean și prima colecție de literatură populară din estul Transilvaniei”¹⁶. Același Vasile Netea face și prezentarea detaliată a colecției Mândrescu cuprinzând deopotrivă creație poetică populară și obiceiuri la nuntă și la sărbătorile Crăciunului și din „presare” Anului Nou. În final ajunge la concluzia că lucrarea „este una din culegerile de seamă ale folclorului românesc și îndeosebi ale celui din Transilvania, remarcabilă atât prin valoarea ei literară și socială cât și prin contribuția lingvistică”¹⁷. Înfățișând pentru prima dată prin prisma creației folclorice „viața unui singur sat, urmărită în fațete polimorfe”, Simion Mândrescu prezintă, de altfel, folclorul unei regiuni, cu trimiteri la satele din împrejurimi, dar și la altele dinspre Reghin și Bistrița.

Simion C. Mândrescu își însoțește colecția cu o prefață și cu câteva note explicative, îndeosebi când descrie obiceiurile de nuntă ori din sărbătorile de Crăciun și Anul Nou. Scopul urmărit este modest, zice folcloristul, „de a da la iveală rând pe rând tot produsul intelectual ce se poate constata în comuna Râpa de Jos”. Meditând asupra producțiilor folclorice, este surprins de legătura organică dintre munca țăranului și creația sa: „Nu e nici o ocupațiune pe care țăranul nostru să nu o facă plăcută prin doine sau chiuituri, prin cântecele, poveștile și cimiliturile sale”. Cunoștea nu numai viața țăranului, ci și cea a oierilor, ocupație veche și de căpetenie în Râpa și Dumbrava. De aici constatarea tânărului licențiat că „De e vesel, de e trist, poporul cântă: în cântec își găsește mângâierea, în cântec își exprimă bucuria”. Totodată, că poporul este foarte legat de obiceiurile din strămoși, „fără de care viața nu i s-ar scurge în regulă”. Cea mai reprezentativă parte a colecției este închinată doinei și este intitulată „doina sau hori”, cu peste 300 de texte, completată cu alte 200 de „chiuituri sau strigături”. Încă de la

început, prezintă o definiție a doinei ca un cântec de adâncă tristețe: „Frunză verde și una/ Cine-o zis dăinu, dăina,/ Arsă i-a fost inima,/ Ca și a mea săraca./ Cine-o zis dăinu, d-întâie/ Arsă i-a fost ca și mie”. Doinele exprimă o gamă variată de frământări sufletești, de la dragoste, la întristare, cătănie ori oprinare, dar și de observație asupra istoriei și vieții sociale, cu referiri directe la ocupații și locuri. Iată surprins momentul întoarcerii oilor, când apar pe dealurile Cărbunariilor: „Bate vântu Cărbunarii/ Se coboară păcurarii, Bate vântu' văile/ Se coboară oile./ A vini badea vini,/ A vini cu oi cu tăt/ N-a vini numai să-l văd”. Multe dintre doine și chiuituri fac trimiteri la locuri învecinate, Săcal, „dealul Bistriții”, Dumbrava, Lunca Bradului.

„Cântecele bătrânești” sunt puține, doar unsprezece, și nu au originalitate și specificul locului. Poate doar cântecul Văleanului, ajuns în Râpa de Jos din jurul Reghinului.

Descrierea obiceiurilor de la nuntă și din sărbătorile de iarnă o face ca un bun cunoscător, care a participat și le-a trăit, copil fiind, ca orice sătean. Astfel, prezintă, într-o notă, „obiceiuri de la nuntă” insistând asupra invitării la „ospăț” prin „chemători” și „chemătoare”, ținuta acestora, desfășurarea întregului ceremonial al chemării la nuntă, primirea lor de către gazde, cu exemplificări din formulele de adresare, totul asemănător unei atmosfere de basm. Ceremonialul este completat cu alte obiceiuri din tipul desfășurării nunții, „o parte prea frumoasă” a acestuia fiind „aducerea găinii”, ne spune folcloristul, cu patru cântece. Mai târziu, publică în „Revista Nouă” lucrarea *O nuntă în Râpa de Jos*, în care reia multe din momentele obiceiului în aspectele lui laice. Din obiceiurile de Crăciun, Mândrescu ne prezintă „turca”, „horile feciorilor”, de fapt colinde, printre care și o „mioriță” și „lăturenii”. Tot aici, cuprinde și o „istorioară a colacului”, o povestire pe ton vesel a etapelor parcurse de la semănatul grâului până la coacerea colacului. Obiceiul s-a perpetuat până astăzi în localitățile din zona descrisă de Mândrescu, la Râpa, Vătava, Săcalu de Pădure, Idicel ș.a. Este o poveste amplă, înrudită cu „Plușorul”, rostită de colindători talentați și șugubăți, care o pot învăța. Continuă, apoi, cu prezentarea destul de sumară a obiceiului din preseara Anului Nou „vergelatul”.

Colecția de „literatură și obiceiuri populare” este completată de folclorist cu un appendice de pronunțare și un indice de provincialisme. Ion Diaconu, în introducerea monografiei închinată folclorului din Râmnicu Sărat,¹⁸ consideră că Mândrescu „avea să-și întocmească culegerea conștiincios” și că redat pronunția întocmai. De altfel, culegătorul afirmă el însuși că „altceva n-am schimbat nemica, chiar și pronunția am păstrat-o acolo unde nu s-a produs prin aceasta o dificultate de înțeles”. În appendicele de pronunțare de la sfârșitul culegerii, ne înfățișează și „un model de pronunție” spre „a suplini ceea ce ar trebui să se găsească în întreaga colecție”. Vasile Netea apreciază indicele de provincialism întocmit de Mândrescu, cu constatarea că multe dintre acestea au ieșit din uz, dar, pe atunci, găsindu-se în întreaga regiune. Colecția se remarcă astfel și prin particularitățile locale, dar și prin numeroase trimiteri la istoria și viața socială a acestor locuri.

Nu cu mult mai târziu, Simion Mândrescu a fost preocupat și de explicarea unor specii de folclor, cu precizarea unor noțiuni și sensuri încă nestudiate suficient¹⁹. După

obținerea licenței a fost numit profesor la Bârlad. Aici a condus ziarul „Vocea Tutovei” și a prezentat, la „Ateneul” local, două conferințe, prima despre „Doină”, iar a doua despre „Strigături sau chiuituri populare”, ambele fiind publicate²⁰. În *Doina*, importantă este clasificarea tematică propusă de conferențiar, cu cele cinci motive ce au stat la originea ei: dragostea, înstrăinarea, cățânia, „mai ales cea făcută sub stăpânire străină”, apăsarea socială și „regretul și reflecții pesimiste asupra vieții”. Cuvintele de încheiere ale conferinței din 1893 despre doină sunt nu numai demne de remarcat, reflectând concepția nouă, de la sfârșitul veacului, despre folclor, dar ele își păstrează, prin esență și suflu patriotic, actualitatea și astăzi: „Noi, cei ieșiți din popor, care am crescut legănați de aceste cântece, suntem datori a le păstra cu acea sfințenie, cu care se păstrează moștenirea venită de la o nație întreagă, trebuie să veghem lângă această comoară, căci ea fiind a poporului, este și a noastră, este a întregii suflări românești, și apoi cine nu păstrează ce are, nu-i vrednic să aibă nimic”. Constatări asemănătoare ne oferă și broșura, de mai mici dimensiuni, închinată strigăturilor și chiuiturilor. Introducerea explică și motivează intervenția folcloristului: „Prin doină am căutat să vă prezint poporul în partea sa duioasă, prin strigături sau chiuituri voi încerca să vi-l prezint în partea sa veselă”. Definește și specia: „Nota caracteristică a chiuiturii este satira. Defectele naturale, de creștere, diferite obiceiuri rele, cu un cuvânt tot ce s-a putut preta la satirizare, a format subiectul chiuiturilor. Acestea împreună cu anecdotele au devenit în mâna românului arma cea mai puternică pentru a se apăra și pentru a ataca”. Vasile Netea crede că studiul despre chiuituri „este unul din cele mai remarcabile din întreaga noastră literatură”, încheind cu regret că prin „spiritul lucid și sintetic”, dacă ar fi abordat și alte specii de folclor, Simion Mândrescu ne-ar fi putut lăsa „o monografie completă”²¹. Important pentru noi și ceea ce se cere subliniat este faptul că, pentru ambele studii, autorul a folosit ca material ilustrativ și reproduceri din colecția proprie, adică folclor mureșean, bogat reprezentat.

În anul 1899, Simion Mândrescu va beneficia de o bursă pentru perfecționarea studiilor în străinătate. La Berlin, își ia doctoratul în filozofie. Întors în țară, este numit profesor de limba germană la Liceul Național din Iași. Din 1904 devine titularul primei catedre universitare de limba și literatura germană din București. Se va dedica, în noile condiții, studiilor de germanistică și unei febrile activități patriotice²². În perioada interbelică va reveni însă la preocupările din tinerețe. Unele s-au concretizat în articole în revista „Graiul Românesc” (1927-1935), inițiată și condusă de el și destinată românilor de pretutindeni. Îl vor interesa mai ales jocurile, dar și cântecele și costumele populare, văzute ca instrumente de luptă în păstrarea și desăvârșirea unității românilor. Era un deziderat al epocii, de care au fost preocupați mulți intelectuali din această perioadă. Ca suport pentru cunoașterea și răspândirea acestor creații populare în rândul tineretului, îndeosebi al studenților, Simion Mândrescu s-a folosit de acțiunile „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor”. De la manifestări, la început, în sala de gimnastică a Liceului „Gheorghe Lazăr” din București, s-a ajuns la altele desfășurate în întreaga țară, prin înființarea societății „Joc și cântec românesc”. Prezența participanților numai în costume populare a devenit, de la început, o obligație, în finalul manifestărilor organizându-se concursuri de premiere a celor care respectă

tradiția și autenticitatea. Prestigiul societății și al acțiunilor desfășurate a crescut și prin participarea permanentă la ele a profesorului și a soției sale, animatoare și ea a acestui gen de manifestări²³.

Neîndoios, activitatea de culegător și comentator al folclorului desfășurată de Simion Mândrescu a fost apreciată în epocă. I-au consemnat-o Artur Gorovei, Al. Philippide, Ovid Densusianu, fiind cuprins în enciclopedii și dicționare. Mai târziu s-au scris studii și articole, îndeosebi prin osârdua profesorilor Vasile Netea, Grigore Ploșteanu, Maria-Luiza Ungureanu, Teodor Tanco și alții. Originar din aceeași zonă cu folcloristul, profesorul universitar și diplomatul, istoricul Vasile Netea a avut întotdeauna cuvinte de prețuire: „În Simion C. Mândrescu literatura noastră populară și-a avut astfel un exponent și un susținător viguros, activitatea sa îmbrățișând numeroase domenii ale folclorului, filologiei și etnografiei și introducând în mișcarea folcloristică românească o bogată parte a patrimoniului popular al Mureșului de Sus”²⁴.

3. Elie Miron Cristea, culegător de proverbe din Toplița

Continuator al culegătorului de folclor de pe Mureșul de Sus, Simion Mândrescu, s-a dovedit a fi Elie Miron Cristea, viitorul patriarh al României. Soarta a făcut să se nască în aceeași zi, lună și an, 18 iulie 1868, dar la Toplița Română, tot din părinți țărani. Observându-i râvna pentru învățătură în primele clase primare, aceștia l-au înscris, în clasa a III-a, la școala săsească din Bistrița după principiul: „dacă cu ungureasca nu poți ieși din Ungaria, cu nemțeasca te duci în lumea întreagă!”. Urmează, apoi, ca și Simion Mândrescu, liceul românesc din Năsăud, făcând parte din Societatea de lectură „Virtus Romana Rediviva”, al cărei președinte era poetul George Coșbuc.

După cum se știe, în liceul grăniceresc se afla la loc de cinste studierea literaturii române, a istorie naționale și a folclorului. Sunt domeniile spre care s-a orientat și s-a afirmat Elie Miron Cristea – numele de Miron luându-l ulterior, în 1903, când a intrat în cinul călugăresc. Folclorul l-a pasionat de copil. Născut și copilărinte la Toplița, pe atunci o comună mai răsărită, a rămas impresionat de frumusețea cântecelor, jocurilor, obiceiurilor populare. Unele i-au fost imprimate în memorie, îndeosebi în proverbe și zicători, de mama sa Domnița. Încă elev fiind la Năsăud, va susține, în 1887, în calitate de președinte al societății de lectură, dizertația *Nașterea și dezvoltarea jocurilor în genere, precum și lățirea jocurilor naționale românești*²⁵. Rămas în manuscris, studiul ne relevă dimensiunile culturii tânărului Cristea, ajuns una dintre personalitățile de prim rang ale Transilvaniei și, după Unire, ale României: episcop, mitropolit primat, patriarh, regent și prim-ministru²⁶. Acest întâi studiu îi prilejuiește „studentului” – „st. VIII cl.gimn.” – o incursiune în istoria jocului, ca parte a „artelor mimico-chinetice”, și a tradițiilor la egipteni, greci, arabi, evrei, reprezentând „o ocupațiune necesară și cu caracter religios”, dar și porniri spre „desfătare”. Acestea au fost urmate de jocuri noi, dezvoltate la popoarele europene: spanioli, francezi, italieni, nemți, austrieci ori

polonezi. Când vorbește de jocurile românești, se oprește asupra celor de salon, „jocuri în doi”, precum „Româna” și „Someșana”, frumoase și elegante, preluate „în ce privește jocul ca atare cât și muzica în toată fidelitatea din poporul românesc”. A doua categorie de jocuri o formează cele jucate numai de bărbați, cum este „Călușeriul”, „compus din 8 figuri”, în care un grup de tineri „ținând în mâna stângă o bătă” oablă (dreaptă) urmează cu atențiune semnele vătavului dextru din mijlocul lor”. Acesta stă la originea jocului de salon „Românul”, aranjat de profesorul Ștefan Emilian după cel jucat de „călușeri renumiți de pre Arieș”. Jocuri de salon, interpretate mai întâi cu mult succes, la Brașov s-au răspândit în toată Transilvania. Studentul năsăudean și-a cules informațiile din presa vremii, care a comentat cu entuziasm noile evenimente mondene²⁷.

În aceeași dizertație, Elie Miron Cristea mai distinge o categorie, jocurile populare de grup. Aici, amintește „Bătuta” din „ținuturile se sus ale Mureșului”, „la care un cerc mare de bărbați și muieri îmbrătoșându-se îndeplinesc cele mai frumoase și fermecătoare salturi”. „Bătuta” s-a păstrat până astăzi în satele românești de pe Mureșul de Sus, dar și pe Valea Gurghiului, fiind jucat cu mare îndemănare și eleganță. Mai amintește și de alte jocuri, cum ar fi „Leșeasca”, „Corobesca”, „Moldoveneasca” și altele „prin care românul dă expresiune salturilor strămoșești”. Probabil, le-a cunoscut de prin satele vecine Topliței natale, precum Bilbor, Corbu, Tulgheș, unde influența moldovenească s-a păstrat și se mai păstrează în port, în obiceiuri, în cântece și joc. Ulterior, ca student la Budapesta, este interesat din nou de jocurile populare. În 1892, în calitate de membru al Societății „Petru Maior”, lansează un apel către colegi cerându-le, în patru întrebări, să descrie jocurile din regiunea lor și să prezinte felul cum se joacă. I.P.S. Antonie Plămădeală, cercetându-i și publicându-i parte din arhivă, ne spune că nu se cunosc răspunsurile la acest apel,²⁸ dar că pe baza unora dintre acestea, Elie Miron Cristea a formulat un text rămas în manuscris,²⁹ în care a descris, destul de sumar, unele jocuri populare, majoritatea fără localizări.

În aceeași perioadă a studenției, este preocupat, probabil, și de *Datini de nuntă din Toplița*³⁰. Lucrarea, rămasă și ea în manuscris, începe, ca și cea a lui Simion Mândrescu, cu prezentarea „pețitului” fetei, fiind transcrise întrebările și răspunsurile folosite în acest moment. Nunta propriu-zisă este surprinsă în desfășurarea ei, cu obiceiurile specifice, dialogurile de la poarta miresei dintre „vătăjei”, chiuiturile „druștelor”, ale fetelor ce însoțesc alaiul, chiuiturile la nănași și alte datini. Micul studiu despre obiceiurile de la nuntă din Toplița afirmă o preocupare constantă și pentru surprinderea acestor datini din localitatea natală din ultimele decenii ale veacului al XIX-lea.

După terminarea Facultății de Litere și Filozofie din Budapesta și obținerea doctoratului cu o teză despre viața și opera lui Eminescu, socotită „prima monografie în adevăratul sens al cuvântului”,³¹ se reîntoarce la Sibiu, unde nu după mult timp își va relua preocupările pentru folclorul românesc. Aici, i-a fost încredințată importanta funcție de secretar arhidiecezan, Se va dedica, cu toate puterile, sprijinirii bisericii, apărării drepturilor românilor, dar și susținerii ASTREI, a unui teatru românesc, învățămintului și înființării unui muzeu național. Ca membru foarte activ al ASTRI, la

adunarea cercuală a despărțământului sibian, Elie Miron Cristea, în calitate de secretar, a lansat propunerea de a se culege și publica o carte cu proverbe românești. Propunerea fiind bine primită, a fost însărcinat ca împreună cu Ioan Papiu, protopop al districtului Sibiu și director al despărțământului, să elaboreze un „Apel pentru colectarea proverbelor”, destinat mai ales „cărturarilor de la sate”. A și fost redactat și tipărit pe o foaie volantă, sub titlul *Apel*³². Expediat în localitățile din jurul Sibiului, dar și în restul Transilvaniei, *Apelul* din 1898 este important pentru concepția folclorică a proaspătului doctor în litere și filozofie. El pleacă de la obligația membrilor „Asociațiunii noastre culturale” de „a intra în mai de-aproape atingere cu poporul”. Ca intelectuali, „noi avem datorința nu numai a da de la noi ce este mai bun, ci a și lua de la popor ceea ce la el aflăm vrednic de păstrat pentru viitor”. În această ordine de idei, constatând că „de mulțisor timp” a început culegerea de povești, legende, snoave, poezii, chiuituri, revine la esență spunând că a fost uitat „un ram”, care „mai mult reoglindește profunditatea și agerimea minții omenești”. Definindu-l, Elie Miron Cristea afirmă că „acest ram îl formează proverbele, sau acele expresiuni scurte, precise și plastice ieșite din gura poporului...”. Ele au deosebită însemnătate pentru studiul limbii și istoria culturii, formând „un bogat izvor de înțelepciune pentru viață”. În același „apel” se formulează rugarea către „inteligenta română” de a aduna „proverbele române” și „idiotismele”, ca „expresiuni aforistice specifice” și „podoabe ale limbii”, care au circulat sau circulă în popor. Ca metodologie, Cristea recomandă să fie notate „după alfabet și întocmai cum au fost auzite de la popor, explicându-se eventualele expresiuni, care nu se află în folosință generală, ori explicându-se – dacă se știe – chiar și proveniența idiotismelor și a proverbului întreg, respectiv însemnându-se tradiția păstrată în popor cu privire la originea lor; asemenea să se noteze și localitatea unde s-au colectat”. Se recomandă, totodată, ca să se facă „subscrierea corectă a colectorului” și ca la această acțiune să participe „nu numai cărturarii din comunele aparținătoare despărțământului Sibiului, ci cărturarii români din toată țara”, adică Transilvania. Am insistat mai mult asupra acestui „apel” deoarece el stă la baza colecției alcătuită de Elie Miron Cristea *Proverbe, maxime, asemănări și idiotisme*, colectate din graiul românilor din Transilvania și Ungaria, apărută la Sibiu, în anul 1901. Mai mult, cuprinde „apelul”, ca parte integrantă, în „Precuvântare”, precizând că a fost călăuzit de sentimente naționale și democratice, alături de alți intelectuali („cărturarii noștri”), simțind împreună cu el „pentru că am fost și suntem ieșiți din sânul lui, din opincă”. În acest fel își explică preocuparea timpurie a cărturarilor de a-i culege producțiile spiritului, concretizate în colecții de „poezii populare, strigături, colinde, bocete, basme, povești, snoave, înmormântări, de la cules, pe terenul ornitologiei și al medicinei populare etc.”, toate „un bogat, vast și prețios magazin” atât de necesar studiilor „etnografice și folclorice”. De aceea se declară dezamăgit că *Apelul* „n-a avut răsunetul cuvenit” tocmai la cărturarii numeroaselor comune din jurul Sibiului. Laudă însă „pe cei ce afară de mine (s.n.) au făcut colecțiuni mai mărișoare”, cu toții fiind „din părți mai îndepărtate” ale Transilvaniei. Printre cei laudați se află „absolventul de teologie și filozofie Ilarie Chendi din Dârlos”, nimeni altul decât virulentul critic de mai târziu; preotul din Agnita, cu „o mică dar frumoasă colecțiune de proverbe și maxime”; un nepot, clericul

George Rusu din Iuda-Bistrița, care „mi-a făcut bune servicii și cu privire la copierea, selecțiunea și aranjarea proverbelor; și, nu în ultimul rând, sora lui, „Elvira Cristea din Toplița Română, care mia notat multe și însemnate, atât de airea (din alte părți), cât și din comuna natală și mai ales din graiul mamei noastre Domnița, pururea garnisit cu proverbe și maxime, pline de înțelepciune”. Prin sora sa Elvira și-a reamintit multe din proverbele vehiculate în Toplița, unele culese personal încă din tinerețe. Dedicăția din fruntea colecției este închinată „iubiților mei părinți George și Domnița, la care mai întâi am învățat a cunoaște dulceața și frumusețea graiului românesc, înțeleptele maxime și profunde adevăruri cuprinse în ele”. Este nu numai o închinare, ci și o recunoaștere a mulțimii proverbelor culese de pe Mureșul de Sus, din localități ca Toplița, Idecu (Brâncovenești), Brete (Breaza) și din jurul Bistriței. Aria de cuprindere se suprapune întrucâtva cu cea din colecția lui Simion Mândrescu de cântece și obiceiuri. Vasile Netea crede că această contribuție a Mureșului „e una din cele mai ample din întreaga colecție”, numărul lor ridicându-se la „480 de proverbe”, ceea ce însemna mult raportate la cele câteva mii adunate din părțile Sibiului, Alb Iuliei, Brașovului, Beiușului, Hunedoarei și Lugojului³³. Concise, expresive, proverbele din culegere, aranjate în ordine alfabetică, dar pentru o mai lesnicioasă urmărire, „cuvintele de forță” fiind tipărite cu litere cursive, sunt, în accepțiunea folcloristului, „o simplă formulă de filozofie”, „izvor de înțelepciune pentru viață, o comoară de povește”. Ne-a fost greu să alegem spre exemplificare din cele câteva sute pe cele mai expresive, culese din această zonă. Și totuși: „Cine tace are pace”; „Pentru fragă și frunza ție dragă”; „Nu tulbura apa din care vrei să bei”; Căți popi în rai atâția zloți să ai”; „Bucuria-n șezătoare, ca roua de trecătoare”.

Pe Elie Miron Cristea l-au interesat mai multe domenii ale creației populare. Mitropolitul Antonie Plămădeală vorbește și de descrierea unor farmece și a „Ursitei”, „culegând din popor versurile cu care se ursește”³⁴. L-a interesat și etnografia, interes ce-l implică în realizarea unui muzeu istorico-etnografic la Sibiu. De fapt, el concepe și redactează, ca și în cazul culegerii de proverbe, un *Apel pentru întemeierea unui muzeu istorico-etnografic românesc la Sibiu*, completat cu *Puncte de orientare cu privire la întemeierea muzeului istorico-etnografic român*. Ambele au fost publicate în „Telegraful român”, în 1904³⁵. Atât în *Apel*, cât și în „Puncte de orientare” ne întâlnim cu concepția folclorică modernă. Tradiția, îmbinând deopotrivă istoria cu etnografia, are pentru Cristea o importanță deosebită în dezvoltarea unui popor, fiind „temelii probate ale trecutului”. Copilărind într-o zonă încărcată de istorie, legende și obiceiuri străvechi, o zonă cu o viață activă de păstori și lucrători la pădure, nu e de mirare că avansează o concepție largă în cuprinderea muzeală. Astfel, în „secția etnografică” ar trebui să fie prezente de la casă țărănească, industria casnică, obiectele casnice pentru pregătirea mâncării, la costumele populare, obiecte utilizate în cadrul unor ceremonii (naștere, botez, nuntă, înmormântare), la lucrarea pământului, ocupațiile poporului român, păstorit, pescuit, vânat, minerit, ori alte rânduiele cu descrierea diferitelor datini, credințe, superstiții, descântece etc. O lucrare întreprinzătoare care ar constitui „chintesența individualității etnice” a poporului român. Nu știm dacă Elie Miron Cristea a participat direct la achiziționarea unor obiecte etnografice pe Mureșul de Sus,

cum o făcuse câțiva ani mai târziu bilboreanul Oct. C. Tăslăuanu, dar strădania lui reflectă plenar concepția sa despre folclor și etnografie, văzute drept creații de valoare ale țaranului român; o concepție „mâncând de la aceste adevăruri” – cum sublinia în „Apel” – merită a ridica poporul român în fața lumii ca un „popor încărcat de multe însușiri și daruri impunătoare”.

În calitate de comisar consistorial pentru școlile confesionale ortodoxe, Elie Miron Cristea a colindat, precum odinioară Petru Maior, școlile din protopopiatele Reghin și Târgu-Mureș. Din păcate, prelegerile importante ținute în timpul conferințelor învățătoresți precum și notițele, unele amănunțite, făcute în timpul desfășurării acestora n-au fost publicate atunci. O parte dintre ele au văzut lumina tiparului prin osârdia mitropolitului Antonie Plămădeală, care scrie și o sinteză a preocupărilor înaltului prelat în acest sens³⁶. Parcurgându-le, ne-am luat îndrăzneala să adăstăm asupra lor, cu gândul că aceste documente luminează un moment greu din istoria învățământului mureșean. Și trebuie să recunoaștem că secretarul consistorial și, mai apoi, episcopul Caransebeșului a așezat apărarea învățământului românesc, nu numai pe cel ortodox, ca o componentă intrinsecă în lupta de apărare a ființei românești³⁷.

În viziunea Proiectului de organizare și desfășurare a conferinței învățămâtesți s-au constituit 12 cercuri (districte), Elie Miron Cristea fiind desemnat comisar consistorial pentru cercul Reghin, „compus din protopresbiteratele Reghin și Mureșiu-Oșroheiu”. Cleric fiind, a putut îndeplini funcția, având pregătire didactică universitară și practică pedagogică, de un an, ca învățător la Orăștie. Prima conferință a fost fixată a se ține la 18-30 august 1898, iar pentru cercul Reghin la Jabenita, peste Mureș de oraș, pe Valea Gurghiului. Comisarul consistorial a trimis din timp temele în dezbateră conferinței, fixând, totodată, și învățători, care trebuiau să conceapă tezele scrise. Pentru prima temă, care era, se pare, și principală în dezbateră și anume *Care este metoda cel mai bun pentru a dezvolta în școlari simțul religios-moral* a fost desemnat învățătorul Zaharie Frandăș din Hodac. Elie Miron Cristea punea mult teame pe o asemenea dezbateră, generalizată la toate școlile confesionale, convins fiind că, în condițiile de început de nou secol, biserica este aceea care poate să cultive copiilor păstrarea identității naționale, virtuțile strămoșești și prețuirea eroilor istoriei românești. Celelalte două teme, se pare secundare, vizau modalități și precauții în stimularea elevilor prin premii și observații „eventual ce defecte s-ar ivi în praxă” referitoare la planul de învățământ. Teme interesante și în strânsă legătură cu problemele învățământului. Pentru susținerea lor au fost desemnați învățătorii Ioan Cofariu din Ibănești și Elie Sulariu din Râpa de Jos. În general, conferințele învățătorilor se desfășurau după un anumit tipic. La conferința de la Jabenita au participat 21 de învățători, câțiva dintre absenți motivându-și lipsa de la dezbateri pentru că erau bătrâni ori bolnavi, depășiseră cu mult vârsta pensionării sau, datorită salariilor mici, erau într-un permanent provizorat. De asemenea, „un frumos număr de preoți din apropiere în frunte cu protopresbiterii tractuali Galaction Șagău și Nicolae Măneguț.” Din „Protocol” reiese că Elie Miron Cristea a cuvântat despre însemnătatea educației, greutăți și responsabilități, despre frumoasa chemare a profesiei de dascăl și

despre valoarea și însemnătatea conferințelor învățătoresți³⁸. Nu s-a sfiit să-i declare „apostoli”, lor încredințându-li-se „creșterea tinerelor odrasle ale poporului”. Școala „este chemată”, spune conferențiarul, să deștepte în tinerețe „interesul pentru munca spirituală, care să o ducă la cunoașterea adevărului, a binelui și frumosului”. Același rol îl are învățătorul și în cultivarea interesului pentru științe, „fără de care azi nici un popor nu poate ține pas cu lumea”, Elie Miron Cristea chemându-i în sprijin pe filozoful Francis Bacon și pe poetul Friedrich Schiller. Alături de cultură și știință, consideră că „unul din cele mai excelente mijloace de educațiune” este istoria, menită a statornici „o dragoste nețărnută către neamul său și instituțiile lui și un patriotism cald”. Se mai referă, în același context, și la importanța limbii române ca factor de educație patriotică și, nu în ultimul rând, al religiei ortodoxe.

Tema prezentată de învățătorul Zaharie Frandeuș privind metodele de dezvoltare a sentimentelor religioase la elevi, a stârnit discuții aprinse „la care iau parte mulți dintre învățători, făcând observații meritorice”. Printre aceștia și preoții-directori școlari Ioan Duma, Vasile Duma și Gregoriu Nicoară, cu toții intelectuali de frunte. Ioan Duma, preot și învățător în satul său natal, Săcalu de Pădure, culegător de cântece populare și fost memorandist, propune conferinței ca „el puțin pe anul viitor să se însărcineze unul dintre învățători cu elaborarea și predarea unei prelegeri practice”. Se ajunge să fie propus tot Zaharia Frandeuș cu tema „Viața și faptele arhierelui Sava Brancovici ca tip de bărbat religios-moral și model de ortodox”. Vasile Duma, frate cu Ioan, era preot-învățător în Jabenita și a fost lăudat de Elie Miron Cristea că a construit cu ajutorul sătenilor o școală nouă. Va ajunge, în 1912, protopop la Reghinului, iar în 1923, episcop de Argeș, luând numele arhieresc de Nichita. Ultimul dintre preoții-învățători, Gregoriu Nicoară din perioada interbelică, „a insistat mai mult asupra lacunelor mai însemnate”. Elie Miron Cristea, în concluzii, a înregistrat cele spuse, „expunând într-o vorbire de aproape o oră toate mijloacele de educațiune menite a contribui la dezvoltarea sentimentelor religios-morale la elevi. Cu deosebire – consemnează „Protocolul” – a ridicat și dezvoltat mai pe larg mijloacele neaccentuate în tractatul învățătorului Z. Frandeuș și modului de purcedere întru ajungerea rezultatului dorit, arătând că îndeosebi religia creștină este mai bogată în învățători care dau în această privință cel mai bun material (exemplu)”³⁹.

În următoarea zi a conferinței învățătorilor, ținută la Jabenita, s-au dezbătut celelalte două teme. Cea privind „modalități și precauțiuni” în stimularea elevilor, „compusă cu multă diligență și cunoștință de cauză”, pe baza cunoștințelor teoretice și mai ales a experiențelor practice de Ioan Cofariu din Ibănești, a stârnit „o discuțiune mai lungă”. Cu atât mai mult cu cât învățătorul cerea expres conceperea unui „tratată special” cu „vederile pedagogilor mai valoroși” în privința premierilor în școală. Surpriza conferinței a oferit-o comisarul consistorial care a prezenta „un tratat al său asupra remunerațiilor și pedepselor în școală, care cuprinde părerile multor pedagogi eminenti și mai noi asupra acestei chestiuni”. Tema a doua, prezentată de Elie Șulariu din Râpa de Jos, n-a mai fost dezbătută tot atât de aprig, din considerentul că lectorul „a expus unele directive principiare de luat în considerare la elaborarea unui plan de învățământ” și mai puțin obiecțiuni la planul existent.

În „Darea de seamă asupra conferinței învățătorilor din Jabența-Reghin”, Elie Miron Cristea a făcut câteva observații generale demne de luat în seamă. Temele puse în discuție n-au beneficiat de referate care să trateze exhaustiv subiectele, poate și datorită timpului scurt pus la dispoziție. În schimb, dezbaterile au relevat „interes față de conferință și de întreaga discuțiune”, învățătorii având ocazia să întâlnească „folositoare cunoștințe și povețe de ulterioară purcedere în cariera lor”. Totodată, „s-au arătat mulțumiți de reactivarea conferințelor” și au cerut ca tematica să fie stabilită „cât mai de timpuriu” pentru a putea fi studiată. Și totuși, comisarul consistorial a avut o surprinzătoare observație: „Din decursul dezbaterilor am putut constata că învățătorii din acest cerc, în general vorbind, nu sunt tocmai dintre cei mai calificați și mai versați în cele pedagogice”. Observație definitivă pentru învățământul românesc ortodox mureșean de la finele veacului al XIX-lea. Aruncă anumite umbre și asupra organizării învățământului pedagogic confesional. Profesia de dascăl, în această perioadă, nu era una dintre cele mai strălucite, cum n-a fost, de altfel, nici înainte⁴⁰. Problema principală era, bineînțeles, retribuirea învățătorilor de către comunele confesionale prea mici față de cea din școlile de stat. Ea a determinat „o mișcare mai vie” la conferința învățătorescă din anul 1901, când s-a prezentat tema „Pentru ce nu arată învățătorii mai multă însuflețire...“salarizarea fiind dezbătută în toate cercurile din Transilvania, fără a fi însă soluționată.

Conferințele învățătoresci s-au ținut în fiecare an. I.P.S. Antonie ne furnizează informații doar despre cea desfășurată la Deda, în mai 1906, amintind că cea din 1907 a avut loc la Medeșfalău (Mureșeni). De obicei, Elie Miron Cristea lega ținerea conferinței de vreun eveniment local. Cum la Deda se terminase cu câțva timp în urmă construcția unei noi școli, ea a fost sfințită și, tot cu acest prilej, s-a pus piatra de temelie a noii biserici. Sfânta liturghie a fost oficiată în aer liber ca la o mare sărbătoare. Autorul „Protocolului”, învățătorul George Crăciun, ne spune că Elie Miron Cristea, „în limbajul dulce și curat al poporului, a ținut o vorbire care a avut un efect ce mintea omenească nu-l poate cuprinde”. În deschiderea conferinței, a vorbit despre poezia lui Octavian Goga și Ioan Ciocârlan, poezie inspirată din viața satului. S-a dezbătut prima temă, „Prin ce mijloace poate îndupleca învățătorul mai ușor poporul, ca să-și trimită copiii bucuroși și regulați la școală”. Referatul a fost pregătit cu conștiinciozitate de învățătorul Ion Borșianu din Deda, originar din Dumbrava, un învățător cu înzestrări multiple, absolvent al secției pedagogice a Seminarului Teologic din Sibiu, cu care „începe o eră nouă” pentru școala din localitate⁴¹. Principalele motive ce împiedicau o bună frecvență constau – se spune în „Protocol” – în neștiința și indiferențismul părinților față de școală, uneori chiar ura față de învățător, lipsa de manuale, dar mai ales sărăcia. Completări substanțiale a adus un alt învățător din Deda, Grigore Ciontea⁴².

A doua temă privea „Organizarea școalelor economice de repetiție cu indicarea mijloacelor pentru susținerea lor” și a fost susținută de învățătorul Ioan Paicu⁴³. Lucrarea este scrisă într-o viziune largă privind influențele sociale asupra școlii și într-un limbaj elevat. Poate, de aici și observația unor colegi că are „un stil prea înalt, așa încât poporul care a luat parte la această ședință – e vorba de țărani invitați – chiar

mulți dintre învățători n-au înțeles-o”⁴⁴. Alții însă, în timpul discuțiilor, au apreciat valoarea prelegerii, fiind reținută, de aceea, cu mulțumiri, în anexele „Protocolului”. Dar să-i urmărim câteva dintre idei. În concepția învățătorului, aceste „școli” trebuiau să fie cursuri teoretice și practice de agricultură. În esență, Ioan Paicu se opune modului rudimentar de cultivare a pământului, propunând „o nouă revoluție agrară”, cu „agricultori buni”. Pentru că „...pentru țaranul român, unica și principala sursă de avuție e agricultura” și ar trebui „economul nostru să fie cel mai priceput și mai sistematic în această meserie”. Acesta este, de fapt, rostul firesc al acestor cursuri de agricultură. Și, aici, Ioan Paicu face o adevărată radiografie a agriculturii de la începutul secolului: „Afară de mici excepțiuni, țaranul român și azi cultivă pământul cum a apucat din moși strămoși. El nici acum nu știe ce vor să zică cultivarea pământului în mod rațional și cu unelte economice moderne. Și astfel degeaba – credincios blestemului de la creațiune – muncește din zori și până în noapte cu fața îndreptată spre pământ; căci totuși țarina lui produce mai mult ciulini și pălămidă decât recoltă bună, holda lui e mai bogată în neghină, cucuruzul cu alte goaze, decât în sămânță curată; vita lui e tot mai pipernicită și prin urmare mai fără preț; casa lui e tot mai lipsită, și masa lui tot mai fără mălai și în fine, el tot de la „stăpânul” trebuie să împrumute strictul necesar pentru trai”. Nici producția de legume nu e pe măsura muncii investite, ca și celelalte ocupații ale țaranului. Așa că „trebuie să o spunem pe șleau – spune învățătorul – că împrejurările nefaste economice în care partea preponderentă a poporului nostru se zvârcolește... reclamă o acțiune reformatoare din temelii”. Această reformă se poate realiza „numai prin organizarea școalelor economice de repetiție”, dar ea implică pentru învățătorime „să părăsim în timpuri anumite morga magistrală de pe catedre și să jertfim educațiunii naționale câteva ore în mijlocul elevilor, cu hârlețul în mână!”. Paicu crede, cu sinceritate, că învățătorii nu au nevoie să se înarmeze cu diplome speciale pentru a susține cursuri de agricultură „teoretică și practică, cu toții fiind „oameni de la roată”. Mai mult, astfel de prelegeri să fie ascultate și de „poporeni cu ale lor femei”, așa cum, de altfel, va proceda și Astra. În spiritul acestora, învățătorul propune și ce să cuprindă „materialul de învățământ”, împărțit, după părerea lui, pe anotimpuri și ocupații. Cu titlu special, în programul prelegerilor, fiindcă participă și „tinerimea adultă”, trebuie avute în vedere și contabilitatea economică, aritmetica și geometria, părți din Constituție și, în fine, lecții de conduită civică, adică „a deda lumea românească și la o purtare convențională (civilizată), căci prea mulți indivizi se află între poporeni care dau cu „barda-n lună”. Nu e de mirare că „acest lung aperl” (referat), cuprinzând un adevărat program al cursurilor teoretice și practice de agricultură, cu finalizare în culturalizarea poporului și eficientizarea ocupațiilor, a stârnit senzație, fiind foarte bine primit. Ioan Paicu era un învățător inteligent, cultivat, intelectual format în spiritul revoluției de la 1848. Pentru el, revoluția „a făcut epocă în istoria omenirii”, iar cea românească a fost „o mișcare cultural-națională”, „o acțiune care a izvorât din nevoile vieții sociale de atunci” și care trimite spre „o protestare unanimă contra crizei culturale-morale și o mișcare agitată și febrilă pentru reformarea școlii și a învățământului”.

În deschiderea prelegerii, Ioan Paicu va face o scurtă referire și la problema ce frământa întreaga dascălime din școlile confesionale ortodoxe, salarizarea mică în raport cu învățătorii școlilor de stat și cu cea fixată prin lege. Față de poziția multora, el este mai realist. Analizând starea economică a poporului, aprobă nevoile și nedreapta salarizare a învățătorilor, dar crede că îndreptarea nu poate veni repede „de la săracul și în multe cazuri prea fără nici un motiv sărăcitul nostru popor”. Vede salvarea în schimbarea mentalității și în ceea ce a demonstrat, necesitatea uni mai bune lucrări a pământului prin creșterea acelor „agricultori buni”. problema nu s-a oprit aici. La dezbateri s-a conturat ideea redactării unui „memoriu”, comisarul consistorial fiind de acord cu el și cu înaintarea lui Prea Venerabilului Consistoriu Arhidiecezan. „Jalba” își mărește importanța prin surprinderea de către chiar dascălime a situației materiale precare de la începutul veacului trecut. Învățătorii adunați la conferința de la Deda o spun direct: „chiar pe lângă un salariu dublu ca cel de acum, învățătorii aduc jertfe cu mult mai mari neamului...”. Numai printr-o salarizare mai bună pot crește și întări „liniștea sufletească”, „dragostea de muncă, zelul neînfrânt și abnegațiunea, calități care sunt indispensabile unui bun funcționar și mai ales unui învățător”. Iar toate acestea ar duce la „ridicarea intelectuală și morală a învățătorilor, precum cu aceștia (la) ridicarea școlilor românești greco-ortodoxe, ca o consecință naturală”⁴⁵. „Memoriul” se constituie, totodată, și într-un dur rechizitoriu. Toți, „preoțimea, funcționarii, oficianții de stat”, învățătorii de la școlile de stat „sunt mai stimați... numai din motive că sunt mai bine salarizați”. Și ca argumente, compara munca unui învățător cu a acestora, în același timp și salarizarea. Și toată această nemulțumire generală se concentrează ca într-un strigăt: „Fapta, fapta voiește să vadă învățătorul român confesional. Prin foi, prin adunări etc. mereu se accentuează ce important e rolul învățătorului confesional în lupta poporului nostru pentru limbă și lege. În praxă însă, în viața reală, învățătorul e veșnic preterat (trecut cu vederea) în toate privințele, chiar și când e vorba de funcții bisericești-școlare pe care le poate îndeplini în deplină demnitate. Iar când vine vorba de remunerația muncii sale, pentru învățători nicicând nu sunt parale”. Avându-se în vedere „toate acestea”, „Onorata conferință din cercul XV Reghin este rugată a înainta pe calea sa această jalbă a noastră, pentru a decide, Prea Venerabilului Sinod Arhidiecezan, cu rugarea ca salariul învățătoresc să fie ridicat la minimumul 1000 cor. la sate, și 1200 cor. la orașe. 2. Învățătorul să primească cvartir corespunzător de cel puțin 2 odăi, cuhnia și cămara, supraedificate, și grădină de cel puțin 1/2 iugăre, sau apoi indemnizație de cvartir și grădină, la sate minimumul 200 cor., la orașe 300 cor.”⁴⁶. Se presupune că acest memoriu a fost scris „la indemnul și chiar cu sprijinul direct al lui Elie Miron Cristea, fiindcă mulți termeni îi aparțin, după toate probabilitățile, lui”⁴⁷.

Elie Miron Cristea s-a dovedit nu numai „reinițiatorul” conferințelor învățătoresci, ci și un principal susținător al lor. Era convins că prin ele se poate ridica prestația dascălilor, calitatea lui, și, în ultimă instanță, școala românească confesională. Poate tocmai de aceea aceste conferințe s-au transformat în adevărate sărbători pentru populația din zonă. Dar Elie Miron Cristea a mai avut un merit. La deschiderea conferințelor învățătoresci efectua vizite în diverse comune din cele două protopopiate.

Astfel, în 1904, a vizitat 14 comune: Gernesig (Gornești), Singer (Sângeru de Pădure), Mureșingiorz (Sângeorgiu de Mureș), Mureș-Oșorhei (Târgu-Mureș), Hodac, Ibănești, Cașva, Egerseg-Chișfalău (Cornățel), Nazna, Berghia, Bandu de Câmpie, Icelandu Mare, Petea, Mureș urba (Târgu-Mureș). Secretarul consistorial a asistat la lecții, a cercetat matricole, s-a interesat de viața oamenilor. A recomandat „ordonarea mai deasă a unor asemenea vizite, pentru că preoții și învățătorii – scria comisarul consistorial în raport – pun totul la punct în astfel de ocazii”. Cu alte ocazii, a participat la diferite festivități. Lui Elie Miron Cristea i se datorează nu numai susținerea școlilor, dar și înființarea unora noi și zidirea de biserici. Fiecare asemenea vizită era urmată de „propuneri scrise”, pe care apoi mitropolitul Ioan Mețianu le prefăcea fie în ordine observatorii, fie laude, fie le transmitea consistorului eparhial pentru luarea de măsuri⁴⁸. Acestea respectau propunerile rezultate din inspecții. În toamna anului 1900, vizitând comuna Deda, îl laudă pe învățătorul Ion Borșianu, pentru activitatea școlară, dar propune să se urgenteze construirea unui nou lăcaș de școală, cel existent nefiind încăpător pentru cei peste 300 de elevi din localitate⁴⁹. În comuna Jabenița îl laudă pe preotul Vasile Duma pentru că a zidit o școală. În Râpa Superioară (Vătava) „a găsit un mai mare interes pentru școală” decât în Râpa de Jos. Nu uită de orașul Reghin și de localitatea sa natală, Toplița Română. Într-o scrisoare din același 28 octombrie 1900, rezumă obiectivele acțiunilor sale: „În toate locurile am pus la inima frunțașilor prezenți și a celor cu care am convenit, interesul față de școală și de trebuințele ei, căutând a-și trimite regulat copiii la școală, a controla ținerea prelegerilor, a se regula solvirea salariilor, a se face edificii, a se procura recuzite și peste tot laudând stăruințele și zelul constatat și îndemnând pe toți la îndeplinirea datorințelor față de școală și de creșterea generațiunilor tinere”⁵⁰.

Elie Miron Cristea s-a stins din viață ca prim-ministru în martie 1939. A lăsat urmașilor imaginea unui intelectual de seamă al Mureșului și al țării, cu preocupări multiple nu numai ecleziastice.

4. Theodor A. Bogdan și baladele de pe Mureș

Un alt folclorist mureșean afirmat la sfârșitul secolului al XIX-lea și, mai ales, la începutul celui următor, a fost Theodor A. Bogdan. Zestrea folclorică adunată de acest neobosit colindător al satelor s-a risipit în coloanele publicațiilor vremii. În afara satelor de pe Valea Mureșului a cules balade și colinde din Câmpia Transilvaniei. A surprins cercetătorii prin întinderea și numărul lor, lăsând, uneori, impresia de fi „fabricate”⁵¹. Theodor A. Bogdan este câmpean. S-a născut în comuna Fărăgău, la 21 decembrie 1877, părinții fiindu-i „economi”. Pasiunea pentru creația populară se naște în familie, dar e stimulată de învățătorul Dumitru Pop, preocupat de a culege creația populară. Urmează liceul la Blaj, continuând cursurile la „preparandie”. În 1896, este numit învățător la școala confesională greco-catolică din Șamșud (Șincai, pe Câmpie). Trece prin mai multe școli și sate: Suseni, Tonciu, Reghin și, în final, se stabilește la

Bistrița. Alături de Blaj, Năsăud și Gherla, orașul Bistrița este tot mai apreciată în dezvoltarea învățământului și, concomitent, în promovarea și stimularea creației populare. Bistrița era și un important centru al ASTREI, ca și Reghinul, de unde plecase. În buna tradiție a bibliotecilor populare, de până atunci, dar și influențat de Nicolae Fechetă Negruțiu din Gherla, cu a sa „Biblioteca săteanului român”, inițiază, la Bistrița, colecția „Bibliotecă săteanului”. În 1901, publică în colecție întâia culegere de *Balade alese, culese din gura poporului din Transilvania*. „Bibliotecii săteanului” i-a fost fixată un rost aparte. Ne-o spune Theodor A. Bogdan, în prefața la modesta sa culegere: „Pentru a contribui însă mai cu înlesnire la îmbogățirea literaturii populare, m-am decis a scoate un șir de broșuri lunare (...) în care voi publica tot ce voi afla de interes pentru țărănul de la sate”. Așadar nu numai folclor, ci și literatură de popularizare, chestiuni economice și sfaturi practice. În aceeași prefață ne mai spune că mulți ani fiind învățător în sate din Câmpie, a colindat localitățile din regiune, înregistrând un mare volum de balade, doine, hore, chiuituri, colinde, descântece, povești. O parte dintre ele au și apărut, între timp, în periodicele vremii. Mai târziu, prin 1904, nota că a reușit să realizeze una din „cele mai mari colecțiuni din câte avem noi românii”. Tot acum, anunță că va tipări acest material folcloric în mai multe broșuri: *Gruia Gruia* (legendă); *Locurile noastre și legendele lor*; *Colinde* (părțile I-V); *Povești câmpenești*; *Balade populare* (părțile I-VI); *Chiuituri*; *Cimilituri*; *Cântece de leagăn*; *Credințe și superstiții*; *Jocuri copilărești*; *Farmece și descântece*; *Doine populare*⁵². N-a reușit însă să publice, din cauza condițiilor materiale, ca învățător având o remunerație destul de mică, decât culegerea *Ștefan cel Mare, tradiții, legende, balade, colinde ș.a. culese din gura poporului*, la Brașov, în 1904.

Vasile Netea, care l-a cunoscut, scrie că Theodor A. Bogdan „a avut o tinerețe entuziastă și harnică, fiind plin de râvnă pentru luminarea și ridicarea poporului”. În această direcție converg și proiectele mărețe de tipărire a creației populare, a credințelor și superstițiilor, a datinilor și tradițiilor. Că avea adunată o producție folclorică pe cât de variată tematic, pe atât de impresionantă numerică ne-o dovedește masiva sa culegere de *212 balade și legende populare* (numărul versurilor diferă între 1800 și 18000 – o greșeală de transcriere) cu care a participat la expoziția „Asociațiunii”, din anul 1905, d ela Sibiu. Spera, poate, să găsească pe cineva dornic să-l sprijine în tipărirea lor. Nu s-a aflat însă nici de această dată editorul binevoitor. Colecția i-a rămas în manuscris, din ea publicând unele în revistele vremii. În „Familia” a publicat, începând cu 1902, „peste 40 de balade”⁵³. Semnalat de prof. I. Rațiu – Târgu-Mureș și bibliotecarul Al. Duali Milășel – Stânceni, manuscrisul cuprinde și un număr de balade culese de pe Valea Mureșului de la Bogata la Toplița, multe de pe Câmpie și, nu puține, de pe Valea Gurghiului. Acestea – spune Valeriu Nițu – vehiculează „personaje cu nume deosebite față de cele obișnuite în alte culegeri”; și „păstrează, ca un ecou îndepărtat, prezența turcilor și tătarilor care cutreieraseră Transilvania în 1661...”, dar și câteva balade și legende referitoare la Pinteza Viteazul sau la „oameni și momente din vremea revoluției de la 1848”⁵⁴.

Spuneam, la începutul acestor rânduri, că Theodor A. Bogdan și-a publicat mare parte din culegerile sale prin presa vremii: „Tribuna poporului”, „Gazeta

Transilvaniei”, „Revista ilustrată”, „Revista Bistriței”, în „Familia”, „Luceafărul”, „Tribuna” de la Arad. În unele dintre acestea, cum a fost cazul „Familiei”, Iosif Vulcan apreciindu-l, a publicat adevărate colecții de balade, „luându-se la întrecere cu marii culegători ai timpului: Ion Pop-Reteganul și S. Fl. Marian”⁵⁵. Marele folclorist bucovinean îl și menționează în prefața la importantul „studiu folcloristic” despre insecte⁵⁶ printre principalii săi colaboratori. Pentru că Theodor A. Bogdan semnaleză „cele mai multe legende populare despre insecte, cu denumirea lor populară” – constată Valeriu Nițu⁵⁷ – nu puține din Câmpie, de pe Valea Gurghiului ori din jurul Reghinului. De pe Valea Gurghiului, Simion Florea Marian a reținut câteva credințe și descântece despre „viermi de mare” și „calul dracului”,⁵⁸ iar din Fărăgău o legendă despre lăcuste, înregistrată de Theodor A. Bogdan „de la moșu-său ce a murit în etate de 75 de ani”. Culegerea de balade și legende era o preocupare importantă la acea vreme⁵⁹ și Theodor A. Bogdan înregistrează o mulțime de balade de pe toată Valea Mureșului până la Toplița, din satele de pe Valea Gurghiului, bătând și Câmpia în lung și-n lat, de la Șamșud la Sărmașu și Țagu și de la Pogăceaua la Milășel. Plecând de la cele culese de învățătorul bistrițean, Valeriu Nițu crede că baladele „provin tocmai din aceste localități unde legendele aveau o mare circulație și, prin urmare, exista o bogată tradiție a vechilor specii folclorice care și-au păstrat autenticitatea pe o arie mai întinsă de circulație”. Mai mult, culegerile lui Theodor A. Bogdan dovedesc că „aceste specii, deși pe cale de dispariție, au trăit prin graiul popular al șezătorilor tradiționale de la sate”⁶⁰. Cercetări ulterioare susțin aserțiunea cercetătorului târgumureșean. Cel puțin Câmpia Ardealului și Valea Mureșului s-au dovedit productive în creații baladești. Ne-o dovedește și culegerea, destul de recentă, a folcloristului Vasile Pop din Târgu-Mureș, care l-a surprins pe profesorul clujean Ion Taloș prin „numărul destul de mare de balade”⁶¹. Mai puțin Valea Gurghiului, unde nici în trecut, de când se cercetează științific zona, nici mai aproape de noi, balada „nu a cunoscut o mare vigoare pe această arie”⁶². Și Vasile Netea pune la îndoială întrucâtva întinderea în spațiul reghinean și mai ales numărul surprinzător de mare. Se întreba cum se poate explica faptul că, abia cu zece ani înaintea lui Bogdan, și „încă într-un sar de oieri, unde, cu e și firesc, balada ar trebui să se bucure de o mai mare circulație, Simion C. Mândrescu n-a găsit decât 11 balade, capitolul acesta fiind cel mai sărac din colecția sa”⁶³. Sigur, explicațiile pot fi mai multe, dar umbra de îndoială în legătură cu modalitățile de culegere ale lui Th. A. Bogdan persistă. S-au îndoit și unii contemporani, iar, mai târziu, istoricul literar Ion Breazu susține, în studiul despre folclorul revistei „Familia” că „o mare parte din ele suspecte însă de a fi fabricate”. Dezbătând, în acest context, valoarea folclorică a baladelor, același Vasile Netea afirmă că „suspecte” se prezintă și „unele din construcțiile sale lexicale”, unele expresii și chiar „tonul și conținutul unor versuri”, prezentând mai multe exemple de acest fel, din baladele: „Drăguța prefăcută”, „Ștefan și Dunărea”, „Căpitanul”, „Copilul Tontului”, „Fata și codrul”, „Moș Tupu”. Toți cercetătorii au susținut că Th. A. Bogdan a intervenit în textul baladelor culese, fiind suspectat că le-a „ordonat”, „aranjat”, „potrivit”, formulări întâlnite des în epocă. Ovidiu Papadima afirmă că valoarea culegerilor este inferioară, față de altele din epocă, prin „adăugirea a fele de fel de înflorituri proprii, în stilul epigonilor dulcegi ai

romantismului”⁶⁴. Să fi fost fabricate, când folcloristul avea culese, încă în 1905, peste două sute de balade și legende? E greu de crezut. Cu siguranță altele sunt motivele. S-a remarcat, nu o dată, că și-a publicat textele fără a indica numele informatorului și de multe ori nici a localității. Or, Vasile Netea găsește explicația nepotrivilor și a erorilor de limbă, pe lângă intervenția în „aranjarea” textului, în „calitatea informatorilor săi”, „foarte numeroși și de un anumit nivel”. Unii dintre ei e posibil să nu fi fost originari de pe Mureș și Câmpie, dat fiind că el a colindat și principalele târguri, unde a întâlnit și călători, păcurari, pădurari, vânători. E posibil, mai ales că a dovedit „prea puțin spirit critic și prea puțină cultură literară”⁶⁵.

Și totuși, în epocă, Th. A. Bogdan a fost apreciat ca o importantă speranță a folcloristicii românești. Stau mărturie cuvintele de laudă ale unor personalități ca Iosif Vulcan, Oct. Goga, Nicolae Iorga ori Simeon Florea Marian. În 1905, „Asociațiunea” i-a acordat premiul „Andrei Mureșeanu”, „pentru colecția sa de balade, legende, colinde etc. despre Ștefan cel Mare”. Premiul era urmarea unei bune și entuziaste aprecieri a colecției sale socotită „o contribuție transilvăneană” la comemorarea a 400 de ani de la moartea viteazului voevod⁶⁶. Este și opinia lui Octavian C. Tăslăuanu, originar din Bilbor, de lângă Toplița Română, care, la apariția colecției, în 1904, scria în „Luceafărul”: „Colecția lui Theodor A. Bogdan este cel mai frumos și durabil omagiu pe care l-a adus țărâniea noastră memoriei lui Ștefan. Harnicul învățător de la Bistrița, prin adunarea acestui material folcloric, a făcut cel mai mare serviciu neamului: unele bucăți din acest volum sunt foarte prețioase și mărturisesc cât de puternică e amintirea voevodului moldovean în părțile ardelenesti stăpânite de dânsul. Tradițiile și cântecele acestea – spune în concluzie O. T. Codru – sunt o nouă învedereare a unității noastre sufletești, săpată adânc în sufletul poetic și senin al țărânului, care nu se mlădie sub povara legilor și a opreliștilor vremelnice”⁶⁷. Tăslăuanu cunoștea bine „tradițiile și cântecele acestea” din satul său și de pe Mureșul de Sus și se putea exprima în cunoștință de cauză. Ca urmare a bunei aprecieri, colecția lui Bogdan a stârnit interesul folcloristului moldovean S. Teodorescu-Kirileanu, încă de pe când apăreau în revistele ardelen, câteva balade cuprinzându-le în *lucrarea Ștefan Vodă cel Mare și Sfânt, istorisiri și cântece populare*, publicată la Focșani, cu un an înainte, în 1903.

Prin anii 1930-1931, tânărul învățător Vasile Netea îl cunoscuse pe Th. A. Bogdan, retras la Reghin, după ce renunțase, dezamăgit, la vechea lui pasiune. Starea folcloristului îl surprinde: „De statură mijlocie, cu părul alb și rărit înainte de vreme, cu ochii tulburi, cu fața scofâlciată și mustața neîngrijită, îmbrăcat sărăcăcios, folcloristul părea într-adevăr cu mult mai bătrân decât era”⁶⁸. Aici, continuă să scrie prin ziarele locale diferite anecdote, dar cu umor „mediocru” și versificație „prozaică”. Era însă – își amintește Vasile Netea – „un pasionat povestitor”. Îi veneau în minte întâlniri avute cu mari oameni ai vremii precum Ion Micu Moldovan, Nicolae Iorga, George Coșbuc, dar și Iosif Vulcan, Andrei Bârseanu, Oct. Goga. Dacă le-ar fi scris și publicat, atunci, aceste amintiri „mari” – cum le aprecia el – „ar fi fost cu mult mai interesante decât mediocrele sale anecdote”.

S-a stins din viață nu foarte bătrân, prin 1945, și odihnește alături de părinții și bunicii săi, în cimitirul din Fărăgău.

5. Alexiu Viciu, colinde și cântece de pe Mureș și Târnave

Din seria folcloriștilor perioadei de sfârșit de secol XIX și începutul celui următor face parte și profesorul blăjean Alexiu Viciu. Prețuit ca „folclorist și lingvist, dialectolog în primul rând, în sensul nepretențios al acestor termeni”, este considerat de cercetătorii în aceste domenii, prin cuprinzătoarea sa operă, chiar „în fruntea acestora”⁶⁹. S-a născut, după cum am mai menționat, la 14 decembrie 1855, în localitatea Agrișteu, comuna Bălăușeri, de pe Târnava Mică. Preotul Viciu din Agrișteu avea o familie numeroasă, Alexiu fiind cel mai mic din cei doisprezece copii. Școala o începe în sat, apoi o continuă la Blaj, unde urmează și Gimnaziul superior. Aici, îl va avea ca profesor pe I. Micu Moldovan, pe care-l consideră „mentorul” său și la îndemnul căruia va aduna, în vacanțe, folclor din Agrișteu. La recomandarea acestuia va fi trimis ca bursier la Colegiul de Propagandă Fide din Roma, urmând cursurile de filozofie și teologie. Bolnav, se reîntoarce, fără a-și încheia studiile, și urmează teologia la Seminarul blăjean. După absolvire este numit profesor, la început predând limba latină și limba română.

Obține și diploma de „profesor censurat” la Universitatea din Cluj, în 1890, cu teza *Vocalismul limbei române*, în specialitatea principală limba română și secundară limba latină și limba maghiară. Va preda la liceul blăjean până în anul 1911, când, la vârsta de doar 56 de ani, va fi pensionat, fiind, se pare, „victimă unor patimi și dușmăanii personale, datorită spiritului său polemic incisiv”⁷⁰. A fost, apoi, până în 1913, profesor la diferite licee particulare din București, iar după Unire, la Școala comercială din Lipova, la Liceul militar „Mihai Viteazul” din Târgu-Mureș și la Școala Comercială Superioară din Cluj. În 1940, după Diktatul de la Viena, se reîntoarce la Blaj, unde se stinge din viață la 6 februarie 1950⁷¹.

Blajul cu școlile lui i-a marcat pozitiv pregătirea intelectuală prin studierea filologiei și a limbilor clasice, completată în capitala Italiei prin însușirea și a unor limbi moderne. Alexiu Viciu era un poliglot, ca de altfel nu puțini profesori din generația sa. Cunoștea, după cum mărturisea: italiana și latina, scris și vorbit „la perfecție”, maghiara și germana, scris și vorbit, bine, franceza – binișor, iar greaca și spaniola – puțin. A fost „unul dintre cei mai distinși profesori ai Blajului”⁷².

Copilărintă în Agrișteu, pe Târnava Mică, destul de departe de orașele de pe Mureș și Târnava Mare, s-a realizat o strânsă legătură între feciorul de popă, limba și cultura populară. O recunoaște însuși în prefața la volumul de *Colinde din Ardeal. Datini de Crăciun și credințe poporane*, publicat în 1914, sub auspiciile Academiei Române. Astfel, folcloristul mărturisește: „Literatura poporană am îndrăgit-o la vatra părintească. Acolo am învățat colinde, povești și gâcituri. Ca băiat de școală mai multe ori am copiat pentru frații mei „Colăcăritul” fratelui meu Benedict, apoi doine și hore

care au ajuns în bune mâni la profesorii mei din Blaj”. Mai târziu, când va răspunde „Chestionarului arhivei de folclor a Academiei Române”, va aduce noi precizări: „Tata ne învăța să vorbim românește corect, fără jargon și fără maghiarisme: iată iubirea de limbă. Mama, în loc de «povești de pe lângă vatră», ne spunea, după tradiție, patimile românilor. Între altele și jafurile «capcânilor» (...). Tot mama fredona cântece triste pe care le-am și învățat de la ea: iată iubirea de doine. Fratele meu Benedict, autorul de mai târziu al lucrării «Colăcăritul», recita din însemnările lui despre datinile la nuntă: iată folclorul. Tot frate-meu alcătuia un mic chip de om îmbrăcat în cojoc și cu barbă lungă, căruia îi zicea «Staticot cu barba de-un cot». Acesta venea în ziua de Anul Nou pe horn, plin de funingine, iar după el urmau mere, prune, nuci, alune: iată începătura de mitologie română»⁷³. Sunt cuprinse în această mărturisire direcțiile de cercetare orientate spre limba populară și spre folclor, colinde, datini, basme, doine și balade. Ajuns profesor la Blaj, Alexiu Viciu se va orienta spre tradiția bătătorită de iluștri săi dascăli de culegere a creației populare prin elevi, sau cum scrie mai târziu: „...am intrat conștiu în arhiva cea bogată a neamului nostru și am ieșit cu un tezaur de creații ale muzei poporane”.

Sunt multe și variate preocupările lui Alexiu Viciu concretizate în lucrări publicate în volume, altele, destul de multe, risipite prin revistele vremii ori rămase în manuscrise. Profesorul blăjean s-a afirmat în folcloristică cu studii despre basm, povestiri, colinde, datini și obiceiuri; în lingvistică cu lucrări de dialectologie, adunarea lexicului popular, cercetarea istroromânilor și a dialectului acestora, în onomastică, în istoria limbii române și romanisticii, domenii apreciate de profesorii clujeni⁷⁴. Pentru cultura mureșeană importante ne par câteva. În primul rând *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român* tipărit la Blaj, în 1899, republicat, îmbogățit și cu titlul parțial schimbat în *Analele Academiei*, în 1906⁷⁵. Sigur, Viciu a adunat material, ca și în cazul creației populare, atât prin cercetări directe, cât mai ales prin elevii săi. De notat că *Glosariu* cuprinde cuvinte regionale din satul său natal Agrișteu, menționat de mai multe ori, cuvinte precum *babă*, *ciofoti*, *clic*, *cote*, *gălătuș*, *gâscă*, *palaneț*, *străghiata* ș.a. Altele sunt notate din sate de pe Târnave ori Câmpia Transilvaniei. Cartea lui Viciu este „valoaroasă”, deoarece „e cel mai cuprinzător glosar dialectal publicat până la data apariției lui și cuprinde un mare număr de cuvinte, sensuri, derivate, expresii și locuțiuni atestate pentru prima dată și, în mai multe cazuri, numai în această lucrare”, fiind „pus la contribuție, ca o sursă deosebit de prețioasă, de către dicționarele generale ale limbii române, în primul rând de către Dicționarul Academiei și este des citat în studiile de lexicologie română”⁷⁶. Nu o dată, Alexiu Viciu a utilizat și culegerile sale de folclor pentru a găsi regionalisme și a le explica în context. Cu atât mai mult cu cât acestea acopereau o mare parte a Transilvaniei. Cum mărturisea el însuși în prefața la volumul de *Colinde*, despre entuziasmul elevilor săi: „Ca albinele sânguicioase s-au slobozit în câmpul înflorit la literaturii populare. De la Tulgheș până la Brad și din Maramureș până la Olt, de pretutindeni au adunat și însemnat conștiincios tot felul de literatură poporană: basme, tradiții, istorisiri, legende, anecdote, ghicitori, frânturi de limbă, doine, hore, colinde, datini și credințe etc...

Unele din acestea le-am publicat în foi – zice A. Viciu. Dar preocupându-mă de colinde am constatat că aceste rămășițe sfinte se pierd pe încetul... Colindele încep a se uita...”⁷⁷. E și concluzia de la care a pornit în alcătuirea culegerii de *Colinde*, cuprinzând un număr de 306 texte din tot Ardealul. Semnificativ pentru cultura mureșeană este faptul că, așa cum procedase cu peste un deceniu înainte Elie Miron Cristea în cazul *Proverbelor*, în colecția lui Viciu găsim corespondenți de pe Mureș și Câmpie, de pe Târnavă Mică și Gurghiu, în mare măsură aceiași ca și la colecția *Flori de câmp*. Istoricul Vasile Netea, preocupat de activitatea folcloristului blăjean,⁷⁸ identifică printre colaboratorii profesorului pe Ion Dredețian din Filpișu Mic, cu colindele „Pe dealul cu stânjieni”, „Măr și păr” și pe D. Fărcaș din Ibănești, care consemnează colindele „Maica Sfântă”, blestemând caii și binecuvântând boii. Nu este singura dintre colinde pe această temă. Versurile evidențiază un talent artistic și o frumoasă blagoslovenie: „Fire-ați voi, boi, alduiți,/ Și în veci blagosloviți/ De mine, de Dumnezeu/ Și de ăst fiuț al meu./ Cu voi să se folosească./ Cu voi să se hărănească/ Toți Rumâni, toți creștinii./ Și pe voi să vă sloboază/ 'N toată ziua la amiază,/ Să vă rupeți colți de iarbă,/ Să vă udați buzele./ Buzele cu ape!”. Tot Dumitru Fărcaș aduce colinda „O cruce de măr dulce” și o urare cu turca „Descântecul colacului la turcă”, una dintre cele mai complete și pîne de haz din zonă, rostită și azi de „turcași”. Lor li se adaugă Liviu Mureșan, din Craifalău pe Târnavă Mică, care însemnează colindele „Haide frate”, „Un fecior”, „Scaun de județ” și „Ferice-om de el”, D. Gherman cu „Trei flori” de la Uifalău (astăzi Lunca, lângă Teaca), Emil Precup, care aduce din Șăușa, de pe Mureș, colindile „Închinarea cu paharul” și „Mulțămita la închinare”, precum și o variantă „Blăstămul Maicei Sfinte”, culeasă de la Șofron Moldovan, în care „Maica Sfântă” blastă plopul și binecuvântează teiul. Alexiu Viciu n-a uitat nici Chimitelnicul lui Vasile Popp, localitate vizitată de folclorist atunci când colindase Câmpia Transilvană și descoperise un țăran ce „descânta de mușcătură de șarpe”⁷⁹. Profesorul blăjean însemnează „de la diacul bătrânul” o interesantă variantă a colindei „Maica cu fiu'n brațe”, în care apare blăstămul plopului și al mărului, cu „velicea” (= felicea), adică binecuvântarea tisei. Față de alte colinde unde apar blesteme, finalul la blestemarea mărului e mai interesant: „Ție frunza să nu-ți stee,/ Nici cu vânt,/ Nici fără vânt!”. Urea „Mulțumită” o scrie A. Viciu, în 1885, „dictată de diacul octogenar”. Se pare că nu s-a limitat doar la Chimitelnic, deoarece găsim în colecție și o colindă din „Câmpie. Ardeal”, „Doi frați” care „Vin de la domnie./ Se duc la împărăție”, cu frica pierderii celor doi cai. Mai cuprinzătoare și reprezentative sunt paginile cu obiceiuri și colind eduse la Blaj de Alexandru Harșan din Gledin, de lângă Deda. Alături de Lueriu, Săcalu de Pădure și Monor, Gledinul (deși aparține, ca și Monorul, de jud. Bistrița-Năsăud) face parte din satele „de peste deal” de Mureș, cum le numește pe drept Vasile Netea într-o recentă monografie închinată Mureșului Superior⁸⁰ – formând o zonă unitară etnografică și folclorică, unde s-au păstrat și se mai păstrează obiceiuri străvechi precum cel al *lăturenilor*. Acest obicei l-a consemnat „studentul” Alexandru Harșan într-o „documentată informație”. Istoricul Vasile Netea, participant la un asemenea obicei în tinerețe, obicei al „flăcăilor care, în cadrul unor înțelegeri locale, bazate pe reciprocitate, își petrec sărbătorile de Crăciun și Anul Nou

în satele învecinate”, participând la jocurile feciorești din aceste zile și la obiceiul „Berca”, îl descrie ca un eveniment etnofolcloric deosebit⁸¹. Obiceiul e prezent și în celelalte sate din jur, bineînțeles fără amploarea de la Gledin, fiind descris, printre obiceiurile de Crăciun, și de Simion Mândrescu, din Râpa de Jos, tot un sat „de peste deal”. Pe lângă această importantă contribuție, Alexandru Harșan a cules și câteva colinde „mai puțin cultivate în alte părți: colinda popii, colinda primarului, a gazdei, feciorilor, a vătavului, „la oricare om din sat”, o adevărată colecție de colinde diferențiate în funcție de gazda cui i se adresează. Toate aceste colinde – scrie V. Netea – „fac parte dintr-un vechi ceremonial local care impunea prin statornicia și vigoarea lui”⁸². Cea mai interesantă, poate, dintre texte este colinda vătavului feciorilor, care „pare a fi una din cele mai vechi colinde din regiune”. Studentul Harșan culege și „Urarea colacului”, asemănătoare cu cea din Ibănești, vestită și prezentă și azi în obiceiurile de Crăciun și Anul Nou în aceste sate „de peste deal”, pe Mureșul de Sus.

Cu siguranță, cea mai reprezentativă parte o formează culegerea de colinde de pe Târnava Mică. Din Cornești, comuna Adămuș, „studentul” I. Copăceanu colindele „Sara de ajun”, cu blestemul plopului, având finalul „*Bată vântul ori nu bată/ Frunza ta să se tot bată!*” și „De n-ar fi greșit Adam”; din Chinciuș, Aron Ignat însemnează de la G. Florea colinda „Corăbiile”, iar Nic. Ignat „Mănăstire cu 9 altare”; din Boziaș, „studentul” I. Duma culege o interesantă variantă de colindă închinată bunului și credinciosului gospodar, „*Domnul bun*”, care-și ospătează trecătorii de „...*Când el și-a făcut/ Casă lângă drum,/ Masa-i peste drum./ Câți drumari trecea,/ Pe toți îi prânziă*”, „negrii cerșetori” omeniți cu „boul bourel” și „mielul sugărel” dovedindu-se a fi „domnu Dumnezeu/ cu Petru Sânpetru”. Cu siguranță, și mai reprezentative sunt colindele din Agrișteu, culese de frații săi, notarul-folclorist Benedict și cantorul Ioan. În principal, colinde religioase, din care profesorul blăjean a selectat „La chilie de tămâie”, cunoscută de cantorul Ioan și „Mare-i vorbă și adunare” și „Tri colindători”, de notarul Benedict. Aceasta din urmă translează motivul maicii bătrâne în „Sântă-Mărie”, cu descrierea astfel a feciorului pierdut: „*Fetișoara lui,/ Spuma laptelui,/ Pușculița lui,/ Durdu-i cerului,/ Săbiuța lui,/ Fulger cerului*”. „Durdui” e o variantă populară de la tunet, „a durdui”. Tot din seria cântecelor religioase face parte și „Domnul bun”, în variantele lui Benedict și Ioan, asemănătoare cu cele din Boziaș, chiar mai dezvoltate: „Când intră feciorii în casă” și „Când ies feciorii din casă”. Alexiu Viciu așează printre „urări” și „Mulțămăita feciorilor” (urare în casă, semnată A.V.), precedată de o explicație: „După ce au colindat la fereastra preutului, acești sloboade în casă, îi poștește să șează și-i omenește...”. Aici, după ce prezintă mai multe colinde, „la un semn al vătavului”, toți se ridică și cântă: „*Scoală-te'n picioare,/ De le mulțumește/ De-un colac de grâu,/ De-o cupă de vin!/ Troapă ni se'ntoarse,/ Pe ușă ne scoase;/ Tu gazdă frumoasă,/ Rămâi sănătoasă!*”.

Lucrarea lui Alexiu Viciu câștigă importanță în epocă nu numai prin numărul mare de texte, peste 300, dar și prin valoarea lor. Totodată, Alexiu Viciu prezintă, după cum am văzut, localitatea, culegătorul și, unde a fost posibil, chiar și informatorul. El rămâne prin această culegere, la care trebuie să adăugăm și articolele și studiile despre credințele populare legate de sărbătorile Crăciunului și Anului Nou, „unul dintre cei

mai de seamă culegători și un pasionat cercetător în domeniu, continuând tradiția statornicită de At. Marienescu, G. Dem. Teodorescu și Simeon Manguica⁸³.

Mare parte însă din colecțiile folclorice ale profesorului blăjean au rămas în manuscrise ori rispite prin diverse periodice ale vremii. Profesorii clujeni Romulus Toderan și Ion Taloș estimează numărul textelor la peste 3000, situându-l pe Alexiu Viciu „printre cei mai de seamă culegători de folclor din Transilvania, după Ion Pop Reteganul și Ioan Micu Moldovan”⁸⁴. O însemnată parte din această zestre a fost cuprinsă de folclorist, în 1913, într-un voluminos op, pregătit pentru tipar sub titlul *Flori de câmp, doine și strigături, bocete, balade, cimilituri, întrebări și frânturi de limbă*. Înaintat Academiei Române din București, el a fost încredințat lui Andrei Bârseanu spre a fi publicat în seria *Din viața poporului român*. Nu se cunoaște motivul nepublicării lui. Manuscrisul, rămas în păstrarea fiului său Quintilian, a fost tipărit, în 1976, într-o ediție critică, de profesorii clujeni amintiți nu o dată, precedată de un substanțial studiu introductiv. Colecția cuprinde un mare capitol închinat cântecului liric, „fără îndoială compartimentul cel mai important al culegerilor lui Viciu”,⁸⁵ și balade, și acesta bine reprezentat. Cele 50 de balade din această culegere „ar putea constitui o bună colecție de cântece epice transilvănene, comparabilă cu cea a lui Ioan Micu Moldovan, care însumează numai cu 5 piese mai mult”⁸⁶. Ceea ce merită, de asemenea, semnalat o constituie, ca și în cazul colecției de *Colinde*, precizarea localității de unde s-a adunat materialul folcloric, a culegătorului, de obicei „student”, și uneori chiar a informatorului. Ne putem face o impresie și despre repartitia geografică a culegerilor. Ea reflectă, bineînțeles, și localitățile de origine ale elevilor-culegători de texte, o situație aproximativă a zonelor din Ardeal din care fluiau spre școlile blăjene tinerii români. Localitățile mai bine reprezentate în culegere, după autorii studiului introductiv, sunt Cergăul Mic, Micăsasa, Ohaba, Copand, Basna, Mălăceni. Dar găsim producții folclorice culese și din localități de pe Mureș, Târnava Mică și din Câmpie. Cele mai multe texte provin din Grindeni, comuna Chețani, de unde culege elevul Nic. Racovițeanu, fiu de preot, „student” la Blaj între 1886-1893, originar din această localitate. După examenul de maturitate, urmează cursuri teologice, terminate în 1899. Funcționează un an ca învățător la Atintiș, iar după hirotonisire, în 1900, ca administrator parohial în Șchiopi⁸⁷. Nicolae Racovițeanu culege din Grindeni 12 doine de dragoste, de jale, cătănie și câteva strigături, scurte, frumoase ca text și limbaj. O strigătură de „dragoste învrăjbită” se remarcă dintre toate: „*Măi bădiță, păr sucit,/ Șezi la noi, dac-ai vinit,/ Că eu nu te-am ocărit,/ Numai că te-am întrebat,/ C-asăară unde-ai umblat,/ Pân' târziu cântând prin sat:/ Doar alta ți-ai căpătat?/ Capătă-ți, bădiță, zece,/ De dorul meu tot nu-ți trece,/ Capătă-ți, bădiță, o mie,/ Nu-ți capeți una ca mine*”. Trebuie să remarcăm, în același timp, frumusețea doinelor de cătănie, în total patru, îndeosebi cea care reface viața de soldat și începe cu versurile: „*Asta n-am gândit-o eu/ Din copilărie, zău,/ Că n-oi cosi prin grădină,/ Nici n-oi muri moarte bună,/ C-oi muri la cătănie,/ În bătaie la Franție!*”. Iar dacă am adus vorba de cătănie, e momentul să pomenim că asemenea texte au cules și T. Gherman din Gheja-Luduș, D. Stoica din Subpădure-Târnăveni, Al. Costea din Boziaș ori D. Fărcaș din Ibănești. Acesta din urmă, fiu de agricultor, colaborase și la culegerea de

Colinde ale profesorului blăjean, în *Flori de câmp* contribuind cu una dintre cele mai interesante în conținut cântece de cătănie, în care se suprapune imaginea turmei de oi peste cea a feciorilor duși la oaste: „*Poruncit-au, poruncit,/ Doi tâlhari de generali/ Și cu două tisturi mari:/ S-aleagă mieii din munte/ Și feciorii cei de frunte,/ S-aleagă mieii din oi/ Și feciorii de la noi./ –Hai, mândruțo, păn’ la cruce,/ De vezi neamțul cum mă duce,/ Cum mă duce dinapoi,/ Ca și ciobanul pe oi*”.

Lui Nicolae Racovițeanu i s ealătură colegul său mai mic Al. Costea, din Boziaș, azi încorporat orașului Târnăveni, fiu de agricultor, care culege de aici și din Spini, astăzi Lunca Târnavei, unde probabil avea rude, dacă nu chiar pe preotul Olimpiu Costea, 10 doine diferite ca gen, de dragoste, sociale, de cătănie, filozofice și strigături dintre care se remarcă tot o doină „de dragoste învrăjbită”: „*Măi bădiță, busuiuoace,/ Haida de la ușă-ncoace,/ Să ne tragem noi sama,/ Din ce ne-o vint pricina./ Ori din tine,/ Ori din mine,/ O’ din noi/ Din amândoi,/ O’ din nește oameni răi*”. Sunt și alți culegători care prezintă texte, în general doine, frumoase și interesante, din Oroiu, Ogra, Șonfalău (azi Cornești-Adămuș), Șeudrișu Mare (azi Mura Mare), Râciu, Valea Largă, Șomoștelnic, Chinciuș ori Vișinel. Surprinzătoare este apariția în colecție a unor texte din Subcetate, de lângă Toplița. Au fost culese de Liviu Murășanu, fiul parohului Nicolae din Crăiești-Adămuș, „student” la Blaj prin 1901-1909. Părintele Nicolae se născuse la Varviz (azi Subcetate) și absolvise teologia la Blaj, fusese mai întâi învățător la Bilbor, iar apoi paroh în Turia, județul Covasna, și din 1900, în Craifalău, pe Târnavă Mică⁸⁸. Tânărul Murășanu avea rude în sus pe Mureș, aproape de izvoare, poate chiar bunicii, așa se explică existența în colecție a două strigături și a trei texte de umor și satiră culese în Subcetate. Textele de satiră și umor sunt toate interesante în conținut și text, dar una este exemplară prin oglindirea sărăciei mândruței: „*La mândruța la poiată/ Sărăcia stă legată,/ Mere mamă-sa s-o mulgă,/ Sărăcia stă s-ompungă./ Mulge-n poală,/ Mulge-n oală,/ Mâncă mămăligă goală,/ Mămăligă necernută,/ Cu lapte de capră șută*”. El, Liviu Murășanu, contribuise și la culegerea de colinde din Crăiești.

Din colecție nu putea lipsi Alexiu Viciu însuși, care prezintă texte din Agrișteu, Blaj și jur, Sâncel și Munții Apuseni. Din localitatea natală prezintă o frumoasă doină de jale culeasă – cum notează – de la „mamă-mea: Florica n. Morariu”. O redăm în întregime drept exemplu de creație populară deosebită: „*Am avut și io,-ntr-o vreme,/ Porumbiță albă-n pene/ Și am pus-o-ntr-un corn la vie,/ Ca să-mi cânte numai mie./ Porumbița, de la-o vreme,/ Nu știu, tace o se face,/ O numa lumea nu-i place,/ O jălește,/ O bolește,/ Ori altceva o năcăjește*”.

Au fost culese și două balade. Prima, „Fata în temniță”, a fost culeasă de „studentul” I. Copăcean din Șonfalău (Cornești-Adămuș), iar cea de a doua, „Chifor, fecior de-împărat”, de Eugen Chirca din Gâmbuț. Feciorul popii Leon Chirca, elev la Blaj prin 1893-1897, transcrie această baladă „lirico-narativă” redând motivul soacrei și al nurorii, destul de nouă în timp, „când cătanele se bat”.

Prin munca sa de mai bine de cinci decenii, Alexiu Viciu a fost un important reprezentant al folcloristicii românești, marcându-i un moment al istoriei sale, de asemenea are merite deosebite în evoluția dialectologiei și onomasticii noastre.

Note

1. Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1975, p. 79.

2. Ion Mușlea, *Interes pentru folclorul românesc în Ardeal înaintea apariției baladelor lui Alecsandri*, în „Transilvania”, an 57, nr. 10, octombrie, 1926; Ion Breazu, *Temeiurile populare ale literaturii române din Transilvania*, în vol. *Literatura Transilvaniei*, București, Casa Școalelor, 1944.

3. Vasile Netea, *Un scriitor transilvănean premodern. Contribuții și precizări la cunoașterea vieții și activității lui Ioan Rusu*, în *Limbă și literatură*, XII, 1966, p. 85-97; *Idem*, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 16; George Braiș și contemporanii săi, vol. III. Coordonatori: Ștefan Pascu și Iosif Pervain, București, Ed. Minerva, 1976, p. 349-357.

4. Ion Breazu, *Folclorul revistelor „Familia” și „Șezătoarea”*, în *Studii de literatură română și comparată*, vol. I, Ediție îngrijită, bibliografie și indice de nume de Mircea Curticeanu, Cluj, Editura Dacia, 1970; și Gh. Vrabie, *Folclorul la „Tribuna” din Sibiu*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București, 1957, nr. 1-2, p. 225-270; Gheorghe Pavelescu, *Orientări folcloristice la „Tribuna” din Sibiu*, în *Repere sibiene*, vol. II, Sibiu, 1980.

5. Vasile Netea, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 21-32;

6. Elena Mihu, „Pe Mureș și pe Târnăvă”. *Manuscrise folcloristice de la începutul secolului al XIX-lea*, în „Marisia”, XXV. Studii și materiale. Târgu-Mureș, 1996, p. 127-187.

7. *Șematismul jubiliar*, 1900, p. 347-348.

8. Scrisoare din februarie 1912: „...știam eu că ești pensionat cu forța. Chiar așa cum am fost și eu, cu aceia deosebire că pe mine m-au îterit unгурii...”, în Alexiu Viciu, *Flori de câmp. Doine, strigături, bocete, balade*. Colecție de folclor inedită, publicată, cu studiu introductiv, note, indici și glosar, de R. Todoran și I. Talos, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, p. 37 (nota 10).

9. Ion Breazu, *op. cit.*, p. 239-240.

10. Gh. Vrabie, *Folclorul la „Tribuna” din Sibiu*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București, 1957, nr. 1-2, p. 265.

11. *Ibidem*.

12. *Ibidem*, p. 267.

13. Gr. Ploșteanu, Simion Mândrescu, în vol. *Profiluri mureșene*, vol. I, Târgu-Mureș, 1971, p. 245-256; Vasile Netea, *op. cit.*, p. 41-43.

14. vezi Maria Luiza-Ungureanu, *Folcloristul Simion Mândrescu*, în „Vatra”, I, 1971, nr. 7, p. 16.

15. *Simion C. Mândrescu în serviciul unității noastre naționale*. Volum omagial, București, 1929; Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 204-205.

16. Vasile Netea, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 40: „...Într-adevăr, până în 1892 Ardealul era înfățișat în mișcarea folclorică românească

de următoarele colecții: *Balade și Colinde* (1858), culese din vestul și sudul Ardealului și din Banat de At. Marienescu; în 1870 apăruseră *Baladele* lui M. Pompiliu, adunate din regiunea Bihorului și a Sibiului; colecția lui Ion Pop-Reteganul, *Trandafiri și Viorele*, cu doine și balade din nordul Ardealului se tipărise în 1884; *Doinele și strigăturile* lui Iarnik-Barseanu, culese de elevii din Blaj, s-au publicat în 1885, iar cele *Cincizeci de colinde* adunate de Andrei Bârsescu de la Brașov au apărut în 1890”.

17. *Ibidem*, p. 39.

18. Ion Diaconescu, *Folclor din R. Sărat*, Focșani, 1934.

19. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 40.

20. *Doine*, Bârlad, Tipografia G. Catofany, 1893; și *Strigături sau chiuituri poporane*, Bârlad, Tipografia George C. Munteanu, 1898.

21. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 40-41. Din această lucrare am preluat și pasajele citate.

22. Va publica: *Influența culturai germane asupra noastră*, Iași, 1904; *Lecciónea de deschidere a cursului de limba și literatura germană*, București, 1905; *Din istoria literaturii germane: Friedrich Gottlieb Klopstock*, București, 1911.

23. Maria Luiza-Ungureanu, *art.cit.*

24. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 43

25. A fost publicat de Antonie Plămădeală, *România din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar (1867-1918)*. După documente, acte și corespondențe rămase de le Elie Miron Cristea, Sibiu, 1986, Addenda II, p. 399-406.

26. Pentru viața și activitatea lui Elie Miron Cristea a se vedea „Bibliografia selectivă” publicată în Ilie Șandru, Valentin Borda, *Un nume pentru istorie – Patriarhul Elie Miron Cristea*, Târgu-Mureș, Casa de editură „Petru Maior”, 1998, p. 291-292.

27. Ion Breazu, *Folclorul revistelor „Familia” și „Șezătoarea”*, în *op. cit.*, p. 35-38. După 1850, constată profesorul clujean, „îndemnată și de ceea ce vedea la sași și la unguri, burghezia brașoveană dorea tot mai mult ca manifestările ei să aibă un tipar național. Teatrul românesc i l-a dat mai ales Alecsandri. Poezia i-o dădea același poet adorat, Mureșeanu și Bolintineanu. Dansurile, muzica și portul lipseau însă. Nu le puteau lua decât din patrimoniul românesc popular”. Așa au apărut „Romana”, „Hățăganul” și „Călușeriul”, prelucrări de Iacob Mureșeanu și Ștefan Emilian.

28. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. XIII.

29. *Ibidem*, Addenda II, p. 407-410.

30. *Pagini dintr-o arhivă inedită*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Antonie Plămădeală, București, Ed. Minerva, 1984, p. 407-410.

31. *Ibidem*, Î.P.S. Antonie Plămădeală publică lucrarea lui Elie Miron Cristea, în traducere, în *Pagini dintr-o arhivă uitată*, p. 249-289. Este republicată în 2000 de profesorul Ilie Sandru din Toplița Română: Elie Cristea, *Mihai Eminescu. Viața și opera. Studiu în domeniul literaturii române mai noi*. Ediție îngrijită, prefață și postfață de prof. Ilie Sandru. Traducerea e efectuată după textul în limba maghiară, Cristea Illes, *Eminescu. Élete és műve. Tanulmány az újabb román irodalom korából*, (Gherla), 1895.

32. Reprodus în *Pagini dintr-o arhivă....*, p. 290-291.

33. Vasile Netea, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 48.
34. *Pagini dintr-o arhivă inedită...*, p. XIII.
35. Republicate în *Ibidem*, p. 399-404.
36. Antonie Plămădeală, *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar (1867-1918)*, Sibiu, 1986, p. 54-77, iar textul de arhivă în Addenda XIV-XVIII și XXI; și Ilie Sandru, Valentin Borda, *op. cit.*, p. 213-222.
37. vezi Antonie Plămădeală, *op. cit.*, capitolele II și IV.
38. Descoperind cuvântarea printre hârtiile rămase, Î.P.S. Antonie Plămădeală o publică împreună cu „Instrucțiunile” de funcționare a conferințelor, cu „Protocolul” consfățuirii și „Darea de seamă” asupra conferinței de la Jabența (Addenda XVII, p. 440-443).
39. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, Addenda XV.
40. vezi Beatrice Dobozi, *Aspecte ale învățământului confesional românesc de la sate, reflectate în documentele protopopiatului ortodox-român Reghin, între 1867 și sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *Reghinul cultural*, IV, Reghin, 1999, p. 69-76 și *Idem*, *Dascălii români în satele protopopiatului ortodox Reghin, după anul 1867*, în *Reghinul cultural*, V, Reghin, 2001, p. 179-190.
41. Vasile Netea, *Mureșul Superior – Vatră de cultură românească*, Editura Cuvântul, 2006, p. 58.
42. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 59.
43. *Ibidem*, Addenda XXI, p. 450-457.
44. *Ibidem*, p. 59.
45. *Ibidem*, p. 62-63.
46. *Ibidem*, p. 64-65.
47. Ilie Șandru, Mircea Borda, *op. cit.*, p. 219.
48. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 72.
49. Adresa 9802, din 28 octombrie 1900, a Mitropolitului Ioan Mețianu, în Iulia-Claudia Cheia, Ioan Buta, *Deda în spațiu și timp*, Târgu-Mureș, Editura Tipomur, 2004, p. 53-54.
50. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 73.
51. Vasile Netea, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 48-55.
52. Valeriu Nițu, Teodor A. Bogdan, în vol. *Profiluri mureșene*, I, Târgu-Mureș, 1971, p. 260; Iordan Datcu, S. C. Stroiescu, *Dicționarul folcloriștilor. Folclor literar românesc*. Cu o prefață de Ovidiu Bârlea, București, Ed. Științifică și Pedagogică, 1979, p. 455. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 49, crede că *folcloristul și-a fixat în acest mare proiect „tipărirea a patru mari volume: Locurile noastre, legendele și tradițiile lor; Legendele, datinile și credințele românilor despre insecte; Botanica populară; Din legendele, tradițiile și baladele despre Ștefan cel Mare”*.
53. Ion Breazu, *Folclorul revistelor „Familia” și „Șezătoarea”*, în *Studii de literatură română și comparată*, vol. I, Cluj, Editura Dacia, 1970.
54. Valeriu Nițu, Teodor A. Bogdan, în vol. *Profiluri mureșene*, I, Târgu-Mureș, 1971, p. 265-267.
55. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 49.

56. Simion Florea Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor*, București, Editura Academiei Române, 1903.

57. Op. cit., p. 263. Printre insecte: *cărăbușul, repedea, rădașca, purecul dracului, licuriciul, borza, cățelul frasinilor, măzerariul, țigaiul, gărgărița, buburuza, albina, furișorul, furnica, țânțarul, călugărița, albilița, calul dracului.*

58. Dumitru Pop, Ion Taloș, Ion Cuceu, Lucia Iștoc, Emil Petruțiu, *Folclorul Văii Gurghiului* (I) (Dumitru Pop și Emil Petruțiu, *Introducere*), în „Marisia”, VI, Studii și materiale, Târgu-Mureș, 1976, p. 575.

59. Gheorghe Vrabie, *Balada populară română*, București, Ed. Academiei R.S. România, 1966, p. 25.

60. Valeriu Nițu, op. cit., p. 263.

61. Vasile Pop, *Pe Mureș și pe Câmpie*. Culegere de folclor poetic și muzical din județul Mureș. Studiu introductiv de Ion Taloș, Târgu-Mureș, 1978.

62. Aceiași, *Folclorul Văii Gurghiului* (III), Ion Taloș în „Marisia”, VIII. Studii și materiale, Târgu-Mureș, 1978, p. 688.

63. Vasile Netea, op. cit., p. 51.

64. Ovidiu Papadima, *Literatura populară română*, București, EPL, 1968, p. 443.

65. Vasile Netea, op. cit., p. 53.

66. *Ibidem*, p. 54.

67. *Ibidem*.

68. Vasile Netea, *Memorii* (VII), în „Vatra”, nr. 8, 20 august 1980, p. 9.

69. Alexiu Viciu, *Flori de câmp*. Doine, strigături, bocete, balade. Colecție de folclor inedită, publicată, cu studiu introductiv, note, indici și glosar, de R. Todoran și I. Taloș, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, p. 5. Vezi *Bibliografia scrierilor lui Alexiu Viciu*; *Ibidem*, p. 45-49.

70. *Ibidem*, p. 7.

71. Profesorii clujeni de R. Todoran și I. Taloș reconstituie cu acribie frământata biografie a profesorului A. Viciu, *Ibidem*, p. 5-8.

72. *Ibidem*, p. 8.

73. *Ibidem*, p. 9.

74. *Ibidem*, p. 18-35.

75. *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român, adunate și explicate de Alexiu Viciu*, Blaj, Tipografia Seminarului gr.-cat., 1899; și *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal, adunate și explicate de Alexiu Viciu*. Extras din „Analele Academiei Române”, Seria II, Tom. XXIX, Memoriile Secțiunii literare, București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, 1906. Apud. *Ibidem*, p. 45.

76. *Ibidem*, p. 27.

77. Apud. Vasile Netea, op. cit., p. 57.

78. *Ibidem*, p. 56-60.

79. Alexiu Viciu, *Flori de câmp...*, p. 10.

80. Vasile Netea, *Mureșul Superior – Vatră de cultură românească*, Editura Cuvântul, 2006, p. 92.

81. „Venirea lăturenilor, îmbrăcați în cele mai frumoase costume, e un adevărat eveniment, ei fiind întâmpinați de tot satul și îndeosebi de feciori și fete. Intrarea în sat se face în sunet de bucium, flăcăii având la căciuli pene de păun, iar la picioare zurgălăi. Cuprinzându-se de după cap, toți cântă aceleași cântece și strigă aceleași chiuituri. Timp de câteva zile satul tropotește apoi sub bătăile cizmelor. Fiecare sat ține să-și arate mândria portului și măiestria jocurilor.

De o mare cinste se bucură sârbele feciorilor și de-a lungul și învârtitele cu fetele. Cu aceste ocazii se pun la cale și câteva logodne, nunțile urmând să se săvârșească îndată după sărbători” (Ibidem).

82. Vasile Netea, *Folclorul și folcloriștii mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 58.

83. Alexiu Viciu, *Flori de câmp...*, p. 20.

84. *Ibidem*, p. 22.

85. *Ibidem*, p. 11.

86. *Ibidem*, p. 18.

87. *Șematismul jubiliar*, 1900, p. 757.

88. *Ibidem*, p. 734-735.

CARTEA A DOUA

Între cele două războaie mondiale

Epoca precedentă, după cum am observat, a fost străbătută în permanență de idealurile de libertate și unitate națională, ridicând conștiința istorică drept dominantă a spiritului transilvan. În condițiile nou create de Unirea de la 1918, Transilvania trăiește un nou ev, străbătut de sentimentul – spunea Lucian Blaga – că s-au pus „temeliile unui alt Timp”. Istoricii ori istoricii ai culturii sunt „unanimi în susținerea ideii că acum s-au rupt zăgazarile, toate opreliștile, viața culturală, alături de alte componente ale vieții românești, primind impulsuri nemaiîntâlnite spre o dezvoltare firească. Bucuria descătușării din robia de secole a determinat o adevărată efervescentă creatoare. Manifestările sunt multiple și diversificate, iar modalitățile mature și moderne. Chiar dacă, în această atmosferă stimulatorie a elanului creator, se încerca o delimitare de înaintași, spiritul epocii continuă militantismul predecesorilor. Sigur, pe alt plan, cu alte mijloace și, îndeosebi, prin valorificarea în spirit modern a istoriei, încercând o cât mai puternică apropiere de cel european. Tinerii scriitori, istorici, cercetători în diverse domenii ale științei și culturii, specializați în universități din Apus, emit concepții noi asupra vieții culturale românești, stârnind nu numai largi polemici, ci cultivând, în acest fel, gustul pentru polemică. Confruntările sunt susținute și de apariția unei vărate avalanșe” de reviste literare, de cultură ori științifice până și în orașele mai mici.¹ Ele înlesnesc publicarea primelor articole și studii de istorie a culturii românești. Unele dintre acestea vor fi antologate, altele vor cunoaște o dezvoltare prin adâncirea cercetării de arhivă în cărți ulterioare, mai multe la număr și mai direct legate de obiectul de studiat. În atari condiții se vor publica în premieră și în perimetrul mureșean, interzis până acum inițiativelor culturale, cărți importante. Principalele orașe au beneficiat de înființarea primelor licee românești, de crearea unor instituții de cultură și administrative. Spre ele, ca în întreaga Transilvanie, s-a îndreptat o pleiadă de intelectuali, tineri ori mai în vârstă, majoritatea veniți din alte orașe ale țării, precum Dimitrie Murărașu la Reghin, Horia Teculescu la Sighișoara, iar la Târgu-Mureș: Nicolae Sulică, specialist în istoria literaturii române vechi și clasicii latini, Nicolae Crețu, cu doctorat în pedagogie, Maximilian Costin, scriitor și muzicolog, Traian Popa, remarcabil istoric, Mihail Demetrescu, literat și gazetar, Ioan Bozdog, apreciat om de cultură, ca să nominalizăm doar pe câțiva. Alții s-au întors pe meleagurile natale precum Eugen Nicoară, medic și mare animator cultural, Alexandru Ceușianu, poet, dramaturg și animator cultural, Ion Chinezu, subtilul critic literar și conducătorul, ulterior, al „Gândului românesc”, Octav Zeno Vancea, compozitor și muzicolog, cu toții susținuți, în actul cultural, de o pleiadă de tineri, din primii absolvenți ai liceelor ori ai Școlii Normale din Târgu-Mureș: Vasile Netea, Nicolae Albu, Ovidiu Papadima, Traian Marcu, Iustin Handrea și mulți alții. Cu toții au reușit, într-un adevărat spirit de

echipă, nelipsit uneori de tensiuni interioare, inerente, determinate mai ales de un politicianism devorator, să îmbine armonios spiritul artist militant cu o lăudabilă stăruință spre creația modernă în cultură. Astfel, generația dintre cele două războaie a avut preocupări diverse axate pe cultura locală, dar conștientă în permanență de contribuția ce-o poate aduce zestrei de valori naționale. Fără colecțiile lor de informații studiile ulterioare de sinteză nu ar fi fost posibile. E ceea ce ne spune Marian Bucur cu referire la istoria literară, cuvinte posibil oricând extrapolate la întregul concept de cultură, și anume că acești intelectuali, profesori de liceu, învățători, juriști ori preoți, chiar elevi s-au dedicat cu pasiune cercetării. „Fără veleități – scrie cercetătorul – oameni modești, cu pasiunea de detaliu, perseverenți și anonimi în biblioteci și arhive, ei au scos la lumină documente fără preț, au făcut precizări și datări de care «teoreticienii» nu aveau timp să se ocupe. Muncă de pisari, de arheologi și de copişti, oameni devotați, amorfi la succesul publicistic, perseverenți o întreagă viață pentru a afla o simplă dată, intuind o posibilă «contribuție» prin scormonirea unor vagoane de arhodologii și de matrici bisericești, bucurându-se de descoperirea unui act (...), umblând dintr-o bibliotecă în alta și colindând prin diverse orașe, ne-au strâns volume de contribuții” (s.a.) Și mai departe, concluzionează Marian Bucur: „Meritul acestor benedictini este că nu sunt compilatori. Atât cât dau este al lor. Fără strălucire stilistică, modest, însemnând ce știu și ce au nou, neimprovizând ca atât de mult astăzi când specialiștii falși abundă, acești devotați ai istoriei literare au o corectitudine exemplară a profesiei. Trebuie inițați la concertul mare a disciplinei și ascultați”.²

Note

1. Olimpiu Boitoș, *Progresul cultural al Transilvaniei după Unire*, Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, 1942; Mircea Zăciu, *Ca o imensă scenă, Transilvania*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

2. Marian Bucur, *Istoriografia literară românească. De la origini până la G. Călinescu*, București, Editura Minerva, 1973, p. 386-387.

I. Noul rol istoric al ASTREI

Și activitatea „Asociațiunii” cunoaște un reviriment în această perioadă. Cu toate dezbaterile și păreri pro și contra necesității Astrei în România întregită când alte instituții culturale îi puteau prelua rosturile, la scurt timp după Unire, despărțămintele din perimetrul mureșean își reiau activitatea, asemănător altora din Transilvania, Basarabia ori Bucovina. Ele continuau de fapt o rodnică muncă anterioară, desfășurată în condiții vitrege, cu trudă și cu sacrificii. În același timp se căutau însă noi modalități de manifestare, adecvate realităților perioadei. Simpla activitate de culturalizare nu mai putea răspunde comandamentelor zilei. Chiar și conferințele, ținute la orașe sau sate, care nu-și pierduseră din importanță, trebuia să-și adapteze subiectele la nevoile sufletești, materiale și spirituale ale populației. Ion Chinezu, fin observator al fenomenului, remarca cu îndreptățire lacunele programului cultural al despărțământului târgumureșean: „E o mare greșeală – conchidea criticul – să se creadă că problema poate fi rezolvată printr-o împărțire la întâmplare a unor cunoștințe disparate, printr-o intelectualizare fără discernământ, lipsită de suportul unei concepții organice în linia tradiției și capabilă doar să trezească nostalgia unei urbanizări fără culoare și istovitoare în cele din urmă”.¹ Atari păreri i-au determinat pe conducătorii Astrei să elaboreze noi principii al „Asociațiunii”, ceea ce s-a și întâmplat, noul program și noul program de organizare fiind aprobat de Adunarea Generală de la Reghin, din august 1925. Noua orientare viza extinderea și dinamizarea activității culturale, artistice și științifice, acordându-se mai mare atenție acțiunilor la sate. Nu sunt uitați nici „muncitorii din ateliere”, o categorie socială în plină dezvoltare. Tot la Reghin, la întrunirea directorilor (președinților) de despărțăminte a participat și profesorul Dimitrie Gusti, care și-a expus principiile sociologice moderne. În lumina acestora, activitatea cercurilor culturale se intensifică, se adâncește și se diversifică, ajungând la programe complexe de tipul „Căminul cultural”,² aplicat cu succes. Amploarea activității artiștilor din această zonă trebuie corelată și cu găsirea unor intelectuali pentru conducerea despărțămintelor și a cercurilor culturale, dornici și capabili de asemenea înfăptuiri. Astfel, directori ai despărțămintelor au fost aleși profesori, medici, preoți cu larg orizont cultural, energici și devotați Astrei până la sacrificiu, care au știut să mobilizeze energiile intelectuale locale în slujba acțiunilor, buni organizatori totodată: la Târgu-Mureș, profesorul Ioan Bozdog, experimentat conferențiar, care reușește să editeze, din 1926, și săptămânalul „Astra”; la Sighișoara, profesorul Horea Teculescu, un mare animator, istoric cultural și folclorist; la Reghin, medicul Eugen Nicoară, un adevărat mecena, format în familie și școală ca un luptător; la Târnăveni, protopopul Simion Moldovan, cultivând idealurile de cultură și patriotism ale dascălilor Blajului, apoi după moartea acestuia, în decembrie 1933, profesorul Ion

Vulcuțiu, mult mai dinamic și activ. Prin străduințele lor au apărut și gazete locale, și unele cărți, din păcate nu multe, cu toate că prin amploarea manifestărilor culturale, activitatea despărțămintelor din zona Mureșului și a Târnavelor se singularizează.

1. Un an din activitatea despărțământului Reghin

Despre activitatea despărțământului Astrei de pe Mureșul de Sus, de-a lungul existenței sale, s-a scris destul de mult, îndeosebi în jurnale și reviste. Dar cărți dedicate lor sunt totuși mai puține. Singurii Eugen Nicoară și Vasile Netea vor zăbovi mai îndelungat asupra despărțământului din Reghin. Prima lucrare, *Un an de luptă pentru Credință, Neam și Țară*,³ este scrisă în colaborare și e destinată a detalia pe un an activitatea acestui important și apreciat despărțământ al ASTREI. Cartea prezintă înființarea și realizările școlilor țărănești, ale cercurilor culturale regionale și cele țărănești, inaugurarea de monumente și troițe în diferite localități, nu puține, organizarea de serbări, conferințe și inițierea unor publicații, un bilanț mai ales statistic, dar util pentru informațiile și corelarea unor date cu întregul. *Un an de luptă...* este închinată anului 1935, ca „unul din cei mai vrednici ani din viața despărțământului...” și a fost gândită ca „primul anuar al Astrei-Reghin” pentru a stimula și mai mult activitatea cercurilor culturale⁴. Din păcate, nu s-a reușit editarea unui alt anuar, poate și pentru că tânărul Vasile Netea este atras tot mai mult de publicistică, mutându-se la Târgu-Mureș și făcând parte din redacția unor gazete.

2. Eugen Nicoară și istoria ASTREI reghinene

Istoricul despărțământului Reghin realizat de Eugen Nicoară⁵ este o carte nu numai întâia de acest gen, dar și cuprinzătoare. Dr. Eugen Nicoară era un om falnic, plin de energie și a devenit, în scurt timp, una din personalitățile medicale, sociale și culturale de marcă ale Mureșului de Sus. Faima lui s-a răspândit repede și datorită adevăratului program profilactic întocmit și respectat de consultații medicale la spital și în comunele și satele din jur. Un program asemănător a întocmit și pentru activitatea despărțământului, după alegerea sa ca președinte al acestuia, în 19 februarie 1923, concentrând toate forțele intelectuale și impunând o activitate culturală nemaiîntâlnită până atunci în zona Reghinului, știind ca nimeni altul să îmbine timp de aproape douăzeci de ani perseverența cu vastele și temeinicele cunoștințe, spiritul de organizare și concepțiile înaintate. Noul Spital municipal și Casa du Cultură, ce-i poartă azi numele, sunt cele mai de seamă ctitorii ale sale, alături de cea mai durabilă dintre ele, sădirea în conștiințele reghinenilor și a locuitorilor satelor din jur a dragostei de țară și de muncă pentru binele neamului. Sunt semnificative cuvintele rostite la alegerea sa ca director al Despărțământului Reghin al ASTREI, la 19 februarie 1923: „Unirea noastră

este numai rama unei icoane sfinte, în care noi suntem chemați să zugrăvim cel mai splendid chip”, la temelie să stea „munca, cultura și morala, lepădate de ceartă, dezbinare și ura dintre oameni”.

În toamna anului 1940, dr. Eugen Nicoară este arestat de autoritățile horthyste, apoi pus în libertate, cercetat mereu și, până la urmă, forța să se refugieze. Ajunge la Brașov, unde va conduce, un timp, activitatea Spitalului „Gh. Mârzescu”, iar din 1943, fiind concentrat la Marele Stat Major al Armatei române, în grad de căpitan. În tot refugiul, nu uită de ceilalți „drumari” ai diktatului de la Viena. După război, se reîntoarce la Reghin, cu gândul de a reclădi ceea ce fusese distrus de ocupația horthystă și de tăvălugul înfruntărilor armate. Dar, mai ales, renașterea vieții culturale. La scurt timp însă, este arestat, închis și dus la Canal. Eliberat, trăiește, în Reghinul atâtor vise și realizări, ostracizat de oficialitățile comuniste. Oamenii vedeau însă în el același dr. Nicoară, mare personalitate a lumii interbelice. Căci Eugen Nicoară nu era numai un medic renumit și un om de cultură, ci și autor de lucrări medicale, una dintre ele, *Tinerete, Bătrânețe*, premiată, în anul 1934, de Academia Română, un publicist și un gazetar prolific, cu numeroase articole în diverse reviste și ziare ale vremii.⁶ Scrisul său se caracteriza – după cum îl vedea Vasile Netea – „printr-o notă de înaltă simțire, printr-u freamăt de însuflețire ce străbate clocotitor din frază în frază, din rând în rând, printr-o limbă cu frumoase reminiscențe populare și printr-un temeinic fond închinat întotdeauna fie lui Dumnezeu, fie Regelui, fie marilor zile de praznic național”. Vasile Netea crede că dacă nu s-ar fi angajat în atâtea acțiuni sociale și culturale și ca medic, care i-au solicitat energia clipă de clipă, drept răsplată fiind ales în Comitetul Central al „Asociațiunii”, alături de înalte fețe bisericești și de cele mai de seamă personalități ale Ardealului, Eugen Nicoară „ar fi devenit și un scriitor de literatură beletristică”. Erau toate un îndemn pentru a lăsa posterității însemnele unor realizări remarcabile ale despărțământului reghinean în șaptezeci și cinci de ani. Încă din „Cuvântul înainte”, Eugen Nicoară se oprește asupra semnificației asociațiunii ca instituție culturală „de luptă pentru apărarea și înălțarea vieții colectivismului românesc”, chiar dacă mai mult teoretic, idealul care i-a călăuzit și lui viața și reperul tutelar sub unghiul căruia analizează activitatea despărțământului „de trei ori învrednicit să se țină aici adunarea generală a «Astrei» transilvane, iar o dată adunarea Societății pentru Fond de Teatru”. Lucrarea lui Eugen Nicoară este o carte preponderent informativă și mia puțin analitică, prezentând viața despărțământului pe perioadele mai importante, cu președinții și comitetele alese, de la înființare în 1874 până în 1923. Aceasta este propriu-zis partea de contribuție a autorului a autorului, în care pune în circulație pentru prima dată documente din arhiva despărțământului, cuvântări și procese-verbale de ședințe. Astfel, se oprește asupra înființării despărțământului reghinean și a primului președinte al acestuia, Ion Pop Maior (1874–1885), „mare proprietar în Reghin, om cu frumoasă pregătire sufletească și cu alese însușiri intelectuale, care se bucura de o mare popularitate atât în rândul intelectualilor, cât și al țăranilor” și care „a mers pe calea marelui său înaintaș (Petru Maior): s-a făcut apostolul credințelor străbune și al străduințelor romnismului”⁸. Ion Pop Maior gestiona un despărțământ întins din partea răsăriteană a Câmpiei până la Borsec și de la Teaca până la Sovata, dar cu un „program

de activitate înălțător” axat îndeosebi pe încurajarea tinerimii române spre școlile de toate gradele, spre comerț și industrie. Programul următorului președinte, Patriciu Barbu (1885-1896) a fost și mai complex, prin înființarea băncii „Mureșana”, îndrumarea copiilor de la sate spre școală și mai ales prin faptul că „s-a pus în fruntea mișcării revendicărilor naționale din acest ținut, numele său de luptător dârz având răsunet pe cuprinsul întregii Transilvanii”⁹. În aceeași manieră sunt prezentați și ceilalți președinți: protopop Petru Uilăcan (1896-1905) și protopop Galaction Șagău (1905-1910), continuatori ai programului inițiat de Patriciu Barbu, activitatea fiindu-le prezentată prin publicarea rapoartelor la adunările generale. Încă două personalități reghinene urmează la conducerea despărțământului: avocat dr. Ion Harșia (1910-1914), o „personalitate robustă, extrem de muncitoare și plină de energie”, călător prin mai multe țări occidentale, cu „o cultură socială bogată”, care înființează „ca o inovație, agenturile culturale și bibliotecile populare în fiecare sat” și, ca noutate absolută, procurarea unui „Skiopicon”, aparat de proiecție cu diapozitive;¹⁰ și protopopul Vasile Duma (1914-1923), în perioada războiului, care s-a străduit să nu piară idealurile astriste și să poată fi reluată activitatea acesteia după prima „vrajbă” mondială.

Partea a doua a lucrării cuprinde documente importante referitoare la adunările generale ale „Asociațiunii” ținute la Reghin. Prima adunare generală a avut loc în 17/29 august 1875 și Eugen Nicoară reproduce, după revista „Transilvania”, cuvântarea de deschidere a vicepreședintelui ASTREI, Iacob Bologa, în lipsa președintelui Vasile Ladislau Pop, decedat, căruia i se aduce un binemeritat elogiu în această alocuțiune consacrată activității lui; din a doua adunare, ținută la 15/27 august 1890, procesele-verbale ale celor două zile de ședință, reproduse după același organ de presă; iar din și despre a treia adunare generală, din 29-30 august 1925, întreaga ei desfășurare, momentele semnificative, cuvântări, dezbateri, rapoarte, alegeri și spectacole, toate așa cum au fost prezentate de „Unirea poporului” din Blaj. Documente adunate cu răbdare de autor în ideea constituirii primului corpus de materiale informative despre activitatea ASTREI și a despărțământului reghinean. Și fiindcă Reghinul a mai găzduit o manifestare importantă, Eugen Nicoară reproduce, după „Tribuna” din Arad, cuvântarea președintelui dr. Ion Minu, în deschiderea adunării generale a Societății pentru Fond de Teatru Român, din 28 august 1910.

În încheiere, autorul nu uită, din nou, de despărțământul din Reghin, surprinzându-l la jubileul de 75 de ani al Asociațiunii, după „un reportaj” publicat de „Națiunea Română” din Cluj, bogata „activitate culturală și națională în regiunea Mureșului de Sus” și „strădaniile, jertfele și activitatea acestui strălucit bărbat, Eugen Nicoară”,¹¹ încheind cu „raportul general de activitate pe anul 1939/40” și un tablou statistic al activității despărțământului din perioada interbelică.

Se cuvine a spune că acest „om care socotește munca scop al vieții” și „singura rațiune pentru a exista”¹² și-a găsit timp și pentru a „încerca” o primă monografie a despărțământului reghinean, chiar dacă, din păcate, contribuția personală se rezumă doar la prezentările succinte și nu foarte documentate ale celor șase președinți anteriori. Lucrarea rămâne totuși importantă prin multe documente scoase din arhiva

despărțământului, utile ca informație, prin celelalte documente și rapoarte publicate, multe dintre ele relevate abia spre sfârșitul secolului trecut.

3. Vasile Netea, analist al fenomenului astrist

Cealaltă carte, *Sub stindardul Astrei*, scrisă de Vasile Netea, este de cu totul altă factură. Tânărul învățător, absolvent al Școlii Normale din Târgu-Mureș, rămâne în anele mureșene, pentru anii 1930-1940, unul dintre cei mai activi dascăli culturali, principal inițiator al programului Societății „Tinerimea Română” din Reghin, apoi din Târgu-Mureș, scriitor și publicist. I-au apărut, în revistele vremii, poezii și povestiri, articole politice, sociale și de cultură, a scris critică literară și de artă, s-a preocupat de istorie și istorie literară, a inițiat și condus gazete și reviste, a luat interviuri și a publicat articole de atitudine aprig comentate, a conferențiat în cadrul manifestărilor culturale ale ASTREI ca un orator consacrat. Vasile Netea este originar din Deda Mureșului, unde vede lumina zilei la 1 februarie 1912, într-o familie de țărani săraci. Copilăria i-a fost marcată de declanșarea primului război mondial, și tatăl său Grigore fiind mobilizat și dus pe front. Urmează, la terminarea războiului, clasele primare în localitate, avându-l învățător pe Ioan Borșianu, unul dintre vestiții dascăli de pe Mureș, despre care mai târziu va avea numai cuvinte de laudă. După un scurt popas la liceul din Reghin, urmează cursurile Școlii Normale din Târgu-Mureș, cu dascăli vestiți, trece apoi la Blaj, pentru diferența de liceu, iar la Cluj, cursuri universitare în cadrul Școlii Normale Superioare. După diktatul de la Viena se refugiază la București, unde urmează cursurile Facultății de Istorie. A scris, între timp, cărți importante, lucrarea *De la Petru Maior la Octavian Goga*, publicată în 1944, fiind încununată cu premiul „Gheorghe Asachi” al Academiei Române. Își susține, în 1948, doctoratul la Universitatea din București, cu o teză închinată vieții și activității cărturarului George Bariț, lucrare distinsă și ea, la publicare, în 1969, cu premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române. Între timp, a slujit ca învățător, apoi ca profesor în multe localități, chiar în cea natală, publicând multe articole, studii și cărți¹³. Urmează însă anii grei, când profesorul Vasile Netea cunoaște temnițele comuniste, în două rânduri, 1952-1955 și 1959-1963. După o perioadă de profesorat la diverse școli din București, ajunge „documentarist științific” la Institutul de Istorie al Academiei RPR, apoi cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, apoi secretar general al publicației „Revue Roumaine d’Histoire”. Se stinge din viață în dimineața zilei de 6 martie 1989, lăsând în urma sa o operă impresionantă și durabilă. Sub stindardul Astrei nu este prima lucrare a lui Vasile Netea, până în anul 1939, publicând mai multe studii monografice și o antologie de folclor,¹⁴ mult apreciate, după cum vom vedea, în epocă.

De fapt, cartea era proiectată, împreună cu bunul său prieten Em. I. Cocoș, încă din 1933, „în anul când s-au împlinit 15 ani de la Unire” și trebuia să apară în anul celei de „a douăzecea aniversare a făuririi României Mari”, dar soarta a făcut ca Em. I.

Cocoș să treacă, după o grea și destul de lungă suferință, la cele veșnice în primăvara lui 1936¹⁵.

Istoric încă de pe acum, Vasile Netea nu putea să nu se oprească asupra contribuțiilor culturale ale înaintașilor, începând cu Petru Maior, în cei douăzeci și cinci de ani de păstorire sufletească la Reghin, și continuând cu istoricul despărțământului și președinții acestuia. Vasile Netea scrie cartea ca un observator din interior, implicat în majoritatea acțiunilor ASTREI, ceea ce l-a făcut să-i priceapă mai adânc rosturile și sensurile. Partea substanțială a cărții este rezervată activității din perioada interbelică, când „s-a scris cea mai frumoasă pagină din istoria culturală a regiunii, o pagină de aur”. În această mare acțiune se însiruie numele neobosiților ostași ai despărțământului, unii cărturari de la orașe, protopopi, medici, avocați, profesori, funcționari, dar și vrednici intelectuali de la sate alții, poate cei mai mulți, preoți, învățători, notari, chiar și țărani, dintre cei frunțași, care „uniți cu toții sub flămurile aceluiași stindard, și-au închinat toate puterile pentru ridicarea și consolidarea acestei regiuni atât de greu năpăstuite de vitregul trecut”¹⁶.

Interesat de viața ASTREI, mai ales de articolele din presa culturală, autorul are aprecieri deosebite față de importanța acestei instituții naționale: „Fără *Astra*, fără adunările ei generale, fără despărțămintele și fără cercurile ei culturale, fără publicațiile și fără bibliotecile ei, fără oamenii ei zdraveni și entuziaști, buni români și buni creștini și tot pe atât de străluciți cărturari și luptători naționali, începând cu marele Șaguna și Starca Șuluțiu și continuând cu un Baron Vasile Pop, cu un Bologa și cu un Cipariu, cu un Mocioni, cu un Barițiu, cu un Moldovănuț, cu un Bârseanu și cu un Goldiș, până la actualul președinte, dl. prof. Iuliu Moldovan, greu ne-am putea închipui întregul progres cultural al neamului românesc din Transilvania, care, sub raportul educării și instruirii maselor populare, stă mai bine decât înșiși frații din țara liberă. Activitatea și rezultatele culturale ale *Astrei* constituie cea mai frumoasă și cea mai trainică biruință a strădaniilor intelectualilor ardeleni de a ridica nivelul satelor noastre și a le îndrepta cu hotărâre și devotament pe căile culturii și ale civilizației”¹⁷. De aceea discută și frământările din anii imediat postbelici, când „ASTRA trăia zile de îndoielnică cumpănă”. Dacă realizarea idealului național bucurase atât de mult încât se credea că Asociațiunea își încheiase rosturile „trecând la odihnă”, iar în despărțăminte oamenii, de altfel ca și la centru, „prinseseră gust de politică”, între timp, Unirea „a ridicat la suprafață un noian de probleme, de lacune, de lipsuri”, încât ASTRA nu putea să rămână în afara acestor vremuri de refacere și de îndreptare generală. Vasile Netea se ralia majorității intelectualilor de bună credință, alături de conducătorii Asociațiunii, care doreau revitalizarea și implicarea acesteia în toate problemele culturale, sociale și materiale ce frământau societatea românească interbelică, pentru a o ridica „în cultură și bunăstare materială pe o treaptă cu neamurile care până acum au mers tot înaintea noastră”¹⁸. O activitate complexă, care să se răsfrângă asupra vieții satelor și orașelor noastre, inclusiv a tineretului și muncitorimii, o activitate care să depășească simpla „împărțire la întâmplare a unor cunoștințe disparate”, ori o „intelectualizare fără discernământ, lipsită de suportul unei concepții organice în linia tradiției” – cum scria Ion Chinezu, mai sus amintit. Iar în orașe, ea ar trebui să devină o grupare în stare să

imprime orientarea principală în cultură, „o editură locală, o tribună săptămânală sănătoasă (o gazetă), un cerc literar solid”¹⁹. Ecoul acestor chemări – crede pe bună dreptate Vasile Netea – l-a tâlmăcit noul președinte cu prilejul adunării generale de înnoire a comitetului despărțământului reghinean, din 19 februarie 1923, când a spus că „e timpul să ne trezim și noi” și că „unirea noastră este numai rama unei icoane sfinte, în care noi suntem chemați să zugrăvim cel mai splendid chip, luminat de culorile vie și grăitoare ale cinstei, ale conștiinței de menirea noastră sublimă pe aceste meleaguri, ale muncii neostenite pentru binele acestui neam și ale umanitarismului armonicos din lumea întreagă”²⁰. O cuvântare inspirată și înflăcărată chemând la „muncă neostenită pentru ridicarea nivelului de cultură, de cunoștințe și de morală a păturei compacte și puternice a neamului nostru de țărani”, pentru a se realiza și desăvârși cu adevărat unirea în sufletele românilor. Și Vasile Netea o citează în întregime pentru actualitatea frumoaselor idealuri de unire și luptă în muncă și nu în dezbinare și moțială, îndreptar pentru activitatea viitoare a despărțământului reghinean. „Ținând cu sfințenie” la aceste principii, noul președinte le-a și înfăptuit, „depășind prin realizări tot ceea ce își închipuise la începutul acestei activități”. O citează în întregime pentru că a fost socotită, în epocă, un adevărat program de muncă, în ea aflându-se „izvorul întregii activități a despărțământului Reghin de atunci încolo”, iar președintelui îi creionează un portret, în genul celor cuprinse în cartea *Figuri mureșene*. O caldă evocare, impresionantă ca model de abordare. Dr. Eugen Nicoară, „în acești 20 de ani, a desfășurat o uriașă activitate culturală în această regiune, cutreierând de nenumărate ori, ziua și noaptea, în lung și în lat, sat după sat, cătun după cătun, adeseori casă după casă, însuflându-i conducătorii, sprijinindu-i, îndemnându-i la muncă, venindu-le în ajutor cu punga, cu mintea și cu inima, fiind de față la orice început de muncă, la orice caz de bucurie sau de durere românească, sprijinind din toate puterile biserica și pe slujitorii ei, ajutând școlile și învățătorii, organizând tineretul și ocupându-se de toate nevoile țărănimii. Ceea ce-l deosebește pe Dr. Nicoară de toți ceilalți semeni din mediul Reghinului este formidabilul său elan, uriașa sa putere de muncă, neistovita sa hărnicie și incomparabilul său spirit de jertfă. Cu toți cei aproape cincizeci de ani ai săi, Dr. Eugen Nicoară e entuziast ca un adolescent și nici o nedreptate, nici o decepție, deși a avut atâtea, n-a izbutit să altereze avântul și setea de muncă. E un om care socotește muncă drept scop al vieții, o justificare a existenței sale, singura rațiune pentru a exista”²¹.

Pentru a ilustra cele spuse, Vasile Netea prezintă, pe ani, activitatea despărțământului reghinean, concretizată în conferințe pentru săteni, colaborarea cu cercurile culturale învățărești și preoțești, tipărirea de lucrări pentru cultivarea poporului, bursele acordate elevilor și studenților de Fundația „Preot Grigore Nicoară”, tatăl președintelui, organizarea de festivaluri, completarea cu cărți a bibliotecilor comunale, expoziții sătești, reprezentații teatrale, consultații gratuite bolnavilor de tuberculoză, ridicarea de monumente închinat eroilor căzuți pentru întregirea neamului, edificarea de cămine și case de cultură, organizarea centuriilor de Șoimi ai Carpaților, de școli țărănești pentru bărbați și femei, ridicarea de școli și biserici ș.a. Este prezentată detaliat desfășurarea Adunării generale a Asociațiunii, ținută la Reghin,

în august 1925, pentru importanța ei în viața culturală a Mureșului de Sus. Aceasta a prilejuit reunirea la Reghin a unui „bogat mănunchi de fruntași ardeleni și o serie de distinși intelectuali din Vechiul Regat, din Bucovina și Basarabia”. Vasile Netea publică totodată extrase semnificative din cuvântările lui Vasile Goldiș, noul președinte al ASTREI, ales la Reghin, și a lui Eugen Nicoară, ca și relatări ample din jurnalele vremii²².

Un alt capitol este dedicat edificării spitalului reghinean de către dr. Eugen Nicoară, care, „fără a neglija nici o clipă marea activitate culturală”, a realizat „o impresionantă operă” prin care „s-a cununat cu veacul”. După ce-și comunică impresiile, Vasile Netea publică, după „Revista Medicală”, aproape în întregime cuvintele prof. Petre Tomescu, fost președinte al Asociațiunii medicilor din România.

Ca fost membru și unul dintre inițiatorii, alături de Em. I. Cocoș și Iuliu Șerbănuțiu, a Societății Tinerimea Română din Reghin și jur, autorul nu uită să-i dedice un capitol însemna, remarcând activitatea acelu grup de tineri „prezenți la toate manifestările culturale și naționale”. Conștienți de menirea tineretului, „mănunchiul acesta de tineri – scrie Vasile Netea mai departe – a deschis un drum nou activității despărțământului” și „a dat un nou impuls activității culturale”. Se oprește cu stăruință asupra apariției și rolului cultural pe care l-a avut organul de presă, bilunara „Credința”, „foaie culturală, economică și socială”, la care au colaborat Vasile Netea, prozatorul, poetul și dramaturgul Alexandru Ceușianu, medicul Eugen Nicoară, etnograful Aurel Popp, Nicolae Albu, viitorul istoric al învățământului din Transilvania, folcloristul, arheologul, istoricul și etnograful Aurel Filimon și tinerii învățători Alexandru Șara, Mihail Moldovan, Ilie Șandru ș.a.²³

Dacă începând cu anul 1926, activitatea despărțământului reghinean este urmărită pe fiecare an în parte pe baza rapoartelor anuale și cele ale Comitetului Central din Sibiu, publicate în revista „Transilvania”, pentru ultimii șapte ani, „adevărați ani grași”, secerișul se va face „ca de pe o miriște întinsă”. Astfel, „vom ridica la lumină snop după snop, tot grâu bun, înfățișând pe categorii realizările culturale ale despărțământului Reghin”²⁴. Și autorul prezintă situații statistice, cercurile active și președinții acestora, preoți și învățători în marea lor majoritate, ridicarea de școli, edificarea Palatului Culturii, editarea de cărți, participarea formațiilor folclorice țărănești la serbările prilejuite de Adunările generale ale ASTREI ținute în orașe din Transilvania. Depănate „într-un succint rezumat”, rezultatele activității din cele două decenii de activitate culturală, Vasile Netea își încheie lucrarea cu o parabolă: „am făcut-o cu bucuria culegătorului de spice, care, trecând prin lanul bogat, le poate alege pe cele mai pline, pe cele mai strălucitoare, cu gândul de a le pune pe acestea la icoană, drept mărturie a darniciei pământului și a îndurării cerului lasă holda cu nenumăratele ei spice să o secere lucrătorii la timpul ei. La fel am făcut și noi. Am adunat în această plachetă numai spicele mai înalte, spicele care răpesc ochiul de la prima privire, lăsând ca toată holda realizărilor despărțământului Reghin, holda aceasta întinsă și bogată să o secere alții, la vremea lor, pentru ca nici un fir de grâu, nici o faptă merituosă să nu rămână neadunată”²⁵.

Sub stindardul Astrei este o lucrare de analiză a activității despărțământului Reghin, bogată în informații despre realizări, sate și comune, oameni și locuri, în același timp o sinteză a celor douăzeci de ani de activitate, în aproape o sută de pagini, și o bogată iconografie cu portrete ale unor activiști aștrști din diverse localități, coruri și formații de jocuri populare, școli și biserici, case culturale, Spitalul și Palatul Culturii, cu regretul, exprimat într-o notă, că n-a reușit să publice mai multe fotografii „din cauza concentrărilor” din anul 1939, când a scris cartea. Îndrăznim a crede că acestui fapt se datorează și lipsa unor portrete de îndrumători culturali, tineri întreprinzători ca și autorul. Vasile Netea era un îndrăzneț, se avânta adesea în considerații și opinii socotite de alții de neabordat și ar fi putut să le creioneze câte un succint portret, chiar și celor mai apropiați colaboratori, Em. I. Cocoș, Iustin Șerbănuțiu, Nicolae Albu, Iustin Handrea, despre care va scrie mai târziu. Scrisă cu o pană sprintă, exersată timp de peste zece ani în numeroasele articole, studii și cărți, lucrarea a avut un ecou favorabil în presa vremii, fiind socotită „un registru din care grăiesc faptele, cu teme în sâmburele vremii”,²⁶ sau „o serioasă contribuție la cunoașterea reală a eforturilor care se fac pentru ridicarea țărânimii noastre din Ardeal”²⁷. Dimitrie Poptămaș, scriind despre această carte în recent apăruta lucrare *Philobiblon mureșean*,²⁸ o apreciază drept „sinteza activității «Asociațiunii»”, „care de fapt înmănușea 20 de ani de activitate culturală în Reghin și jur” și „reprezenta la vremea respectivă un omagiu adus președintelui ASTREI-Reghin, dr. Eugen Nicoară, și celor care timp de două decenii s-au aflat în tot ceea ce a însemnat acțiune culturală”.

Note

1. Ion Chinezu, *ASTRA la Târgu-Mureș*, în „Gând românesc”, II, 1934, nr. 9-10, p. 517.
2. Melinte Șerban, *Iustin Handrea: un om, un destin, o operă*, în vol. *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 10, 2001, p. 113.
3. Dr. Eugen Nicoară și Vasile Netea, *Despărțământul Reghin. Un an de luptă pentru Credință, Neam și Țară, 1934-1935* (Reghin), Ed. Astra-Reghin (1935).
4. Vasile Netea, *Sub stindardul Astrei, două decenii de activitate culturală în despărțământul Reghin, 1919-1939*, Cluj, Tip. „Studio”, 1939, p. 68.
5. Eugen Nicoară, *Istoricul și activitatea „Astrei” Reghin, 1874-1940*, Reghin, Ed. „Astrei”, 1940.
6. Mariana Ploșteanu, *Eugen Nicoară*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, II. Coordonatori: Dr. Grigore Ploșteanu și prof. Marin Șara, f. l. Biblioteca orașenească Reghin, f.a. [1990, p. 181-186; Centenar Eugen Nicoară (1893-1985), supliment al „Gazetei Reghinului”, nr. 5 (1993). Redactor: M. Art. Mircea. Autori: Eremia Pop, Mircea Braic, Mariana Ploșteanu, Dumitru Gherghinescu, Dimitrie Poptămaș, Mihail Art. Mircea și Melinte Șerban; Liviu Boaru și Cornel Sigmirean, *Contribuții documentare la o biografie dr. Eugen Nicoară*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, II. Coordonatori: Dr. Grigore Ploșteanu și Marin Șara, Reghin, 1994, p. 152-158; Melinte Șerban, *Mărturii prin vreme. Douăzeci de ani de viață culturală pe Mureșul de Sus (1920-1940)*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete

mureșene – 8, 1999, p. 26-75; *ASTRA reghineană – 125 de ani de la înființare*. Volum îngrijit de Marin Șara, Reghin, Biblioteca Municipală „Petru Maior”, 1999.

7. *Sub stindardul Astrei, două decenii de activitate culturală în Despărțământul Reghin, 1919-1939*. Cu o prefață de Prof. dr. Iuliu Hațieganu, Tribunalul „Șoimilor Carpaților”, Cluj, Tipografia „Studio”, 1939.

8. *op. cit.*, p. 9. Specificăm că citatele sunt dat după un exemplar dactilografiat ulterior de autor după original, eferit subsenatului prin anii '70.

9. *Ibidem*, p. 12.

10. *Ibidem*, p. 21.

11. *Ibidem*, p. 76.

12. *Ibidem*, p. 77, după „Națiunea Română”, Cluj, nr. 225 din 1936.

13. vezi Dimitrie Poptămaș, *Vasile Netea. Bibliographie historique et littéraire*, în „Revue Roumaine d'histoire”, Tome XXI, juillet-décembre 1982, N^{as} 3-4, p. 465-477.

14. Dr. Eugen Nicoară și Vasile Netea, *Figuri mureșene*, Târgu-Mureș, Editura revistei „Progres și cultură”, 1933; Vasile Netea, *Îndreptar pentru cercurile culturale*, Reghin, Editura „Astra”, despărțământul Reghin, 1934; *Idem.*, *Din contribuția învățătorimii române la dezvoltarea culturii naționale...*, Târgu-Mureș, Ed. Editura „Astra”, despărțământul Reghin, 1935; Dr. Eugen Nicoară și Vasile Netea, *Murăș, Murăș, apă lină*. Literatură populară din regiunea Mureșului de Sus. Cu o prefață de I. Agârbiceanu, Reghin, Editura, despărțământului „Astrei”, 1936; Vasile Netea, *Constantin Romanu-Vivu, Prefectul Legiunii XII în anii 1848-49*, Târgu-Mureș, Ed. Societății Tinerimii Române „Constantin Romanu-Vivu”, 1937; *Idem*, *Ion Pop Reteganul*, Cluj, 1938; *Idem.*, *Î.P.S.S. Patriarhul Dr. Miron E. Cristea la împlinirea vârstei de 70 de ani, 1868-1938*, Târgu-Mureș, 1938 (sau/și) *Omagiu Î.P.S.S. Patriarh Dr. Miron E. Cristea, din partea comunei Toplița*, Târgu-Mureș, 1938.

15. *Sub stindardul „Astrei”...*, p. 77-78.

16. *Ibidem*, p. 15.

17. *Ibidem*, p. 17.

18. în „Transilvania”, LI, 1920, nr. 1, p. 126.

19. N. Ursu, *ASTRA și tineretul*, în „Progres și cultură”, Târgu-Mureș, II, 1934, nr. 7, p. 5. A se vedea și Melinte Șerban, *Mărturii prin vreme. Douăzeci de ani de viață culturală pe Mureșul de Sus (1920-1940)*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 8, 1999, p. 26-27.

20. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 18.

21. *Ibidem*, p. 15-16.

22. *Ibidem*, p. 22.

23. *Ibidem*, p. 40.

25. *Ibidem*, p. 74-75.

26. „Țara nouă”, Cluj, nr. 5, 1940, recenzie de Nicolae Albu.

27. „Tribuna”, Cluj, 2 februarie 1940, recenzie de Traian Marcu.

28. Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 14, 2003, p. 201.

II. Figuri mureșene prezente în cărți

Tot profesori, învățători și chiar elevi sunt preocupați de rememorarea vieții și activității pilduitoare ale unor înaintași, într-o perioadă când aceștia începeau să fie uitați de marele public. În general, cu excepția câtorva, nu sunt studii foarte documentate. De întindere mai mare sau mai mică, ele sunt mai mult evocative, de readucere în atenție. Altele sunt legate de anumite evenimente, cum ar fi cele închinat „tribunului Câmpiei”, Alexandru Papiu Ilarian. Multe s-au născut ca articole, mai ample, pentru revistele de cultură ce începuseră să apară, în deceniul patru, și în orașele de pe Mureș și Târnave, ori în anuarele liceelor, acele adevărate depozitare de studii de mai largă respirație și întindere. Sunt câteva gândite și realizate în stil monografic, despre care vom vorbi la timpul potrivit.

1. Vasile Netea - portretist

Vasile Netea ne-a lăsat, în această perioadă, și alte lucrări. Încă din tinerețe, el posedă o bogată cultură istorică și literară, cu deosebire istoria și cultura Transilvaniei, asupra căreia și-a îndreptat atenția, lăsându-ți impresia că, pur și simplu, răscolește documentele arhivelor și cărțile bibliotecilor și, asimilându-le, pregătește, cu talentul său înnăscut, articolele și studiile ce apărea în presa vremii și ulterior în cărțile publicate. Tenacitatea lui amintește, pe bună dreptate, de râvna culturală a vechilor dascăli, fiind considerat, încă de pe atunci, printre tinerii intelectuali, „un animator cultural și un istoriograf de prim rang”.¹ A continuat să publice în presa vremii, cu lungi perioade de interdicție în era comunistă, până în pragul morții, recolta sa publicistică ridicându-se la mii de articole, studii și eseuri, în care a știut să îmbine, ca nimeni altul, documentul de arhivă și cel de viață cu comentariul literar, experiența de viață cu erudiția istoricului. În tot ce făcea și scria se simțea dorința de îmbogățire a cunoștințelor în folosul obștii.

Edificator în acest sens ne apare cartea *Figuri mureșene*,² publicată în anul 1933 și semnată împreună cu dr. Eugen Nicoară, deși scrisul ne îndreptățește să-l considerăm drept autor pe tânărul învățător-istoric și gazetar. Că este așa ne-o dovedește cartea *Figuri ardeleni*,³ în care, în scurta introducere, *În loc de prefață*, cu subtitlul „Cuvinte către directorul Căminului Cultural «Avram Iancu» al refugiaților ardeleni”, Iustin Handrea, Vasile Netea, rugat să scrie această carte, își cere îngăduința „să scotocesc câteva colecții de ziare și reviste la care am colaborat din anul 1933 încoace, și să-ți adun de acolo o serie de mici articole comemorative închinat unora din aceste

personalități. Nu e vorba așadar nici de studii adânci și nici de evocări ample”. Viața și mai ales preocupările lui de gazetar „le-a voit – zice istoricul – cu mult mai simple, mai nepretențioase: rânduri de închinare, de dragoste, vorbe cumpănite mai mult pentru clipe de scurtă pomenire. Le aleg dintr-un spațiu de zece ani. Din proaspătă tinerețe deci”. Și mai departe, tot interesant: „Explică-ți în acest fel anumite deosebiri de nivel stilistic și de informație. Anii și experiența mi-au făcut probabil fraza mai îndemnatică, dar nu mi-au scăzut dragostea pentru eroii pe umerii cărora se sprijină istoria și spiritualitatea provinciei noastre natale”.⁴ De aceea articolele despre Gheorghe Șincai poartă indicația „septembrie 1933”, cel despre Virgil Onițiu, „octombrie 1933”, fiind reproduse identic sau cu minime corecturi efectuate la republicare, iar cel despre Petru Maior, refăcut și publicat în 1940, fără a aminti nici un cuvânt de colaborarea în scrierea lor cu dr. Eugen Nicoară. Toate acestea îl consacără ca singur autor pe Vasile Netea, președintele despărțământului reghinean fiind acceptat coautor pentru sprijinul financiar acordat în tipărirea acestei lucrări și a încă câteva, *Îndreptar pentru cercurile culturale*, 1934, *Din contribuția învățătorimii române la dezvoltarea culturii naționale*, în 1935, și *Sub stindardul „Astrei”*, 1939, în ultima existând și această mențiune.

Într-o foarte scurtă *Introducere*, Vasile Netea fixează ideea de bază a cărții menită a fi un îndreptar pentru contemporani. Ne aflăm în plină criză economică (1929-1933) și intelectualitatea, nu numai cea mureșeană, e preocupată de soarta țării, de căderea în desuetudine a sistemului de valori. Vasile Netea va publica, în această perioadă, articole de atitudine înflăcărate, unele chiar dure, în revistele mureșene, „Credința” și „Glasul șomerilor” din Reghin, „Progres și cultură” din Târgu-Mureș, ori în jurnale din Cluj și București la care trimitea corespondențe din această zonă. În spiritul unui înalt patriotism, tânărul învățător, alături de ceilalți tineri artiști, cuprinși în cadrul Societății Tinerimea Română din Reghin și jur,⁵ se va afla în centrul preocupărilor și al luptei pentru o învioreare a vieții naționale, sociale și culturale a acestui ținut, cerând fapte și atitudini în spiritul comandamentelor prezentului. Aceluiași ideal îi slujește și cartea *Figuri mureșene*, în care afirmă că „județul nostru, mai mult ca oricare altul, se poate mândri, cu drept cuvânt, cu o pleiadă întregă de figuri strălucite, a căror viață, plină de străduințe mărețe, poate servi exemple luminate astăzi, în mijlocul beznaticei răsturnări de valori”.⁶

Publicate inițial în revista „Progres și cultură” ca o replică la indiferența contemporanilor față de marile acte de cultură ale trecutului, când „se tipăresc atâtea cărți rele”, dar „nu se găsește o editură care să editeze și pe Petru Maior”, sau „o editură de stat care să editeze operele ce alcătuiesc patrimoniul nostru cultural”,⁷ suita de portrete debutează cu cel al lui Petru Maior, continuă cu cele ale lui Gheorghe Șincai și Alexandru Papiu Ilarian, încheindu-se cu trei articole despre intelectuali din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, strâns legați de meleagurile mureșene, Baronul Vasile Popp, Virgil Onițiu și Nicolae Petra Petrescu-Moșu. „Am ținut să deschid acest ciclu cu Petru Maior fiindcă numele lui este mai des amintit și mai strâns legat de viața culturală a ținutului mureșean” – mărturisește autorul – ia, pe de altă parte, două școli îi poartă numele și, tot în Reghin, „mai funcționează un comitet, care se străduiește să

adune sumele necesare ridicării unui monument, pe piața orașelului care a avut cinstea să-l aibă pe Petru Maior ca protopop”.⁸ E o motivare, să recunoaștem, subiectivă. Ordinea articolelor într-o carte este, bineînțeles, opțiunea autorului. Deși sunt articole de „propagandă culturală”, asemănător multora scrise de intelectualii mureșeni, profesori și învățători, și publicate în gazetele locale, Vasile Netea ne lasă adevărate portrete spirituale, analizând și probleme rămase neelucidate. Așa procedează când e vorba de data și locul nașterii lui Petru Maior, cumpănind toate afirmațiile de până atunci și spunându-și părerea. Mă miră însă faptul că, informat fiind și având în vedere că *Monografia orașului Târgu-Mureș* a lui Traian Popa, apărută încă în 1932, susține ca dată a nașterii cărturarului anul 1755, iar ca localitate Căpușu de Câmpie, în loc de orașul Târgu-Mureș, unde tatăl, Gheorghe Maior era „preotul orașului Târgu-Mureș și protopopul Mureșului”.⁹ Va reveni însă în lucrarea *De la Petru Maior la Octavian Goga*¹⁰ și, după ce analizează scrierile publicate până în anul 1941, când apare studiul *Precizări la biografia lui Petru Maior*, în privința anului nașterii este de acord cu At. M. Marienescu, care stabilește, pe baza protocolului morților al patriarhiei catolice din Buda, anii 1760-1761¹¹. În ce privește locul nașterii, Vasile Netea ia în considerație, de această dată, lucrarea lui Traian Popa și un studiu al acestuia¹² în care profesorul târgumureșean pledează, argumentat, pentru Târgu-Mureș.

Portretul închinat lui Petru Maior, ca și celelalte, nu este un studiu în adevăratul sens al cuvântului, ci mai degrabă un articol conceput cu deplina cunoaștere a cărturarului, a operelor și a omului, scris inspirat, cu pagini încântătoare. Vorbind despre principalele scrieri, analizate în ce au esențial, concluzionează: „...dintre toate cărțile școalei ardelenne, cărțile lui Petru Maior sunt cele mai apropiate de sufletul popular. El voia o clasă de jos luminată, din care să poată izbucni energiile necesare pentru ridicarea unui neam, El își dădea seama că un popor a cărui nobileme era înstreținată – cum era pe atunci nobilemea românească – nu se poate ridica decât printr-o mișcare de masse cu un obiectiv național. Petru Maior a fost un democrat cultural. Conștient de puterea scrisului, el a turnat în cărțile lui un avânt regenerativ și o simțire înfierbântată. Dacă ar fi trăit între alte împrejurări, cu siguranță că Petru Maior ar fi devenit un vajnic apărător al drepturilor poporului și al culturalizării lui”. Și mai departe: „După aceste cărți s-a orientat o întreagă epocă și cu ele s-a deschis lungul drum care ne-a dus la încheierea României. Ele au fost prefața măreață a unor timpuri de glorie și flacăra care a înălțat sufletul poporului românesc”, iar omul „a fost un bărbat mare, un bărbat ales, un bărbat providențial”¹³. Astfel de portrete le-au fost închinare și celorlalți străluciți înaintași, Gheorghe Șincai, definit drept „inteligenta cea mai vie și mai activă a românilor din acele vremuri, inteligența creatoare, omul cel mai chemat pentru a organiza și a conduce o puternică mișcare culturală, omul cu atât de strălucite calități intelectuale, românul cu atât de mare inimă...”;¹⁴ Alexandru Papiu Ilarian, „cel mai demn și mai sincer urmaș al școlii ardelenne”,¹⁵ și Constantin Romanu-Vivu, un articol care devine osatură pentru cartea din 1937, consacrată prefectului Legiunii a XII-a, de pe Mureșul de Sus. Celelalte trei portrete închinare Baronului Vasile Pop (Vasile Ladislau Pop), personalitate politică, culturală și juridică de prim rang a românilor transilvăneni, președinte al ASTREI între 1867-1875, legat de Reghin

prin căsătorie, unde este și reînhumat în mausoleul familiei, la 27 februarie 1875; Virgil Onițiu, profesor și mare pedagog, fost director al liceului „Andrei Șaguna” din Brașov, scriitor și istoric literar care, în calitate de profesor, „a menținut și ridicat cu vrednicie prestigiul gimnaziului din Brașov și a publicat admirabile manuale școlare, iar ca român de seamă s-a dovedit în toate manifestările sale publice”;¹⁶ și Nicolae Petra Petrescu-Moșul, publicist și traducător, bibliotecar al ASTREI și folclorist, sunt mai puțin înflăcărâte, evidențiind mai amănunțit viața și activitatea acestor personalități, dar nelipsite de patos. Deși *Figuri mureșene* este prima lui carte, ea ne relevă, încă de pe acum, coordonatele scrisului istoricului și monografistului de mai târziu: lecturi intense, informație cuprinzătoare, puterea sintezei, darul portretistic și, nu în ultimul rând, expresivitatea scrisului său.

Într-adevăr, Vasile Netea va reveni asupra vieții și martiriului prefectului Constantin Romanu-Vivu, în 1937, într-o monografie,¹⁷ tot cu intenția de propagandă culturală, dar de astă dată pentru generația tânără. După cum specifică dr. Emil Nuțiu, președintele Societății Tinerimea Română din Târgu-Mureș, într-un cuvânt lămuritor, la propunerea lui Vasile Netea, vicepreședinte al organizației, însărcinat (sau autoînsărcinat) să întocmească noul program al acesteia,¹⁸ s-a luat hotărârea „ca să-l ia de patron pe eroul-martir Constantin Romanu-Vivu, ca una dintre cele mai reprezentative figuri pentru tineretul actual”, pentru a fi „îndrumătorul său, având veșnic înaintea ochilor această măreață figură”, iar celor ce vor urma „credința în cultul marilor figuri, care s-au născut în județul nostru”¹⁹. Având această motivație, autorul își deschide cartea cu un capitol închinat tot tinerimii, *Tinerețea în istoria românească*, bazat pe argumentul că istoria românilor, „în cele mai magnifice epoce ale ei”, fie războinice, fie culturale sau politice, a fost o istorie „creată de tinerețe, între 20 și 40 de ani”, dând drept exemple voievozii Ștefan cel Mare, „tânărul voevod mic de statură, cu ochii albaștri, iute la mânie și aprig în război”, și Mihai Viteazul, generațiile Școlii Ardelene sau revoluției de la 1848, până la unii contemporani precum Nicolae Iorga, Ionel Brătianu ori Carol al II-lea, care „printr-o splendidă viziune a idealului național, cu o titanică putere de muncă, deschide pe seama națiunii române o epocă nouă de brâncovenească lumină”²⁰. Asemănând idealurile generației sale, „mai ales de natură afectivă și etică, și chiar ca punct de plecare în unele orientări politice”, cu cele ale generației pașoptiste, Vasile Netea o consideră idee determinatoare în cercetarea vieții, strădaniilor și morții eroului pașoptist, iar cartea să constituie „pentru fiecare tânăr, care își iubește neamul cu putere și hotărâre, un simbol din viața și mucenicia lui Constantin Romanu-Vivu”²¹.

Monografistul adună informații din izvoare tratând tema până în 1937, în primul rând cele furnizate de profesorul Silviu Dragomir, „care și-a întocmit discursul de recepție la intrarea în Academia Română din viața și faptele lui Constantin Romanu-Vivu, apoi din contribuțiile târgumureșenilor Traian Popa și Aurel Filimon, din scrisorile publicate în *Acte și documente asupra anului 1848 în Principatele Române*, din însemnările preotului Ștefan Bancea din Măierău (azi Aluniș, județul Mureș), publicate de Alexandru Ceușianu din Reghin, din prețioasele informații furnizate de profesorul Gh. Bogdan Duică „în monografia asupra lui Simion Bărnuțiu”, din istoriile

lui Alexandru Papiu Ilarian și George Bariț, utilizând și informații furnizate de unele personalități contemporane, printre care Sidonia Dandea, nepoata patriarhului Miron Cristea, soția primarului Târgu-Mureșului, Emil A. Dandea²². Spre deosebire de alte cărți de până acum ale tânărului istoric, aceasta e scrisă mai ales pe baza documentelor și mărturiilor din epocă, cu rezeziune, fără analize substanțiale și aprofundări, totul reducându-se la ideile și faptele esențiale ale eroului. Astfel, despre ideile revoluționare ale lui Constantin Romanu-Vivu vorbește de la sine o scrisoare a profesorului către A. G. Golescu din 26 iunie 1848, despre activitatea sa în revoluția din Țara Românească, două scrisori către Nicolae Bălcescu, iar despre prinderea, schingiuirile la care a fost supus și sfârșitul său tragic, alături de protopopul Ștefan Moldovan, unchiul său, și alți tribuni, însemnările unor contemporani precum preotul Ștefan Branea din Măierău, sasul Samuel Elsen din Reghin și memorialistul Ioan Oros alias Rusu. Urmărindu-i pas cu pas scurta-i dar înflăcărata-i viață, cartea se vrea un îndemn la impulsivitatea activității naționale și culturale a tineretului mureșean, alegându-și drept patron al societății lor pe marele erou și mucenic Constantin Romanu-Vivu, „un tânăr cu fermă orientare în fața vieții și a istoriei, un vizionar a cărui deviză era formarea Daciei străbune, un viteaz hotărât, un luptător fără teamă, un mucenic sfânt al istoriei noastre”. Acestuia, tinerimea mureșeană trebuia să-i poarte „smerită închinare; visurilor lui – realizate astăzi – suprem devotament; viața lui vrednică pildă; moartea lui fierbinte aducere aminte; mormântul lui loc de îngenunchere și credință”. Sunt cuvintele cu care-și încheie Vasile Netea această lucrare, un portret-elogiu al eroului mureșean, demn de urmat de către tânără generație. Analizând scrierile din tinerețe ale lui Vasile Netea, în comparație cu cele de după 1944, când îi apare o culegere de portrete ale marilor cărturari ardeleni, De la Petru Maior la Octavian Goga, Vasile Dobrescu le vede „marcate de personalitățile apreciate ca model pentru istoria modernă a societății românești și anume, cele inserate în galeria protopopului cărturarului și luptătorului politic pentru promovarea idealurilor naționale, a personalităților proteice, vulcanice chiar, creatori de valori spirituale, dar și de planuri și proiecte politico-naționale de amplitudine și largă perspectivă istorică”. În felul acesta, scrisul lui Vasile Netea din această perioadă stă sub semnul naționalului, „cu mențiunea repetată a rostului și locului acestor personalități în cultura națională, sub semnul modelului ce poate fi preluat și urmat de tinerele generații din societatea românească interbelică”, ce „reprezintă punctele de rezistență ale unui demers conștient, aproape obsesiv...”²³.

2. O primă monografie închinată patronului liceului „Alexandru Papiu Ilarian”

Un alt profesor mureșean, de data aceasta, Ioan Bojoru, de la liceul „Alexandru Papiu Ilarian”, a închinat, cu specificația „tinerimii studioase”, o lucrare despre patronul școlii, Alexandru Papiu Ilarian²⁴. Ioan Bojoru era originar din Ardan, județul Bistrița-Năsăud. Născut în anul 1885, după studii secundare la liceul din Năsăud, urmează cursurile Facultății de Științe la Universitatea din Cluj, dându-și examenul de specialitate în geografie și științe naturale în 25 mai 1908, iar cel pedagogic în 10 mai 1910. A funcționat ca profesor la liceele din Oradea, Năsăud, Cohal, Rupea și Reghin, unde a fost și director, iar din septembrie 1924 la liceul târgumureșean²⁵. În toată această perioadă, a publicat multe lucrări de geografie, științele naturale, istorie, agricultură și manuale școlare, printre care *Orografia și vegetația județului Mureș*, *Referințele geografice-geologice asupra Călimanilor*, participând la Congresul profesorilor de geografie din 19-21 mai 1929 cu două comunicări științifice, Contribuțiuni geografice referitoare la județul Mureș și Sovata²⁶. În plus, de numele profesorului Bojoru se leagă două importante inițiative. Prima se referă la constituirea, în 4 mai 1931, a „Fundației Ioan Bojoru”, cu un fond inițial de 10⁰⁰.0 de lei, care „să folosească, an de an, spre promovarea celui mai distins și mai sărac elev al școlii, cetățean român, fără deosebire de religie și naționalitate” și care „promite a fi un membru folositor societății, științei, distingându-se pe tărâmul istoriei ori al științelor reale”. Motivându-și gestul, Ioan Bojoru îl leagă de ajutorul primit pentru „formarea devenirii mele” și „ca un ecou plăcut al zilelor mele din luna mai 1908, când, cu ocazia festivalului (= festivității) încheierii anului școlar, am fost, din partea Magnificului Rectorat al Universității din Cluj, onorat cu premiu de 150 coroane de aur, pentru cercetările și lucrările științifice geologice-petrografice asupra M-ților Călimani”²⁷.

A doua inițiativă meritorie a profesorului târgumureșean se leagă de ridicarea unui bust și scrierea unei lucrări despre viața și activitatea patronului liceului, „neexistând până azi o lucrare similară”²⁸. Când ajunge în Târgu-Mureș, în 1924, Ioan Bojoru află despre inițiativa de a se ridica un monument lui Avram Iancu și se întrebă, pe bună dreptate, „oare tovarășului său, patronului școlii liceale, nu i s-ar putea ridica un monument?”. Prilejul de a declanșa inițiativa i l-a oferit atribuirea demnității de consilier județean, ca reprezentant al Ministerului Instrucțiunii, după reforma învățământului din anul 1925. Astfel, în sesiunea din martie 1927, având aprobarea unor factori competenți, propune Consiliului Județean o alocație bugetară necesară ridicării bustului. Prezentând cu înflăcărare viața și activitatea lui Al. Papiu Ilarian și amintind că în oraș există „un singur monument de artă națională, „Ostașul Român”, adunarea generală a Consiliului Județean „votează cu unanimitate suma de 50⁰⁰.0 de lei în bugetul pe anul 1927”. Din acest moment, având o sumă ca punct de pornire, începe

lungul drum spre realizarea monumentului pentru ziua de 27 septembrie 1924, ziua centenarului nașterii lui Alexandru Papiu Ilarian²⁹. Se constituie „Comitetul pentru monumentul lui A. Papiu Ilarian”, format din Ioan Bojoru, Nicolae Sulică, Artur Dupont, Ioan Bozdog, Traian Popa, Grigore Ciortea, Dumitru Mărtinaș, David Roman, ca președinte fiind ales, la propunerea profesorului Ioan Bojoru, directorul liceului, Eugen Todoran,³⁰ venit de la Sibiu, care însă, cu toată munca depusă în adunarea de fonduri, a avut „un rezultat modest”. După revenirea lui la Sibiu, în noiembrie 1927, comitetul îl alege ca președinte pe Ioan Bojoru. Acesta, împreună cu membrii Comitetului, și cu sprijinul directorului Grigore Ciortea, numit în decembrie 1928,³¹ au reușit, și acum cu mare greutate,³² să adune suma necesară, mai ales prin antrenarea parlamentarilor mureșeni, care au intervenit la diferite ministere. Nici realizarea monumentului n-a fost lipsită de obstacole. Oricum, după anunțurile de concurs din 3 aprilie 1928, la care nu s-a prezentat nimeni,³³ după 15 august 1929, este aprobat monumentul realizat de sculptorul bucureștean Faur-Schmidt,³⁴ autor și al statuii „Ostașul Român”, și al „Lupoacei”, ambele amplasate în centrul municipiului. Preconizată a se face pe 21 octombrie 1930, de ziua liceului, dezvelirea a fost amânată la dorința ministrului Instrucțiunii și Cultelor, pe 1 Decembrie 1930³⁵. Tot în *Anuar* s-au publicat și cuvântările rostite cu acest prilej de Î.P.S. Nicolescu, episcopul Lugojului, Ioan Bojoru, președintele Comitetului, Grigore Ciortea, directorul liceului, Gh. Pop, subsecretar de stat la Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, G. Bogdan Duică, delegatul Academiei Român, și Gh. Munteanu, reprezentantul Societății Tinerimea Română din Târgu-Mureș. Conferințe festive, cum se întâmplă în asemenea ocazii, fără informații inedite, acestea au stârnit interes pentru auditoriu, fiind sugestive și atractive îndeosebi pentru tânăra generație căreia i se adresau cu precădere. „Iubită tinerime! – rostea prof. univ. G. Bogdan Duică de la tribună – luați de la Papiu o învățătură: Mai presus de toate trebuie să ne stea unitatea națională, pe care trebuie s-o slujim cu credința lui Papiu; și tot atât de pe deasupra oricărei micimi lumești sau politicești trebuie să ne stea libertatea, pentru că ea este unica crescătoare a națiunilor, a gândurilor mari, a vitejiei întru împlinirea lor, a gloriilor naționale. Națiunile care nu voiesc glorie n-au rost în lume. Papiu Ilarian a fost dintre cei ce ne-au arătat drumurile spre glorie. Ca să fii, ca să fim demni de el, ca să fim necesari lumii întregi, semnele lui profetice trebuie să le înțelegem, să le iubim și rostul lor să-l sprijinim mergând înainte, mereu înainte”³⁶. Tot acum a apărut și lucrarea închinată vieții și activității patronului școlii, tipărită în 600 de exemplare.

Cartea lui Ioan Bojoru, socotită de colegi „cea mai completă lucrare din câte au apărut până acum”, este închinată „tinerimii studioase” – după cum am mai menționat – ca un îndemn la reîntoarcerea la calea adevărului, idealului, realului etic, la ideile, spiritul și viața care „au strălucit atât de sublim în Alexandru Papiu Ilarian, ca și în antecesorii și contemporanii lui”. De fapt, este *prima încercare* monografică asupra vieții și activității lui Al. Papiu Ilarian, neluată totuși în seamă de istoricii vremii, deși e citată mereu printre scrierile despre istoric. Ca și Vasile Netea și alți scriitori, istorici ori jurnaliști din acea vreme, autorul se referă și-și motivează demersul pe acea răsturnare a scării de valori, când „idealismul pare o glumă, jertfa o exagerație,

altruismul un aspect arhaic”, când „se resimte o desuetudine a legii, a virtuții, a moralei”, când „ciata neisprăviților vrea să populeze întreaga ierarhie social-culturală” și când se murdărește tot ce e valoare de către „ipocrizii utilitariști, oportuniști”. Dându-și seama de valoarea lucrării în comparație cu adevăratele scrieri monografice, Ioan Bojoru o consideră „material pentru adevăratul istoric”, inițiat în metodele cercetării scrierii după „metoda istorică”, „căci lucrarea aceasta, derivată nu de la un istoriograf, este lipsită de cerințele acestea pretențioase”³⁷.

Cu o informație destul de sumară furnizată de profesorul univ. dr. Nicolae Drăgan din Cluj, Ioan Bojoru are avantajul de a fi utilizat principalele opere ale lui Alexandru Papiu Ilarian, puse la dispoziție de Aurel Filimon, directorul Bibliotecii Municipale din Târgu-Mureș. Astfel, o mare parte a lucrării este un rezumat cu citate ample, ale scrierilor istoricului: *Istoria românilor din Dacia Superioară*, *Tesaurul de monumente istorice pentru România...*, *Independența Constituțională a Transilvaniei*, *Vieța, operele și ideile lui Georgiu Șincai de Șinca și Relațiune despre manuscrisele lui I. Budai-Deleanu, aflătoare la Biblioteca Centrală din București*, cu accente pe activitatea de istoric și de strângere de documente a lui Papiu și, mai ales, pe perioada revoluției de la 1848, ceea ce pentru tânăra generație era important. Originală este a doua parte a lucrării, în care sunt prezentate „viața ca elev”, cea de cancelist la Tabla regească din Târgu-Mureș, de tribun în revoluție, studiile în străinătate, activitatea din Moldova și Principatele Unite și, în final, moartea, pe baza informațiilor, unele culese direct, altele din articole și studii publicate în „Transilvania”, de dr. Ioan Rațiu, în „Convorbiri literare”, de Vasile Pârvan, în „Șoimii”, de Nicolae Sulică și în „Gazeta Transilvaniei”. Sigur, în curgerea activității istoricului, autorul citează din fiecare studiu pasaje importante. Cu totul original este capitolul închinat vieții de elev a lui Alexandru Papiu Ilarian, în care Ioan Bojoru ne furnizează date inedite despre familia preotului Ioan Pop Bucur din Budiu de Câmpie, azi Papiu Ilarian, și mai ales despre studiile secundare la gimnaziul romano-catolic din Târgu-Mureș, unde este înscris în „*infime classis Grammaticae*” în anul școlar 1838/1839 și numit „Pap Alexander”, Valachus ex Mező Bodon, ca „locus originis, com. Torda”. Cercetând arhivele gimnaziului, autorul descoperă în matricole însemnate date și aprecieri laudative asupra lui Al. Papiu Ilarian, pe care le-a reprodus în întregime, publicând pentru prima dată filele matricole ale elevului Pap Alexander, pe fiecare an de studiu, cu calificativele obținute la materiile predate, într-un tablou sinoptic. Calificativele sunt surprinzătoare pentru un elev român, venit din Budiu de Câmpie, de la eminent, la primul eminent al clasei și, apoi, primul dintre eminente. Corneliu Albu, deși îi consultase lucrarea, în monografia închinată lui Papiu,³⁸ nu amintește nimic despre lucrarea profesorului târgumureșean, deși comentează notările excepționale ale elevului și publică, în anexe, același tablou sinoptic. Îl critică însă pe Ioan Bojoru pentru unele „completări regretabile” la biografia istoricului, destul de săracă în date, care „extaziat de prodigioasa ascensiune a lui Papiu Ilarian și înduioșat de tragicul lui sfârșit, informează că părintele Pop și-a botezat fiul „Alexandru” pentru a-l putea închina Sfinților Alexandru, câți sunt în calendar, a căror activitate o și descrie în amănunțime. Mai mult, „a doua închinare ce o face e adresată cuviosului părinte

făcător de minuni și neclintit în credința sfântă, preafericitului Ilarian, ale cărui fapte de asemenea le descrie”, ceea ce-l duce cu gândul „că Papiu a moștenit, prin botez, virtuțile sfinților Alexandru, laolaltă cu cele ale lui Ilarian, anahoretul”³⁹. Probabil, Ioan Bojoru aflase de motivul schimbării numelui, nu numai a lui Papiu, ci și a altor studenți clujeni pe la 1845, bibliografia fiind cunoscută la acea vreme⁴⁰.

Sigur, profesorul târgumureșean n-a avut la dispoziție nici timpul și nici posibilitățile de a consulta o bibliografie largă pentru a scrie o lucrare de proporții. Și poate nici deprinderea necesară, el axându-și cercetările în lucrări de științele naturii, agricole și sociale. Pe de altă parte, entuziast, utilizează un stil înflăcărat, puțin arhaic, de sfârșit de secol XIX, plin de îndemnuri patriotarde, cu fraze și citate lungi, uneori greu de urmărit, asemănător intelectualilor care au studiat până la Unire doar în limba maghiară. Cartea își păstrează însă importanța pentru „tinerimea studioasă” – căreia i se adresează în principal –, dar și pentru unul care venea întâia dată în contact cu viața și opera lui Alexandru Papiu Ilarian.

3. Alexandru Papiu Ilarian, văzut de elevi ai liceului

Peste un an, în 21 octombrie 1931, se aniversa, la Târgu-Mureș, patronul liceului, Alexandru Papiu Ilarian, două dintre conferințele rostite de elevi eminenti din clasa a VI-a, Septimiu Bucur și Marius Sulică, fiind publicate în *Anuar*,⁴¹ iar cea a lui Marius Sulică și în extras. Nu e deloc întâmplător că doi elevi conferențiază în cadrul unui „festival artistic aranjat de Societatea de lectură”. Elevii clasei a VII-a erau mândri – spune Septimiu Bucur – deoarece „prima generație de elevi căreia destinele i-au hărăzit mulțumirea morală de a fi cea dintâi promoție ce sărbătorește amintirea celui învecinicit în bronz dinaintea liceului”. Dacă Septimiu Bucur, viitorul critic literar și eseist,⁴² se rezumă la un „cuvânt ocazional”, dar documentat, MARIUS N. SULICĂ prezintă câteva „notițe inedite” despre „activitatea tinerimii române, care și-a făcut studiile la școlile superioare din Cluj, în anii premergători revoluției din 1848” și „câteva date inedite din viața lui Papiu Ilarian și a prietenilor săi”⁴³. Contribuția elevului Sulică, tânăr care a urmat medicina și a ajuns conf. univ. la Facultatea de Medicină și Farmacie din Cluj (vezi date mai amănunțite despre el), este remarcată la scurt timp de prof. univ. George Moroianu care, rememorând *Chipuri din Săcele*,⁴⁴ scrie, într-o notiță, că întâmplările din tinerețe ale lui Alexandru Papiu Ilarian și cei doi frați Popea, Neagoe⁴⁵ și Radu,⁴⁶ i-au fost împrăpătate „de tânărul Marius Sulică, fiul profesorului N. Sulică din Târgu-Mureș”, „lămuriri pe care le-a întregit cu notițe și amintiri rămase după părintele Radu și ceilalți membri ai familiei Popea”. Într-adevăr, ca urmaș al familiei Popea (alții scriu Popeea), Marius Sulică aduce contribuții însemnate despre viața de student la Cluj a lui Papiu Ilarian și a celor doi frați Popea, prieteni și luptători neînfricați în acțiunile naționale dinainte, din timpul revoluției de la 1848 din Transilvania și după. Plecând în relatarea evenimentelor de la idealul comun al studențimii clujene, „emanciparea culturală și politică a neamului”, autorul prezintă,

pe baza unor documente,⁴⁷ situația studențimii române din Cluj, organizarea primei societăți de lectură de către „cei cinci prieteni: frații Neagoe și Radu Popea, Alexandru Papiu Ilarian, care pe atunci se numea Alexandru Pop, și cei doi veri primari ai acestuia, frații Iosif și Zaheru Hodoș”, apoi, la îndemnul lui Neagoe Popea și Papiu Ilarian, apariția revistei „Aurora sau Zorile pentru minte și inimă” (Diorile), o privire analitică asupra conținutului și importanței acesteia, programul cultural și îndeosebi cel politic al tinerilor români sintetizat, mai târziu, de Papiu, în *Istoria sa*, prin cuvintele: „Cultura, cultura va scăpa pe Români și cultura numai națională poate fi”, precum și refacerea Daciei romane, având „încă de pe atunci viziunea României Mari”, mai ales după comentarea, într-o ședință a societății, a cărții lui St. Ludwig Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen*, apărută la Brașov, în 1842, în care se pleda pentru „înființarea unei Daco-Romanii”. Se insistă însă cu precădere asupra conflictului dintre studenții maghiari, care „pledau cu toată însuflețirea și cu tot fanatismul pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria și pentru înglobarea tuturor naționalităților în națiunea politică ungurească”, și studenții români doritori de emancipare culturală și politică, egalitate în drepturi, răspunzându-se acestora, mai ales Papiu Ilarian și Radu Popea, „care aveau faima celor mai dârji și mai îndrăzneți” cu cuvintele: „Voi, aristocrația ungurească, mai ales cei din Ardeal, n-aveți dreptul să vă faceți apărătorii cauzei ungurești, pentru că familiile voastre la originea lor sunt aproape toate românești”⁴⁸. Conflictul a culminat cu discursul rostit în românește de Neagoe Popea la înmormântarea unuia „dintre cei mai eminenți studenți români, juristul Iuliu Mihali, fiul canonicului de mai târziu de la Blaj”, ceea ce nu se mai întâmplase până atunci în Cluj și care a stârnit din partea studențimii și publicul unguresc la început „huiduieli”, iar apoi „s-a trecut la bătaie în toată forma”. Plecând de la discuțiile și conflictele devenite zilnice, elevul târgumureșean descrie amănunțit, reproducând chiar dialogurile dintre baronul Samuil Josika, cancelarul Transilvaniei, doritor să potolească spiritele, și Papiu Ilarian și Radu Popea⁴⁹. În sprijinul acestora, argumentul peremptoriu este: „Frații Popea își aduceau aminte și la bătrânețe, cu multă plăcere, de scena petrecută în casa baronului Samuil Josika și cei care i-au auzit povestind, membri ai familiei și prieteni, spun că mai ales preotul Radu Popea, care avea un minunat dar de a povesti, istoria cu o vervă extraordinară și cu o rară bogăție de amănunte episodul cu cele 2 cărți smulse din biblioteca lui Josika și comentate cu atâta ingeniozitate de studenții români”⁵⁰. Cu siguranță că profesorul Nicolae Sulică, membru și el al familiei prin căsătoria cu Valeria Găvrus, își notase toate acestea, pe care fiul său le-a reprodus cu fidelitate în conferința sa.

Deși încă elev. Marius Sulică avea preocupări culturale multiple, colaborând la revistele școlare târgumureșene și chiar la importanta revistă de cultură „Progres și cultură”, în care publică un studiu de *Contribuții la bibliografia operelor lui Al. Papiu Ilarian*⁵¹. Studiul despre studenții români din Cluj, socotit de autor că are „un caracter narativ”, este scris cu maturitate, multă grijă asupra izvoarelor și într-un limbaj modern, impresionant prin fraza aleasă, captivant. Chiar dacă înainte de a fi rostit și publicat a fost văzut de tatăl său, profesorul Nicolae Sulică – doar o bănuială, cel puțin în trimiterea spre sursele de informare –, un adevărat savant,⁵² rostuirea lui i se

datorează tânărului impresionat de „măreața serbare”, „cu ocazia dezvelirii bustului patronului acestei școli”, când a citit principalele lucrări ale lui Papiu Ilarian și cele ale episcopului de Caransebeș. Utilizând cu precădere memoriile lui Nicolae Popea, dar și amintirile din familie, Marius Sulică ajunge la concluzii demne de un cercetător, studiul său fiind luat în considerare de cercetătorii ulteriori ai vieții și activității lui Al. Papiu Ilarian. Iată, sintetizat rostul activității tinerimii române: „*Societatea de lectură a studenților români de la Cluj devenise un focar de educație națională, atât sub raport cultural cât și politic, conform convingerii, transformată în axiomă de generația de atunci, că emanciparea politică nu se poate pregăti decât prin consolidarea și emanciparea noastră culturală. Iar tinerii, care au trecut prin această școală de educație națională, nu și-au dezmințit idealul nici în activitatea lor de mai târziu, până la sfârșitul vieții lor. Dovadă este întreaga viață atât de bogată în fapte românești a lui Papiu Ilarian și a vărului său Iosif Hodoș ca și a fraților Neagoe (Nicolae) și Radu Popea*”⁵⁴.

4. Corneliu Albu despre Alexandru Papiu Ilarian

Ciudad, lui Al. Papiu Ilarian nu i s-a închinat mult timp o monografie, deși s-au publicat multe studii și articole de-a lungul vremii, poate și datorită activității sale complexe de istoric, jurist, lingvist, avocat, profesor, ministru. Și, totuși, n-au lipsit încercările. O primă abordare, în acest sens, i-a aparținut lui Ioan Rațiu, care publică, în anii 1902 și 1903, în foaia „Unirea”, din Blaj, mai multe foiletoane sub titlul *Viața și activitatea lui Alexandru Papiu Ilarian*. Continuând cercetările și promițând un volum de documente „prelucrat și esențial amplificat”, până la urmă a renunțat, poate și pentru că Vasile Pârvan, într-o notiță la studiul privind activitatea politică a lui Papiu, preciza că este vorba de „un capitol dintr-un studiu asupra epocii, vieții, activității și ideilor lui Papiu Ilarian”. Dar, din nefericire, nici acest volum monografic n-a mai apărut, deși istoricul publicase, între timp, o serie de lucrări în acest sens. Contribuțiile ulterioare au abordat, mai ales, domeniul din viața și activitatea lui Papiu. Analizându-le în documentatul studiu *Alexandru Papiu Ilarian în istoriografia românească*,⁵⁵ Nicolae Marinica ajunge la concluzia că: „*Încet, Papiu a crescut totuși neîntrerupt în conștiința noastră. De la întâia biografie scrisă de I. Rațiu la cele câteva pagini scrise de Pârvan, care își păstrează valoarea pentru o monografie despre Papiu; de la primul portret istoriografic înfățișat de Iorga la încercarea de descifrare a concepției istorice întreprinsă de același Pârvan; de la opera de editare a scrierilor manuscrise ale lui Papiu, începută de acad. Șt. Pascu, la istoria istoriografiei române, întocmită de P. Teodor, și la întâiul studiu amănunțit de istoriografie asupra operei lui Papiu, făcută de A. Răduțiu – revoluționarul și savantul Papiu a fost învrednicit de luarea aminte a istoricilor români*”.

După încercarea firavă a profesorului târgumureșean Ioan Bojoru, din 1930, abia cincisprezece ani mai târziu, ziaristul și istoricul Corneliu Albu vine cu o succintă

lucrare monografică,⁵⁶ o evocare publicată în colecția „Luptători pentru democrație”, neluată în seamă, din păcate, de Nicolae Marinica. Lipsa unei asemenea lucrări este reclamată de mai mulți istorici și cercetători. O spune și Vasile Netea, care afirmă că „întocmai ca Kogălniceanu, ca Bălcescu, ca Barițiu sau ca Hașdeu, Alexandru Papiu Ilarian n-a fost numai cercetător al arhivelor și documentelor istorice, un istoric al trecutului, ci, într-o largă măsură, un istoric al epocii sale, un militant în contemporaneitate, un luptător pentru unitatea națională”⁵⁷. O spune și profesorul târgumureșean Bazil Ciocoi când afirmă că „Toate acestea – e vorba de cele aproape 200 de studii și articole consemnate de Corneliu Albu – nu suplinesc însă, ci reclamă cu acuitate necesitatea întocmirii unei monografii cât mai cuprinzătoare, referitoare la viața, activitatea, opera și locul lui Papiu Ilarian în dezvoltarea științei și culturii românești”⁵⁸.

Născut în 1906, la București, din părinți refugiați din Drăușeni, rude cu poetul Șt. O. Iosif, Corneliu Albu își face studiile în Transilvania de care se simțea profund legat. Ziarist și cronicar literar, colaborează, în perioada interbelică, la majoritatea revistelor clujene alături de tinerii scriitori Teodor Mureșeanu, Ion Th. Ilea, Iustin Ilieșu, Mihai Beniuc, V. Cpilu-Cheatră, Ion Vlasiu, Vlaicu Bârna. La revista „Hyperion” susține „Cronica cărților”; la „O lume nouă”, o publicație cu preocupări literare, la care este secretar de redacție, este interesat de revigorarea literaturii tinere ardelenene, cerându-i să fie „energică și îndrăzneată”, să surprindă imperativele zilei asemenea istoriei noastre; aceleași îndeletniciri le are și la „Gazeta ilustrată” ca secretar de redacție; iar la „Societatea de mâine”, condusă de inimosul Ion Clopoșel, publică articole și poezii. A lucrat mulți ani în redacția ziarelor „Națiunea română” și „Patria”, fiecare cu o însemnată pagină literară, unde se afirmă Horia Stanca, George Popa, Radu Stanca, Vasile Netea. După diktatul de la Viena, asemănător altor intelectuali ardeleni, este obligat să ia drumul exilului, stabilindu-se la București, unde colaborează, împreună cu alți ziariști din Ardealul cedat, la zierele vremii, îndeosebi la „Voința Transilvaniei”, un săptămânal de atitudine națională în sprijinul revenirii nordului Transilvaniei la patria mamă. Tot acum, își va îndrepta energiile, ca și prietenul său Vasile Netea, întâlnit duminicile și în sărbători la șezătorile Căminului Cultural „Avram Iancu” al refugiaților ardeleni în București, spre scrierea unor cărți care să ateste lupta românilor transilvăneni pentru drepturi sociale și politice, suferințele îndurate în timpul ocupației horthyste și împotrivirea lor față de diktat⁵⁹. E momentul când preocupările fostului jurnalist clujean se îndreaptă spre figuri emblematice și momente importante ale istoriei și culturii românești din Transilvania, cercetările istorice ulterioare concretizându-se în câteva ample monografii închinete unor mari personalități sau editării operelor acestora⁶⁰.

Monografia din 1945 este precedată de un studiu-conferință închinat lui Papiu Ilarian, sub titlul *Ctitorul unității naționale*, publicat în volumul *De la Bobâlna la Alba-Iulia*, din 1944. Cartea aceasta își propune – cum scrie autorul în prefață – ca „în aceste vremuri de nouă și grea încercare, să scot în evidență, pentru uzul tuturor inimilor românești, dar mai cu seamă pentru acelea ale generației tinere, câteva din aspectele suferinței, năzuinței și luptei transilvane, convins fiind că ceea ce a mai fost

va mai fi și că *exempla trahunt*". Și acest lucru, spune autorul, îl putea face cel mai bine „schițând câteva siluete de transilvăneni care au fost sortiți să fie luptători ai unei cauze drepte, fie cu flinta, cu sabia, cu scrisul sau cu arma legii”. O asemenea schiță de portret îi este rezervată și lui Alexandru Papiu Ilarian. Dar ea e mai mult de atât. E o scurtă sinteză a vieții, luptei și operei papiene, care atinge toate momentele însemnate. Scris ca o conferință, cum mi s-a părut, asemănătoare celor ținute de mai mulți istorici, literați și oameni de cultură la Ateneul Român, gândurile acestui „gazetar ardelean refugiat” – cum se numește – sunt departe de a comunica superficialități sau exagerări. Încă de pe acum, Corneliu Albu fixează, după informațiile obținute, date biografice certe, aserțiuni valoroase pentru un adevărat studiu monografic. El vede în Alexandru Papiu Ilarian un intelectual plin de inițiative, de directive, un adevărat deschizător de drumuri. Comparându-l cu alți revoluționari retrași după 1848 în matca lor asemenea unui râu după ploaie, Al. Papiu Ilarian „e mereu torent nestăpânit, apă vie țâșnită de sub stâncă. dintre toți cei aleși, el se va agita mereu pentru frații lui din Ardeal. Prin activitatea lui, Alexandru Papiu Ilarian este trăsătura cea mai ideală de unire între frați. Pentru el catena Carpaților nu e un zid despărțitor ci doar munte sub ale cărui poale se trudesec și aspiră la libertate frați de același sânge”⁶¹.

Scurta monografie din 1945 reproduce studiul acesta c foarte mici deosebiri. Acestea constau în eliminarea unor aprecieri, fraze ori pasaje întregi, care, în noile condiții politice de după 23 august 1944 și mai ales în condițiile democrației maghiare, cu concursul armatei sovietice din nordul Transilvaniei, ar fi putut stânjeni, ar fi putut aduce atingere eforturilor de revenire a acestor teritorii la patria mamă. Astfel, vorbind despre „istoricul manifest” kossuthian din primăvara anului 1848, în care se prevedea „introducerea unui guvern responsabil, parlament ales la Budapesta, impozitul egal și progresiv, suprimarea raporturilor urbariale, gardă națională, ștergerea cenzurei și instituirea curților cu jurați”, Corneliu Albu înlătură, în micromonografie, două pasaje, în esență adevărate, despre caracterul exclusivist al acestuia: „*dacă șeful revoluției maghiare ar fi precizat de la început că toate aceste binefaceri ale progresului social și politic sunt rezervate numai maghiarilor iar celelalte popoare trebuie mai întâi să consimtă să fie maghiarizate și numai după aceea să guste libertatea, egalitatea și fraternitatea, nu mai încapă nici o îndoială, că astfel ar fi evoluat stările de lucruri din Ardeal.*

Momentan, Kossuth uită să spună așa ceva, deși lozinca lui era «să maghiarizăm, să maghiarizăm, că altfel pierim». Tocmai de aceea, într-un moment de generală însuflețire, până și românii ardeleni, dar mai ales bătrânii s-au bucurat că în sfârșit au putut trăi să vadă cu ochii ștergerea iobăgiei”⁶².

Sunt, de obicei, aprecieri asupra relațiilor româno-maghiare cum este și cea referitoare la discuțiile viitorilor tribuni români cu tinerimea maghiară referitoare la programul revoluționar: „Deși manifestul lui Kossuth era adresat tuturor, totuși, cele două popoare cari se înfruntau de aproape o mie de ani, continuau să aibă interese diametral opuse” devine: „totuși, cele două popoare aveau interese diametral opuse”⁶³. Sau, vorbind despre *Independența Constituțională a Transilvaniei*, elimină începutul:

„În fruntea lucrării se găsesc cuvintele cronicarului secuiesc Cserey: „Nenorocirea Transilvaniei întotdeauna din Țara Ungurească și de la unguri s-a tras”.

Alteori, autorul sintetizează câteva pasaje cum sunt cele referitoare la acțiunea bivarilor din portul Giurgiu, care „au declarat grevă și orice activitate în portul dunărean a încetat”, introducând, pentru prima dată, noțiunea de „grevă”⁶⁴. Pentru a înțelege toate aceste modificări ale textului, care în esență nu schimbă conținutul studiului, trebuie să menționăm că „broșura de față” – cum o caracterizează, altă noțiune nouă – a fost editată sub patronajul Secției Cultural-Politice din cadrul Ministerului Propagandei, în colecția „Luptători pentru democrație”, ceea ce explică rigoarea autorului în utilizarea unor termeni și aprecieri.

Spre deosebire de studiul anterior, micromonografia se încheie cu un succint portret al ilustrului înaintaș: „*Animator și organizator al tineretului în anul 1848, secretar al «guvernului provizoriu» de la Sibiu, cercetător al bibliotecilor Apusului spre a găsi noi documente care să pledeze cauza în numele căreia s-a ridicat un steag la Blaj; îndrumător al studențimii moldovene; sfetnic al domnitorului Cuza; abil diplomat în conversațiile cu emisarii lui Kossuth; suprem magistrat al Țării; ministru de Justiție; autor al legii secularizării averilor mănăstirești, – mereu preocupat de viitorul românilor ardeleni, pentru care a înființat societatea «Transilvania» și apărător al celor obidiți – Alexandru Papiu Ilarian este una dintre cele mai interesante figuri din câmpul vieții noastre politice în ultima sută de ani, motiv puternic ca el să fie cunoscut și apreciat după cuviință*”⁶⁵.

Nemarcant decât în foarte mică măsură de constrângerile noii ideologii, studiul monografic al lui Corneliu Albu va constitui, pentru încă aproape treizeci de ani, singura abordare de acest fel. Cine o va compara cu adevărata monografie din 1977, lucrată tot de el, lesne va observa că ea conține în nuce perioadele vieții și activității lui Papiu Ilarian, așa cum au fost ele sintetizate în portretul final, devenite capitole ale viitoarei monografii, unele aprecieri fiind preluate întocmai, ceea ce dovedește că autorul a avut la bază o documentație solidă.

5. Învățători mureșeni

Ca și în cazul portretelor de bărbați iluștri ai Mureșului, VASILE NETEA este preocupat și de contribuția învățătorimii la dezvoltarea culturii românești. Prima lucrare, interesantă ca abordare a revitalizării conștiințelor contemporane, este un Îndreptar pentru cercurile culturale ale învățătorilor,⁶⁶ adevărat rechizitoriu prin cercetarea cu minuțiozitate și spirit critic a organizării și finalității acestora. Un confrate din Brașov scria în „Țara Bârsei”: „*Broșura d-lui Vasile Netea nu se mărginește numai la constatări. Ea dă și soluții. Și cum constatările ca și soluțiile sunt rezultatul unor îndelungate discuții avute de autor cu camarazii săi din învățământ din timpul stagiului militar la școala pregătitoare de ofițeri de rezervă din Bacău – unde a fost scrisă broșura – ele nu oglindesc păreri izolate, ci sunt convingerile generației*

tinere, căreia dl. Netea, prin felul bărbătesc în care a atacat problema și i-a știut da expresie, îi face cinste. Broșura trebuie citită de toți cei care poartă la suflet creșterea prestigiului didactic primar și eficacitatea efortării ridicării nivelului cultural al satelor”.

Aceluiași ideal de creștere a prestigiului învățătorimii îi subsumează tânărul Vasile Netea scrierile din următoarea carte, *Din contribuțiile învățătorimii române la dezvoltarea culturii naționale*. Astfel, autorul nota în *Prefață* că „nu greșim prin nimic dacă afirmăm că învățătorii scriitori au fost și sunt cei mai credincioși slujitori ai crezurilor literare ce au încercat a înfățișa simțirea românească în valul ei adevărat și au căutat să înobileze preocupările omenești prin gânduri vrednice și tari”. De aceea, socotind că strădaniile acestor intelectuali „trebuie să fie cunoscute de către toți cei care se interesează de dezvoltarea culturii naționale, vom tipări în editura acestei reviste – e vorba de „Progres și cultură” – *caiete trimestriale*, în care va fi expusă și comentată, atât cât ne ajută izvoarele noastre de informație, contribuția acestor învățători la dezvoltarea culturii românești”. Vasile Netea și-a propus, în acest sens, un plan amplu, cu nume prestigioase de învățători necunoscuți ca scriitori – „în afară de opera lui Ion Creangă, toate celelalte manifestări literare ale învățătorilor sunt puțin cunoscute și puțin apreciate” – printre care și câțiva mureșeni precum Nicolae Albu și N. Hondrilă. Se pare că a reușit să publice doar primul „caiet”, din articolele apărute în revista târgumureșeană, cuprinzând din lungul șir de învățători propus numai portretele lui Ion Pop-Reteganu, C. Rădulescu-Codin și Mihai Lupescu. El propusese Asociației generale a învățătorilor „să se ocupe îndeaproape de această problemă”, dar lipsa de fonduri a împiedicat-o să dea curs inițiativei și astfel despre învățătorii mureșeni nu a mai scris. Ne-a lipsit, prin aceasta, de informații și aprecieri prețioase despre ei și activitatea lor literară.

6. Virgil Onițiu prins într-o monografie

Despre un alt învățător mureșean ne lasă o micromonografie profesorul IOAN BOJORU⁶⁸. Fire entuziastă, după cum o dovedește activitatea sa în sprijinul ridicării monumentului și scurta monografie închinată lui Al. Papiu Ilarian, Ioan Bojoru mai scrie o monografie, cel puțin în intenție, de eternizare a memoriei învățătorului IOAN BOCA, director, mulți ani, al Școlii primare nr. 1 „Principele Carol”, din Târgu-Mureș, azi, Școala generală nr. 2 de pe strada Gheorghe Doja, pe atunci cu 60 de cadre didactice și 830 de elevi. Cartea se dorea „un omagiu tagmei mele dascălești”, motiv pentru care se deschide cu capitolul *Contribuțiuni la problema pedagogică didactică actuală*, pe considerentul că „Mi-am luat voia, în haosul școlar de azi, a desprinde din geniul nemuritor al lui Vasile Pârvan o contribuție la problema pedagogică didactică actuală – pe seama tagmei dascălești, căreia aprțiu. Rog, pe Dnii colegi, să o cetească cu acel drag, cu care o am adunat, trăgând învățături în consecință, și să se convingă

de inutilitatea mimetismului metodelor străine pedagogic-didactice, ajunse la modă, nedând ascultare glasului întregului specific daco-român”⁶⁹.

Pentru a realiza lucrarea despre învățătorul Ioan Boca, autorul utilizează datele culese de un elev al școlii, nepot de soră al directorului, în special pentru biografia acestuia și a soției sale, învățătoarea Lucreția Boca, născută Ciupe; apoi, în calitate de președinte al Comitetului școlar al acestei instituții și dorind să fie obiectiv în demersul său laudativ, Ioan Bojoru lasă să vorbească procesele-verbale întocmite cu ocazia diverselor inspecții efectuate de angajați ai Inspectoratului Regional Cluj sau alte foruri ca Secția de Cultură și Școală a municipiului și Inspectoratul școlar al județului Mureș precum și cuvântările omagiale la moartea lui Ioan Boca, rostite de oameni de seamă ai urbei, printre care preot-protopop Ioan Medețianu, avocatul de renume dr. Aurel Baci, deputat al Partidului Național Creștin, din care făcuse parte și învățătorul Ioan Boca, inspectorul școlar Ieronim Puia, președintele Asociației generale a învățătorilor din județ, profesorul Ioan Bojoru, în calitate de președinte al Comitetului școlar, și profesorul Nicolae Sulică, erudit dascăl al atâtor generații de elevi brașoveni și târgumureșeni. Din toate acestea ni se dezvăluia, fără savante comentarii, profilul unui dascăl și conducător de școală mult apreciat, care a preluat prima școală primară din Târgu-Mureș după instalarea administrației românești în Transilvania, cu elevi mulți și predare în limbile română și maghiară, fiind totodată, după mărturiile din epocă, și organizatorul învățământului primar din oraș prin tactul și știința de a aduna „tagma dascălească într-un singur mănunchi”. Era, în același timp, și o demonstrație a coexistenței românilor cu cei ai minorității maghiare, dascăli și elevi, în același edificiu și proces instructiv, păstrată în întreaga perioadă interbelică, dar distrusă voit, din interese politice, după 1989.

Ioan Boca, învățător strălucit, apreciat și decorat de mai multe ori, era originar din satul Răzoare, județul Mureș, școlit la Târgu-Mureș și Școala Normală din Deva, învățător alături de soție, până la venirea în municipiul de pe Mureș, în localitățile Bărbăteni, județul Hunedoara, pentru predarea în limbile română și maghiară. Numit director la școala târgumureșeană, nu după mult timp, toate, localul, mobilierul, materialul didactic, manualele școlare, arhiva, biblioteca, disciplina și, nu în ultimă instanță, curățenia în școală „erau expresia fidelă a destoiniciei și bunului tact, cu care era înzestrat directorul Ioan Boca”⁷⁰. Iată și un extras dintr-un proces-verbal semnat de inspectorul Pantelimon Diaconescu, de la Inspectoratul Școlar al Regiunii Cluj: „Astăzi, 7 decembrie 1926, am inspectat școala primară de stat mixtă nr. 1 «Principele Carol», cu 11 posturi, între care 6 la secția română, iar 5 la secția maghiară. Școala funcționează într-un local propriu corespunzător cerințelor pedagogice, fiind păstrată într-o desăvârșită curățenie, pentru care se cuvin laude Dlui Ioan Boca, director-învățător gr. I. Dsa conduce această școală cu un deosebit interes pentru învățământ, păstrând totodată foarte bune raporturi de colegialitate cu toți învățătorii acestei școli”⁷¹. Asemenea aprecieri se găsesc în majoritatea consemnărilor diferitelor inspecții.

Cartea iese din tiparele unei monografii tipice, care respectă regulile consacrate în lucrările de specialitate, dar, prin materialul arhivistic adunat cu râvnă și răbdare, ne

prezintă viața exemplară a unui dascăl de țară din primele decenii ale veacului al XX-lea și activitatea prestigioasă a directorului primei școli primare de stat din Târgu-Mueș, model de urmat și astăzi.

*

7. În această suită de portrete, nu sunt uitați nici profesorii. În scrierea acestora, autorii au plecat de la aprecierea operei îndeplinite de profesoria ardeleană, făcută de Nicolae Iorga: „Ardealul a avut astfel de profesori încât viața lor poate figura pe paginile aceluia Plutarch național care ne lipsește încă. Prin virtuțile lor de muncă, abnegație și sacrificiu s-a ținut neamul mai mult decât prin toate luptele politice și revoluțiile, chiar și decât prin admirabila organizare bisericească și uimitoarea putere de rezistență a țărănimii”⁷². I. Bratu, director general al învățământului secundar, afirmă că, în lumina celor spuse de marele istoric, s-a luat „inițiativa publicării de biografii și monografii din trecutul școlii românești, de pe urma cărora să poată fi întocmit acel Plutarch național al profesorimii române, care să ne fie îndreptar în munca noastră”. Ideea a prins și la conducerea „Casei Școalelor”, care a cuprins în bugetul editurii suma necesară tipăririi unei asemenea opere și – zice același director general – m-a rugat să îndemn pe toți colegii mânători ai condeiului să pornească la muncă, să cerceteze și să scrie viața și activitatea personalităților de seamă ale școlii românești”, volumul lui HORIA TECULESCU despre VIRGIL ONIȚIU fiind „primul răspuns la chemarea ce s-a făcut”⁷³.

Născut în 4 martie 1897, la Râșnov, Horia Teculescu a urmat liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, fiind coleg de bancă și mare prieten cu Lucian Blaga, de care s-a despărțit abia după unsprezece ani. A frecventat apoi cursurile Facultății de Teologie de la Sibiu și Oradea și pe cele ale Facultății de Litere și Filozofie din Budapesta, absolvite, după Unire, la București. profesor, mai întâi, la liceul din Alba-Iulia, ajunge în 1926, la Sighișoara, unde devine și director al liceului de băieți „Principele Nicolae”. A fost, până în anul 1942, când a fost răpus de tuberculoză, profesor și director al liceului, președinte al Despărțământului „Târnavă Mare” al ASTREI, inițiator al Asociației Corale „Doina Târnavelor” și coordonator al anuarului liceului. A publicat studii și articole, în Anuarul Liceului de băieți „Principele Nicolae” din Sighișoara, în revistele „Darul vremii” și „Țara noastră”, în gazetele sighișorene „Sfătuitorul Târnavelor” și „Glasul cetății”, o culegere de folclor, o monografie închinată lui Virgil Onițiu și poezii, fiind, totodată, principalul organizator al manifestărilor culturale din oraș și județ, caracterizat de profesorul clujean Ioan Breazu drept un „voievod spiritual al Sighișoarei, fără blazon, dar recunoscut de toată lumea”. Lăsându-ne un expresiv portret, poetul George Popa⁷⁴ nota: „Cine l-a cunoscut pe acest animator, pe acest neobosit dascăl, știe câtă dragoste a avut și câtă râvnă a pus pentru ridicarea nivelului cultural al satelor noastre. Iubea îndeosebi frumusețile și pildele trecutului. De aceea parcul Sighișoarei are busturi ridicate din inițiativa sa; mulțumită lui, prin satele județului, se pot vedea plăcile de marmură care stau mărturie a unui trecut prețuit și neuitat...”. Și mai departe: „Bătrâna noastră Astra, aflată într-o zodie de stagnare a

acțiunilor ei, a găsit în Horia Teculescu acea lumină care zguduie prin strălucirea ei, a găsit nervul care nu obosește, a găsit concepția clară a unei acțiuni unitare”.

După cum afirmam mai înainte, Horia Teculescu a închinat o monografie unui dascăl de prestigiu al școlilor românești de la cumpăna veacurilor nouăsprezece și douăzeci, Virgil Onițiu, director al liceului „Andrei Șaguna” din Brașov⁷⁵. Și această carte este construită pe baza unor documente și informații culese din alte scrieri monografice,⁷⁶ dar este străbătută de fior și de prețuire și dragoste pentru profesorul său de limba română din clasa a IV-a de liceu și directorul său. Cartea urmărește coordonatele vieții și operei profesorului, născut la Reghin în 6 februarie 1864,⁷⁷ completate cu principalele studii și cuvântări, lucrare apreciată peste timp, lui Horia Teculescu revenindu-i meritul „de a fi redescoperit personalitatea ilustrului dascăl ardelean”⁷⁸. După o prezentare a importanței Brașovului în istoria și cultura românească, care, „prin situația lui geografică, era în centrul vieții românești”, autorul reface viața pedagogului și scriitorului, cu amănunte despre familia Onițiu din Idicel, a judecătorului Alexe Onițiu, tatăl, la Reghin, Caransebeș și Seghedin, școlile urmate și primele scrieri publicate. Urmează capitolele despre activitatea ca director la liceului, apoi ca educator, orator, istoric literar, îndrumător social, literat și răspânditor de cultură. E ceea ce spunea și Vasile Netea în portretul închinat omului de cultură mureșean, încă în 1933: „Rolul lui, ca al multor altora din generația sa, a fost acela de a se risipi în nenumărate direcții, pentru a deschide drumuri noi, a conserva tradițiile nobile și de a crea o atmosferă prielnică dezvoltării unui progres cultural și național”⁷⁹.

Realizările lui Virgil Onițiu în calitate de director au fost apreciate de toți cercetătorii. Pe aceeași linie, Horia Teculescu îl consideră unul dintre importanții conducători ai școlii, prin care „ritmul de viață se intensifică, zestrea generațiilor trecute, tradiția sănătoasă este sporită. Tânărul harnic a-nțeleș că unui director i se cer în măsură mai mare calitățile unui profesor, că numai munca și cunoștințele pot să-i dea autoritatea și prestigiul, nu ordinul de numire”⁸⁰. Pornind de la această concepție, Virgil Onițiu a introdus în liceu conferințele pedagogice, ținute înainte de toate de el, dar, la îndemnul lui, și de alți profesori pentru „limpezirea problemelor pedagogice și fixarea «principiilor directive»”, toate publicate în anuarul liceului. Astfel, el a prezentat „Priect de modificare a programei orelor de lecții la școalele medii din Brașov”, „Plan de învățământ pentru limba română”, „Tratamentul excepțional ca mijloc aspru de disciplinare”, studiul despre „Memorizare” și a întemeiat „Fondul Coresi” pentru publicarea manualelor școlare, prin renunțarea la o parte din venitul propriu rezultat din scrierea certificatelor, care, prin regulament, revenea directorului. Analizându-i prestația teoretică, Horia Teculescu îl consideră pe Virgil Onițiu un „pedagog practic”, format în timpul studiilor de litere și filozofie la Viena în spiritul sugestiilor unor pedagogi de frunte ai vremii. Horia Teculescu se dovedește un bun cunoscător al teoriilor educației din epocă care au avut înrăurire asupra gândirii pedagogice a directorului brașovean începând cu H. Spencer și mai ales J. Fr. Herbart și școala lui, principiile școlii active fiind filtrate „din gândirea lui G. Kerschensteiner, care, pe la 1895, își începuse la München răspândirea vederilor deschizătoare de noi perspective”⁸¹. Astfel, la curent cu literatura pedagogică a vremii,

Virgil Onițiu „vorbește de necesitatea creșterii spiritelor active în școală, dovadă că adierea primăvărată străbătuse până la Brașov, unde a-ntâlnit un dascăl înțelegător cu pronunțată repulsie față de mucegaiul pedagogiei vechi și al ruginei didactice”⁸². Autorul, și el un strălucit pedagog, constată că, deși filozofia lui H. Spencer a exercitat „o covârșitoare influență” asupra gândirii lui Virgil Onițiu, profesorul brașovean avansează, nu o dată, idei proprii așa cum face în studiul *Ocupațiunea particulară a elevilor*, rămânând „un idealist” și neprimind „ideea înlocuirii studiilor clasice cu științele naturale”. A fost toată viața „un mare admirator al culturii greco-romane”, ca, de altfel, mulți din generația sa.

Un însemnat capitol, surprinzător pentru un monografist profesor de liceu, este închinat oratorului Virgil Onițiu, care, ca director, ținea discursurile de la început și sfârșit de an școlar. Horia Teculescu, el însuși scriitor, surprinde cu talent figura conducătorului de la tribună: „Neuitate vor rămâne zilele de-ncheierea anului școlar la liceul din Brașov. Discursul rostit atunci de cârmuitorul școalelor avea un farmec deosebit. Figura lui decorativă apărea la tribună cu o maestate rară, iar vorba se revărsa caldă, convingătoare și plină de vraje. În fiecare frază vibra un suflet mare și palpită o credință neclintită. Cuvântul începea rar, se pregătea atmosfera pentru problema de lămurit, urca într-o argumentare de-o disciplină logică cristalină, culminând în incandescența unui sentiment și se frângea coborând în concluzii definitive”. Și mai departe: „Înflorindu-și discursurile cu expresii din Biblie, cu reminiscențe din popor și cu simbolicul poveștilor noastre, pe care le interpreta cu măiestrie, directorul de la Brașov a rămas mai ales în această ipostază în amintirea elevilor săi”,⁸³ printre care Sextil Pușcariu, I. Scurtu, Octavian Goga, I. Lupaș.

Nu sunt uitate nici studiile de istoria literaturii române – manuale, studii și articole din presa vremii – observând că Virgil Onițiu „avea pregătire în această direcție, avea spirit critic necesar, metodă de muncă, precizia științifică și cultul trecutului”. Producția literară i-a fost apreciată de Titu Maiorescu, Ilarie Chendi, Nicolae Iorga, S. Pușcariu ori I. Breazu. Făcând o prezentare amănunțită a volumelor de schița și nuvele – *De toate* (1897) și *Clipe de repaus* (1901) – autorul constată că scrisul lui Virgil Onițiu „cuprinde pagini smulse din realitate”, ca o reacție împotriva romantismului, cu abundente note biografice. Mai critic decât predecesorii săi, Horia Teculescu observă că proza lui „dovedește unele calități de observator al vieții, dar stilul e prea didactic, încărcat cu reminiscențe din Biblie, de proverbe latinești și germane, de expresii din popor și din cronicari”⁸⁴.

Sigur, monografia cuprinde și pagini închinată animatorului cultural în cadrele societății ASTRA și cea pentru fond de teatru românesc, cum are și pagini despre activitatea sa publicistică sau cea pentru îmbogățirea repertoriului teatral. Interesant și oarecum surprinzător este capitolul dedicat corespondenței, scrisori de natură particulară, dar care „au totuși o valoare culturală, oglindind împrejurări, amintind întâmplări și dezvelind fapte care pot contribui a conturarea mai precisă a portretului educatorului de la Brașov”⁸⁵. Este și ideea de la care pleacă autorul în publicarea și analizarea celor 23 de scrisori către frunțași ai vieții literare și științifice. Iar în capitolul „A fost odată un dascăl”, ca fost elev, se oprește asupra omului, pagini de o

elegantă și mare vibrație sufletească, despre „steagul profesurii române din Ardeal”. De fapt, întreaga monografie, chiar și atunci când analizează lucrările științifice publicate de Virgil Onițiu, este străbătută de acel fior de respect, apreciere și dragoste pentru dascălul, conducătorul liceului, pedagogul, scriitorul și omul, fiind una dintre cele mai valoroase scrieri închinată lui Virgil Onițiu. În încheierea ei, Horia Teculescu, în concordanță cu spiritul cercetător monografic al timpului, publică prima listă cât de cât completă a scrierilor lui Virgil Onițiu din volume, reviste, anuare și cele rămase în manuscris, răspunzând plenar, documentat și cu talent chemării lui Ilarie Chendi: *Dați-ne monografiile scriitorilor noștri! în care criticul se exprima plastic, pornind de la monografia lui Gh. N. Munteanu-Bârlad despre Costache Negri: „Iată de ce, în loc de a face prea mult zgomot împrejurul nostru, al celor de astăzi și al întregului aparat de laude reciproc, am prefera să vedem pe cei inițiați bine în tainele trecutului adunând, cu muncă grea, date cu date, adevăruri cu adevăruri, manuscris lângă manuscris și făurind, cu tot talentul de care sunt capabili, acea galerie de figuri monumentale de care avem trebuință sufletească”*⁸⁶.

Note

1. Ion Apostol Popescu, *Literatura ardeleană nouă*, București, Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”, colecția „Cartea refugiatului ardelean”, 1944, p. 167.

2. Dr. Eugen Nicoară și Vasile Netea, *Figuri mureșene*, Târgu-Mureș, Editura revistei „Progres și cultură”, 1933.

3. Vasile Netea, *Figuri ardelene*. Cu chipuri desenate de Aurel Jiquidid, București, Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”, colecția „Cartea refugiatului ardelean” (1943).

4. *Ibidem*, p. 6.

5. Melinte Șerban, *Mărturii prin vreme*, p. 48-59.

6. în *op. cit.*, p. 4.

7. *Ibidem*, p. 5-6.

8. *Ibidem*, p. 5.

9. Vezi Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia „Corvin”, 1932, p. 277-278.

10. Vasile Netea, *De la Petru Maior la Octavian Goga*, București, Editura „Cugetarea”, 1944.

11. Athanasie N. Marienescu, „primul biograf al lui Petru Maior”, în lucrarea *Viața și operele lui Petru Maior*, București, Tip. Academiei, 1883. Discurs de recepție la Academia Română, scrie: „Anul nașterii lui Petru Maior până acum s-a pus la 1753, dar deoarece el a murit în anul 1821 și etatea lui în protocolul morților s-a introdus a fi de 60 de ani, pare a fi născut la anul 1760-1761”.

Bazat pe acest argument peremptoriu, Vasile Netea concluzionează: „Nici alți biografi n-au putut stabili cu precizie anul nașterii lui Petru Maior. Aflându-se într-o asemenea situație, fiecare din istorici, și pe lângă ei diferiți alți publiciști, și-au ales, între 1751-1761, anul care le-a căzut mai simțit („nesimțit“) sub condei. Cumintea lămurire a lui At. M. Marienescu, acceptată și de Ovid Densușianu, a fost lăsată de cei

mai mulți la o parte, astfel încât astăzi Petru Maior ne apare mergând la Roma pentru studii superioare în vârstă de 13-14 ani” (p. 31). Și totuși, anul nașterii autorului *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* a rămas incert. Nicolae Albu, în *Introducere la Petru Maior, Scrisori și documente inedite* [București], EPL, 1968, p. V, deduce, pe baza protocolului episcopal și a anilor de studii, că „1756 ar fi deci anul în care s-a născut viitorul istoric”. În 1973, Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, „Minerva”, 1973, p. 19 și 314-315, pe baza mai multor cercetări, afirmă ca sigur anul 1760, recunoscând că data nașterii lui Petru Maior este controversată.

12. *Locul nașterii lui Petru Maior*, în „Cultura creștină”, XVI, nr. 6, din mai 1936. Și istoricii literari de mai târziu pledează pentru Târgu-Mureș. De altfel, Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 43-44, publică o scrisoare a protopopului Petru Maior al Gurghiului (doc. XXXII) către episcopul Ioan Bob, din 17 februarie 1801, în cometariul la una din afirmațiile istoricului scriind: „Un amănunt extrem de interesant: toți biografiile lui Petru Maior, și de la ei și istoriografia literară, au afirmat – și continuă să afirme – că autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* s-a născut în Căpușu de Câmpie. Abia doi cercetători mureșeni, profesorii Traian Popa (*Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, 1929 = anul este greșit!) și Vasile Netea (*De la Petru Maior la Octavian Goga*, București, 1944), s-au plasat pe linia adevărului, susținând ca loc al nașterii lui Petru Maior orașul Târgu-Mureș. Mărturisirea din această scrisoare sperăm să înlăture definitiv această eroare” (p. 45). În scrisoare, Petru Maior se referă la icelgia parohiei care ar rămâne mică „de s-ar înstrăina Mihai”, fratele său, „adecă numai câtă era când ne-am mutut noi în Căpuș”. Pentru data și locul nașterii, a se vedea, în prezenta carte, p.

13. *op. cit.*, p. 13-15

14. *Ibidem*, p. 27.

15. *Ibidem*, p. 32.

16. *Ibidem*, p. 65.

17. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 3.

18. Melinte Șerban, *op. cit.*, p. 48-49 și 72.

19. Vasile Netea, *Constantin Romanu-Vivu, Prefectul Legiunii XII în anii 1848-49*, Târgu-Mureș, Ed. Societății Tinerimea Română „Constantin Romanu-Vivu”, 1937.

20. *Ibidem*, p. 5-8

21. *Ibidem*, p. 10.

22. *Ibidem*, p. 12-13. Lucrări consultate de Vasile Netea: Silviu Dragomir, *Un precursor al unității naționale: Profesorul ardelean Constantin Romanu-Vivu*, București, 1929; Traian Popa, *op. cit.*, în cap. „Revoluția de la 1848-49”; Aurel Filomon, *Mormântul lui Constantin Romanu. Memoriile lui Ioan Oros*, în „ASTRA”, Târgu-Mureș, I, nr. 41, 8 septembrie 1927, republicat în „România eroică”, nr. 1, 1930, p. 14, și în „Credința”, Reghin, nr. 4, 28 mai 1933, p. 4. Vasile Netea citează articolul din revista „România eroică” din anii 1933-34, părți din lucrările memorialiștilor sași reghineni despre evenimentele revoluționare. A se vedea Dr. Grigore Ploșteanu, *Publicistica istorică, în Aurel Filimon – consacrare și destin*, Târgu-Mureș, Fundația

Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 13, 2001; Dr. Alexandru Ceușianu, *Vremuri de osândă. Revoluția din 1848/49 din perspectiva unui orășel ardelenesc*, f.a., Extras din „Țara Bârsei”, Tipografia „Unirea”, Brașov, în care este publicată în anexă Cronica evenimentelor din anii 1848/1849 scrisă de protopopul gr(eco) or(todox) Ștefan Branea din comuna Măierău. Alexandru Ceușianu utilizează parțial și lucrările memorialiștilor sași reghineni; G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, Bucrești, „Cultura Națională”, 1924.

23. Dr. Vasile Dobrescu, *Scrierile de tinerețe ale istoricului Vasile Netea*, în *Reghinul cultural*, Studii și articole, VII, Coordonatori: dr. Grigore Ploeșteanu și prof. Marin Șara, Reghin, 2004, p. 250-261.

24. Ioan Bojoru, *Centenarul (1827-1927) nașterii și semicentanarul (1877-1927) morții neobositului istoriograf Alexandru Papiu Ilarian*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1930.

25. *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș, zece ani de activitate 1919-1929*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1930, p. 140, unde se precizează: „A funcționat ca prof. pract. la școala reală sup. Oradea Mare de la 1 ian. 1909-1 sept. 1911, iar de la această dată ca prof. tit. def. până la 1 dec. 1921, la liceul Colhalm, ca prof. tit. def. și director de la 1 dec. 1921-1 febr. 1922, la liceul din Reghin, ca prof. și director de la 1 febr. 1922 până la 1 sept. 1924, când a fost treansferat cu ord. Min. Inst. No. 64⁴³.2-1924)înreg. la No. 593/923-24) la lic. Al. Papiu Ilarian ca prof. tit. def. – unde funcționează și în prezent”. La acest liceu a funcționat până în anul 1940, când s-a refugiat în urma diktatului de la Viena, revenind, pentru o scurtă perioadă, în anii 1945-1946.

26. *Semicentenar 1919-1969*, Târgu-Mureș, Liceul „Alexandru Papiu Ilarian”, 1969, p. 71 și 90. Studiul *Sovata* a fost publicat în *Anuarul...*, 1930, p. 13-21.

27. *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș, 1929-1930*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1931, p. 55-57, unde sunt publicate expunerea de motive și „literele fundamentale” (statutul) Fundației „Ioan Bojoru”.

28. *Istoricul ridicării monumentului „Alexandru Papiu Ilarian”*, *Idem*, p. 3-55. Într-adevăr, până la acea dată, nu apăruse încă o lucrare monografică închinată revoluționarului și istoricului Al. Papiu Ilarian, în afară de articole în presa de specialitate.

29. Determinarea datei nașterii, cu oarecare îndoieli, în 27 septembrie 1827 și a celei a morții, în 23 octombrie 1877, au fost asumate de corpul profesoral la liceului târgumureșean, conform inscripției de pe monumentul comemorativ ridicat de Academia Română la mormântul lui Al. Papiu Ilarian din Sibiu, consemnate într-o scurtă prezentare nesemnată în *Anuarul liceului...* din 1930, p. 5-12. Datele sunt precizate și în articolele publicate în presa târgumureșeană „Astra” (I, nr. 48, din 27 octombrie 1927) și în revista „Șoimii”: Traian Popa, *Alexandru Papiu Ilarian* (nr. 3-4, 1927, p. 25-27) și Nicolae Sulică, *O pagină uitată din viața lui Al. Papiu Ilarian* (nr. 7-8, 1928, p. 41-48) și *Un îndemn spre unire* (dintr-o scrisoare a lui Al. Papiu Ilarian) (nr. 5-6, 1929, p. 58-61).

30. Originar din Cetatea de Baltă, de pe Târnava Mică, absolvă Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Budapesta, în 1910, luându-și licența în 1911 și examenul de capacitate, tot la Budapesta, în anul 1913, în specialitatea: limba maghiară și germană, secundar, limba română. A funcționat ca profesor, în principal, la Școala Normală din Sibiu, fiind detașat temporar la liceul „Andrei Șaguna” din Brașov (ianuarie 1917-septembrie 1919), la liceul târgumureșean, ca director (octombrie 1926-septembrie 1927), apoi ca director la aceeași școală sibiană. Era cunoscut prin manualele școlare de limba română pentru clasele I-IV, în limbile germană și maghiară, și unele lucrări pedagogice (în *Anuarul liceului* din 1930, p. 122).

31. Grigore Ciortea era originar din Teiuș și este absolvent a două facultăți: Facultatea de Teologie din Blaj și Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, luându-și licența în specialitatea istorie, secundar geografia. A colaborat cu articole de istorie la mai multe publicații locale și a coordonat apariția *Anuarului liceului* (*Ibidem*, p. 123).

32. Urmărind circulația și rezultatul celor 500 de liste de conscripții, ne dăm ușor seama de munca de organizare depusă de Comitet și președintele lui, dar mai ales de cea de adunare a banilor. Ilustrativă este însmnarea din capitolul „Ajutoare bănești” pentru indiferența unor instituții ale statului, chiar ministere. Despre Primăria orașului și Prefectură se scrie: „*Către primăria municipiului Târgu-Mureș, atât dl. G. Bernady, fără a fi onorați cel puțin un răspuns, dacă cu donație nu i-a onorat spre un scop cultural-național-artistic român, deși dl. G. Bernady în 1906 pentru monumentul național-artistic-maghiar luase în proiectul de buget al municipiului Târgu-Mureș întreaga sumă necesară monumentului din acel timp: servească acest fapt pentru a se cunoaște oamenii și a-i aprecia în merit.*

„*Către Comisiunea interimară comunală din 1929, s-a înaintat de dl. I. Bojoru, cu nr. 17²⁷.2, a patra cerere pentru a se lua o alocație bugetară pentru monumentul ce avea să împodobească municipiul, ca al doilea, ori al treilea monumant educativ-național-artistic-român. Rezultatul fu similar cu acel de sub conducerea dlui G. Bernady, servească document istoric aceste date, ca justă apreciere.*

La fel a fost refuzat Comitetul cu a treia și a patra cerere de prefectura județului Mureș, în anii 1929 și 1930, pentru a obține o alocație necesară ajungerii scopului urmărit” (*Anuarul...*, 1931, p. 10).

33. În anuarie 1929, a venit la liceul „Al. Papiu Ilarian” Aurel Pop, ca maestru de desen. Auzind de concurs, s-a oferit să prezinte o machetă în gips. Acesta fiind gata destul de repede, s-a luat hotărârea să fie supus unei expertize a unei comisii de specialiști, formată din profesorii I. C. Georgescu, „absolvent al Școalei de Bellearte din București, specializat la Paris în sculptură” și Nicolae Pop, absolvent al școlii din Budapesta, împreună cu Grigore Ciortea, directorul liceului. Examinând macheta, în data de 28 iunie, au constatat că: 1) „în ceea ce privește partea tehnică, bustul este *opera unui om care nu cunoaște arta sculpturii*” și 2) „studiind în detaliu partea constructivă și raportându-ne la anatomie, am observat *greșeli grosolane la schema capului*” (s.a.). Tot în același „Raport” (p. 12-15) se mai spune că lucrarea, în întregime ei, „*nu este împregnată de nici un suflu artistic, fiind numai o înjghebare*

hibridă a unui om care nu cunoaște meșteșugul sculpturii statuare” (s.a.). În privința basoreliefului de pe soclu, acesta nu numai că nu e o concepție proprie, ci „o copie mai mult sau mai puțin fidelă, care din punct de vedere artistic e submediocră” (s.a.). Toate acestea i-au determinat pe membrii comisiei să respingă macheta.

34. Amănunte în Dimitrie Poptămaș, *Philobiblon mureșean. O viață printre oameni și cărți*. Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 14, 2003, p. 175 și *Anuarul cit.*, p. 15-20.

35. Festivitatea dezvelirii bustului cărturarului a fost impresionantă. Pentru acest moment s-a tipărit o invitație în 200 de exemplare, trimisă la „toate autoritățile școlare, bisericești, administrative și civile din țară”, însoțită de programul artistic pregătit pentru seară, în Sala Mare a Palatului Culturii (în *Anuarul cit.*, p. 21-53).

36. *Ibidem*, p. 41.

37. în *op. cit.*, p. 3.

38. *Alesandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

39. *Ibidem*, p. 26-27.

40. Nicolae Popeea, *Memorialul Mitropolitului A. Șaguna*, Sibiu, 1889; Ioan Cavaler Pușcariu, *Notițele despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913; și, mai ales, I. Lupaș, *Nicolae Popea și Ioan M. Moldovan*, București, 1920.

41. Septimiu Bucur, *Comemorarea lui Al. Papiu Ilarian*, în *Anuarul liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș, 1930-1931*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1932, p. 100-104; și Marius N. Sulică, *Papiu Ilarian ca student la Liceul academic din Cluj – Câteva notițe inedite despre Papiu Ilarian, Nicolae Popea și Radu Popea*, *Idem*, p. 105-127 și în extras *Papiu Ilarian ca student al Liceul academic din Cluj*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1932.

42. Se remarcă încă din liceu prin contribuțiile critice și de istorie literară în ședințele Societății de lectură a elevilor, al cărui președinte era, sau publicate în revistele „Îndemnul” și „Progres și cultură”, din Târgu-Mureș. Urmează apoi cursurile Facultății de Litere și Filozofie a Universității din București, fiind numit, încă din anul al III-lea, asistent al lui D. Caracostea. Se împrietenește cu Vintilă Horia, Emil Cioran, Mircea Vulcănescu. Tot acum se face cunoscut prin cronici, eseuri literare și filozofice sau ca redactor ori colaborator la revistele „Azi”, „Gând românesc”, „Viața literară”, „Gândirea”, „Sfarmă Piatră”, „Cuvântul nou”, „România”, calitate pentru care e mult apreciat de Lucian Blaga, Vasile Băncilă, Tudor Vianu, Constantin Noica. Intervenind diktatul de la Viena, în 1940, Ministerul Propagandei în numește atașat de presă, apoi, din 1943, consilier de presă la Consulatul român de la Cluj, iar mai târziu, la legația română de la Budapesta, pe lângă cumnatul său, Ion Chinezu, prim-consul general. După 23 august 1944, Gestapoul arestează întreaga legație, fiind internat, împreună cu familia, în diverse lagăre din Germania. În 1945, după eliberarea de către americani, împreună cu Ion Chinezu alege să se întoarcă în țară, suportând rigorile regimului comunist, printre care și interdicția de a publica, Câțiva tineri l-au cunoscut, prin anii 1957, în străduințele de înființare a cenaclului literar târgumureșean „Liviu Rebreanu” și când, la ședințele săptămânale, ne încânta prin vasta cultură și darul de conferențiar.

Se stinge din viață, încă tânăr, la numai 49 de ani, în 7 mai 1964. Târziu, în 1978, profesorul universitar Serafim Duicu reușește să-i adune o mică parte din scrieri în volumul *Banchetul lui Lucullus* – pagini de critică literară, tipărit la editura „Dacia” din Cluj-Napoca, în prefața căruia notează: „Dacă s-ar fi realizat plenar, aveam în Septimiu Bucur un ideocritic redutabil, animat de spirit polemic înalt și constructiv. Critica sa, o critică de mediere între operă și cititor, de inițiere a acestuia din urmă, putea să impună o personalitate distinctă a criticii românești contemporane. Cultură, simț critic, rafinement, frază seducătoare, judecăți penetrante, informație, pasiune literară, în fine, cam tot ce ar trebui unui critic, Septimiu Bucur avea cu prisosință”. (Vezi * *In memoriam Septimiu Bucur, 1915-1964*, Caiet documentar întocmit de dr. Doina Graur, publicat de Biblioteca Județeană Mureș cu ocazia Simpozionului Științific prilejuit de împlinirea a 80 de ani de la naștere, Târgu-Mureș, decembrie 1995).

43. Studiul citat, p. 105.

44. București, Fundația Culturală „Principele Carol” (f.a.), p. 129-130.

45. Neagoe Popea (29 februarie 1826, în Sarulung, Brașov – 8 august 1908, Caransebeș) urmează, ca și fratele său Radu, cursul secundar la Brașov și Blaj, după care studiază (1843-1846) dreptul la Cluj și teologia la Viena. Participă la revoluția de la 1848, pentru început căpitan în garda românească de la Brașov, apoi „tribun al Branului” – după afirmațiile prof. univ. George Moroianu. În 1854, devine secretar personal al mitropolitului Andrei Șaguna, iar, după numai doi ani, profesor la Seminarul Ortodox din Sibiu. La îndemnul protectorului său, în 1856, se va călugări, primind numele de Nicolae, sub care este cunoscut în istorie. Prin strădaniile sale, muncitor și devotat al Consistoriului, după numai patru ani, este înaintat vicar arhiepiscopal, iar, în 1871, este hirotonisit arhimandrit, candidând, după moartea lui Andrei Șaguna, fără reușită, la alegerile pentru desemnarea noului mitropolit al Ardealului. Este și un luptător pentru drepturile culturale și politice ale românilor ardeleni, în calitate de deputat în Dieta transilvană, din 1863, în Senatul Imperial și președinte al Comitetului Național Român între 1878-1881. În 1889 este ales episcop de Caransebeș, calitate în care funcționează până la moarte, în 1908.

Nicolae Popea este și un istoric și cărturar prin activitatea sa ecleziastică și chiar literară. Publică articole în presa sibiană, altele în cea vieneză și este unul dintre inițiatorii apariției celui mai important cotidian transilvan de la sfârșitul veacului al XIX-lea, „Tribuna”, de la Sibiu, în aprilie 1884, alături de N. Cristea, I. Bechnitz, frații Aurel și Eugen Buta, Diamandi Manole și Ioan Slavici. Începând cu anul 1868, publică în „Telegraful român” mai multe articole, adunate, în 1870, în volumul *Vechea mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, cuprinzând și o serie de acte, petiții și documente. Lucrarea a stârnit o vie poliemică în istoriografia bisericii românești, îndeosebi cu istoricii bisericii greco-catolice privind vechimea și continuitatea ierarhiei ecleziastice ardeleni (Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 190 și urm.). A mai scris câteva importante lucrări închinată vieții și activității

mitropolitului binefăcător: *Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, Sibiu, 1879, și *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale-politice ale românilor, 1846-1873*, Sibiu, 1889, importante și pentru viața social-politică a românilor transilvăneni de la mijlocul veacului al XIX-lea, el furnizând primele informații despre activitatea studențimii române din Cluj din preajma revoluției de la 1848. Pentru activitatea sa de istoric și cărturar este ales, în 1899, membru activ al Academiei Române (Ioan Lupaș, *Nicolae Popea și Ioan N. Moldovan*, București, Cartea Românească, 1920; *Idem, Episcopul Nicolae Popea, membru activ al Academiei Române*, Cluj, Tip. Eparhiei ortodoxe române, 1933).

46. Prof. univ. George Moroianu, rectorul Academiei de Înalte Studii Comerciale, închină, în *Chipuri din Săcele*, un lung capitol, sub titlul *Părintele Radu*, acestui vrednic intelectual și luptător pentru drepturile românilor. Ca și fratele său, Neagoe, viitorul episcop de Caransebeș, Radu Popea, mai mic cu doi ani (născut în 1828 în Satulung), urmează cursurile secundare la Brașov și Blaj, apoi Liceul academic la Cluj și dreptul și filozofia la Viena. În timpul revoluției de la 1848, fusese „tribun al armatelor de pe Târnavae”, trăind o tinerețe „plină de avânt și însuflețire pentru tot ce putea să ajute cu un ceas mai devreme la redeșteptarea și mântuirea neamului nostru asuprit”. Întorcându-se în Satulung, unul din cele șapte sate săcelene, prin 1851 sau 1852, „a fost numit de episcopul Șaguna ca al treilea preot la biserica «Sfintei Adormiri», alături de tatăl și fratele său și, totodată, și dascăl de școală, instituție ce „dăinuia din suta a șaptesprezecea”. Părintele Radu a fost un intelectual dârz, „fire iute și neiertătoare”, s-a implicat în viața satului cu tot sufletul și puterea. Proverbială rămâne atitudinea sa din anii 1866 și 1873, „când satele noastre au fost bântuite de holeră, care a secerat multă lume de pe la noi”, iar preotul Radu „a stat de straje spovedind și cuminecând pe acești năpăstuiți de soartă și ducându-i la groapă deupă obiceiul creștinesc”, „fiind unul din marii români ai locului”. Rememorându-i viața, prof. univ. George Moroianu scrie: „Părintele Radu a slujit la biserica noastră până a ajuns la cincizeci de ani, împreună cu tatăl său, părintele Neagoe. Și pe urmă vreo douăzeci și cinci de ani până la finele veacului trecut (adică XIX) când a murit, împreună cu fratele său mai mic, părintele Victor, frumos, înalt ca un brad, de se sălta cu capul peste toți ceilalți preoți ai Săcelelor, când se găseau câte odată cu toții la vreo adunare”. Descriindu-i pe „cei mai buni prieteni din tinerețe ai lui Papiu Ilarian”, Marius Sulică notează că „în afară de cei doi veri primari ai săi, frații Iosif și Zaheu Hodoș – în timpul studiilor sale la Blaj și la Cluj, au fost frații Neagoe și Radu Popea, fii de preot, originari din Săcelele Brașovului. Toți cinci aveau cam aceeași vârstă: Neagoe Popea se născuse în 1826, Papiu Ilarian în 1827, iar Radu Popea și frații Hodoș în 1828. Pe Neagoe (mai târziu cu numele său de monah: Nicolae Popea), o fire meditativă și un temperament calm, și pe Al. Papiu Ilarian îi apropiau dispozițiile comune literare, decenind amândui sufletul mișcării culturale a studențimii române din Cluj, în anii 1843-1846. Radu Popea, un temperament vioi, expansiv, impulsiv și îndrăzneț, ca și Papiu Ilarian, a fost tovarășul nedespărțit al acestuia, în toate acțiunile naționale, care reclamau energie, hotărâre fermă și executare neșovăitoare, în tot timpul petrecerii lor la Cluj” (*Ibidem*, p. 106).

Fiica sa Valeria a fost căsătorită cu notarul Ion Gă??? din Satulung, asasinat de un localnic. La scurt timp după aceea se stinge și soția acestuia, Valeria rămânând în grija părintelui Radu cu mai mulți nepoți și nepoate, cu toții mici atunci. Una dintre nepoatele sale, botezată Valeria după numele mamei sale, s-a căsătorit cu profesorul brașovean Nicolae Sulică, elevul Marius Sulică fiind al doilea fiu al lor.

47. Marius Sulică utilizează atât izvoare scrise cât și orale. Iată-le, prezentate de autor: „Astfel, dintre izvoarele tipărite, cea mai prețioasă contribuție contemporană pentru cunoașterea activității studențimii rămâne capitolul încadrat de episcopul Nicolae Popeia în *Memorialul mitropolitului A. Șaguna*, Sibiu, 1889, p. 36-44. Informațiile episcopului N. Popeia se completează cu cele câteva notițe păstrate în memoriile celorlalți doi contemporani: Ioan cavaler de Pușcariu (*Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 30) și Ștefan Moldovan (*O trăsătură caracteristică din viața lui Avram Iancu*, în numărul jubiliar al „Gazetei Transilvaniei”, 1888, p. 22)”. Într-o notă, autorul scrie că „Aceste notițe sunt rezumate și la I. Lupaș, *Nicolae Popea și Ioan M. Moldovan*, București, 1920, p. 5-6, și A.A. Mureșanu, *Prefectura română a Țării Bârsei din 1848 și 1849*, în revista „Țara Bârsei”, Brașov, an I (1929), nr. 2, p. 125-126.

Dintre sursele orale „care mi-au servit la întocmirea acestei Conferințe sunt:

1. Informațiile orale transmise de urmașii de astăzi ai preotului Radu Popea; 2. Notele ce au fost luate de profesorul N Sulică, după cele povestite de Victor Popea, fratele mai tânăr al lui Nicolae și Radu Popea și preot la aceeași biserică, la care servise și Radu Popea (Satulung, bisrica „Sf. Adormiri“), și întocmai ca și acesta, un admirabil poverstitor, înzestrat cu o extraordinară memorie; 3. Amănuntele publicate de Nicolae Popea în volumul I al *Memorialului mitropolitului A. Șaguna* (Sibiu, 1889), și completate cu alte date extrase din memoriile episcopului Nicolae Popea (mort în 1908), pentru publicarea cărora preafericitul episcop instituise, prin testamentul său, pe profesorii Neagoe Popea de la Iași și Nicolae Sulică de la Târgu-Mureș; 4. Am utilizat și câteva date, primite de la prietenii și cunoscuții familiei Popea, cum este Dl. Dr. Gh. Moroianu, rectorul Academiei de Înalte Studii Comerciale de la Cluj și nepotul lui Aprian Moroianu (Oprea Moroianu), fost student la Cluj și luptător național în aii 1848 și 1849” (p. 107-107).

48. în *op. cit.*, p. 116.

49. Baronul Samuil Josika, dorind să stingă acest conflict, „a organizat acasă la sine o serată, la care a invitat pe toți studenții români, vreo treizeci la număr și un număr egal de studenți unguri. Cancelarul s-a purtat cu o deosebită atenție față de studenții români și purtându-i prin toate saloanele sale, i-a trecut și prin biblioteca sa împodobită cu portretele strămoșilor săi, în frunte cu întemeietorul familiei, care fusese român din părțile Caransebeșului și care era pictat în vechiul costum al cnezilor români. După ce s-a servit masa, trecându-se din nou în sala bibliotecii și discutându-se chestiunile, care agitau tinerimea celor două popoare, – baronul Josika, adrsându-se ungurilor, le-a dat sfatul să fie mai delicați și mai concilianți față de români, iar pe studenții români i-a îndemnat să fie mai puțin fanatici și mai puțin intransigenți. Atunci, Papiu Ilarian i-a răspuns: «Măria Ta, nu dorim pacea pe care

ne-o oferiți, pentru că în schimb așteptați de la noi să renunțăm la naționalitatea noastră și la independența Ardealului. Nu vom face acest lucru niciodată, pentru că Ardealul a fost și este țară românească, nu numai prin majoritatea populației de jos, ci și prin majoritatea aristocrației sale, care la origine este aproape întreagă românească, precum dovedește și costumul românesc al strămoșului M. Tale, pe care ni l-ai arătat mai înainte». De aici discuția s-a aprins, Radu Popea aruncându-i în față argumente și exemple privind tratamentul nobililor de origine românească de către unguri, baronul apărându-se cu cele spuse de Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, precum că „Nici o strâmbătate nu s-au făcut cândva neamului românesc de către neamul unguresc” (citată de la p. 140-141 ale originalului), la care îi răspunde Al. Papiu Ilarian cu argumentul că „Petru Maior a fost preot și nu jurist și nu și-a dat silința să pătrundă adevăratul spirit al constituției ungurești, rezumate în Aprobate și Compilate, care tindeau la desființarea neamului românesc...” A doua carte luată în discuție din biblioteca baronului, de astă dată de Radu Popea, au fost memoriile lui Francis Forgách, Comentarii rerum hungaricum sui temporis, în care acesta proferează insulte la adresa celor mai de seamă personalități ale epocii 1540-1572, de la curtea lui Ioan Sigismund, de origine română, inclusiv despre Nicolae Olahus, episcopul de Strigoniu și cancelarul Ungariei (*Ibidem*, 117-121).

50. *Ibidem*, p. 121.

51. *Ibidem*, an. 1934, nr. 6, p. 29-35. Constatând lacune în biografia operei lui Papiu Ilarian, tânărul Marius N. Sulică încearcă să completeze această lipsă limitându-se „numai la cele publicate de Papiu Ilarian în „*Revista Carpaților*” care apărea la București”. E vorba de unele studii publicate de Papiu în alte reviste sau în *Tezaur*, reluate de George Sion, directorul revistei, pentru importanța lor: „*Gramatica lui Șincai și epistola lui către Joanne de Lipszk; Lugubre Monumentum; Independența Constituțională a Transilvaniei; Tractat de alianță în contra Turcilor, încheia la an 1542 între Petru, Domnul Moldovei și Joachim, Electorul de Brandembrug (acum întâi dat la lumină din Arhivul cel secret sin Berlin); Apenduce la Independența Constituțională a Transilvaniei; Garibaldi și Clapca; Idealuri naționale ale Nemților, Slavilor, Ungurilor și Românilor*. Cu siguranță, tânărul târgumureșean a avut la îndemână, în biblioteca familiei, atât „*Revista Carpaților*”, pe care o și prezintă, cât și bibliografia operei papiene, deoarece scrie, în introducerea studiului: „...deși în 1927 s-a împlinit 50 de ani de la moartea și 100 de ani de la nașterea lui Papiu, nu s-a găsit încă nimeni care să răsfoiască revistele și ziarele contimporane și înregistrând articolele lui mai mărunte, să ne dea o bibliografie completă a operei sale literare”. E cu atât mai meritorie mica lui contribuție la întregirea acestei bibliografii, De fapt, Corneliu Albu le reia în bibliografia care însoțește monografia.

52. Melinte Șerban, *Nicolae Sulică – un cărturar erudit*, în *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 10, 2001, p. 83-109.

53. vezi Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 241 și Corneliu Albu, *op. cit.*

54. Marius Sulică, *op. cit.*, p. 122.

55. În „Marisia”, VII, Studii și materiale. Târgu-Mureș, 1977, p. 165-195.
56. *Alexandru Papiu Ilarian*, București, 1945.
57. *Alexandru Papiu Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române*, în „Studii”, revistă de istorie, tom. XVII, nr. 6 din 1964, p. 1371-1389.
58. *Alexandru Papiu Ilarian, reprezentant de seamă al generației de la 1848*, în Liceul „Alexandru Papiu Ilarian” Târgu-Mureș, *Semicentinar*, 1969, p. 7.
59. *De la Bobâlna la Alba-Iulia* (Lupta Transilvaniei pentru dreptate și libertate), București, Editura „Dacia Traiană”, 1944; *Împotriva diktatului de la Viena*, București, Editura Fundației Culturale „Regele Mihai”, Colecția „Ardealul nostru”, 1945; și *Alexandru Papiu Ilarian*, Editura „Dacia Traiană”, 1945, Colecția „Luptători pentru democrație”.
60. I. S. Firu și Corneliu Albu, *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul), 1493-1568*. Texte alese, studiu introductiv și note. București, Editura Științifică, 1968; Nicolaus Olahus, *Correspondență cu umaniști batavi și flamanzi*. Cuvânt înainte, antologie, note și bibliografie de Corneliu Albu. Traducerea textelor din limba latină de Maria Capoianu, București, Editura „Minerva”, 1974; I. Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan (1835-1848)*. Ediție îngrijită, prefață, itinerar biobibliografic, note și glosar de Corneliu Albu, București, Editura Sport-Turism, 1980; Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inochentie Micu-Klein*, București, Editura Sport-Turism, 1983; Corneliu Albu, *Simion Bărnuțiu*, 1985 (?); și amintita monografie închinată lui Al. Papiu Ilarian, din 1977.
61. *De la Bobâlna la Alba-Iulia*, p. 115-116.
62. *Ibidem*, p. 117.
63. *Ibidem*.
64. Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian*, Editura „Dacia Traiană”, 1945, p.¹⁸-19.
65. *Ibidem*, p. 19-20.
66. Târgu-Mureș, Editura „Astra”, despărțământul Reghin, 1934.
67. Aprecieri reproduse după Vasile Netea, *Din contribuția învățătorimii române la dezvoltarea culturii naționale*, Târgu-Mureș, Editura „Astra”, despărțământul Reghin, 1935.
68. *Amintirea directorului Ioan Boca (1881-1935)*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, f.a. (probabil 1937, când este scris „Cuvântul înainte”).
69. *Ibidem*, p. 3. Autorul citează în acest capitol pagini întregi din lucrarea savantului Vasile Pârvan, *Ideii și forme istorice*, apărută în anul 1920, cu scopul mărturisit de a-și demonstra ideile autohtonismului în educație și a-și convinge colegii spre abordarea în acest sens a sistemului de învățământ.
70. *Ibidem*, p. 21.
71. *Ibidem*.
72. I. Bratu, *Cuvânt introductiv*, în Horia Teculescu, *V. Onițiu, un educator deschizător de suflete și ziditor de idealuri*, București, Editura Casei Școlare, 1937, p. VII.
73. *Ibidem*, p. VIII.

74. Monografia județului Târnava Mare, Sighișoara, Tipografia Miron Neagu, f.a., p. 496.

75. V. Onițiu, *un educator deschizător de suflete și ziditor de idealuri*. Viața și opera. Cu un cuvânt introductiv de I. Bratu, București, Editura Casei Școalelor, 1937.

76. Iosif Blaga, *Directorul Virgil Onițiu. Sufletul și activitatea lui*, Brașov, Tipografia Mureșeanu, 1916; și Axente Banciu, *Virgil Onițiu*, Brașov, Tipografia Mureșeanu, 1926.

77. Horia Teculescu indică drept dată a nașterii 21 februarie, dată preluată și de alte surse, dar inexactă totuși, după cum ne comunică Vasile Netea în *Figuri mureșene*, Târgu-Mureș, Editura revistei „Progres și cultură”, 1933, mai aproape de sursele documentare de la Reghin, portret reluat în *Figuri ardeleni*, București, Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”, colecția „Cartea Refugiatului Ardelean” – 6, f.a.

78. Ioan Chiorean, *Virgil Onițiu*, în *Profiluri mureșene*, I, Târgu-Mureș, 1971, p. 235.

79. Vasile Netea, *Figuri ardeleni*, București, Fundația Culturală Regală „Regele Mihai I”, f.a., p. 115.

80. în *op. cit.*, p. 60.

81. *Ibidem*, p. 72.

82. *Ibidem*.

83. *Ibidem*, p. 87-88.

84. *Ibidem*, p. 139.

85. *Ibidem*, p. 190.

86. *Pagini de critică*. Ediție îngrijită și studiu introductiv, note și bibliografie de Vasile Netea, București, E.P.L., 1969, p. 537.

III. Despre dascăli și învățământul mureșean

1. Dascăli mureșeni la Blaj

Tot despre profesori mureșeni ne vorbește și o altă carte. Poetul Ion Brad, într-un scurt, dar sugestiv *Cuvânt înainte* o asmăna cu un roman cu foarte multe personaje, „cunoscute prin exemplaritatea ținutei lor de adevărați misionari ai credinței că lumina cărții trebuie dusă până la straturile cele mai adânci ale poporului român”. E vorba de *Dascălii Blajului* de Nicolae Comșa, carte completată, ulterior, de Teodor Seiceanu.¹ Și zice Ion Brad în continuare: „schița biografică a fiecărui dascăl reprezintă o adevărată fișă de roman istoric, amplu, adeseori dramatic, foarte bogat în semnificații”.² Este, în fond, ceea ce mărturisea explicit Nicolae Comșa în *Introducere* și anume că „*Dascălii Blajului nu sunt o pleiadă de necunoscuți. Cei mai mulți din ei și-au legat numele de vreo publicație periodică. de vreun volum începător în literatura noastră într-o ramură oarecare a științei, ori vreun eveniment politic epocal din anii vieții lor. Unii din ei au intrat de-a dreptul în seria figurilor legendare naționale. Puțini, foarte puțini dintre ei au fost învredniciți de posteritate cu studii monografice care să le delimiteze rolul și contribuția*”. Cartea, mai bine zis cele două cărți, ne dau o prezentare succintă a lor „în ordinea cronologică a intrării lor în învățământ”, fiindcă interesează „mai mult aureola de lumină a seriei decât strălucirea unuia sau altuia”.³

Nicolae Comșa, născut în decembrie 1905, în Făget, județul Alba, a absolvit cursurile Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Cluj, în anul 1928, și a fost numit profesor la liceul „Sf. Vasile” din Blaj, specialitatea limba română și limba latină, unde a funcționat până la moartea sa timpurie, în 1946, după o operație de ulcer. A ocupat și alte funcții, după terminarea Academiei Teologice, printre care, în ultimii ani ai vieții, bibliotecar la Biblioteca Centrală din Blaj. Publicist și scriitor, Nicolae Comșa a făcut parte din tânăra generație de intelectuali de după Unire și astfel strălucit partaș la inițierea unor reviste și, totodată, colaborator la majoritatea revistelor ardelenene. A colaborat frecvent la revistele târgumureșene „Progres și cultură” și „Jar și slovă”, îndeosebi cu cronici literare, prieten apropiat cu Vasile Netea și Nicolae Albu. Apreciat ca dascăl, literat și istoric literar și al culturii, Nicolae Comșa ne-a lăsat câteva lucrări de referință.⁴

Dacă Nicolae Comșa se oprea în cartea sa la anul 1918, Teodor Seiceanu continuă șirul acestora până în anul 1948, o dată cu suprimarea bisercii greco-catolice. originar din Sâncel (n. iunie 1913), de lângă Blaj, Teodor Seiceanu a fost elev al liceului blăjean. După terminarea cursurilor Facultății de Litere și Filozofie a Universității din București, în specialitatea istorie și geografie, va preda istoria la

Liceul „Sf. Vasile” din Blaj, până în 1948, când a fost mutat la Alba-Iulia, apoi suspendat și, după 11 ani, reintegrat în învățământ. Teodor Seiceanu a avut o bogată activitate publicistică, apărând, cu recenzii, note, scurte povestiri ori culegeri de folclor, în gazete și reviste printre care „Unirea poporului” și „Calendarul de Blaj”, „Foaia noastră” și „Patria” din Cluj, „Magazin istoric”, „Tribuna”, „Vatra”, „Apulum” ș.a. Ne-a lăsat și câteva lucrări importante, unele publicate, altele rămase în manuscris, dedicate celor două localități dragi inimii lui, Blajul și Sâncelul.⁵

Cele două cărți cuprind fișele biobibliografice ale câteorva sute de profesori, dintre care peste șazeci fii de nobili, de iobagi, agricultori, preoți ori intelectuali sunt din localități mureșene, și-au făcut studiile secundare la Reghin ori Târgu-Mureș ori au activat aici. Cu fiecare din ei – cum spune același Ion Brad – „celebri ori mai puțin celebri, descoperim o mișcare a destinului național, o încordare a voinței de a birui rezistența istoriei și întunecimile veacurilor”. Unii din dascălii Blajului, mureșeni prin origine, s-au remarcat prin opere deschizătoare de drumuri, precum Gheorghe Șincai și Petru Maior. Și nu numai ei, fiecare generație avându-și corifeii ei culturali. Astfel, dintre mureșeni de distinge Silvestru Caliani, din Sânmărtinu de Câmpie, absolvent al Institutului „De Propaganda Fide” din Roma, profesor la școala blăjeană încă din anul înființării, 1754, „tălmăcitor Dzeieștilor zece poronci, a Sf. Taine și a poruncilor Sf. Beasearici... și prefect sau vătav mare școalelor și presus examenului clericilor”, pretendent la scaunul episcopal în 1764, alături de viitorul episcop Atanasie.⁶

Unul din dascălii erudiți ai Blajului a fost și Ioan Rusu, din Habic, absolvent de teologie la Viena, care preda la liceu istoria universală, filozofia, cronologia și geografia. Cu o viață scurtă (1811-1843), Ioan Rusu, prin *Icoana pământului*, în trei volume, tipărită la Blaj în 1842, „și-a fixat rolul de întemeietor al studiului georgafiei la români, dând cel dintâi tratat în limba română în această știință”.⁷ Cercetări amănunțite ulterioare pe bază de mărturii arhivistice dovedesc că Ioan Rusu este și unul din principalii artizani ai romantismului ardelean, atât prin poezia publicată în „foile” lui Bariț, cât și prin traducerile poetice din Schiller.⁸

Un alt profesor, Ioan V. Rusu (1826-1905), din Sânmărtinu de Câmpie, cu studii de teologie la Blaj, a ajuns să predea la liceul din Blaj, iar mai apoi paroh și protopop al Sibiului și profesor de limba română la liceul de aici, mai târziu și vicepreședinte al ASTREI. Ne-a lăsat, ca cercetător al istoriei, două lucrări importante de istoria Transilvaniei.⁹ Autori de „manuale bune” sunt și Simion Micu, născut la Sărmășel în 1841, absolvent al cursurilor de teologie de la Universitatea din Viena, profesor la Blaj și apoi paroh și protopăop în Alba-Iulia;¹⁰ sau Alexandru Uilăcan (1846-1927), din Hărțău, absolvent al Universității din Cluj, profesor la Blaj și fondator al grădinii botanice, „cea dintâi grădină botanică pe lângă școalele secundare în Europa”. A publicat multe articole în „”. A publicat multe articole în „Foaia scolastică”, al cărei redactor a fost o vreme, și câteva manuale de botanică, zoologie, mineralogie, în mare parte prelucrări¹¹. Emil Viciu (1863-1912), născut în Nirașteu (azi Ungheni), cu studii secundare la Târgu-Mureș, Odorhei și Blaj, absolvent al Seminarului Central din Budapesta, preda matematica și fizica, fiind și prefect de studii la internatul vancean, iar din 1898 până la moarte, rector al internatului. Într-un medalion, publicat în

„Unirea” din 1913, Ioan Georgescu scria: „Rar profesor și superior care să fi avut atâta autoritate înaintea elevilor; o privire, un gest, o vorbă era de ajuns să impună disciplina cea mai desăvârșită și celor mai neastâmpărați băieți. Această putere izvora din știința și din caracterul său întreg întemeiat pe o rară religiozitate”. A fost și un autor de manuale școlare, de matematică și fizică, editate în colaborare, dar și o algebră pentru clasele IV-VIII și multe articole despre educație electricitate¹².

De neuitat sunt și alți profesori blăjeni. Printre ei se numără și Alexiu Viciu din Agrișteu, pe Târnava Mică (1855-1950), prezentat în prima parte a cărții. Tot un pasionat, dar, de data aceasta, al științelor naturii, a fost Ambrosiu Chețianu (1868-1934), fiul preotului din Ercea, aproape de Reghin, absolvent al Facultății de Teologie din Budapesta. Apreciindu-i-se înclinațiile spre științele naturii, este trimis, tot ca bursier, la Universitatea din Cluj, unde își ia licența și este numit asistent la catedra de botanică. Nu rămâne însă la Cluj și, după obținerea doctoratului, se reîntoarce la Blaj ca profesor de științele naturale și geografie, conducând și muzeul de știința naturale al liceului, iar, după alegerea profesorului Alexandru Uilăcan în funcția de canonic, și grădina botanică. A făcut mult pentru îmbogățirea și aranjarea sistematică a speciilor, lăsându-ne, în afara tezei de doctorat *Adatok a „Ruppia Transilvanica ismeretéhez* (Date pentru cunoașterea plantei „*Ruppia Transilvanica*“), „o mulțime de lucrări mai mici ori mai mari – unele de știință, altele de popularizare – care îl înscriu în șirul cărturarilor din Ardeal. Ambrosiu Chețianu a condus și îmbogățit grădina botanică a liceului din Blaj până în 1911, când îi urmează la catedră un mai tânăr profesor, care va deveni un mare specialist, Alexandru Borzea. Un foarte distins părofesor și pedagog al liceului blăjean, Ion Popa-Câmpeanu nota, în 1940, despre Ambrosiu Chețianu: „Dragostea față de Grădina Botanică a liceului de băieți, în care a lucrat 11 ani, a păstrat-o totdeauna și după ce a părăsit școala. Admirator al naturii și mai ales al florilor, nu se putea despărți ușor de ele. Îndată ce sosea primăvara și plantele începeau să răsară, tot meru venea în Grădina Botanică, se plimba de la plantă la plantă și așa de cu drag își amintea de diferitele plante, pe care le știa unde se găsesc pe câmp, în jurul Blajului”. Pentru meritele sale, mitropolitul Vasile Suciul l-a ridicat la rangul de vicar general arhiepiscopesc, cea mai înaltă slujbă ce se putea acorda unui preot căsătorit, iat Papa Pius al XI-lea l-a numit prelat papal¹³.

Sigur, șirul dascălilor mureșeni ai liceului din Blaj nu se oprește aici. Sunt mulți dintre ei care au ajuns prelați ai bisericii greco-catolice, unii veniți din altă parte de pe Mureșul de Sus. Este și cazul controversatului canonic Ioan Bob (1739-1830), numit, în 1779, paroh și protopop al Târgu-Mureșului până la alegerea sa, după trei ani, ca episcop al Blajului. Sau, urmașul acestuia la protopopiatul târgumureșean, Demetriu Caian senior (1754-1831), care „nu stă însă decât doi ani”, fiind chemat la Blaj, unde ocupă funcții importante, printre care și cea de paroh și protopop; apoi *Elie Farago*, paroh în Târgu-Mureș, între anii 1838-1854, revenit la Blaj ca „rector al Seminarului clerical”, iar după aceea paroh și protopop în Veresmort; Ioan Radu din Ernei (1773-1819), din 1801 paroh și administrator al tractului Mureș, iar, după opt ani, paroh al Reghinului și administrator al tractului Gurghiu, ajuns, după 1812, vicar al Hațegului; Ioan Man (1791-1826), din Săbădu de Câmpie (azi Voiniceni), paroh și protopop al

Târgu-Mureșului din 1825; și alți prelați precum Vasile Hossu (1866-1916), fiul parohului protopop din Târgu-Mureș, cu licență și doctorat în filozofie la Roma, episcop al Lugojului, apoi al Gherlei.

Destinele dascălilor Blajului după 1918 ne oferă, ca într-un caleidoscop, imagini de mare înaplțare ai unor „fermenți avtivi de cultură și civilizație europeană”, dar și de mare ostracizare „rispiți ca făina orbului prin toate colțurile țării”, unii, figuri proeminente, „arestați și torturați, sfârșind între zidurile pușcăriilor și mînăstirilor închisori”¹⁴. Fișele personajelor din noul roman istoric le-a creat printr-o muncă asiduă de documentare, de astă dată, Teodor Seiceanu, mai ample, mai complete, poate și fiindcă erau mai cunoscute, istoria școalelor, istoria culturii în general și a științei punându-i în circulație. În același timp, din text, se poate observa o documentare direct de la sursă, de la foștii profesori ori din familia acestora. I-am prezentat tot în acest capitol deoarece s-au manifestat cultural îndeosebi în perioada propice, de mare efervescență de după Unire.

Cu siguranță, dintre toți profesorii blăjeni ai acestei epoci, Alexandru Todea (1912-) ne oferă o „biografie de excepție”, decenii în șir fiind pentru greco-catolicii din Ardeal „un simbol al stabilității în credință”¹⁵. Profesorul Teodor Seiceanu îi închină o cuprinzătoare pagină biografică de la copilărie și primele clase în satul natal, Teleac, continuate la Reghin, Blaj și strălucitele studii de filozofie și teologie la „De Propagande Fide” din Roma, până la activitatea ca preot-profesor, paroh și protopop al Reghinului, condamnarea la muncă silnică pe viață și detenția la Sighet, Râmnicu Sărat, Pitești, Gherla, Aiud..., numirea ca episcop în clandestinitate și încununarea deplină prin numirea de către Sfântul Părinte Ioan Paul al II-lea în funcția de cardinal al Bisericii Catolice și promovarea oficială în Corpul Cardinalilor, la Roma, în iunie 1991. A glosa, în continuare, asupra acestui subiect s-ar dovedi superfluu câtă vreme multe studii, iar în ultima vreme, și două monografii au fixat importanța marelui prelat în viața bisericii greco-catolice¹⁶.

Și alți profesori blăjeni, originari din județul Mureș, au avut evoluții de seamă. Alexandru Rusu (1884-1963), din Șăulia de Câmpie, cu doctorat la Facultatea de Teologie din Budapesta, predă dogmatica la Academia Teologică și religia la Liceul „Sf. Vasile” din Blaj, fiind rector al internatului vancean, iar, între 1925 și 1930, rector al Academiei Teologice. În anul 1911 înființează revista „Cultura creștină” și o conduce până în 1918, iar, după Unire, este redactor, apoi director la gazetei „Unirea”, secretar general la Culte și deputat. În anul 1930 este ales episcop al Diecezei greco-catolice nou înființate a Maramureșului, iar, din 1946, este ales mitropolit al Arhidiecezei Blajului. Alexandru Rusu a fost deținut la Dragoslavele și Căldărușani, iar în 1957, condamnat la 25 de ani de muncă silnică, trecând prin închisorile din Gherla și Dej și sfârșind, din cauza tratamentului aplicat, asemănător altora, în detenție, cu puțin înainte de amnistia generală¹⁷. Un alt profesor prețuit și cu evidente calități gazetărești a fost *Iuliu Maior* (1886-1945), din Reghin, frate mai mic al viitorului fizician Augustin Maior. Absolvent al teologiei la Blaj și al Facultății de Litere din Budapesta, predă germana la Școala Normală, apoi la liceul blăjean, împreună cu latina. În anul 1939, este ales canonic mitropolitan. Importantă este și activitatea sa publicistică prin

colaborarea, încă din perioada studiilor liceale, la „Foaia poporului” din Sibiu, cunoscuta „Gazeta Transilvaniei”, „Românul” (Arad), „Răvașul” și „Solia satelor” (Cluj), dar mai ales la „Unirea” și „Cultura creștină” din Blaj. Împreună cu Alexandru Lupeanu-Melin, fost coleg la facultatea budapestană și viitor istoric al Blajului, la începutul anului 1919 înființează gazeta „Unirea poporului”, pe care o conduce, cu mari sacrificii, până în anul morții. Tot împreună cu prietenul său, înființează și „Calendarul de Blaj”. Publică, de asemenea, peste douăzeci și cinci de broșuri în biblioteca de popularizare „Cărțile bunului creștin”¹⁸.

Un alt episcop martir, cel de al patrulea, a fost Tit Liviu Chinezu (1904-1955), din Maiorești. Absolvent al Institutului de Filozofie și Teologie din Roma (Colegu „Sf. Atanasie”), a predat religia la Școala Normală și filozofia și apologetica la Academia Teologică din Blaj, fiind și rector, o vreme, al acesteia. Preot și protopop la București, a fost arestat și dus la Mânăstirea Nemațu, apoi la Căldărușani. Aici, „a fost consacrat, clandestin, episcop axiliar pentru Vicariatul București”, după care, dus cu ceilalți eiscopi, la Sighet, se stinge din viață, bolnav de tuberculoză¹⁹.

Și alți profesori blăjeni de pe Mureș s-au distins printr-o activitate didactică și științifică meritorie. Este cazul profesorului-preot Ioan Mătieș (1908-1987), din Valea-Largă. A urmat cursurile Facultății de Științe din Cluj, luându-și licența în matematică-fizică, apoi cele ale Academiei Teologice din Blaj, fiind hirotonisit preot. Predă îndeosebi matematica la liceele blăjene, apoi la „George Bari” din Cluj, ajungând asistent la catedra de matematică a Facultății de Chimie și lector la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice din Cluj. A publicat articole și studii de specialitate și diverse probleme de matematică în „Gazeta matematică” și „Pitagora” (București), „Revista Matematică” (Timișoara) ori „Știință și progres” (Târgu-Mureș)²⁰.

Și profesorul-prelat Ioan Vultur (1905-1979), din Frunzeni, de lângă Reghin, s-a remarcat printr-o activitate publicistică laborioasă. După studii la Reghin, Târgu-Mureș și Blaj, studiază la Academia Teologică din Blaj și, apoi, ca bursier, la Universitatea Catholică din Paris și Louvain (Belgia). A predat limba franceză la mai multe licee blăjene. Din 1948, petrece, fără a fi judecat și condamnat, șapte ani în închisoare la Căldărușani, Sighet, În beciurile Ministerului de Interne și la Brașov. Până la arestare a colaborat la „Unirea”, „Unirea poporului”, „Cultura creștină” și „Blajul”, „Tribuna” (Brașov), „Curentul” și „România” (București), „La cité chretienne” (Bruxelles). Ne-a lăsat importante cărți despre rolul bisericii în viața socială și câteva traduceri pe aceeași temă²¹.

Nu pot fi uitați nici alți profesori, printre care Laurean Puia (1894-1938), din Luduș, absolvent al Facultății de Litere și Filozofie din București, „un profesor și pedagog bun, om de aleasă cultură”;²² Teodor Megieșan (1897-1958), din Căpâlna de Sus, profesor de pedagogie la mai multe școli blăjene și un activ colaborator la „Unirea”, „Unirea poporului”, „Calendarul de Blaj”, cu articole diverse și poezii;²³ Eugen Bucur (1898-1974), din Gurghiu, profesor de limba română și limba germană la Liceul „Sf. Vasile” și director al Liceului comercial;²⁴ Ioan Cristea (1904-1984), din Șomoștelinc, absolvent al Institutului „De Propaganda Fide” din Roma, ajuns secretar al Cancelariei mitropolitane, canonic și rector al Academiei Teologice din Blaj;²⁵ Filip

Pop (1907-1993), din Cașva, cu licență la București în specialitatea fizică-chimie, fost profesor și director la mai multe licee din Blaj, Năsăud și Făgăraș, judecat și condamnat la patru ani și două luni de închisoare. În ultimii ani a lucrat la Târnăveni ca dascăl de liceu, apoi chimist;²⁶ Ioan Popa, născut în 1910 la Lechința de Mureș, profesor de religie, apoi de matematică-fizică la Liceul „Sf. Vasile” și Școala Normală din Blaj, „un profesor harnic, modest, cu temeinice cunoștințe de specialitate, un preot adevărat”, supranumit „Omul lui Dumnezeu”;²⁷ Nicolae Albu (1910-1986), din Adrian, pe Valea Gurghiului, învățător și profesor, scriitor, cronicar literar și autor de cărți importante pentru cultura română și istoria învățământului din Transilvania²⁸ și alții precum Aurelia Socaciu (1903-1992), din Sângeorgiu de Pădure, Aurelia Rusu (1905-1962), din Șăulia, Alexandru Pol (1906-1985), din Băla, Aurelia Viorica Petric, născută în 1910, în Socolu de Câmpie, Irina Cristea (1912-1992), din Cornești și Emilia Viciu, născută în 1913, la Socolu de Câmpie.

Ar fi nedrept să încheiem prezentarea celor două cărți fără să ne oprim în a evindenția câțiva profesori și prelați deveniți mureșeni prin adopție. E vorba, în primul rând, de Iosif Pop (1896-1986), originar din Ocna Dejului, tatăl lui fiind preot-protopop onorar. După absolvirea teologiei la Budapesta, urmează cursurile Facultății de Științe din Cluj din imboldul „de a aduce mai mare folos neamului intrând în învățământ, unde erau așa puțini profesori, decât să plec în pastorație, unde erau preoți destui”. Astfel, e numir profesor de fizică-chimie la Liceul „Sf. Vasile” din Blaj. Dar, contrar imboldurilor inițiale, destinul îl poartă ca preot la Galtiu, lângă Alba-Iulia, și protopop la Târgu-Mureș, iar, după diktatul de la Viena, vicar arhiepiscopesc pentru județele Mureș, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune. În anul 1943, a fost distins cu titlul de canonic onorar. A fost, în același timp, și un distins profesor, iar, din anul 1945, când a muncit pentru reînvierea învățământului românesc în oraș și județ, până în 1948, director al Liceului „Alexandru Papiu Ilarian”, înscris în istoria acestor locuri ca cel mai vajnic susținător al învățământului românesc atât în timpul ocupației horthyste, cât și sub cea sovieto-urmașo-horthystă. Nu insistăm mai mult asupra acestei personalități cu totul deosebită deoarece Fundația Culturală „Vasile Netea” i-a publicat, în anul 2004, un valoros volum de memorii în care se regăsesc depănate cu migală zilele și nopțile trăite „...spre mărirea lui Dumnezeu și binelui Bisericii”²⁹.

De neuitat a rămas în mintea și sufletul elevilor de la Liceul „Alexandru Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș, alături de Iosif Pop, și profesorul de religie Ioan Miclea (1902-1982), născut în Racova, pe atunci în Sălaj, „păstor de suflete și predicator, profesor și educator, conferențiar, scriitor și filozof, creator al unei opere originale și de durată”³⁰. Cu două licențe, prima în teologie, iar cealaltă în filozofia culturii, ca student al poetului-filozof Lucian Blaga, a fost „un strălucit profesor al școlilor blăjene (1940-1950), un pedagog desăvârșit și un filozof în adevăratul înțeles al cuvântului. Ca orator eminent, a ținut exerciții spirituale nu numai pentru elevi și teologi, ci și pentru preoții din Arhidieceză”³¹. Preotul-profesor Ioan Miclea a avut și o activitate publicistică remarcabilă colaborând la o mulțime de gazete și reviste dintre care „Progres și cultură”, „Gazeta Mureșului” și „Scânteieri” (Târgu-Mureș), „Cultura creștină” și „Blajul” (Blaj), „Tribuna” (Cluj), „Pagini literare” (Turda), „Timpul”, „Dacia

rediviva”, „Convorbiri literare”, „Decalogul” și „Viața” din București. Ne-a învrednicit cu mai multe volume de metodologia religiei, de filozofie creștină românească, publicate până în anul 1947, altele rămase în manuscris și confiscate cu prilejul unor percheziții sau arse, în posesia familiei păstrându-se încă circa 10⁰⁰.0 de pagini. E și greu de imaginat câtă muncă de o atât de mare valoare intelectuală a fost risipită³².

Încheiem șirul profesorilor blăjeni, originari ori care au activat în județul Mureș, cu profesorul Heinz Heltmann, din Mălăngrav, de pe Târnava Mică, licențiat în muzică la Cluj, Viena și Dresda. A predat muzica și a condus corul elevilor și orchestra Liceului „Sf. Vasile” din Blaj, iar, din anul 1929, pe cele ale Liceului „Alexandru Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș, până în 1940, când se refugiază la Timișoara. Heinz Heltmann a fost un foarte bun profesor și dirijo, în același timp, compunând câteva apreciate opere muzicale: „Buciumana”, „Potpuriu Marș festiv” și poemul muzical „Anotimpurile”. A publicat, totodată, interesante studii și comentarii, docte incursiuni în istoria operetei, a artei muzicale românești și a muzicii moderne, încercând să cultive sentimentul respectului pentru creația autohtonă prin articole de sinteză, în revista „Scânteieri”, din Târgu-Mureș³³.

Toți acești profesori blăjeni, originari sau pe care destinul i-a trimis pe Mureșul de Sus, sunt tot atâtea personalități care merită o pagină într-o viitoare monografie a județului, într-una a comunei ori orașului, dar, cu siguranță, fiecare își merită un studiu monografic, așa cum au beneficiat unii dintre ei. Oricum, ei rămân repere într-o viață culturală a acestui pământ românesc.

Carta celor doi profesori blăjeni, Nicolae Comșa și Teodor Seiceanu, este o rememorare caleidosopică, pe alocuri de dicționar enciclopedic, făcută nu numai cu multă dragoste și prețuire pentru înaintașii ori contemporanii întru catedră, dar și cu o acribie dusă până la amănunt. Acolo undă elipseau datele certe, n-au trecut în supoziții, ci aspun că n-au găsit informații. Așa, de exemplu, în cazul lui Heinz Heltmann, se scrie că, în 1928, „părăsind Blajul, nu știu unde s-a stabilit și nici când și unde a murit. Probabil la Târgu-Mureș”. Într-adevăr, muzicologul a venit la Târgu-Mureș, poate și pentru că aici funcționa Conservatorul municipal și o orchestră simfonică.

Totodată, acolo unde s-a putut, autorii au utilizat și metoda chestionarului sau a mărturisirii directe, coroborate cu informații din arhivele și anuarele școlilor blăjene. Nu o dată s-au adresat familiei, cunoscuților sau unor intelectuali care puteau furniza relații, informații și chiar documente despre acești dascăli. Oricum, documentarea a cuprins un câmp de informații extrem de vast și complex. Pe bună dreptate, Ion Brad scria, în prefață; „cartea de față conturează o biografie tulburătoare a două secole de învățământ românesc în Transilvania”. Este, în același timp, tot atât de utilă pentru cercetătorul dornic să refacă viața culturală a Mureșului de Sus.

2. Nicolae Albu, istoric al învățământului românesc din Transilvania

O altă lucrare de o deosebită importanță pentru școlile românești din Transilvania și de pe Mureșul de Sus vine tot din partea unui dascăl blăjean, și anume Nicolae Albu, intitulată *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*³⁴ și apreciată de specialiști ca o remarcabilă contribuție de sinteză în domeniu, îndeosebi asupra învățământului elementar³⁵. Totodată, pe lângă școlile unite, cu dascăli pregătiți la Blaj, Nicolae Albu insistă, pe urmele profesorului I. Lupaș, asupra creșterii învățământului ortodox la îndemnul împăratului luminist Iosif al II-lea și prin stăruința binefăcătoare a noului director, inteligentul preot brașovean Dimitrie Eustatievici. Autorul acestei istorii complexe recunoaște într-o pilduitoare prefață, plină de respect pentru înaintașii truditori pe această temă, că „nevoia unei istorii a învățământului românesc”, incluzând toate provinciile ardelenene, i-a marcat și pe alții precum Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu ori Ion Matei. Concluzia generală viza necesitatea existenței unor monografii ale „tuturor școalelor sau, cel puțin, ale celor mai cunoscute”, fără de care „nu se va putea alcătui o istorie a învățământului românesc transilvan”³⁶. Deși critică, asemănător altor intelectuali ai vremii, insuficienta preocupare a cărturarilor satelor cât și ai orașelor pentru punerea în lumină a fenomenului educativ-instructiv din trecutul neamului nostru, Nicolae Albu recunoaște că „nu s-ar putea spune, neignorând adevărul, că acest spirit ar fi rămas insensibil” la asemenea preocupări de istorie locală ori regională privitoare la învățământ, „o activitate frumoasă, dar modestă în raport cu trebuințele politice-culturale ale Transilvaniei de ieri și de azi”, activitate ce s-a manifestat în contextul celor douăzeci și cinci de ani „de creațiune și muncă în stil românesc”³⁷. Plecând de la aceste preocupări, autorul face, în prefață, o pomenire a tuturor, începând cu bănățeanul Iuliu Vuia, brașoveanul Andrei Bârseanu, blăjeanul Nicolae Brânzan și continuând cu cărturarii Nicolae Drăgan și Virgil Șotropa pentru Năsăud, P. Dejeu, Vasile Bolca și părintele Ion Georgescu, ale căror strădanii au fost încununat de harnicul dascăl Nicolae Firu în scrierea studiului monografic despre școlile orădene, sau cele ale preotului Nic. Aron, completate de Valer Literat pentru școlile din Făgăraș și de pe Târnave precum și alții. Lucrarea lui Nicolae Albu sintetizează truda acestor cărturari și cercetători și urmărește evoluția învățământului românesc pe parcursul a patru veacuri, începând cu cel de al XV-lea, de pe tot cuprinsul Ardealului. În paginile ei se regăsesc cu prisosință eforturile înaintașilor în progresul educației și instrucției, gramăticii și dascăli, inițiatori de programe școlare ori de înființare de școli, dar și autori de manuale școlare ori luminători ai învățământului transilvan precum Gheorghe Șincai, Dimitrie Eustatievici și Radu Tempea. O carte importantă, de sinteză, luminată în conținut concomitent de scrierile anterioare și de documentele de arhivă. În același

timp, o carte ancorată în informații reale și scrisă, unde necesitatea o impunea, cu talentul omului preocupat încă din tinerețe de cele literare.

Dascăl blăjean din toamna anului 1935 până la moarte, Nicolae Albu este mureșean de origine, din Adrian, pe Valea Gurghiului, cu studii pedagogice la Târgu-Mureș și universitare la Cluj, cu activitate școlară în mai multe sate mureșene, orașul Reghin și localitatea natală, publicist și conducător, o vreme, a revistei „Progres și cultură” din Târgu-Mureș. Transferându-se la Blaj, își va intensifica preocupările de cercetare a istoriei învățământului românesc ardelean, începute încă la Reghin și Târgu-Mureș la îndemnul profesorului G. Bogdan-Duică³⁸.

Pentru informații privind învățământul românesc din Scaunul Mureș, Nicolae Albu a utilizat ca principală sursă lucrările profesorului Traian Popa despre primele școli primare românești, apoi cele atestate de conscripția preoților și dascălilor uniți și ortodocși obligați a plăti tribut de război, școlile înființate de Gheorghe Șincai pe când era director al școalelor unite din Ardeal și altele pe care le vom prezenta când vom avea în vedere monografia profesorului târgumureșean³⁹. Spre deosebire de profesorul târgumureșean, Nicolae Albu situează începutul învățământului românesc pe Valea Mureșului de Sus încă din secolul al XV-lea, când mulți tineri de pe aici, din jurul Reghinului, se îndreaptă, prin trecătorile munților spre mănăstirile din Moldova. După o instruire mai scurtă, se reîntorceau ca preoți, călugări ori dieci, contribuind la învățarea pruncilor. Tradiția continuă până trăziu, dacă la 1697, fiul unui țăran din Gledin, Pahonie, se călugărește la mănăstirea Neamțului, și ajunge apoi învățatul episcop de Roman. Sau Ion Diacul „din Arden” (Ardeal), din ținutul Cetății de Baltă de pe Târnava Mică, din satul Cerghid cel Mare, feciorul lui Aron Bob Andronic, cum nota el pe un *Liturghier*, la 1662. În Toplița a venit pe la 1700, dascălul Ștefan, aciundu-se la mănăstire, sau cum semna, „Ștefan dascălul Moldovschi”, scriind, aici, un *Praznicariu*, pe seama popei Nicodim, de la lăcașul toplițan. Interesant este și cazul monahului Matei Voileanu, care se găsea pe la 1737 la mănăstirea Bistrița, din Vâlcea, iar din 1742, la București. Reîntors, a ajuns, prin 1743-1761, logofăt și grămatic în satul Hundorf, de lângă Dumbrăveni, iar, la scurt timp, în Șoimușu Român, de pe Târnava Mică, lăsând dascălia urmașilor săi, o adevărată dinastie de dascăli în Șoimuș, până în anul 1885, cum numai Brașovul a mai avut una, a Tempeștilor.

Unul dintre cele mai interesante capitole, pilduitor pentru școalele românești unite de pe Mureș, Târnave și Câmpie se referă la situația învățământului românesc la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Câteva pagini „din arhiva mitropoliei Blajului” ne dau indicii despre localitățile cu școli în epoca iosefină. printre acestea, peste cincizeci⁴⁰ sunt din această zonă, între ele intrând și cele „27 de unități școlare” înființate de Șincai în Scaunul Mureșului și comitatul Târnavelor, de care vorbise Traian Popa în lucrarea sa monografică. Lista prezentată de Nicolae Albu se referea doar la școlile unite, prezentate pe districte, de aceea, același revine în final cu precizarea: „Numărul celor ortodoxe va fi fost cu mult mai mare”, ceea ce înseamnă pentru satele, comunele și orașele actualului județ Mureș un număr de peste o sută. Numai că – zice autorul – se ridică și o întrebare: a reușit acest număr de școli din Ardeal să satisfacă „primele nevoi de cultură ale poporului”? Răspunsul e cu siguranță negativ. De la început

„curentul de luminare mergea încet, greu, ba în unele părți nu prindea rădăcini”, existând și alte determinări cu mult mai adânci, printre care, nu în ultimul rând, starea localurilor de școală. Nicolae Albu, cu talentul său de mânuitor al condeiului, ne oferă, poate, cea mai zguduitoare descriere, autenticată și prin dese raportări la ea a cercetătorilor de mai târziu:⁴¹ „Școala era făcută din pereți de nuiele împletite între stâlpi groși, apoi lipiți cu pământ. Localurile erau acoperite cu paie ori cu trestie. Rar, ici-colo, se mai găsea și câte o școală clădită din bârne. Prin anii 1790-1850, ferestrele erau prevăzute în loc de geam de sticlă cu piele de oaie sau cu hârtie groasă unsă cu seu ori cu unsoare, ca să străbată lumina prin ea. Dușumele, nici vorbă. Bănci la fel. Școlarii ședeau pe lavițele obișnuite pe atunci în casele țărănești și așezate de-a lungul pereților fixate pe pociumbi bătuți în pământ. Cu timpul s-au introdus niște mese lungi, pe care își puneau elevii cărțile, iar în jurul acestor mese erau lavițele pe care ședeau școlarii. De rechizite sau de alt mobilier școlar, nici pomeneală.

Învățătorii se numeau „dieci”, căci, în realitate, diecii, cântăreții bisericilor, erau învățători. Învățau pe puținii școlari cu multă trageră de inimă pentru școală, cele opt glasuri și cântările liturgice. Dintre aceștia, acia care învățau din năzuință proprie cu ajutorul dascălului, ajungeau să cunoască numerii scriși cu cifre (litere) cirilice. Mulți dintre aceștia au pășit spre treapta preoției.”⁴²

Și totuși, fără să negăm realitățile feudale, la sfârșit de secol XVIII „s-au făcut însemnate progrese”, datorate în principal activității directorilor școalelor românești naționale din Transilvania. Nicolae Albu se referă, în primul rând, la neobositul Gheorghe Șincai, despre care ne lasă frumoase pagini cu trimitere la eforturile învățatului român, după numirea, în anul 1782, ca director al școalelor unite din „marele principat al Ardealului” pentru înființarea și consolidarea de școli românești: „Să ni-l închipuim pe Gheorghe Șincai, ca pe un apostol, străbătând satele de pe Văile Mureșului și ale Târnavelor până în nord spre cele două Someșuri, însuflind pe săteni pentru ca «să aibă și ginta noastră oameni luminați» cum au altele și «că binele numai prin învățătura pruncilor avem a-l aștepta», iar ajuns la Blaj, să vadă că toată strădania lui e nesocotită de veneratul cler”⁴³. Nicolae Albu revine, într-un nou capitol, în care discută calitățile lui Șincai de director și pedagog, cu noi date despre școli și dascăli mureșeni. Prezentând documente din arhivele Blajului, autorul argumentează preocupările lui Șincai pentru pregătirea tinerilor învățători, aducând și un exemplu din aceste locuri, precum actul de numire (certificatul) ca învățător în școala nou înființată a lui Ioan Suciș din Căpușu de Câmpie, din 7 martie 1787. Preocupat de viața și activitatea lui Gheorghe Șincai, cum va face și în legătură cu Petru Maior, doi mureșeni cu merite deosebite în acest domeniu, Nicolae Albu va avea în vedere și alte aspecte. În primul rând, prezintă, după același profesor târgumureșean, „un tablou al școalelor gr.cat. din comitatul Târnavelor și din Scaunul Mureșului înființate de Gheorghe Șincai”, iar în al doilea rând, pe cele din Grebenișu de Câmpie, Săcalu de Pădure, Reghin-Sat, Sântu și Râciu.

Abordând activitatea lui Petru Maior în devoltarea învățământului sătesc, în acel sfert de veac cât a funcționat ca paroh al Reghinului, protopop al Gurghiului și

inspector al Abafaiei (Apahida), Nicolae Albu nu este de acord că acesta a fost „un harnic colaborator al lui Șincai pe tărâmul învățământului: ca organizator, îndrumător și organ de control al școalelor din protopopiatul său”, după cum susțin unii cercetători în baza spuselor lui din *Răspuns la cârtirea cea de la Halle*. Și mai ales dorește să dovedească neteminicia afirmației lui Maior că „a aflat pe marginile acelea oameni de obște grăind mi numai cu numele creștini, nimica nu știau, tocmai puțin de ale creștinătății. El întâi încpu a-i învăța acelea...”, continuând ci „Prin toate satele...⁰¹.⁴⁷ și arhicunoscutele „Mergea Petru Maior...”, ceea ce ne interesează pe noi, deoarece autorul ne dă o scurtă incursiune în istoria învățământului de pe Mureșul de Sus, Câmpie și Gurghiu. „Oamenii nu puteau fi atât de înapoiți, cum ni-i prezintă în scrisoare” – scrie Nicolae Albu – deoaecce „regiunea a vut o mulțime de mănăstiri 0147, precum Solovăstru, Jabenita (care păstrează și azi numirea unei poieni „Poiana Mănăstirii”), Cașva, Hodac, Ibănești, amândouă Chihreurile, Michaza (franciscană), Râpa de Sus și de Jos, Deda, Toplița, Milașu Mare, Sânmărtinu de Câmpie, Monorul etc., unele dintre ele cu vechime de câteva secole, dacă cea a Runcului, la dărâmare, avea peste 150 de ani. Multe aveau dascăli veniți din Moldova ori pregătiți la mănăstirile de acolo. Aceste lăcașuri de cult, pe lângă grijile sufletului credincioșilor, serveau și ca școale, urmărind, de regulă, același scop moral-religios”⁴⁴. Pe lângă acestea, la venirea lui Petru Maior, la Reghin funcționa școala „normală”, una dintre cele douăsprezece unități de acest fel înființate de Iosif al II-lea, la care „învățau feciori holtei, băieți de preoți și de dieci de pe cele două văi și Câmpie până la Mociu (azi în județul Cluj); apoi „vestita școală de pe lângă mănăstirea Monorului”, „școala trivială grănicerească” de la Rușii-Munți, înființată încă în 1773, o altă „școală bună”, în Reghin-Sat. Toate acestea nu înasemnă că Petru Maior n-a avut merite deosebite în organizarea învățământului sătesc. În concluzie, „Maior a plecat independent de Șincai la «organizarea» învățământului sătesc și acțiunea directă a lui Maior era mult inferioară celei a lui Gheorghe Șincai”,⁴⁵ fără să-i scadă, în nici un fel, celelalte merite. Sigur, opera de organizator al învățământului românesc a lui Șincai este mai amplă și sapă mult mai adânc, lucrând la temelia acestuia, ea raportându-se la întregul principat al Ardealului, pe când cea a lui Maior doar la protopopiatul său cu cele 40 de sate, cunoscute îndeaproape, în ce aveau specific ca lume. El săvârșește, după cum constată cercetările ulterioare, „o veritabilă acțiune de alfabetizare” și rămâne mai aproape de lumea satului, experiența aceasta regăsindu-se în unele ecouri din opera sa.

Cât privește „pedagogia lui Petru Maior, ea e aceea a bunului simț, întemeiată, pentru a-i da mai multă greutate, pe preceptele biblice”, socotind *predicile* sale „adevărate cursuri de pedagogie populară”: „Adresându-se poporului – scrie Nicolae Albu – căruia îi face un aspru rechizitoriu pentru abaterile de la îndatoririle sufletești, cuvintele lui par săgeți aruncate asupra unui vrăjmaș nevăzut, dar simțit, care subminează moralitatea și virtuțile fizice ale neamului. N-a uitat în special de tineri, în care vedea nădejdea unui popor. Îi iubea. De aceea îi muștra pentru greșelile lor”⁴⁶.

Cu toate că a fost publicată în timpul războiului, *Istoria învățământului românesc* a întrunit sufragiile criticii de specialitate și l-a impus pe cercetător prin premiul „Gheorghe Asachi”, acordat de Academia Română în anul 1945. Materialul

documentar fiind adunat încă din anii tinereții la Târgu-Mureș și Reghin, apoi la Blaj și Sibiu, Nicolae Albu lucra asiduu la încheierea vastei sale lucrări, nu puțin fiind piedicile ivite în cale⁴⁷. Credem că același lucru s-a întâmplat și cu manuscrisul următoarei cărți, *Istoria școalelor românești din Transilvania între 1800–1867*,⁴⁸ care ar fi trebuit să constituie firesc volumul al doilea. Și acest volum se bazează, ca izvoare, pe un vast material documentar depistat din lucrări anterioare și periodice, dar și, în mare parte, din „arhivele Statului din Brașov, arhiva Institutului Teologic din Sibiu și arhiva personală a regretatului profesor Traian Gherman”, profesor și director la școlile Blajului douăzeci de ani. Rezultat al „îndelungate osteneți”, lucrarea se deosebește de prima, în primul rând, prin cuprinderea geografică. Dacă *Istoria învățământului* abordează creșterea acestuia în toate provinciile istorice de dicoace de munți (Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, *Istoria școalelor* se limitează „numai la Transilvania istorică, întrucât în secolul al XIX-lea – mai ales după 1850 – învățământul a pătruns adânc în mase și, desigur, urmărirea lui în toate provinciile ar fi dus la un material imposibil de cuprins în unul sau chiar două volume”. Pe de altă parte, deosebirea de substanță constă în abordarea temei. În acest volum se renunță la prezentarea conținutului învățământului – programe, manuale etc. – urmărindu-se îndeosebi „școala ca instituție sau diferitele ei forme de manifestare”. De aici și diferența dintre titlurile celor două lucrări. Și ar mai fi o deosebire. Rămânând în manuscris atâta vreme, autorul a consultat și alte lucrări, apărute între timp, și, obligat de vremuri, a devenit tributar, în unele capitole, ideologiei comuniste în modalitatea de abordare a materialului informatic. Cu toate acestea, și acest volum se distinge prin bogăția și diversitatea informației, lipsindu-i însă, pe alocuri, liantul narativ, caracteristic lucrărilor sale anterioare. Abordând dezvoltarea învățământului românesc ardelean, atinge și unele probleme de cultură, iar, pe baza materialului investigat, reușește să rectifice o serie de opinii curente sau moștenite” despre istoria culturii românești transilvane⁴⁹.

Noutatea din acest volum o reprezintă gruparea materialului documentar în două părți: dezvoltarea învățământului în cele două centre episcopale, Blajul și Sibiu, cu scurte trimiteri, uneori însă importante, spre întreaga Transilvanie; și situația acestuia, adică a „școalelor populare” din județe și regiuni. Astfel, vor fi prezentate viața școlară mureșeană și școlile din mureș și de pe Târnave (Târnava Mare și Târnava Mică), autorul oprindu-se asupra câtorva școli mai importante, fără a uita informațiile, cât de mărunte, din arhive ori consemnări de epocă despre cele din satele ori comunele județului. Largin pasaje, cu informații de mare interes, ne furnizează despre „școala din Reghin”, „existentă încă de pe vremea venirii lui Petru Maior și mutarea aici, apoi, a celei din Târgu-Mureș cu dascălul ei Dimitrie Pop cu tot. Se insistă și asupra preocupărilor lui Maior pentru un nou lăcaș, mai încăpător, deoarece „școala devenise un punct de atracție pentru tinerimea din tot jurul Reghinului” și declararea ei de „școală trivială «împărătească»”, care, după revoluția d ela 1848/49, avea și cadre didactice noi, „elemente excepționale, trecute prin Institutul Pedagogic «Sf. Ana» din Viena”. Așa se explică seria absolvenților de seamă: „Prin 1860 o frecventau: Andrei ghidiu, viitor consilier eparh. Caransebeș, Teodor Ceontea, distinsul profesor de mai

târziu de la preparandia din Arad, Simion Popescu, viitorul profesor de la seminarul central din București, Simion Mândrescu, care a devenit profesor universitar la București, Elie Cristea, patriarhul de mai târziu, Vasile Hossu, care a devenit episcop ș.a.”, ceea ce a îndreptățit cuvintele lui Visarion Roman, cu nimic exagerate: „Dintre toate școalele din Comitatele Turda, Cluj și Scaunul Mureșului, școala românească din Reghinul-Săsesc se poate numi cea mai bună”⁵⁰. Informațiile fiind extrase din arhivele blăjene sunt utilizate și azi ca surse de informație pentru istoria învățământului reghinean.

Asemenea informații prețioase ne furnizează și despre școala din Podul Runcului de la Hodac-Ibănești de pe Valea Gurghiului, apărută „cât a putut” de Petru Maior, dar desființată mai târziu de baronul Bornemisza. La sfârșitul veacului al XVIII-lea, mai existau școli pe lângă mănăstirile din Râciu, Ormeniș și Sânmărtinu de Câmpie. Cele din Runcu, Râciu, Ormeniș și Sânmărtin au fost recunoscute, în 1785, printr-un decret împărătesc, ca necesare „pentru grija sufletelor și învățătura copiilor”. Nicolae Albu scrie despre școala din Gurghiu, „una dintre cele mai bune școli mureșene”, datorită lui Gabriel Fogorași, care fusese „trei ani profesor la gimnaziul din Blaj”. „Cultura, sentimentele și aptitudinile lui pedagogice – scrie Nicolae Albu – au contribuit la înviorarea școlii ca instituție esențială pentru tinerimea română din districtul de pe atunci al Gurghiului”, un entuziast care-i scria episcopului Lemeni asemenea cuvinte: «Într-adevăr, eu nu voi putea fi mai folositor națiunii mele în nici o parte a Transilvaniei ca aici, deoarece la această școală, care este un fel de centru al satelor din jur, vin valuri-valuri de tineri, fiindcă pot termina școala normală cu foarte puține spese»⁵¹.

Interesant și cât se poate de adevărat, Nicolae Albu, vorbind despre istoria școalelor românești, nu trece cu vederea, când discută învățământul din diferite orașe, instituțiile altor confesiuni, benefice însă pentru români. La finele veacului al XVIII-lea, în Târgu-Mureș, „erau vestitele școli latinești”, frecventate de tineri români din satele îndepărtate ale Câmpiei: pe la 1796, „feciorul popii din Țăgșor”, în gimnaziul romano-catolic; pe la 1928, frații Moldovan din Chirileu, Isaia și Vasile, memorialiști de seamă ai evenimentelor revoluționare; frații Hodoș, Iosif și Zaheu, din Morești ori Papiu Ilarian. Și „școala primară unită” a avut o mare însemnătate îndeosebi în perioada puternicului ei susținător Elie Farago, preot și protopop al Târgu-Mureșului între 1833–1854, devenit apoi profesor și rector al seminarului din Blaj; alături, „școala primară ortodoxă” statornicită prin vrednicul protopop Parteniu Trombitaș, el însuși învățător⁵². Dar informațiile sunt cu mult mai multe, bazate pe un „bogat material arhivistic, lucrări de referință, statistici și circulare, decrete și acte oficiale mai puțin studiate”,⁵³ cercetătorii ulteriori ostenind cu folos prin paginile cărții. Ambele cărți au devenit surse bibliografice esențiale pentru istoria învățământului românesc transilvan din veacul al XV-lea până la instaurarea dualismului austro-ungar, de tristă amintire, dar în același timp și pentru cea a învățământului mureșean.

Note

1. Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1940, revăzută și completată: Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *Dascălii Blajului 1754–1948*. Cuvânt înainte de Ion Brad, București, Editura Demiurg, 1994. Prima parte a lucrării, semnată de Nicolae Comșa, a apărut și în *Anuarul Liceului de băieți român-unit „Sf. Vasile cel Mare” – Blaj, pe anul școlar 1939/40*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1940.

2. *Ibidem*, p. 7.

3. *Ibidem*, p. 13.

4. Pe lângă *Dascălii Blajului*, a mai publicat: „Revista politică și literară”. *Istoric și program* (1939); *Contribuții la studiul cronografelor în literatura română* (1941); *Correspondența între Ion Micu Moldovan și Ion Bianu* (1943); *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală din Blaj* (1944).

5. Pe lângă *Dascălii Blajului* (1918–1948), a mai publicat: *Blajul, vatră de istorie și cultură*. Ediție îngrijită de Teodor Seiceanu și Ion Buzași. Prefață de Ion Brad, București, Editura Albatros, 1986; *Blajul – o istorie în texte*. Ediție îngrijită de Teodor Seiceanu și Ion Buzași, București, Editura Demiurg, 1993; în manuscris i-au rămas lucrările despre satul Sâncel: *Monografia satului Sâncel, Culegere de folclor din satul Sâncel și Glosar din satul Sâncel*.

6. Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *op. cit.*, p. 25–26.

7. *Ibidem*, p. 72.

8. Vasile Netea, *Un scriitor transilvănean premodern. Contribuții și precizări la cunoașterea vieții și activității lui Ioan Rusu*, în „Limbă și literatură”, XII, 1966, p. 85–97; *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Dumitru Suci, Mircea Popa și Gelu Neamțu, București, „Minerva”, 1976, p. 349–357.

9. Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *op. cit.*, p. 84–85. Dintre lucrările lui Ioan V. Rusu: *Compendiu de istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1864 și *Elemente de istoria Transilvaniei pentru învățători și școalele populare române*, Sibiu, 1885.

10. *op. cit.*, p. 99. A publicat *Teologia fundamentală*, Blaj, 1872, *Teologia dogmatică specială*, Blaj, 1881.

11. *Ibidem*, p. 405–106.

12. *Ibidem*, p. 119–120.

13. *Ibidem*, p. 120–121. Dintre lucrări: *Unele cunoștințe despre Câmpie; Istoria naturală și muzeul școalelor din Blaj; Bureții comuni*, Blaj, 1905; *Florian Porcius Cato ca botanist*, Blaj, 1908; și mai multe manuale de geografie. Pentru date suplimentare: Ion Popa Câmpeanu, *Dr. Ambrosiu Chețianu*, în *Anuarul liceului... pe anul 1939/1940*, p. 26–30; Ioan Chiorean, *Ambrosiu Chețianu*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, IV. Coordonatori dr. Grigore Ploșteanu și prof. Marin Șara, Reghin. Biblioteca Municipală „Petru Maior”, 1999, p. 265–272.

14. Ion Brad, *Cuvânt înainte*, în *op. cit.*, p. 7–8.

15. Dr. Corina Teodor, *Între credință și speranță. Alexandru Todea, protopop greco-catolic al Reghinului*, în *Reghinul cultural*, VI, Reghin, 2002, p. 239–246.

16. Silvestru A. Prundaș, Clemente Plăianu, *Cardinalul dr. Alexandru Todea*, ed. ordinul Sf. Vasile cel Mare, 1992; Valentin Borda și Mircea Borda, *Cardinalul Alexandru Todea*, Târgu-Mureș, Casa de editură „Petru Maior”, 1999.

17. Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *op. cit.*, p. 161–162.

18. *Ibidem*, p. 156–157; a se vedea și Grigore Ploeșteanu, *Iuliu Maior*, în *Reghinul cultural*, II, Reghin, 1990, p. 161–169.

19. *Ibidem*, p. 182.

20. *Ibidem*, p. 203.

21. *Ibidem*, p. 186. Publică: *Biserica și muncitorul*, 1941; *Biserica și progrsul intelectual*, 1942; *Biserica și civilizația*, 1945 sau traduceri: G. Sépieter, *Examenul de conștiință*, 1934; *Viața și doctrina sf. Ioan Vianncy*, 1935; Garcia Alonso, *Cavaleri până la moarte*.

22. *Ibidem*, p. 165–166.

23. *Ibidem*, p. 172.

24. *Ibidem*, p. 173.

25. *Ibidem*, p. 183

26. *Ibidem*, p. 193

27. *Ibidem*, p. 207.

28. *Ibidem*, p. 209.

29. *Ibidem*, p. 171–172; Iosif Pop, *Credință și apostolat – memorii*. Prefață de preot-protopop Liviu Sabău, caninic metropolitan. Ediție îngrijită și postfață de Dimitrie Poptămaș și Melinte Șerban, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vsile Netea”, Caiete mureșene – 15, 2004.

30. Alexandru Popșor, *Contribuții la biografia unor dascăli români de neuitat: Dimitrie Mărtinaș și preot Ioan Miclea de la Liceul „Alexandru Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș*, București, Editura Bonifaciu, 1999, p. 35–63.

31. Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *op. cit.*, p. 177.

32. *Ibidem*, p. 177–178. A publicat, printre altele: *Jaques Maritain, omul, filozoful și creștinul*, 1939; *Tangențe românești la filozofia creștină*, 1942; *Realismul și filozofia creștină*, 1944.

33. vezi Melinte Șerban, *Mărturii prin vreme*. Douăzeci de ani de viață culturală pe Mureșul de Sus (1920–1940), Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vsile Netea”, Caiete mureșene – 8, 1999, p. 182.

34. Blaj, Tipografia „Lumina”, 1944, Colecția „Publicațiunile Institutului de Istorie Națională”.

35. Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774–1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 25.

36. Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 3.

37. *Ibidem*, p. 4–5.

38. Referințe mai ample despre viața și activitatea lui Nicolae Albu în Melinte Șerban, *Nicolae Albu*, în *Reghinul cultural*. Studii și articole, III. Coordonatori dr. Grigore Ploeșteanu și prof. Marin Șara, Reghin, 1994, p. 246–2514. *Idem*, *Viața*

culturală mureșeană în scrieri inedite; *Idem.*, IV, 1999, p. 195–205; și, același, *Mărturii prin vreme*, p. 98–109.

39. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia „Corvin”, 1932 și *Începutul școlii românești în vechiul Scaun al Mureșului*, Târgu-Mureș, 1927.

40. în *op. cit.*, p. 243–244. Lista prezintă localitățile pe districte, noi extrăgându-le pe cele care au intrat, după reorganizarea administrativă din anul 1968, în actualul județ Mureș: Băla, Ațintiș, Cecălaca, Gheja, Lăscud, Șeulia Română, Cerghid, Tirimia, Sânmihaiu de Câmpăie, Santandrei, Bandu de Câmpie, Ernei, Târgu-Mureș, Medeșfalău, Cristești, Mădărașu de Câmpie, Nirașteu (Ungheni), Sângeorgiu de Mureș, Sântana de Mureș, Șamșud (Șincai), Săbed, Voiniceni, Budiu de Câmpie (Papiu Ilarian), Chimitelnic, Grebeniș, Pogăceaua, Râciu, Săcalu de Pădure, Sânger, Șăulia de Câmpie, Adrian, Beica de Sus, Cașva, Hodac, Ibănești, Chireu de Sus, Chiheru de Jos, Jabenita, Habic, Reghin-Sar, Reghin, Sântioana, Sindrianu Mare (Mura Mare), Teleac, Urisiu de Jos, Băița, Cosma, Ercea, Fărăgău, Velcheriu (Răzoare), Sânmăărtinu de Câmpie, Dâmbu, Urmeniș.

41. Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 75–76.

42. Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 246–247.

43. *Ibidem*, p. 211.

44. *Ibidem*, p. 302–303.

45. *Ibidem*, p. 302–303.

46. *Ibidem*, p. 304.

47. Astfel, în caseta tipografică de la sfârșitul cărții, explică următoarele: „Din cauza înprejurărilor create prin războiul aerian, de la coala a 8-a înainte nu a mai putut fi trimis textul lucrării spre ultima revizuire la Sibiu, ci a fost încredințat profesorului N. Comșa, spre a da «bun de imprimat», în ce privește partea tehnică”. După cum mi-a mărturisit autorul, lucrarea a fost de mai multe ori revizuită conform indicațiilor profesorului I. Lupaș, pe atunci la Sibiu, împreună cu Universitatea clujeană, care, se pare, nu prea l-a menajat pe tânărul cercetător al unui domeniu despre care acesta publicase o carte.

48. Nicolae Albu, *Istoria școalelor românești din Transilvania 1800–1867*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.

49. *Ibidem*, p. 5–6.

50. *Ibidem*, p. 140.

51. *Ibidem*, p. 145–146.

52. *Ibidem*, p. 136–137.

53. Nae Antonescu, în „Steaua”, XXII, 1971, nr. 8, p. 30.

IV. Monografii locale

În perioada dintre cele două războaie mondiale, mulți intelectuali, învățători, dar mai ales profesori, majoritatea de la liceele din zonă, se dedică cercetării, culegând informații din scrieri anterioare, documente din arhivele orașelor și chiar din cele familiale, pentru a putea alcătui monografiile ale unor localități, iar pentru a aniversa douăzeci și cinci de ani de lucrare și gospodărire românească în Ardeal, și ale unor județe.¹ Dintre orașele actualului județ Mureș, doar Rweghinul și Târgu-Mureșul au beneficiat de asemenea lucrări, aspecte din istoricul și istoria culturală ale Sighișoarei fiind prinse în cartea lui Horia Teculescu, *Oameni și locuri din Târnava Mare* și în monografia închinată acestui județ, iar pentru Târnăveni, în monografia județului Târnava Mică. Despre alte localități mai mici se pare că nu se poate vorbi atâta vreme cât orașe mari nu și-au găsit condeierii care să le încrusteze istoria în slova cărții.

1. Primele încercări

Primele încercări se referă la cele două așezări de pe Mureș. Viața culturală a Reghinului a fost surprinsă în mai multe lucrări, îndeosebi privind activitatea ASTREI, iar, colateral, și cu aspecte de istoria culturii. A apărut și o lucrare monografică de mici dimensiuni, e adevărat, scrisă de Ariton Popa. Cărturar de prestigiu, Ariton Popa s-a născut la 15 aprilie 1871, în satul Tăuni, din județul Alba. A urmat studiile gimnaziale la Blaj, avându-l ca sprijinitor pe dr. Augustin Bunea, iar cele universitare la Facultatea de Teologie din Budapesta. funcționează, pe rând, cooperador parohial și învățător primar în Bucium-Șase, învățător și preot cooperador în Biia, director executiv al Băncii „Detunata”, iar din 1906 până la stingerea din viață în 1946, protopop greco-catolic în Reghin. Activitatea culturală s-a concretizat în cadrul despărțămintelor ASTREI de la Abrud-Câmpeni și Reghin, articole publicate în „Gazeta Transilvaniei”, „Unirea”, „Libertatea”, susținerea și promovarea învățământului românesc, inițierea unei reuniuni a meseriașilor la Reghin pentru a promova „iubirea de limbă, legea și moșia strămoșească”, fiind și înainte și după primul război mondial ales vicepreședinte al despărțământului reghinean. În lucrarea sa,² s-a oprit succint îndeosebi asupra unor momente din trecutul istoric al Reghinului, fără contribuții originale de istoria culturii.

Mai concludente și cu totul alt profil au lucrările consacrate orașului Târgu-Mureș. Și în acest caz avem de-a face cu scrieri de popularizare cum sunt cele tipărite de profesorul Mihail Demetrescu: *Un oraș demn de văzut, Târgu-Mureș și Târgu-Mureș, istorie, instituții, monumente*.³ Ambele lucrări sunt de fapt ghiduri, însă ghiduri

ample, beneficiind de pana poetului, istoricului și gazetarului care a fost Mihail Demetrescu. Se poate observa cu ușurință acest lucru din modalitățile de prezentare și recomandare a obiectivelor culturale și, mai ales, după cum știe autorul să-i îndemne pe călătorii prin oraș ce să viziteze. Încă în deschiderea primei lucrări, ca să ne susținem afirmația, Mihail Demetrescu asemuiește Valea Superioară a Mureșului cu clele ale Oltului și Bistriței moldovenești, toate „pline de nenumărate frumuseți naturale”. Valea Mureșului, „ce se strecoară odată cu râul ce-i dă numele printre falnicii Munți ai Gurghiului și Călimanului, dacă nu întrece, poate sta în orice caz alături de vestitele văi pomenite mai sus”. Ajungând la „așezarea” Târgu-Mureșului, „unul dintre cele mai frumoase și cele mai interesante ale Ardealului”, autorul ne avertizează că acesta a avut, de-a lungul veacurilor, o viață „extrem de bogată în fel de fel de frământări, de evenimente, de lupte și de necazuri”. După un scurt istoric al orașului, Mihail Demetrescu ne trimite, pentru o documentare mai amplă, la „vasta lucrare a profesorului Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, în care, cu răbdare și destoinicie, autorul a trasat fresca trecutului orașului și a ținutului”. Totuși, prezintă, în ordine cronologică, „evenimentele mai de seamă legate de viața acestui oraș, precum și oaspeții mai iluștri pe care i-a adăpostit vremelnice între zidurile lui”, apoi, „palate, instituții, muzee și monumente”, licee și școli, încheind cu bisericile orașului, localitatea Târgu-Mureș, cu asemenea comori culturale, poftindu-i în cuprinsul lui pe toți musafirii și „asigurându-i că vizita va fi și pentru ochi și pentru suflet un adevărat regal”. Așadar, o scurtă istorie culturală a orașului cuprinzând, într-adevăr, cele mai reprezentative informații istorice și de cultură, ambele cărți fiind mici monografii utile vizitatorilor, dar și cititorilor. Moldovean de origine, Mihail Demetrescu a fost, se pare, impresionat de aceste locuri și de orașul de adopție, cunoscându-i repede istoria, cultura și oamenii, despre care a publicat mai multe articole în presa locală. Era „un om întru totul distins”, absolvent al Universității din Iași, preda la câteva școli târgumureșene istoria și literatura română. S-a dovedit un intelectual înzestrat, harnic și pasionat de cărți, totodată un răscolitor de arhive. A condus mai multe publicații, printre care „Gazeta Mureșului” (1931–1938), îndrumând cu deosebită grijă și pricepere revista elevilor militari „Șoimii”, de la Liceul „Mihai Viteazul”, unde era profesor.

Prima încercare monografică închinată orașului Târgu-Mureș o datorăm întreprinzătorului primar Emil Aurel Dandea. Nici el nu era un om al locului, dar a devenit, prin realizările sale, un târgumureșean de excepție. Era originar din Munții Apuseni, din Bucium-Sat, unde vede lumina zilei la 23 ianuarie 1893. Absolvă cursurile Facultății de Drept din Cluj și ale Academiei Comerciale din Viena. Participă la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918, la Alba-Iulia, apoi Consiliul Dirigent îi atribuie calitatea de consilier și secretar al Primăriei din Cluj. Aici, se distinge prin interesante inițiative și spirit gospodăresc. Din 1922 i se încredințează administrarea orașului Târgu-Mureș pe o durată de patru ani. În 1926, este ales deputat, iar din 1934 obține un nou mandat de patru ani de primar, ca membru al partidului Național Liberal și președinte al organizației județene. Venea la Târgu-Mureș ca doctor în drept și administrație, un tânăr întreprinzător, cu concepții moderne, racordate la

ideile civilizației europene. S-a remarcat în plan economic, politic, administrativ și cultural, în special ca un mare specialist în administrație, cum puțini aveam, la acea vreme, în țară.⁵ Preocupările lui culturale ca și cele edilitare făceau parte dintr-o concepție largă despre administrație. Astfel, a ajuns să-l preocupe și istoria orașului încă de la sosirea în Târgu-Mureș. În acest sens îi solicită – după cum mărturisește – „date istorice” harnicului profesor Traian Popa, cunoscut de el încă din anii studenției. Pentru unele capitole a consultat și cărți ale unor autori maghiari precum Orbán Balázs, Szadeczky L., Dekáni Kálmán, Csernátoni Molnár Zsigmond, Al Papiu Ilarian ori Benkő Károly, tot la sugestia profesorului târgumureșean.

Emil A. Dandea își începe lucrarea, apărută în publicația oficială a Primăriei,⁶ cu un scurt istoric al orașului, făcând referiri la descoperirile arheologice, primele atestări documentare, continuând cu existența și vicisitudinile istorice ale românilor. O scurtă incursiune în „viața religioasă și culturală” ne relevă aspecte inedite despre luta confesională dintre români după 1700, dar și despre prezența în oraș, ca elevi, a cărturarilor Gheorghe Șincai, Petru Maior și Al. Papiu Ilarian. Se referă și la „viața politică”, insistând, mai ales, asupra legăturilor lui Mihai Viteazul cu orașul Târgu-Mureș. Se stăruie, totodată, asupra situației demografice de după 1918, dar face și o amplă descriere a orașului, a oficilor și instituțiilor mai însemnate, completată cu câteva proiecte ale administrației „pentru viitorul apropiat”, multe dintre ele realizate sub administrație lui. Nu știm ce a putut însemna acele „date istorice” puse la dispoziția autorului de profesorul Traiana Popa, unii cercetători avansând ideea că „monografia” lui Dandea ar fi o primă fază a însemnărilor istoricului. Oricum, chiar dacă-i lipsește o documentare de arhivă, lucrarea este folositoare, suplinind golul pe care-l va acoperi, după aproape un deceniu, masivul volum al lui Traian Popa.

2. Traian Popa și monografia Târgu-Mureșului

Profesorul Traian Popa, unul dintre cei mai destoinici cercetători ai istoriei locale, ne-a lăsat multe articole, studii și cărți de valoare despre românii din Scaunul Mureșului, devenit, din 1876, comitatul Mureș-Turda, iar, din 1925, județul Mureș. Este originar din Oiejdeia, din județul Alba. S-a născut la 25 martie într-o familie modestă de agricultori. S-a remarcat încă de pe băncile școlii din sat, apoi la Gimnaziul și Seminarul teologic din Blaj. În plin război, se înscrie (1916) la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Budapesta. Termină cursurile, Consiliul Dirigent îl numește, la începutul anului 1919, profesor provizoriu de limba latină și limba română și director al Liceului „Mihai Viteazul” din Alba Iulia. Târgu-Mureșul ducând mare lipsă de dascăli, în vara aceluiași an, este transferat la Liceul „Al. Papiu Ilarian”. La începutul anului 1920 își susține examenul de capacitate la Universitatea din Cluj, obținând diploma de profesor în cele două specialități, limba literatura română și latină pentru școli secundare. Va preda, ca și alți profesori, atât la Liceul „Al. Papiu Ilarian”, cât și la cel militar „Mihai Viteazul”, acoperind astfel două catedre.⁷

Traian Popa a fost bine apreciat în toată perioada târgumureșeană, atât ca profesor cât și ca cercetător. A servit cu entuziasm școala și cultura românească. Ca dascăl de latină, a publicat cărți de uz didactic, dar preocuparea publicistică principală a rămas istoria și cultura românilor de pe Mureș și Câmpie. A fost un cadru didactic activ, „harnic și talentat conferențiar în cadrul despărțământului «Astrei» din Târgu-Mureș, popularizând în satele și comunele județului evenimente și figuri de seamă ale istoriei noastre naționale”, concomitent cu o activitate rodnică, prestigioasă în gazetele și revistele vremii, îndeosebi la rubrica gazetei „Astra” – *Din trecutul românilor*. Într-unul din aceste articole, cu referire la cei din Târgu-Mureș, scrie că are „o deosebită importanță națională să dezgropăm trecutul zbuțuit al românilor din aceste părți de țară, afirmându-și, prin aceasta, după cum scrie Grigore Ploșteanu, crezul de istorică căruia i s-a dedicat.”⁸ O căutarea siduă cpreia s-a dedicat în perioada târgumureșeană, alături de alți dascăși contemporani, precum Nicolae Sulică, Ioan Bozdog ori Teodor Chindea, pentru a găsi documente care să ateste prezența românilor în „teritoriile secuizate”, cum au fost numite teritoriile cuprinse în scaunele secuiești în polemica stărnită între cele două războaie mondiale.

Cercetând arhivele județului Mureș și ale orașului Târgu-Mureș, Traian Popa a adunat și publicat 75 (șaptezeci și cinci) de *Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul Scaun al Mureșului*,⁹ începând cu anul 1599 prin câteva acte emise din cancelaria lui Mihai Viteazul și încheind cu „rapoarte din revoluția lui Horea”. Cartea mai cuprinde conscripții al familiilor românești, ale preoților și învățătorilor din anii 1783 și 1789 și alte documente ce-i măresc importanța, multe dintre ele aducând informații de o deosebită importanță despre viața bisericească și școlară, despre ecoul puternic al răscoalei lui Horea în această zonă. Lucrarea lui Traian Popa trebuia să alcătuiască două volume, „cu toate documentele mai importante” – după cum ne mărturisește într-o scurtă prefață – dar, din lipsă de fonduri, cel de al doilea n-a mai apărut. Multe dintre ele au fost utilizate însă în lucrările ulterioare ale autorului. O asemenea scriere inspirată din documente este și *Începutul școlii românești în vechiul Scaun la Mureșului*, publicată mai întâi în presa vremii, apoi în volum, în anul 1927, în care reînvie începuturile învățământului în limba română din aceste meleaguri transilvane, informații reluate în lucrarea sa fundamentală, de mai târziu, despre oraș și județ. Încă în această carte, Traian Popa avansează ideea, reluată în lucrarea monografică, a apariției învățământului românesc în Scaunul Mureșului abia după 1750, numărul acestora fiind, în anul 1778, de 42 – 16 ortodoxe și 26 greco-catolice. Autorul dovedește o documentare amplă, de arhivă, precum și rigoare în abordarea subiectului, nelipsind nici de această dată, ca și în alte lucrări, accentele critice la adresa guvernanților ndiferenți față de „sărăcia și necazurile din preajma propovăduitorilor culturii...”.

O seamă de scrieri, rod al cercetărilor de arhivă, le-a închinat corifeilor Școlii Ardelene, Gheorghe Șincai și Petru Maior. După mai multe articole și studii, contribuții luate în considerare de cercetătorii de mai târziu ai vieții și operei șincaiene, Traian Popa publică *Un capitol zbuciumat din viața lui Gheorghe Șincai – lucrat după documente nouă*,¹⁰ carte ce reface, pe baza documentelor din arhivele mureșene, cele

trei procese în care a fost implicat savantul: 1) Procesul avut cu Alexandru Gyujtó, subprefect de Aiud; 2) Procesul purtat cu Ion Sathmari, arendașul familiei Șincai și 3) Procesul purtat cu soția cărciumarului Ludovic Phennixdorf din Târgu-Mureș, procese care, prin declarațiile martorilor, ne comunică o mulțime de date privitoare la viața lui Gheorghe Șincai, aruncându-se „o lumină vie asupra personalității sale”. Cercetătorul nu publică aceste documente foarte importante în reconstituirea suferințelor și vieții lui dramatice, redate ulterior tiparului de profesorul Liviu Moldovan,¹¹ dar ne prezintă nenumărate citate traduse din limbile latină și maghiară pentru a putea reface „conflictul dintre Gheorghe Șincai și Bob”, acuzele de revoluționar, maltratarea și judecarea nedreaptă a scriitorului, după procesul-verbal dresat la Blaj în anul 1797 de grefierii Curții de Apel (Tabla Regească) din Târgu-Mureș, prin ascultarea celor 55 de martori. Traian Popa notează că „aproape toți martorii” – e vorba de primul proces – „sunt în legături strânse de înrudire, de dependență cu dușmanii acuzatului” și astfel „nu putem face o idee lămurită despre lupta pătimasă purtată împotriva marelui cărturar”¹². În anexă, autorul publică scrisoarea înaintată de Șincai guvernului transilvan în apărarea sa cu cererea „prin care se roagă să-i dea din oficiu un avocat pentru a începe proces în contra subprefectului, a lui I. Bob și a cumnatului său, I. Pop”,¹³ scrisoare deosebit de importantă pentru starea sufletească și financiară a cărturarului, tradusă de Traian Popa¹⁴. Prin această carte, ca și prin articolele despre viața lui Petru Maior, profesorul târgumureșean furnizează date importante pentru istoriografia română, apreciate atât în acea vreme cât și mai târziu, utilizate de toți cercetătorii biografiei celor doi iluminști și ai istoriei învățământului din secolul al XVIII-lea.

Lucrarea care-l va consacra însă pe Traian Popa ca istoric este *Monografia orașului Târgu-Mureș*, prima și, deocamdată, singura de acest fel în limba română. Scrisă la îndemnul primarului de odinioară al orașului, dr. Emil A. Dandea, el ne mărturisește că a acceptat, în anul 1926, însărcinarea „cu o oarecare teamă în suflet”, deoarece „reclama timp, muncă, răbdare și cheltuieli” și „cu multă greutate a adunat materialul necesar din arhivele: Târgu-Mureș, Sf. Gheorghe, Brașov, Sibiu, Aiud, Cluj, Budapesta, Viena etc”¹⁵. Lucrarea este prefăcută de raportul prof. univ. Silviu Dragomir către Secția istorică a Astrei Cluj cu recomandarea de publicare. În calitate de specialist în domeniu, o consideră „o serioasă monografie”, întemeiată „aproape în întregime pe material inedit cercetat de D-sa” și izbutind astfel „să ne dea icoane din cele mai prețioase, pe care le avem cu privire la frământările populației românești din orașele ardelenene”. Același Silviu Dragomir remarca „simțul de obiectivitate”, autorul fiind totodată „stăpân pe literatura istorică a chestiunii și pe informațiile bogate ce le conțin arhivele locale”, cartea putând „servi ca model și altor cercetări din orașele noastre ardelenene neromânești”¹⁶. Apreciată și de alți istorici și cercetători, a fost distinsă, în anul 1933, cu premiul „Gheorghe Asachi” al Academiei Române. Într-o cronică, Nicolae Iorga o considera valoroasă îndeosebi prin informațiile inedite scoase din arhivele locale despre „epoca lui Mihai Viteazul”, împrejurările de la 1848”, paginile prețioase despre „evenimentele din timpul marelui război” ori despre viața culturală a orașului¹⁷. Istoricul Grigore Ploeșteanu vede în această monografie o neprețuită „operă

de istoriografie locală, care a constituit vreme de-o jumătate de secol sursa principală de informare a istoricilor români în privința acestui important centru transilvan și totodată izvorul de bază al investigațiilor întreprinse ulterior pentru cunoașterea bogatei sale moșteniri istorico-culturale”¹⁸. Totodată – afirmă același cercetător – „Contribuția ei esențială o reprezintă descoperirea trecutului românesc, neglijat sau necunoscut până atunci, al acestor meleaguri”. Cartea „este o lucrare cu caracter preponderent evenimential, nelipsind însă elementele de cultură și civilizație, și poartă amprenta istoriografiei românești transilvănene, a viziunii școlii istorice clujene de după Marea Unire”, o „carte de știință, dar și militantă”, în care autorul „a lecturat istoria poporului român dintr-o perspectivă preponderent națională”¹⁹.

Toți cei care au adăstat asupra monografiei, începând cu Silviu Dragomir, se pare primul cititor avizat al ei, susțin cu îndreptățire că este o istorie preponderent politică, poate și pentru că partea de încadrare geografică, locuitori și administrație, iar, în continuare, „istoria politică”, începând cu „epoca anteromană” și încheind cu „revoluția din anul 1918”, se întinde pe cele mai multe pagini, la acestea adăugându-se și o valoroasă „istorie economică”. Cu toate acestea, nu se poate spune, fără a greși, că lucrarea nu abordează, chiar într-un lung capitol, și „istoria culturală”. Era însă greu să găsești elemente culturală cu multe secole în urmă, ținând cont de imposibilitatea organizării vieții sociale a românilor în ceatarea Târgu-Mureșului. De aceea, Traian Popa se orientează spre biserică și învățământ, deschizând acest capitol cu „Începutul organizației bisericii române din Ardeal”, dar cu referiri la locurile mureșene. Cunoscând descoperirile arheologice de la Cristești-Mureș, unele dintre ele purtând în ornamentație „semnul creștinismului”, adică „cruciulițe și pești”, autorul poate afirma că românii din această regiune, urmași ai dacilor și romanilor, „s-au născut și trăit întotdeauna în legea creștină”. Numai că biserica românească de pe Mureș nu apare în cronici decât abia în secolul al XVII-lea, când „un contract, păstrat în arhiva orașului, ne pomenește de preotul Isaia Moldovan din Bărdești, care, la 1676, garantează cu toată averea sa că un credincios al său va face o piuă bună de scărmanat lâna unui cetățean al orașului”²⁰. Se pare totuși că cetățenii ortodocși ai Târgu-Mureșului erau destul de numeroși, „fiind sporiți neconținut prin așezarea în acest centru ardelenesc a comercianților greci la 1635 (Nicolae Sulică îi consideră macedoromâni), precum și a boierilor, răzeșilor și a altor locuitori din Principatele Române, răscoliți de persecuțiile păgâne”²¹. Am dat doar două exemple care vorbesc de la sine de obiectivitatea autorului, bazat în tot ce afirmă pe documente, pe consemnări ale istoriografiei ori pe înscrisurile din arhive. Sigur, nu putea fi trecut cu vederea momentul de la 1700, „Unirea românilor cu Roma”, precedat de eforturile cultului reformat „cu biserici solide, preoți destoinici și înflăcărați, școli secundare și primare, înzestrate cu cele mai alese puteri didactice ale vremii”, în a-i ademeni pe mulți români mai nobili, „descopciindu-i din trupul bisericii ortodoxe”. Ceea ce prezintă importanță și în acest domeniu este glăsuirea documentelor de arhivă. Traian Popa descoperă un document în arhivele budapestane care vorbește despre anchetarea, în anii 1698–1699, de către comisia guvernamentală a atitudinii preoților și credincioșilor români din Scaunul Mureșului față de credința catolică²². Ancheta, după datele furnizate de Traian Popa,

dovedește cu prisosință „tăria cu care țineau țăranii români la biserica lor veche, fiind gata a-și părăsi chiar țara decât să se dezlipească de credința strămoșească (ortodoxă) și numai în două comune, Remetea și Lăureni, țăranii mai politicoși declară că ei urmează pe episcopul lor, despre care, probabil, că aveau cunoștință că înclină spre credința catolică”²³. Se urmărește, tot aici, lupta dusă pentru unirea cu Roma, și de o parte și de cealaltă, prilej cu care se prezintă și preoții greco-catolici din principalele sate românești al Scaunului. În acest context, autorul urmărește activitatea protopopului Gheorghe Maior al Georguii (1750–1762), tatăl marelui cărturar Petru Maior, prinderea propovăduitorului ortodox Popa Tunsu, lupta pentru deținerea singurului edificiu bisericesc al românilor din Târgu-Mureș, activitatea celorlalți protopopi, înființarea unui curs de șase săptămâni, aici, pentru românii care au părăsit unirea și însărcinarea lui Petru Maior, protopopul Gurghiului, pentru a conduce cursul, în 1782 și în 1795, numirea lui ca „inspector bisericesc”, desemnat să împace uniții cu neuniții din Lăureni, propunerile acestuia, refăcute după documente de arhivă, edificarea celor două biserici românești și, nu în ultimul rând, preoți și protopopi ortodocși. Toate aceste frământări ale românilor sunt completate de o scurtă istorie a bisericilor minoritare, informațiile cuprinse de Traian Popa în monografia sa fiind utilizate și astăzi, cu completările aduse prin descoperirea de noi documente. Este meritul profesorului târgumureșean de a fi pus în circulație pentru prima dată, într-o carte, asemenea documente de arhivă.

Tot atât de interesant, documentat și pasionat este și capitolul închinat istoriei învățământului românesc din Târgu-Mureș, extins ca și celelalte și asupra întregului Scaun al Mureșului și, uneori, și asupra comitatului Târnavelor. Permanent cu ochii pe documente, Traian Popa observă cu tristețe că glasul acestora, „descoperite până acuma în arhiva județului”, ne spune că „școli românești sistematice prevăzute cu puteri didactice, se înființează numai după 1750”²⁴. Să se observe cu atenție că autorul spune mereu cu referire la documente: „descoperite până acum”, lăsând loc pentru alte contribuții. Tot așa, când nu are la îndemână documente sau nu poate verifica veridicitatea unor afirmații, folosește noțiunea de „probabil”, completată cu ideea că și înainte de această dată „vor fi existat școli românești o lângă mănăstirile de călugări” de la Deda, Sânmărtinu de Câmpie, Râciu ș.a., „dar lipsa documentelor istorice n-a înlăturat încă vâlul uitării de pe trecutul lor”²⁵. Autorul vorbește și despre primele școli românești amintite în documente, ca cele de la Oaia, Erneii Mari și Târgu-Mureș. Cu o importanță deosebită. Traian Popa se referă la „conscrierea preoților și învățătorilor uniți și neuniți din Scaunul Mureșului, obligați a plăti tribut de război”, din mai 1778, care atestă ca funcționale „peste treizeci de școli românești”, autorul prezentând într-un relevant tablou lista acestora, numele preoților și al învățătorilor, continuat cu conscrierea, câteva luni mai târziu, a preoților și învățătorilor din plasele Band și Șamșudu de Câmpie, de astă dată cu „veniturile ce le au”. Documentul prezentat în românește, în traducerea lui, este „o lumină vie asupra veniturilor modeste, pe care le au cei dintâi dascăli români, venituri care nu sunt suficiente ca să-i țină neconținut legați de catedră”, fiind „nevoiți să muncească alături de țăranii pentru a-și asigura traiul de toate zilele”²⁶.

Cercetător al vieții și operei celor doi corifei ai Școlii Ardelene, Gheorghe Șincai și Petru Maior, Traian Popa nu putea trece peste perioada implicării lor plene în dezvoltarea școlilor românești, atât numeric cât și calitativ. Din cercetările autorului, directorul școlilor unite din Ardeal, născut și crescut în județ, „se îngrijea mai ales de școli bune în Scaunul Mureșului, dar mai cu seamă în comunele amenințate de pe Valea Nirajului”. În acest sens, profesorul târgumureșean publică un tablou cuprinzând localitățile din Scaunul Mureșului și comitatul Târnavelor în care înființase Gheorghe Șincai școli și, mai ales, de care era preocupat în eficientizarea procesului didactic, alăturând extrase din raportul învățatului înaintat guvernului cu rugămintea de a dispune măsuri împotriva învățătorilor ce-și neglijează obligațiile profesionale.

Istoricul Traian Popa nu uită nici de școlile ortodoxe, deși, în capitolul precedent, face dese referiri la ele. A ajuns des citată, după ce Nicolae Albu o reia în *Istoria sa*, pagina de început despre școlile ortodoxe: „*Stâlpii cei mai puternici ai școlii neunite sunt doi dascăli, care, prin muncă statornică, își câștigă cunoștințe frumoase și se avântă până la înalta demnitate de protopop. Acești doi învățători sunt: Vasile Pantea, învățător, la 1778, în Pănet și Nicolae Panovici, învățător, la 1794, în Tg.-Mureș. După doi ani de dascălie, Nicolae Panovici ajunge preot în Tg.-Mureș și Alba-Iulia și moare ca protopop în Brașov; Vasile Pantea ajunge preot și protopop în Tg.-Mureș și, aici, la începutul secolului al XIX-lea, desfășoară o frumoasă activitate bisericească și școlară*”²⁷. Se urmărește, apoi, creșterea școlilor ortodoxe din județ, mai ales în perioada directoratului pe Ardeal al lui Moise Fulea, cel care ținea și un curs de șase săptămâni pentru învățători, dar și descreșterea acestora, după câțiva ani, când învățământul are o situație „nenorocită”. Ne-o arată și conscripția din anul 1839, efectuată în plasele Band și Șincai, publicată în traducere românească de autor. Revigorarea învățământului se petrece după anul revoluționar 1848 când „se ridică o mulțime de școli primare, cu forțe didactice bine pregătite la școlile normale din Ardeal, dar de la 1876, se închid neconținut școlile românești...”²⁸.

Câteva pagini închină autorul și învățământului secundar, de astă dată numai maghiar, în limba română neexistând, mai ales pentru că a fost frecventat de mulți elevi români. Astfel, face un scurt istoric al celor două licee: reformat și romano-catolic. La liceul reformat, înființat încă în 1575, au studiat Gh. Șincai și Petru Maior, prilej pentru autor de a le face câte un scurt portret. Dacă în ce-l privește pe protopopul Gurghiului date noi ne furnizează doar privind nașterea lui la Târgu-Mureș și nu la Căpușu de Câmpie, cum se susținuse până atunci și chiar și după aceea, fapt confirmat ulterior și dintr-o scrisoare a lui Petru Maior,²⁹ despre Gheorghe Șincai, „strâns legat de orașul Târgu-Mureș”, autorul ne oferă informații despre cele două procese în care a fost implicat cărturarul, primul cu arendașul moșiei Șincai, Ioan Szathmáry, iar, al doilea, cu soția cărciumarului Ludovic Phennixdorf, Maria Hanzi, ambele reluate după lucrarea sa anterioară pe această temă. Informații demne de luat în seamă ne furnizează Traian Popa și din istoria liceului romano-catolic, frecventat și acesta de mulți elevi români, care „în unii ani, întreceau prin număr, pe elevii unguri”, pentru demonstrație, prezentându-ne un sugestiv tablou pe anii 1782–1882, printre aceștia fiind și Al. Papiu Ilarian, „pe care îl aflăm aici 4 ani (1838–1842)”³⁰.

Monografistul se oprește și asupra înființării celor trei licee românești, în toamna anului 1919, și a școlii normale de băieți, în 1923, școli frecventate de „o mulțime de fii de țărani, preoți și învățători români”, dar și de unguri, evrei și alții, din oraș, „de pe Valea Nirajului, din Câmpia ardeleană și de pe Valea Superioară a Mureșului până aproape de izvorul său”³¹.

Ultimul capitol, „Istoria Economică”, vine cu informații deosebite despre agricultura, grădinărit, creșterea animalelor, industrie și comerț, cu date importante extrase din arhivele orașului și ale județului. Așa sunt conscrierea iobagilor din satul Bârdești, în anul 1648, unde orașul avea posesiuni, ca și în Sântana, Voiniceni ș.a., în care apare „situația materială a fiecărei familii de iobagi”, cu toții români, unii fugiți în Moldova, iar alții în satele din apropiere; apoi istoricul breslelor din oraș; ori contractul comercianților greci (macedoromâni) cu Consiliul orășenesc, din 17 martie 1741, prin care aceștia dețin „o influență hotărâtoare în viața comercială a orașului” și care, „uniți cu românii în Podeni (Egersig), formează o puternică «obște religioasă», fiind cu toții de religie ortodoxă”³².

Bun cunoscător al limbilor latină, română și maghiară, Traian Popa reușește să descifreze mulțimea de documente aflătoare în arhivele vremii din marile orașe transilvane, din Budapesta și Viena, să consulte cronicile manuscrise ori tipărite ale orașului, alte lucrări editate și inedite precum memoriile mureșenilor pașoptiști Isaia și Vasile Moldovan ori Ioan Oros alias Rusu, din scrierile căruia, rămasă în manuscris, prezintă informații pertinente despre frământările canceliștilor români în preajma revoluției de la 1848. Nu o dată, descriind evenimente importante, se lasă furat de documente și ne să știri și date din vremi de mult apuse, refăcând crâmpoșii din istoria unor localități din preajma orașului, din cele de pe Mureșul de Sus, din Câmpie ori Niraj, care fac din această lucrare una dintre cele mai căutate de cercetătorii de ieri și de azi ai istoriei orașului și județului Mureș. Astfel – scrie dr. Grigore Ploșteanu – „Traian Popa a rămas în conștiința noastră prin competența, pasiunea și consecvența cu care s-a dedicat trecutului românilor mureșeni, urmărind prin restituirile sale istorice fortificarea conștiinței naționale românești și consolidarea astfel a Unirii realizate în 1918”³³.

În urma diktatului de la Viena, asemănător majorității intelectualilor, părăsește și el Târgu-Mureșul. Timp de cinci ani va preda aceleași materii la Liceul „Diaconovici Loga” din Timișoara. Și aici, ca și la Târgu-Mureș, va cerceta arhivele timișorene, publicând două studii despre evul mediu bănățean: *În lupta pentru moșia strămoșească* și *Familia Mutnic*. Tot acum, va scrie despre *Românii din județul Alba în veacurile XII-XV*. Se reîntoarce, în anul 1945, la Târgu-Mureș. Spre a scăpa de prigoana comunistă, pleacă la Cluj, unde, în 1949, se pensionează. Dar și de aici pleacă, mai întâi la Lipova, apoi la Arad, colindând, până în 1964, pe la o mulțime de școli din jurul orașului. Se stinge din viață, la Cluj, în 23 ianuarie 1969.

Note

1. Istoricul Coriolan Suciu în „Prefața” la *Monografia județului Târnava Mică*, Blaj, 1943, ne spune că „Onor. Minister al Afacerilor Interne, Oficul de Studii, Documentare și Statistică, cu Ordinul nr. 113⁷⁴.4 din 18 Decembrie 1942, privind dispozițiunile Domnului Mareșal Ion Antonescu, Conducătorul Statului, a cerut tuturor prefectilor să întocmească câte o monografie a județelor respective, după datele arătate în o notă la ordin”.

2. Ariton Popa, *Mica monografie a Reghinului*, Reghin, 1931; Grigore Ploșteanu, Ariton Popa, în *Reghinul cultural*, II. Studii și articole. Coordonatori: Dr. Grigore Ploșteanu și Marin Șara, 1990, p. 209–212; Traian Bosoancă, *Mureșenii și Marea Unire*, f.l., Editura Ardealul, 2000, p. 177–183.

3. Mihail Demetrescu, *Un oraș demn de văzut, Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia „Pax”, 1933; și *Idem, Târgu-Mureș – istoric, instituții, monumente*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1936.

4. Vasile Netea, *Târgu-Mureșul în amintirile mele*, în „Vatra”, X, nr. 2, 20 febr. 1980, p. 9; și Melinte Șerban, *Mărturii prin vreme...*, p. 93–94.

5. *Un om pentru Târgu-Mureș: Emil A. Dandea*. Comunicări prezentate la sesiunea comemorativă desfășurată la Târgu-Mureș în data de 18 august 1994, la împlinirea unui sfert de veac de la moartea lui Emil Dandea, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, 1995; Emil A. Dandea, *Politică și administrație*. Culegere de texte. Selecție și studiu introductiv, note și indice de Dimitrie Poptămaș și Mihail Artimon Mircea. Cuvânt înainte de Victor Suciu, Târgu-Mureș, Casa de editură „Mureș”, 1996; Ioan Silviu Nistor, *Emil A. Dandea în slujba înfăptuirii și consolidării Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Editura Sedan, 2001.

6. Emil A. Dandea, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, în „Orașul”, Târgu-Mureș, nr. 21, 22 și 23 din anul 1923 și nr. 1 din 1924, textul fiind republicat în *Indicatorul străzilor din Târgu-Mureș*, partea a II-a

7. Date amănunțite, în *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș – zece ani de activitate 1919–1929*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1930, p. 128–129.

8. dr. Grigore Ploșteanu, *Istoricul Traian Popa*, în „Vatra”, XIV, nr. 9, din 20 septembrie 1984, p. 162A-162B; Idem. Studiu introductiv, la Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș* (Ediție anastatică). Studiu introductiv de. Ediție îngrijită de Melinte Șerban și Dimitrie Poptămaș, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene – 17, 2005.

9. Târgu-Mureș, Tip. „Concordia”, f.a. (probabil 1925).

10. Târgu-Mureș, Tip. „Ardeleana”, Filiala Târgu-Mureș, 1924; a mai publicat: *Din viața lui Șincai*, în „Mureșul”, Târgu-Mureș, din 1 februarie 1923; *Dezbaterea procesului lui Gheorghe Șincai și ședința de deliberare din închisoare*, în „Revista arhivelor”, nr. 1–3, din 1924–1926; *Activitatea școlară a lui Gheorghe Șincai*, în „Societatea de mâine”, nr. 22, din 14 septembrie 1924; iar despre Petru Maior: *Contribuții la viața lui Petru Maior*, în „Societatea de mâine”, nr. 4, din 1 martie 1928; și *Locul nașterii lui Petru Maior*, în „Cultura creștină”, nr. 6, din 1 iunie 1936.

11. 1796. *Ancheta în contra lui Gheorghe Șincăi, acuzat de rebeliune*, în „Vatra”, VI, nr. 1–12, din anul 1976, în traducerea lui Liviu Moldovan, după originalul latin al documentului aflat în Arhivele Naționale, filiala Târgu-Mureș.

12. În *op. cit.*, p. 5.

13. *Ibidem*, p. 19.

14. Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincăi. Viața și opera* [București], E.P.L., 1963, p. 103–105.

15. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tip. „Corvin”, 1932, p. 1. Pentru mai multe amănunte privind preliminariile proiectului a se vedea Grigore Ploșteanu, *Studiu introductiv*, în *op. cit.*, p. XX–XXII.

16. Traian Popa, *op. cit.*, p. 3–4.

17. *Dări de seamă*, în „Revista istorică”, XIX, 1933, nr. 46, p. 191–192.

18. în *art.cit.*

19. în *Studiul introductiv*, în *op. cit.*, p. XXXVI.

20. Traian Popa, *op. cit.*, p. 203.

21. *Ibidem*.

22. v. și Ioan Ranca, *Românii din Scaunele românești în antroponimele din conscripții*, vol. I, *Scaunul Mureș*, Cluj-Napoca, Ed. Ciubăncău, 1995, p. XXV. Istoricul Ioan Ranca voebește, pe baza manuscrisului, în posesia sa (Românii la 1699), că ancheta se datorează controverselor „*ivite în anii 1698–1699 între catolici, calvini și reformați pentru atragerea românilor majoritari în Transilvania în una din aceste religii*”, rezultând „*în anumite zone, între care și în Scaunul Mureș, o estimare numerică, nelipsită de importanță, unică pentru acea vreme și poate prima consultare lipsită de ingerințe exterioare cercului lor de interese, în care românii au avut posibilitatea să-și pronunțe liber opțiunea dacă vor să devină catolici, reformați sau luterani, sau țin să rămână în credința lor strămoșească*”.

23. Traian Popa, *op. cit.*, p. 203.

24. *Ibidem*, p. 249.

25. *Ibidem*.

26. *Ibidem*, p. 250–254.

27. *Ibidem*, p. 257.

28. *Ibidem*, p. 260–263.

29. Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, ediție îngrijită, prefață, note și indici de N. Albu, București, 1968, p. 44.

30. Traian Popa, *op. cit.*, p. 281.

31. *Ibidem*, p. 284.

32. *Ibidem*, p. 303, 319. E, de fapt, vorba de localitatea Cornățel (Egersszeg), la biserica de aici participând credincioșii ortodocși, din 1760 până în 1793, când li se permite ridicarea unui lăcaș de închinăciune, biserica de lemn de azi (Protopop preot Nicolae Gheorghe Șincăi, *Protopopiatul ortodox român Târgu-Mureș. Micromonografii parohiale. Un dmers ilustrat* [Târgu-Mureș], Editura Reîntregirea, [2006], p. 15.

33. *Istoricul Traian Popa*, în „Vatra”, XIV, nr. 9, 20 septembrie 1984, p. 162A–162B.

V. Monografia județene

1. Târnava Mică

Două dintre județele din această parte de țară au avut norocul să li se scrie monografii, în mare parte datorită faptului că n-au fost înstrăinate Ungariei după diktatul de la Viena, din 1940. Este vorba de județele purtând numele celor două Târnavе după organizarea administrativă din perioada interbelică. Ele depășesc spațiul mureșean, dar în multe aspecte au atingere cu acesta. Prima este monografia județului târnava mică.¹ Pentru coordonarea lucrării, prefectul județului, dr. Iosif Pop, a făcut apel la profesorul Coriolan Suci, directorul Liceului „Sf. Vasile cel Mare”, din Blaj. Era, pe atunci, cunoscut ca cercetător avizat, după ce publicase mai multe lucrări de specialitate, apreciate în epocă.² Terminase cursurile de istorie și limba latină la Universitățile din Cluj și Budapesta și o specializare în istorie la Sorbona, după care își luă doctoratul în istorie la Cluj. La Blaj a predat istoria, limba latină și limba franceză, fiind socotit un profesor harnic și conștiincios și un lăudat cercetător al istoriei culturii românești. Pe drept cuvânt i s-a încredințat coordonarea lucrării monografice, el fiind cel mai vrednic la acea dată.

După cum mărturisește în *Prefață*, în conformitate cu nota emisă de oficiul de Studii, Documente și Statistică, monografiile județelor trebuia să cuprindă „elemente de geografie fizică, de geografie economică, de geopolitică și istorie și în urmă o concretizare a datelor în o hartă”. Pentru realizarea dezideratului, Coriolan Suci a apelat la câțiva profesori din Blaj, „specialiști în unele domenii”, dar și la serviciile de profil județene și notariatele comunelor. Ne fiind o preocupare de durată a cercetărilor ca în alte județe, iar timpul de finalizare a lucrării limitat, Coriolan Suci specifică, în aceeași *Prefață*, că a reușit să realizeze nu o monografie, ci „mai degrabă «contribuții la o monografie a județului Târnava Mică», sau o schiță monografică”. El era conștient că o adevărată monografie, așa cum a fost ea definită de Institutul Social Român, trebuia să aibă planul de cercetare cuprinzând cadrul cosmologic, biologic, psihologic, istoric, apoi manifestările economice, spirituale, etico-juridice, politice, sociale. Revenind la ceea ce s-a realizat, trebuie precizat că istoricul avea dreptate. Lucrarea cuprinde „mai mult cadre, care vor putea fi completate ulterior, după ce se va fi putut aduna întreg materialul informativ necesar”.

Monografia județului Târnava Mică a reușit să adune câteva „elemente de geografie fizică”, scrise de profesorul Emil Poenaru, de la Blaj, originar din Hărănglab, de lângă Târnăveni, specializat la Universitatea din Cluj în geografie și științele naturii, preparator, în timpul studenției, la Grădina Botanică pe lângă savantul Alexandru

Borza, iar ca profesor, colaborator cu articole de specialitate la „Unirea” și „Unirea poporului” din Blaj; apoi „elemente de geografie economică”, de profesorul Emil Nireșteanu, mureșean și el, din Iernut, fost elev al Liceului „Al. Papiu Ilarian” și student eminent al Universității din Cluj, specializat tot în geografie și științele naturii. Așadar specialiști, articolele lor fiind o introducere în domeniu, urmate de statistici întocmite de secțiile de profil județene.

Partea privind istoria județului a fost redactată de Coriolan Suciuc însuși. Concepția surprinde deoarece, după o scurtă prezentare a istoriei generale a județului, cu insistențe asupra Cetății de Baltă, fosta capitală a comitatului, istoricul se oprește asupra unor „așezări istorice unde s-au găsit obiecte din epocile preistorice”, apoi câteva localități mai importante, făcând descrierea diferitelor momente din viața acestor așezări, în cursul evului mediu, modern și contemporan – Cetatea de Baltă, Blaj, Dumbrăveni – după care urmează un interesant capitol cu „date privitoare la trecutul comunelor”. Ne-a interesat partea de istorie deoarece autorul intercalează mereu și elemente de istorie culturală. Comunele sunt prezentate alfabetic pe plasele județului și constituie, fără îndoială, adevărate file de dicționar, încorporate ulterior în *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* (vol. I, 1967, vol. II, 1968), lucrare de referință în istoriografia română, indispensabilă oricărui cercetător al istoriei transilvane. Surprinz și în acest caz referirile la personalitățile istorice și culturale născute în diferite localități precum și la evenimentele culturale, adevărate fișe bibliografice, desigur importante pentru acea vreme, unele chiar și azi. De remarcat că istoricul precizează întotdeauna sursa informativă și când e vorba de date istorice, și când e vorba de cele culturale, toate privite cu un ochi critic.

Interesant este și capitolul închinat „elementelor de folclor, redactat tot de Coriolan Suciuc. Nu se cunoaște motivul neangajării, în acest domeniu, a unor colaboratori. Poate de aceea autorul nu face o radiografie, ca în alte monografii, a folclorului, obiceiurilor, etnografiei și tradițiilor din diferite zone folclorice ale județului, ceea ce ar fi fost de mare utilitate pentru mai târziu, poate că nici n-a avut la dispoziție informațiile necesare, ci ne prezintă principalii profesori blăjeni preocupați de folclor și culegători de producții populare, culegeri din care reproduce pe cele mai importante poezii, strigături, bocete, balade. Începe cu Samuil Pop, mai mult un făuritor de versuri în registru popular, apoi, urmând cronologic, Nicolae Pauleti, despre care Ioan Mușlea scria că ne-a lăsat „cea dintâi mare și autentică colecție de poezie populară românească făcută pe teren” și marele cărturar Timotei Cipariu, teoretician și culegător de folclor. Îl preocupă însă, mai mult, „un alt blăjean îndrăgostit de folclorul românesc”, profesorul Ioan Micu Moldovan (Moldovănuț), „ucenicul lui Cipariu”, care, împreună cu elevii săi din Blaj, a realizat cea mai mare și mai valoroasă colecție transilvăneană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Coriolan Suciuc citează pagini întregi din prefața la prima ediție Iarnik-Bârseanu, în care se adevăresc spusele lui Al. Lupeanu-Melin: „Marele merit al mărunțului de statură dac de la Blaj a fost că a știut să mobilizeze într-o vreme întreg Blajul pentru culegeri de folclor. Culegeau elevii, seminariștii, profesorii, culegeau și preoții din toate părțile pentru Moldovănuț de la Blaj. Culegeau cântece, povești, cuvinte dialectale, snoave și alte produse de

literatură populară din cari Biblioteca Centrală a Blajului mai are încă o mare colecție nepublicată în sertarele sale”.³ Ceea ce-l nemulțumește pe Coriolan Suciu este că, deși valoroasă, în colecție „nu s-a trecut comuna de unde au fost culese și persoana de la care au fost auzite poeziile, fără să știe că aceste elemente informative existau în caietele lui Moldovănuț, dar au fost eliminate de îngrijitorii ediției. Tot el selecționează pentru monografie identificând mai multe producții care credea că sunt de pe Mureș și Târnave ori din jurul Blajului: doine de dragoste, de dor și jale, de cătănie și strigături. De fapt, din miile de producții folclorice multe s-au dovedit a fi de pe Mureș, culese de „emisarii” lui Moldovănuț. Lista acestora o găsim în ediția critică a antologiei Jarnik-Bârseanu, întregită cu texte inedite aflate în culegerea în manuscris a lui Ion Micu Moldovan, de Adrian Fochi.⁴ Și elevii din ținutul Mureșului sunt mulți, 34 din 168, printre care și Alexiu Viciu din Agrișteu, dar mai ales producțiile folclorice adunate, depășind un sfert din întreaga lucrare.

Istoricul blăjean a avut inspirata idee de a selecta și producții folclorice culese de un botanist, profesorul Ambrosie Chețianu, mureșean de origine, amintit de noi printre profesorii Blajului. Acesta, zice autorul, „a avut ideea originală, și anume, a făcut o colecție de plante și pe lângă fiecare plantă preparată, în afară de numele ei în românește și în latinește, a trecut o poezie populară, în care e amintit numele plantei”. Ierbarul profesorului Chețianu cuprindea 85 de plante, cu care s-a prezentat, în 1906, la expoziția jubiliară din București, iar, în 1911, la cea de la Blaj, organizată cu ocazia adunării generale a ASTREI. *Plantele în poezia populară* este unică în felul ei și i-a impresionat pe contemporani. Spre meritul lui, Coriolan Suciu reproduce în monografie poezii despre alun, brad, busuioc, cânepă, cicoare, cucuruz (porumb), fragă, grâu, in, măr, mărar, mure, păr, pelin, rozmarin, salcâ, tei, trandafir, viorele ș.a., strigături sugestive adresate iubitei, dar mai ales iubitului. Credem că majoritatea au fost culese din comuna natală și din jurul Reghinului.

Chiar dacă a urmărit preocupările profesorului blăjean pentru folclor, prin reproducere, destul de multe în economia acestei schițe monografice, a încercat să acopere toate zonele județului și formele genului poetic, ceea ce l-a terminat pe autor să nu întreprindă o istorie exhaustivă a preocupărilor de folclor, ci, îndeosebi, o selecție a culegătorilor în funcție de necesitățile monografice. Timpul necesar alcătuirii acestei arhive folclorice fiind foarte scurt, lucrarea fiind terminată în martie 1943, față de comanda făcută în decembrie 1942, era normal să se limiteze doar la folclorul poetic, fără să se aventureze în sfera obiceiurilor și etnografiei, care ar fi cerut timp și spațiu mai amplu în mica monografie. Efortul istoricului Coriolan Suciu rămâne cu atât mai de apreciat, cu cât, pe lângă partea de istorie a județului, ne-a lăsat și o mică monografie folclorică de pe Mureș, Târnava Mică și din jurul Blajului.

Coordonatorul și-a dat seama de limitele lucrării, ceea ce l-a determinat la scuze și la aprecierea ei drept o „schiță monografică”.

2. Târnava Mare

Monografia județului Târnava Mare⁵ este mai completă, deși autorii s-au ghidat după același plan, cu elemente de geografie fizică, economică, bogățiile solului, păduri, animale, căi de comunicație, populație, elemente de geopolitică și istorie, instituții, manifestări și forme de viață. S-a avut în vedere, atunci când a fost vorba de realizările din cei 25 de ani de administrație românească și, mai ales, de manifestări spirituale, ca accentul să cadă „hotărâtor, dar nu chiar exclusiv, pe relaizările și formele de viață românească”. Pentru coordonarea lucrării au fost solicitați doi profesori sighișoreni de prestigiu, TuliU Racotă, directorul Liceului de băieți „Principele Nicolae”, și Ion Covrig-Nonea, ca redactor, ei asigurând unitatea scrierii. Împreună cu prefectul județului, colonelul Traian Antohi, coordonatorii și-au ales colaboratori dintre conducătorii secțiilor de specialitate și ai unor instituții județene, iar pentru capitolele de istorie și cultură, câteva personalități cu preocupări în domeniu: Ștefan Pascu, șef de lucrări la Institutul de Istorie Națională de la Universitatea Cluj-Sibiu, pentru partea de istorie, profesorul Ilarion Cocișiu, culegător de folclor, și poetul George Popa, redactorul revistei „Lanuri”, din Mediaș, pentru partea de cultură. O echipă excelentă, alături de Ion Covrig-Nonea, redactorul monografiei până la concentrare în primăvara anului 1942, când redactarea ei este preluată de profesorul Ștefan Linu, directorul școlii de ucenici, și Iancu Ieronim, șef de birou la prefectură. Se pare, totuși, că înainte de publicare, monografia a fost revizuită încă o dată de Ion Covrig-Nonea, întors din război.

TuliU Racotă, absolvent al Universității din Cluj, coleg și prieten cu scriitorul Pavel Dan, a slujit, ca profesor, timp de peste trei decenii, catedra de limba română la liceele sighișorene, după ce trecuse pe la liceele din Baia de Arieș, Gheorghieni, Cristuru Secuiesc. A fost un înflăcărat activist astrist, din 1947 fiind și președintele despărțământului sighișorean și membru în Comitetul Central al Asociațiunii. Când l-am cunoscut, locuia în cetate, pe o străduță îngustă. Într-o casă cu ferestre mici, încărcată de cărți, adunate cu trudă într-o viață de intelectual. Istoric literar și gazetar, a scris mereu, colaborând la gazetele și revistele vremii, preocupat de cultură, învățământ și unele personalități sighișorene și transilvane: Simion Ștefan, Nicolae Olahus, Sava Brancovici, Inochentie Micu-Klein, Petre Pavel Aaron, Zaharia Boiu, Lucian Blaga, Pavel Dan, Horia Teculescu. A colaborat la „Blajul”, „Curentul literar”, „Transilvania”, iar, după război, la „Orizont”, „Tribuna”, „Argeș”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Vatra”, „Limbă și literatură”, unele dintre contribuții apărându-i în volume, ultimul, *Momente culturale și literare transilvane*, adunând studii importante precum „Activitatea lui Zahara Boiu pentru constituirea unui sistem de învățământ modern în Transilvania”, „Contribuții la cunoașterea biografiei și operei lui Camil Petrescu”, sau „Amintiri despre Pavel Dan”.⁶

Redactorul monografiei, Ion Covrig-Nonea, mureșean din Ungheni, a absolvit Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Cluj, luându-și licența în filozofie, psihologie și sociologie cu calificativul „Magna cum laude”, în anul 1931. A slujit ca profesor la Liceul „Sf. Vasile” din Blaj, până în 1936, când s-a transferat la Liceul „Principele Nicolae” din Sighișoara. A funcționat, aici, până în anul 1952, când a fost suspendat din învățământ pe considerente politice. S-a perindat, apoi, prin unele instituții economice sighișorene, ca magaziner ori contabil, până la pensionare. A scris destul de mult în gazetele și revistele vremii, „Unirea”, „Blajul”, „Progres și cultură” (Târgu-Mureș), articole și studii de specialitate, după îndepărtarea din învățământ fiindu-i interzisă colaborarea la vreo publicație. Abia în 1970, îi va apărea lucrarea *Noțiuni de compoziție și stil*, după care va publica sporadic în revista „Vatra” unele articole.⁷ În monografie, Ion Covrig-Nonea scrie mai multe capitole, în „Introductiv” stabilind principiile de urmărit: „realitatea județeană, căreia monografia urmărește să-i înfățișeze fizionomia și intenția implicată de momentul comemorativ cu prilejul căruia apare: 25 de ani de gospodărire românească în județ”. Scrutând realitatea județului, deloc unitară geografic, s-a simțit nevoia să fie privită și din punctul de vedere etnic, deoarece „se găseau așezate aici unele lângă altele două națiuni, cu o lungă conviețuire: românii și sașii, cărora, în nordul județului, dinspre Secuime, prin infiltrații și colonizări, li s-au atașat ungurii, apoi țigani aduși ca robi de către nobili, stăpâni de demult ai pământului; iar mai nou, în centrele mari, industriale mai ales, s-a așezat un număr restrâns de evrei”. O realitate cu o existență mai puțin unitară și autonomă îndeosebi atunci când se prezintă istoricul locurilor sau, numeric, populația, aspectele și realizările. Cel de al doilea principiu vizează însă cu predilecție „reliefarea a toto ceea ce s-a făcut în județ în era românească prin grijă și conducere românească”.⁸

Nu vom insista asupra capitolelor privind „Pământul” și „Populația”, cu toate elementele implicate. Vom spune doar că, vorbindu-se despre populația județului, se prezintă și instituțiile sanitare, activitatea filialei sighișorene a Crucii Roșii, Reuniunii Femeilor Ortodoxe și Comitetului Județean de Patinaj al Operelor Sociale, ceea ce este o noutate într-o astfel de monografie. Ion Covrig-Nonea avea dreptate când afirma că, deși scrise de mai mulți specialiști, deosebiți ca formație și preocupări, aceștia au urmărit să prezinte cât mai obiectiv realitățile județului și pe cât posibil într-o redactare unitară. În capitolul rezervat populației, Ion Covrig-Nonea scrie partea rezervată potențialului vital. Sociologul crede că cea mai nimerită metodă de lucru s-a dovedit cea a statisticii, „procedeu acreditat mult astăzi în cercetările de acest fel”, și „singurul care se poate aplica cu succes”. În această idee, el a trimis fiecărei primării un formular-tip, „tabele statistice centralizate”, pe naționalități și profesii. Tabelele astfel întocmite sunt o oglindă a natalității, urmărindu-se distribuția copiilor în familiile românești, germane și ungurești și pe categorii profesionale, în familii de agricultori, muncitori și funcționari. Interesante sunt concluziile extrase de Ion Covrig-Nonea în final. Deși potențialul vital al populației este satisfăcător, cu un spor anual de 7,9 la mie de locuitori, creșterea numerică se cere influențată pe trei căi: „convingere, încurajare și sancțiuni”, idei deloc de neglijat nici astăzi. Astfel, „convingerea” prin presă, radio, școală, biserică, armată, trebuie să ducă la o mentalitate favorabilă căsătoriei și

natalității; „încurajarea” natalității prin ajutoare, eventual cu titlu de împrumut, asistența efectivă a mamei și a copilului ori degrevări fiscale pentru agricultori și liberii profesioniști cu mulți copii; și, surprinzător pentru acea vreme, „sancțiunile” legale pentru celibatari și familiile fără copii, începând de la impozite cât mai ridicate până la legiferarea moștenirilor, cu trecerea de drept în patrimoniul statului a avutului familiilor care se sting fără urmași direcți.⁹ Toate aceste inițiative în ideea că „un neam își cucerește locul și înseamnă ceva între celelalte neamuri prin realizările sale politice și spirituale, creații ale geniului rasei; învinge însă vitregiile soartei, își impune vrerea în istorie și face istorie prin număr”¹⁰. Am insistat asupra problemei deoarece Ion Covrig-Nonea realizează o adevărată cercetare sociologică fundamentată pe principiile școlii sociologice românești și caută soluții pentru creșterea natalității, chestiune în dezbateri și atunci, și mai târziu, și azi.

Șchița istorică a județului, cu accent pe cetatea Sighișoarei, scrisă de lectorul universitar, pe atunci, Ștefan Pascu, urmărește un plan bine stabilit pe epoci istorice, din perioada preromană până la Unire. Fiecare parte se bazează pe o vastă bibliografie, românească, germană și maghiară.

Capitolul închinat instituțiilor și realizărilor cuprinde și învățământul și biserica, în pagini scrise de Gavril Rusu, inspector școlar, și Aurel Pop, șef serviciu la prefectură cu problemele cultelor. Gavril Rusu încearcă o istorie a învățământului primar și secundar, dar, lipsindu-i o cercetare de arhivă, se rezumă, până la urmă, la o înșiruire de date completate cu tabele cu numărul învățătorilor și a „populației școlare” pe anul 1942, iar, în final, cu „situația numerică a elevilor înscriși, frecvenți și promovați în anii 1915–1918 (ultimii trei ani înainte de Unire) și 1932–1942”. Concluzia e că, în perioada interbelică, s-a făcut „o operă constructivă remarcabilă în domeniul școlii primare”, prin sporirea clădirilor școlare și creșterea corpului didactic, paralel cu tendința de a fi „în spiritul vremii, în curent cu realizările vremii”. În privința învățământului secundar, Gavril Rusu prezintă succint liceele românești din Sighișoara și Mediaș, înființate după 1918. Îndeosebi în prezentarea Liceului „Principele Nicolae” se insistă și asupra activității culturale imprimată de cei trei directori, N. D. Petrescu Zoița, Horia Teculescu și Tului Racotă. Încă din primul an, liceul s-a dovedit a fi „o vrednică redută intelectuală românească”, organizându-se cu elevii acțiuni culturale, reprezentații teatrale, expoziții, iar la apelul directorului, conferințe prezentate de Nicolae Iorga, Vasile Goldiș, Gh. Vâslan ori Mihail Dragomirescu. Din anul 1926, odată cu venirea la conducerea liceului a lui Horia Teculescu, astfel de manifestări se multiplică și se amplifică. Din inițiativa lui, „elevii și profesorii școlii au colindat satele în care s-au născut fiii aleși ai județului sau în care se găseau amintiri istorice dătătoare de mândrie și îndemnuri, punând plăci comemorative sau dezvelind busturi în cadrul unor serbări impresionante”¹¹. Totodată, în cadrele ASTREI, au conferențiat, ca invitați, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, I. A. Bassarabescu, Cincinat Pavelescu, Nicolae Iorga, Gheorghe Bogdan-Duică, Ion Lupaș, întâlnirile constituind adevărate evenimente culturale. Indormății interesante ne furnizează autorul și despre școlile secundare germane, cu o istorie mult mai îndelungată decât cele românești.

Biserica, în concepția lui Aurel Pop, s-a dovedit „factorul de polarizare și închegare a vieții românești în cumpăna furtunilor”, „pârghia de rezistență și de conservare a datinelor românești de-a lungul veacurilor”¹². Lipsind consemnările din cronici, autorul a întocmit pe baza tradiției ori a unor însemnări „de pe vreun liturghie sau molitvelnic” situația bisericilor ortodoxe și greco-catolice pe localități, „cu arătarea vechimii lor și a numărului de credincioși”, un adevărat dicționar, util și astăzi ca mijloc de informare pentru cercetător. Din datele aflate se poate constata – conchide Aurel Pop – că „tradiția satelor noastre păstrează vie amintirea unor vechi așezări de viață bisericească, grupate în jurul bisericilor de lemn, ceea ce ne îndreptățește să spunem că în județul Târnava Mare, ca peste tot unde a fost sat românesc, religiozitatea a fost trăită plenar și cu convingere și s-a amnifestat în forme de cult organizate în comunități religioase, în biserică”¹³.

Capitolul „Manifestări și forme de viață” este prin excelență dedicat aspectelor spirituale, precum „Fizionomia satului târnăvean”, în redactarea lui Ion Covrig-Nonea, o noutate într-o monografie, „Folclorul muzical din Târnava Mare”, de Ilarion Cocișiu, și „Viața culturală din județ”, aparținând poetului George Popa. În prima parte, Ion Covrig-Nonea, având ca fundament cercetări personale prin satele județului, prezintă arhitectonica țărănească plecând de la observațiile lui Lucian Blaga din *Spațiul mioritic*, care, „punând față în față, și pe o poziție polară, de extreme, două realități: satul românesc și satul săsesc din Ardeal, – ne scoate pregnant și plastic în evidență tășăturile lor fizionomice”¹⁴. Autorul face însă și câteva constatări. În primul rând, conviețuirea seculară cu sașii a determinat pe români, atunci când au început să zidească din piatră, să împrumute arta arhitectonică a acestora, îndeosebi „în felul de a zidi, de a împărți și proporționa zidirea”. În al doilea rând, săteanul român n-a mers însă atât de departe încât să șteargă total caracterul străvechi al așezărilor, ci a asimilat doar monumentalul și spațioaul cărora le- „adăugat firescul și grația, caracteristice artei românești”, casele românești fiind astfel „mai puțin sobre și mai puțin austere, mai puțin goale”¹⁵.

A doua problemă cercetată de autor este prezența bisericii în viața săteanului deoarece românul „trăiește cu prezența divină în cotidian”, „în și prin practica religioasă”. Cercetând pe teren, printr-o anchetă, raportarea săteanului față de biserică, ne prezintă zece răspunsuri dintre cele mai interesante. Biserica apare în mintea săteanului – constată anchetatorul, analizându-le – prezentă în rosturile ei sfinte, „loc de reculegere și închinare”; „păstrătoare a adevărilor de credință”; „deschide cale spre mântuire și mijlocește mântuirea”; „mângâie în dureri și este generatoare de bucurii”; dar și „factor de coeziune și conservare națională”, căci „cu ajutorul bisericii și credinței ne-am păstrat neamul și țara” și tot ea a fost dascăl fiindcă „în tinda bisercii erau școlile mai de mult”. În consecință, „biserica ocupă un loc larg și statornic în aria vieții sufletești a satului românesc de pe Târnave, ca de altfel în viața satului românesc de pretutindeni”¹⁶.

Tot pornind de la rezultatele anchetei, Ion Covrig-Nonea fixează câteva repere ale concepției săteanului despre muncă și, în acest context, despre relația sat-oraș. În sat, constată autorul, datorită unei multisekulare tradiții răsărită din condiția de viață

statornic uniforme, „s-a cristalizat un climat spiritual cu anumite șabloane de gândire și simțire, prin prisma cărora săteanul s-a deprins să vadă și să prețuiască lucrurile, oamenii și fenomenele”¹⁷. Răspunsurile la anchetă definesc munca ori ca o „necesitate”, ca o „condiție” de a trăi, ori ca o „povară”, temelie trudnică a vieții pământești după credința și rânduiala creștină a lucrurilor. Întrebat de celelalte munci, ale orășeanului comerciant sau funcționar de birou, optica țăranului le privește ca neproductive, nefiind făcute cu „sudoare”. Și totuși au fost și țărani care au prețuit, mai ales, rolul intelectualilor ca promotori ai credinței de neam și conducători ai destinelor de stat: „Nu toți care poartă nădragi sunt domni. Domni sunt ăia care au învățat carte multă. Fără domni adevărați nu-i bine, pentru că țăranii nu știu să conducă țara”; sau alt răspuns, „Domnii sunt conducătorii și luminătorii noștri. Fără ei, noi țăranii nu am putea trăi”¹⁸. Părerii asemănătoare are țăranul și despre oraș, care este „satul domnilor”, dar și locul unde „se găsește învățătură multă”, sau unde merg copiii de la sat „să se facă domni”, „pentru a trăi mai ușor, mai bine, ne mai muncind din greu la câmp, ca noi”. În concluzie, Ion Covrig-Nonea crede că, pentru sătean, „orașul este o așezare pe care nu o simte *a lui* (s-a.), aproape de sufletul lui, cu același pul ca a lui”. Încă în perioada interbelică, când apropierea a devenit mai intensă, satul și orașul de pe Târnava Mare „au o evoluție paralelă care, într-un spațiu comun de conviețuire, n-a putut apropia două stiluri de viață și să le asimileze; ci ele și-au urmat propriile lor legi de desfășurare”¹⁹. Să fie aici și o reminiscență a trecutului, a felului cum vedea țăranul orașul, ca un loc de pierzanie și deznădăcinare, care a născut o întreagă literatură, autorul nu ne spune.

Urmează încă trei abordări ale concepției țăranului: despre stat, despre naționalism și raporturile româno-germane, conecute de același Ion Covrig-Nonea pe baza anchetelor. Vpzut de sătean, statul apare în mai multe ipostaze: identificat cu totalitatea indivizilor – „statul suntem noi toți”; identificat cu funcția politică a conducerii statale – „statu-i regele și miniștrii și conducătorii, care sfătuiesc și conduc poporul”; sau în menirea lui – „statul ne ocrotește, ne apără de dușmani și se îngrijește de fericirea noastră a tuturor cetățenilor”. Astfel, spune autorul, „încercările de prindere a ontologiei din partea săteanului târnăvean sunt forme concrete, palpabile de viață, apropiate experienței cotidiene”, iar natura și forma statului nu se conturează destul de limpede”²⁰. Același lipsă de definiții savante, dar cu pluralitate de orizonturi și accente pe componentele sufletești se manifestă și în viziunea săteanului asupra naționalismului. Unele răspunsuri formulează definiții în forme limpezi – „naționalismul este simțământul care ne face să ne iubim cei de un neam” sau „același gând la toți cei cari simt românește”, altele definiții plastice, impresionante – „este un lucru așa, ca și când dai cheag la lapte, să se adune laolaltă”. Toate se subsumează unui „complex de emoții structurate și trăite în jurul ideii de comunitate românească, care solidarizează pe cei de un neam”²¹.

În tot ce a întreprins, sociologul sighișorean a aplicat principii și metode de cercetare moderne, adăugând monografiei studii realizate în spiritul orientărilor sociologice ale Institutului Social Român, condus de profesorul Dimitrie Gusti, atât în conținutul studiului, populație, manifestări spirituale, dar mai ales în concepțiile

țărănești despre lume și viață, cât și în principiile și metodele folosite: utilizarea statisticii în studiul populației, potențialului vital și creșterii natalității, și, într-un grad mai mare, metoda cercetării concrete fie prin convorbiri cu persoanele din grupul studiat, bazate pe chestionare detaliate la care să se primească răspuns, fie prin observații directe.

Deosebită față de secvența închinată folclorului și artei populare în alte monografii se dovedește și lucrarea profesorului Ilarion Cocișiu, *Folclorul muzical din Târnava Mare*, publicată aici în formă redusă, „premergătoare monografiei cu texte scrise fonetic, cu muzica amănunțit transcrisă și o mai dezvoltată analiză”. Ilarion Cocișiu era încă de tânăr un specialist în folclor, mai ales cel muzical, cu studii la Conservatorul din București, sub îndrumarea unor profesori de renume, Ion Chirescu, Ion Nonna Otescu, Constantin Brăiloiu sau D. Cuclin, și la Universitatea din Viena, unde, pe lângă filosofie, a urmat și cursuri de muzicologie, etnografie și istoria artelor. După un stagiul în învățământ, când întreprinde culegeri sistematice de folclor, lucrează ca cercetător la Institutul de Folclor din București, colaborând, încă din perioada de profesorat, la „Albina”, „Izvorășul”, „Muzica”, „Sociologia românească”, „Studii muzicologice”. Iordan Datcu²² afirmă că Ilarion Cocișiu a fost „posesorul unei metodologii moderne”, realizând, în două decenii de cercetări, o operă impresionantă, „peste nouă mii de cântece, texte poetice și informații folclorice de tot felul, culese în numeroase expediții”, din care numai o infimă parte a fost tipărită. Iar Gheorghe Vrabie crede că folcloristica română „a pierdut pe un tânăr cu larg orizont științific și cu o bogată experiență de teren”²³.

Lucrarea din monografie, amplă și documentată, de peste o sută de pagini, și prima apărută într-un volum, se bazează pe materialul cules în județ între vara anului 1929 și primele zile ale anului 1941. La început, în comuna natală, Retiș, unde a strâns „după auz” un număr de 300 de cântece și melodii, iar din 1931, în comunele depozitare de folclor, culegând peste 1500 de piese. Multe cântece au fost adunate în expediții prin comunele din jurul Sighișoarei, mustind de producții folclorice și astăzi: Albești, Țopa, Vânători, Daneș, Boiu, Apold. Pentru monografia ce o pregătea,²⁴ a cules colinde, cântece de muncă, de șezătoare, de nuntă și de mort, balade, cântece de joc și câteva obiceiuri. Pentru a demonstra valoarea lor literară și muzicală, autorul își precede culegerea cu un studiu documentat, scris cu finețe în analiza particularităților interpretării cântecului popular, fiecare dintre genuri fiind însoțite de o hartă a județului cu localitățile de răspândire. Același profesionalism îl demonstrează și în descrierea obiceiurilor, făcută după îndelungate cercetări și culegeri de informații. Iată, vorbind despre obiceiul „cunună”, după seceriș, el notează: „După mărturiile bătrânilor, mai demult făceau cunună fiecare gazdă când terminau de secerat, iar cel de o ducea în sat era udat cu apă. Spicele sunt așezate în casă la icoană și câteodată puse la praporii din biserică”. Iar pentru a argumenta, ne furnizează și informația aflată: „Ana Marcu (49 ani, 26.9¹⁹.39) din Țopa, îmi spune: «Să face cunună cine are voie să facă: o cunună mai mare, mai mică, și merge un băiat, o fetiță, de o duce (până la 12 la 15 ani). O face de dragul că o scăpat de seceră; și ese din curte unu cu găleată cu apă, unul cu un cânceu și o aruncă în cap, pe spate, unde-o ajunge. Așa-i obiceiul, că dacă arunci crește

șâ-n anu hălalalt (viitor) grâul; și crește aluatu-n troacă»²⁵. Cercetarea directă, la sursă, îi dă posibilitatea folcloristului să lămurească și multe terminologii. Analizând „doina și cântecul propriu-zis”, constată că, în Ardealul de sud, acesta poartă și numele de „horă” sau „horitură” și ne furnizează mai multe mărturii ale unor informatori: „în Albești, culegând în 8.X. 1935 la bătrâna Floarea Vârvara (67 ani, analfabetă) și pomenind ea termenul „horă” am întrebat-o ce este hora și răspunsul a fost: „Cântecul ăla de-ți stâmperei inima: *Doamne, de n-aș ști hori/ Cu totul m-aș prăpădi/ Da cu-atâta am noroc/ Că cu cât îmi mai horesc/ Foc din mine potolesc, iar nora ei* (Floarea Vârvara de 43 ani, știutoare de carte) a adăugat; «Doina, aia-i hora. Când cântăm de jale, zicem că horim»²⁶. Făcând nenumărate asemenea cercetări, autorul aseamănă adesea munca folcloristului cu cea a arheologului, „de reconstituire pe bază de fragmente găsite disparat într-un anumit teritoriu. Zone negative azi în răspândirea unui anumit gen nu ne dau certitudinea că în trecut a fost așa. Sub ochii noștri, din an în an, o mulțime de cântece sunt scoase din uz și uitate cu o uimitoare repeziciune. De aceea, când găsim din loc în loc un document folcloristic autentic, pe care după un prealabil examen îl aflăm că aparține locului, fără să fie de import, ne folosim de el pentru a lega peste golurile ivite în cercetarea de acum, adevărata arie de răspândire în trecutul îndepărtat”²⁷.

Prin colecția de cântece publicată în monografie, o sută la număr, Ilarion Cocișiu ilustrează cele afirmate în studiu. Selecția cuprinde colinde religioase, colinde lumești, cântece rituale de secere, un cântec ritual la claca de tors, cântece rituale de nuntă și cântece ale miresei, bocete și cântece rituale de mort, balade ca „Miorița”, „Voichița”, „Meșterul Manole”, „Trei surori la flori”, „Neghinița neagră”, „Petrea” și altele ca „Soacra rea”, „Nevasta fugită”, „Șarpele” sau „Gruia lui Novac” și „Corbea”, toate însoțite de transcrierea melodică și explicații. De fapt, întreaga lucrare, impropriu intitulată „folclor muzical” se constituie într-un studiu de folclor literar, muzical și obiceiuri, prin colecția publicată în monografie acoperind întreg județul Târnava Mare. Ilarion Cocișiu ne-a dat astfel una dintre cele mai relevante lucrări, publicată într-o monografie, socotită ca atare de cercetătorii operei lui, aceștia remarcând „erudiția, orizontul larg și pătrunderea muzicologului în cele mai ascunse taine ale cântecului popular”.

După cum menționează poetul George Popa (nominalizat în „cuprins” „în v. Gheorghe”), într-o monografie, nu pot lipsi comentariile despre faptul cultural, ele definind „un nivel și un stadiu care dau dreptul la înscrierea într-un concern general”. Nume notoriu al scrisului de pe Târnava - cum îl consideră Titus Andronic²⁸ - medieșeanul George Popa a înființat și a condus câteva gazete și reviste. De numele lui se leagă apariția revistei „Lanuri” (1933–1939), de sub direcția lui Mihai Axente, el fiind redactorul ei, revistă „de real prestigiu, cotate de altfel ca una din cele mai bune reviste regionale de cultură din deceniul patru”. Preocupată de promovarea literaturii transilvane, revista „a făcut să se vorbească despre o mișcare literară vie: experimentul literar Mediaș”. Foarte activ între cele două războaie mondiale, opera poetică și publicistică și-a adunat-o în mai multe volume,²⁹ cu primul dintre acestea, *Plecarea spre legendă*, obținând premiul de poezie acordat de Societatea Scriitorilor Români în

anul 1937. A colaborat la aproape toate revistele vremii, de la „Gând românesc” la „Revista Fundațiilor Regale” , după 1945 fiind marginalizat, publicând, târziu și sporadic, poezii ori publicistică în „Astra” , „Orizont” , „Tribuna” și „Transilvania” .

Viața culturală a județului debutează cu evocarea marilor figuri apuse, ca o cinstire a precursorilor: Aron Pumnul, Ion Popescu, istoricul Ion Ursu, Șt. O. Iosif, Ilarie Chendi, Visarion Roman, Zaharie Boiu, A. P. Bănuț, într-o prezentare destul de sumară. Mai analitice sunt paginile închinare cele mai prestigioase societăți culturale din județ, despărțământul sighișorean al Astrei. „Strălucirea ei - scrie George Popa - timp îndelungat a pornit din inima acelui mare cărturar care a fost Horia Teculescu” , asupra activității acestui întreprinzător oprindu-se îndelung și vorbind despre opera de culturalizare la sate, ridicarea de busturi și dezvelirea de plăci comemorative, organizarea de conferințe cu concursul unor mari personalități ale vremii și, nu în ultimă instanță, editarea importantului anuar al liceului, cu atâtea studii valoroase. Tot cu același gând descrie activitatea protopopului Emilian Stoica, ales președinte al despărțământului după moartea prematură, în 1942, a lui Horia Teculescu. Noul președinte reorganizează despărțământul prin înființarea cercurilor culturale la sate, dar, cu toate acestea, autorul studiului crede că dezideratele de organizare și mai ales de îmborsărire a cadrelor „nu s-au efectuat decât în infimă măsură” , Astra județeană trebuind „să sufere aceste modificări impuse de vremuri și de împrejurări” ³⁰.

Mai detaliat sunt prezentate „câteva fizionomii de scriitori târnăveni sau adoptați, care și-au desfășurat activitatea scriitoricească în ultimele două decenii” . E vorba de o pleiadă de scriitori, cunoscuți de George Popa direct ori din opera lor: Em. Bucuța, „informat ca un benedictin și îndrăzneț ca un cruciat” , Horia Teculescu, Mihai Axente și I.O. Suceveanu, membrii ai grupării „Lanuri” , publicistul și istoricul George Togan, autorul antologiei poeziei refugiului ardelean *Ne cheamă Ardealul*, „împodobită cu 60 de gravuri simbolice ale pictorului Marcel Olinescu” , sau folcloristul Gh. Cernea, culegător de folclor din județ și posesorul „unui muzeu românesc original și deosebit de bogat” . Dintre cei „plecați spre legendă” îl apreciază în mod deosebit pe poetul George Boldea, înmormântat, în 1934, la Mercheașa de lângă Rupea, socotit „crainic al mișcării literare ardelenice și unul dintre ctitorii ei” ³¹.

O ultimă parte a lucrării se îndreaptă spre viața celor mai importante reviste și gazete din județ, formatoare de concepții și loc de afirmare și prezentare a scriitorilor tineri. Astfel, colecțiile revistei „Lanuri” „stau mărturie unui devotament pentru adevărata literatură: aceea care păstrează credința liniară și clasică a tradiționalismului, dar îl vrea debarasat de desuetism și prezentat sub o formă nouă, capabilă să emoționeze” ³². Apărută în condiții grafice deosebite, vehiculând reproduceri după pânzele tinerilor artiști plastici ai vremii, și-a deschis paginile unor tineri scriitori: V. Copilu-Cheatră, Ion Moldoveanu, N. Ladmiss Andreescu, Nicolae Albu, Dimitrie Danciu, dar și unor scriitori contemporani de mare circulație din țară. Alte reviste „cu o mai scurtă rezistență” au fost „Târnavă literară” , la Sighișoara, „Darul” , „Mediana” și altele la Mediaș.

în privința realizării dezideratului de înființare a unei edituri, „care să promoveze în primul rând pe scriitorul provincial” , începutul l-a făcut editura „Lanuri” , prin

publicarea de volume, mai ales poezii, ale unor scriitori debutanți, ajungându-se apoi la „prezentarea occidentală” a cărților la editura „Miron Neagu” din Sighișoara. Pentru George Popa, înființarea editurii sighișorene a însemnat, în viața literară a Ardealului, „una din marile izbânzi culturale”, scriitorii publicați și „condițiile grafice într-adevăr uimitoare”, atrăgând atenția oamenilor de condei din toată țara.

Suita prezentărilor se încheie cu formațiile corale, compozitorul și muzicologul Marțian Negrea, folcloristul Ilarion Cocișiu și interpreții Miron Neagu, muzică populară, și Ioan Puica, operetă.

George Popa compune o icoană a evoluției culturale de pe Târnava Mare, care, „oprimată până la Unire, cu atâtea impedimente în calea unei ample dezvoltări, dând totuși oameni de reală valoare, se amplifică după 1930, cu deosebire prin periodicele naționale, prin încercările editoriale și prin participarea la manifestările de artă”³³. Totuși, „icoana” culturală e văzută descriptiv și, uneori, într-o înșiruire de nume, fără o analiză temeinică a creativității, limitându-se doar la literatură, cu slabe trimiteri la muzică, și deloc la arta plastică. Chiar și când vorbește de editura „Miron Neagu”, o face în câteva cuvinte fără să vadă efortul și gustul artistic al celui ce selecta operele de tipărit, poetul Emil Giurgiuca, sau importanța scrierilor tipărite la Sighișoara pentru cultura românească ardeleană și națională. E adevărat, scriitorii lanșați de unica revistă de oarecare prestigiu, „Lanuri”, n-au cumulat ulterior nici prestigiu și nici notorietate.

Lucrare de 500 de pagini, în format mare (20x28 cm), *Monografia județului Târnava Mare*, deși operă de colaborare, se dovedește unitară prin redactarea asigurată de profesorul Ion Covrig-Nonea, dar mai ales bogată în informații și cuprinzătoare, abordând, nu o dată, probleme neatacate de alte lucrări de gen. O simplă comparație cu monografia celui alt județ, de pe Târnava Mică, ne relevă o lucrare de mari proporții, scrisă de specialiști în domeniile lor de activitate, cu un cult al cercetării și al adevărului, aproape toți sighișoreni. Este, în același timp, și un model real pentru alte monografii, îmbogățite, bineînțeles, cu noi informații și ancorate în realitățile contemporane atât ca principii cât și ca cercetare istorică și socio-culturală.

Note

1. Coriolan Suciș și colab., *Județul Târnava Mică*. Schiță monografică, Blaj, 1943.

2. *Cum a fost pregătit 3/15 mai 1848*, 1925 - teza de doctorat; *Din tinerețea lui Ioan Trif alias Maiorescu*, 1927; *Corespondența Ioan Marian -Simion Bărnuțiu (1851–1864)*, 1929; *Adunarea Națională din 1848*, 1933; *Un erou din 1848: Protopopul Ștefan Moldovan din Mediaș*, 1934; *Aniversarea unui secol și jumătate de la revoluția lui Horia*, 1934; *Misionari greco-ca-tolici în Valachia (1818–1829)*, 1935; *Crâmpoie din procesul Iemenyan (1843–1845)*, 1938 s.a. (Apud Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *op. cit.*, p. 169–171).

3. *Folcloriștii Blajului*, în „Comoara satelor”, Blaj, ianuarie 1925.

4. Ioan Urban Jarnik și Andrei Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal*. Ediție definitivă (studiu introductiv, inedite, note și variante) de Adrian Fochi, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 165 și urm.

5. *Monografia județului Târnava Mare*, Sighișoara, Tipografia „Miron Neagu” , [1943].
6. Tului Racotă a publicat: *Energii transilvănene: Cnezii Câdea și Lupșa și voevodul Ioan de Hunedoara*, București, Cartea Românească, 1941; *Ioan Inochentie Micu*, Sibiu, Editura ASTREI, 1944; *Momente culturale și literare transilvănene*, București, Litera, 1982.
7. Vezi Nicolae Comșa și Teodor Seiceanu, *op. cit.*, p. 204–205.
8. *Monografia județului Târnava Mare...*, p. 11–12.
9. *Ibidem*, p. 115.
10. *Ibidem*, p. 99.
11. *Ibidem*, p. 337.
12. *Ibidem*, p. 349.
13. *Ibidem*, p. 363.
14. *Ibidem*, p. 368.
15. *Ibidem*, p. 369–370.
16. *Ibidem*, p. 372.
17. *Ibidem*, p. 374.
18. *Ibidem*, p. 378.
19. *Ibidem*, p. 382–383.
20. *Ibidem*, p. 384–386.
21. *Ibidem*, p. 386–388.
22. *Dicționarul folcloriștilor*, II, București, Litera, 1983, p. 82–85.
23. *Folcloristica română*, f.loc, Editura pentru Literatură, 1968, p. 377. 24.1. Cocișiu, *Folclorul muzical din jud. Târnava Mare* (schiță monografică), Sighișoara, 1944 (extras).
25. *Monografia județului Târnava Mare...*, p. 403.
26. *Ibidem*, p. 413.
27. *Ibidem*.
28. Titus Andronic, *Publicații din Mediaș*, în „Târnava” , IV, 1994, nr. 2, p. 5.
29. *Plecarea din legendă*, Mediaș, Tipografia „Lanuri” , 1936; *Literatura ardeleană de azi*, Tipografia „Lanuri” , 1939; *Ion Moldoveanu și destinul său linosian*, Sibiu, „Gazeta ilustrată” , 1941; *Mâhniri lângă leagăn*, București, Editura Minerva, 1972.
30. *Monografia județului Târnava Mare...*, p. 496–497.
31. Emil Giurgiucă, *Poeți tineri ardeleni*. Antologie, cu 18 măști în lut de Ion Vlasiu, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II” , 1940, p. 65.
32. *Monografia județului Târnava Mare...*, p. 499.
33. *Ibidem*, p. 501.

VI. Lucrări și studii regionale

În perioada dintre cele două războaie mondiale, ajungând chiar până în 1943, problema siculoasă, îndeosebi a vechimii elementului românesc din fostele scaune secuiești a preocupat mai adânc și firesc „potrivit cu importanța ei istorică și național-politică”, pe mulți istorici, geografi, etnografi, publiciști, oameni politici - observa profesorul Ion I. Russu¹ - ca N. Iorga, Al. Lapedatu, V. Mihăilescu, S. Opreanu, I. Bozdog, Traian Popa, Teodor Chindea, G. Popa Lisseanu, Șt. Meteș, A. Gociman, Nicolae Sulică, Laurian Someșan, O.M. Dobrotă. Chiar și unii medici-antropologi precum Iuliu Moldovan, G. Popovici, P. Râmneanțu, S. Manuilă ș.a. au făcut cercetări în aceste zone. Deși apreciază această bibliografie „de proporții impozante”, profesorul clujean crede că „pe cât de bogată în aparență, pe atât este de lacunară, deficitară ca documentație istorică și filologico-lingvistică”. Nu dorim să facem alte aprecieri, ci doar să spunem că în „bibliografia principală” de monografii, studii, articole, citează și două lucrări ce tratează o problemă legată de fostele Scaune Mureș și Giurgeu, autori fiind Nicolae Sulică și Teodor Chindea.

1. Nicolae Sulică despre circulația vechilor tipărituri românești

Nicolae Sulică, cărturar cu intuiții surprinzătoare, descoperitor de monumente vechi de limbă, istorie și literatură română, a fost un adevărat umanist format în disciplina marilor clasici ai culturii antice, cunoscând câteva limbi printre care greaca, latina, slavona veche, germana și franceza, maghiara, chiar cea medievală.

Brașovean de origine (n. 14 ianuarie 1877), din Șcheii Brașovului, după studii secundare în orașul natal, urmează cursurile de limba română la Universitatea din Budapesta, apoi limbile clasice cu profesori eminenti la Lipsea (Leipzig). Scrie și publică încă din anii studenției, apoi ca profesor de „studii clasice” la Gimnaziul „Andrei Șaguna”, importante contribuții despre antichitatea greco-romană, limba română veche, istorie, folclor, dar mai ales istoria literaturii vechi, cu precădere cea coresiană.²

La venirea, în anul 1921, la Târgu-Mureș, aducea cu el -după cum ne mărturisește³ - o bibliotecă bogată, conținând, pe lângă cărțile și revistele din epocă, manuscrise rare și o colecție de carte veche românească. Cum cartea românească în general și cea veche în special lipsea din biblioteca orașului, Nicolae Sulică cercetează Biblioteca Teleki, cea a Colegiului Reformat, unde era și profesor, bibliotecile și colecțiile personale ale grofilor Bánffy și Rozsnyai, alte biblioteci, arhivele orașului,

cele bisericești și școlare. Totodată întreprinde cercetări directe prin orașele și satele din pământurile secuizate, obținând informații și de la diferiți cercetători din țară și străinătate, îndeosebi de la fratele său Constantin Sulică, profesor și custode, iar mai apoi director la muzee și biblioteci din Budapesta și Seghedin.⁴ În acest fel, descoperă documente istorice, cronici, manuscrise și cărți religioase, pe care le și comentează prin adevărate studii, remarcate și apreciate în epocă, concluziile fiindu-i confirmate de cercetări ulterioare.⁵ Așa sunt studiile: *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea, Liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Brașov, în 1570*;⁶ *Documente din colecția Sólyom Fekete și Catehismele românești din 1544 (Sibiu) și 1599 (Brașov)*;⁷ *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*; lucrări prezentate de noi,⁸ fapt pentru care nu vom mai insista asupra lor. Ne vom opri însă, cu precădere, asupra unui alt studiu, rod al unor cercetări și investigații mai ample și de mai lungă durată:

*Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate.*⁹ Studiu neterminat, el trebuia să constituie o carte pe această temă care, însă, în involburății ani 1939–1940, când e obligat să se refugieze la Brașov, n-a mai putut apărea. Fiind mult apreciat în epocă și ulterior, până astăzi, ne vom opri asupra lui în partea referitoare la circulația vechilor cărți bisericești pe Mureșul de Sus, cu riscul de a încălca principiile enunțate la începutul acestei cărți.

Nicolae Sulică a cunoscut bine realitățile siculice, după cum singur mărturisește. În perioada brașoveană, a reprezentat ca deputat, în Sinodul arhiepiscopesc de la Sibiu, Cercul Trei Scaune¹⁰ și făcea dese deplasări în teritoriul respectiv, vizita localități, sta de vorbă cu preoți și săteni. Probabil că se familiarizase și cu scrierile despre locuitorii scaunelor secuiești, atât cele românești, cât și maghiare și germane, îndeosebi studiile și articolele lui Augustin Paul¹¹ și Nicolae Iorga¹². Dar, cu siguranță, se familiarizase și cu articolele publicate, prin 1899, în „Gazeta Transilvaniei”, din Brașov, la rubrica intitulată „Românii din Trei Scaune” și, mai ales, cu lucrarea profesorului și ziaristului Silvestru Moldovan, din Brașov, care relevă deznaționalizarea românilor din zonele Trei Scaune și Ciuc¹³. Venind la Târgu-Mureș, participă la dezbaterile pe această temă, de după 1920, când cercetările și studiile se amplifică,¹⁴ acestora adăugându-li-se numeroase articole publicate de presa românească din Târgu-Mureș, Odorhei, Gheorghieni, Sfântu-Gheorghe și Miercurea-Ciuc,¹⁵ scrise de profesori, învățători, preoți, care cunoșteau bine realitățile orașelor și satelor româno-secuiești, date istorice, obiceiuri și chiar amintiri ale unor bătrâni, precum Ion Bozdog, Teodor Chindea, O.M. Dobrotă, A. Nistor, Gh. Târnavăanu, G. Belea, Elie Câmpeanu, Traian Popa, Vasile Netea ș.a. Printre aceștia se numără, bineînțeles, și Nicolae Sulică.

În acest studiu, profesorul târgumureșean consideră că reconstituirea vieții spirituale de odinioară a românilor din teritoriile secuizate este „o problemă actuală și palpitantă”, dar mai ales una „complexă și dificilă sub raportul posibilităților de investigație istorică” și de aceea interesantă și tentantă „prin vraja pe care o exercită și prin curajul pe care îl inspiră speranța unor rezultate nebănuite și revelatoare.¹⁶ Structurată în trei părți, lucrarea se vrea o demonstrație a permanenței elementului românesc în regiunile siculice bazată pe argumente și dovezi istorice, antropologice și

religioase, în prima parte; pe viața culturală românească care este asemănătoare cu cea din regiunile compact românești, în special circulația cărții vechi românești, în partea a doua; dar și a manuscriselor de carte veche, partea a treia, care n-a reușit să o mai publice din cauza refugiului. Referindu-ne la cea de a doua secțiune, vom constata că „și aici a existat aceeași atmosferă culturală românească”, iar „cartea românească s-a bucurat și aici, în epocile de înflorire ale elementului românesc, de aceeași trecere și circulație ca și în regiunile curate românești” (s.a.), traficul cărților începând să se diminueze numai în măsura în care dispăreau bisericile și parohiile românești. Fiindcă, această viață culturală, chiar și una literară, s-a polarizat, ca de altfel în întreaga țară, „tot în jurul vechilor noastre biserițe și era reprezentată tot prin vechii noștri preoți și dascăli¹⁷. Este însă foarte greu a determina numărul și aria de răspândire a cărților din mai multe motive: concentrarea cărților de valoare în cele două centre bisericești transilvane, Blajul și Sibiul; înstrăinarea lor unor colecționari particulari sau speculanți de cărți; și, nu în ultimul rând, dispariția lor din cauza vechimei și uzurii, dar mai ales din cauza părăsirii și apoi distrugerii bisericilor în localitățile în care „numărul credincioșilor români a scăzut și apoi a dispărut, prin trecerea la alte confesiuni” și deznaționalizarea lor¹⁸. În toate cazurile, din păcate, nu există nici o indicație referitoare „la localitatea unde s-au găsit și la locul unde se păstrează aceste cărți”, ceea ce-l îndreptățește pe Nicolae Sulică să susțină, încă în perioada interbelică, o idee foarte apreciată, teoretic cel puțin, că în circulația cărții românești vechi importante sunt - și de consemnat - „locul de proveniență, locul unde se păstrează și localitățile pe unde a trecut o carte veche, până ce a ajuns în localitatea unde s-a găsit sau este depozitată astăzi”. Idee susținută și aplicată, în ultima vreme, de cercetători ce-au urmărit iradierea în întreg spațiul românesc a cărții de cult, cu accent pe însemnările ce le conțin,¹⁹ ceea ce va face, în multe cazuri, și Nicolae Sulică. El era convins că circulația cărții din Principatele Române în Ardeal și, ulterior, și invers a asigurat și sub raport literar și bisericesc „acea unitate culturală”, manifestată și în alte domenii ale vieții noastre spirituale, care „alături de omogenitatea limbei, a credinței și datinelor, a fost întotdeauna temelia unității sufletești a neamului nostru de pretutindeni²⁰.

Circulația cărții românești în Sud-Estul Transilvaniei formează - crede cercetătorul mureșean - „unul din capitolele cele mai interesante ale istoriei noastre culturale”. De aceea își oprește atenția asupra unor inventare din diferite zone. Pentru județul Mureș îl interesează inventarele protopopiatului Mureș-Oșorhei (Târgu-Mureș), întocmit, la ordinul consistoriului din Sibiu, din 1872, de vrednicul slujbaș al bisericii și culturii românești, protopopul Partenie Trombitás. Astfel, prezintă numărul cărților din fiecare din cele nouăsprezece parohii, cu indicația anului tipăririi celei mai vechi: Berghia - cu 21 de cărți, cea mai veche fiind tipărită în anul 1753; Bandu de Câmpie - cu 15 cărți (1746); Egerseg (Cornățel) - cu 18 cărți (1698); Sângeorgiu de Pădure - cu 25 de cărți (1713); Iclandu Mare - cu 18 cărți (1706); Corunca - cu 15 cărți (1791); Petea - cu 22 de cărți (1689); Malomfalău (Morești) - cu 24 de cărți (1746); Medeșfalău (Mureșeni) - cu 26 de cărți (1720); Cristuru de Mureș (Cristești) - cu 16 cărți (1749); Mureș-Oșorhei (Târgu-Mureș) - cu 10 cărți (1731); Sângeorgiu de Mureș - cu 23 de cărți (1742); Mușom (Moșun) - cu 5 cărți (1779); Veța - cu 19 cărți

(1851); Chibelea (Ivănești) - cu 4 cărți (1708); Mureș Oarba - cu 25 de cărți (1706); Nazna - cu 31 de cărți (1726); Sânbenedic (Murgești) -cu 22 de cărți (1768) și Acățari - cu 2 cărți (1813). Pe baza inventarului, Nicolae Sulică ajunge să constate că „în total sunt 341 de cărți, dintre care una slavă, două slavo-române și una româno-gre-cească, restul românești”.

După localitatea unde s-au tipărit cărțile, avem următoarea distribuție:

I. Țara Românească și Moldova: 1) București, cu 31 de cărți; 2) Râmnic, cu 13 cărți; 3) Târgoviște, cu o carte; 4) Buzău, cu o carte; 5) Iași, cu o carte - în total 47 de cărți;

II. Transilvania și Ungaria: 1) Sibiu, cu 216 cărți; 2) Blaj, cu 38 de cărți; 3) Bălgrad (Alba-Iulia), cu 4 cărți; 4) Buda, cu 8 cărți - în total 266 de cărți;

III. Localitate necunoscută: 28 de cărți.²¹

Potrivit acestei statistici, se poate ușor observa preponderența cărților tipărite la Sibiu (216 cărți), dar și prezența tipăriturilor de Blaj în bisericile ortodoxe, explicabilă prin aproape același rit și același text al cărților de cult pentru amândouă bisericile. De asemenea, se poate observa că Țările Române „n-au încetat să alimenteze nevoile literare ale bisericilor noastre, decât numai după ce, deodată cu secolul al XIX-lea, tipografiile din Ardeal au fost puse în situația să producă stocul necesar de cărți pentru acoperirea nevoilor celor două confesiuni românești.”²² Din păcate, publicând acest inventar și concluziile care se desprind, Nicolae Sulică, interesat mai mult de fenomenul circulației cărții, în general, în această parte de țară, a uitat să nominalizeze și „cartea cea mai veche” din fiecare parohie. Am fi avut, astăzi, o informație deosebită pentru circulația vechilor tipărituri. Poate că în inventarul întocmit de protopopiatul Târgu-Mureș, consultat, să nu fi existat asemenea informații, deoarece, în alte situații, el merge până la descrierea cărților pentru *Bibliografia Românească Veche*, așa cum o făcuse și cu *Liturghierul* diaconului Coresi.

Continuându-și cercetările despre circulația cărții românești în teritoriile siculice, profesorul târgumureșean precizează că pentru credincioșii bisericilor românești, indiferent de nuanța confesională, „repercusiunile desmembrării confesionale n-au fost atât de dezastruoase nici în Săcuime, cum ne-am fi așteptat. Căci și după anul 1700, cartea românească - provenind din toate provinciile românești - favorizată de condițiile speciale de ordin geografic, cultural și economic, și-a menținut și în Săcuime puterea sa de circulație până în preajma războiului mondial”²³. De aceea, cărțile de cult care se află aproape în toate bisericile românești din Ardeal se găsesc și în bisericile românești din pământurile secuizate și ele sunt principalele cărți liturgice, indispensabile cultului divin, cum este *Evangheliarul*, *Apostolul*, *Molitvelnicul*, *Peticostarul*, *Triódul*, *Catavasierul* etc, la care se adaugă cărțile auxiliare, cum este câte o carte de predică, *Psaltirea*, *Antologhionul* (*Mineiul* prescurtat, cu viețile sfinților) etc²⁴. Urmărind unele atestări consemnate de studii de specialitate ori mărturii contemporane, Nicolae Sulică afirmă - teză necontestată până astăzi²⁵ - că printre vechile tipărituri românești, „găsite în Săcuime”, se află „splendidul Evangheliar slavonesc al lui Neagoe Basarab din 1512”, găsit de protopopul de Giurgeu, Elie Câmpeanu, în Scaunul Ciucului, probabil la Voșlobeni. Un alt exemplar - mărturisește cercetătorul -, „de asemenea defectuos”, „l-

a descoperit subsemnatul în Scaunul Mureșului, unde am găsit și un exemplar tot necomplet din evangheliarul slavonesc, tipărit, probabil, în 1569 (de fapt 1579), de către ieromonahul Lavrenție, identic cu tipograful Lorinț.²⁶ Prezența acestor cărți dovedește legăturile cu Țara Românească încă de la apariția tiparului la Târgoviște. Acestea li se adaugă alte tipărituri românești, de astă dată din Brașovul secolului al XVI-lea, și anume un exemplar din *Cazania* și *Molitvelnicul calvinesc*, tipărite de Coresi și descoperite la Săbad (azi Voiniceni, lângă Târgu-Mureș)²⁷. Referindu-se la cărțile descrise de Aurel Filimon, în „Daco-România”, un alt cercetător târgumureșean, relevă îndeosebi exemplarul complet al *Triodului Pentecostar*, tipărit în slavonește de Coresi, la Târgoviște, în anul 1558, ceea ce dovedește că „regiunea săcuizată, în care s-au păstrat mai bine vechile noastre cărți bisericești, slavonești, ca și românești, este *vechiul Scaun al Mureșului*” (s.a.). În această idee, contribuie și el la îmbogățirea vechii bibliografii românești, descriind două cărți, „păstrate, una în Scaunul Odorheiului, iar a doua în Scaunul Ciucului”. Prima e „o cărticică” intercalată într-un molitvelnic manuscris cu titlul *În Dumineca pogorârei d(u)h(u)lui sfânt*, carte tipărită la București, în 1680. „Formatul, literele și inițialele - constată Nicolae Sulică - sunt identice cu ale liturghierului tipărit în 1680 la București, sub îngrijirea Mitropolitului Theodosie. Amândouă cărțile, liturghierul ca și slujba Rusaliilor, s-au terminat exact în aceeași zi: 8 iulie 1680”. De fapt, stabilește data tipăririi după epilogul slavonesc care indică: „s-a tipărit la mitropolie în București, în anul 7188 (1680), Iulie 8 zile”, de către Chiriac ieromonahul de la mănăstirea Agapia, „dimpună cu ieromonahul Nicodim de la mănăstirea Brâncoveni”. Cealaltă carte veche descoperită de Nicolae Sulică, neînregistrată în marea bibliografie, este *Anthologhionul*, tipărit, în 1667, la București, cu cheltuiala lui Scarlat Grigorie Ghica Voevod, deosebită de ediția tipărită înainte, pe cheltuiala aceluiași voevod, la Râmnic. Cartea făcea parte din inventarul bisericii din Voșlobeni, județul Harghita²⁸.

Pentru a demonstra „omogenitatea” vechilor noastre biblioteci parohiale, Nicolae Sulică face „o descriere sumară” a inventarelor a două biserici din scaunele secuiești „în care elementul românesc a înregistrat cele mai catastrofale pierderi: Scaunul Ciucului și al Odorheiului”. Ne limităm doar la cel al Ciucului, de unde a ales parohia din Voșlobeni,²⁹ de lângă Izvorul Mureșului, care, grație legăturilor cu Moldova, „și-a păstrat caracterul românesc până în ziua de azi”. Cercetând inventare mai vechi, constată că cele mai importante cărți „prin vechimea lor, slavonești ca și românești”, au luat drumul Blajului la cererea canonicului I.M. Moldovan prin protopopul Giurgeului, Elie Câmpeanu. De aceea se va limita la „inventam actual al bisericii”, deci din perioada interbelică, din care semnaleză câteva cărți mai importante provenite din tiparnița blăjeană: *Dumnezeștile liturghii*, publicate de episcopul Petru Pavel Aron, 1756; *Pentecostarion*, 1768; *Triodion*, 1771; *Theologia dogmatică și bisericească*, publicată de episcopul Ioan Bob, 1801; *Dumnezeștile liturghii*, 1807; iar din cea sibiană: *Evhologion*, adică „Molitvelnic bogat”, publicat de Andrei Șaguna, în 1849; *Ceale opt glasuri* sau *Octoihul cel mic*, 1866.

Interesat de circulația cărții românești vechi, Nicolae Sulică se oprește cu precădere asupra celor tipărite dincolo de Carpați, transcriind și însemnările de pe filele

acestora: *Apostol*, tipărit la București, în 1683, cu cheltuiala lui Șerban Voevod, sub supravegherea mitropolitului Teodosie. După cum constată cercetătorul mureșean, cartea a ajuns la Voșlobeni mai târziu, probabil în 1704, ca donație a logofătului Finea, originar din Voșlobeni și stabilit în Moldova ca logofăt (diac, pisar), care donează cartea lui Lepădat, probabil cântărețul bisericii din Voșlobeni, după cum reiese din însemnarea: „Această sfântă carte, ce să zice Apostol, l-am dat Finea log. lui Lepădat ca să-i fie de învățătură lui, iar mie de pomeană și părinților mei. Veleat 7212. Eu Finea logofet, 7212. Scris-am a treia zi de Rusale. Dela Milostivul Dumnezeu sănătate poftesc Dumnilor voastre, părinților mei și celor dinpreună. Amin”.

Alte cărți din inventar sunt: *Octoih*, Iași, 1749, „exemplar defectuos, fără început și fără sfârșit”; *Penticostar*, de asemenea incomplet, tipărit la Iași, în 1753, cu cheltuiala lui Constantin Mihai Racoviță Voevod; *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie*, tipărită cu cheltuiala lui Scarlat Grigore Voevod, București, 1760, carte ce poartă următoarea însemnare manuscrisă: „Această ievanghelie am cumpărat-o eu ieromonah Cos. Nectarie în zece lei, iar cine s-ar ispiti să o fure sau să o ia far de bl(a)gos(lo)venie, să fie neertat de domnul Hs. și blestămat de aceaști Sfț. evanghilești. Amin”; și *Antologhion*, București, 1667, publicat pe cheltuiala lui Scarlat Grigorie Ghica Voevod, carte pe care, după cum am văzut, Nicolae Sulică o descrie pentru bibliografia vechilor noastre tipărituri.

Analizând compoziția bibliotecii parohiale din Voșlobeni, cercetătorul mureșean o consideră „tipică”, deoarece, deși biserica era greco-catolică de peste două sute de ani, „s-a servit de-a valma de cărți liturgice de proveniență atât ortodoxă cât și greco-catolică, tipărite în Muntenia, Moldova, la Blaj și la Sibiu. Este nota caracteristică a bibliotecilor noastre parohiale aproape din tot cuprinsul Ardealului: *față de nota confesională primează întotdeauna nota românească* (s.a.). Biserica și preotul - scrie mai departe Nicolae Sulică - puteau să aibă confesiune. Cartea bisericească însă era interconfesională și *numai românească* (s.a.) și ca atare, era un bun comun pentru toate bisericile românești”.

2. TEODOR CHINDEA, ISTORIC AL ROMÂNILOR DIN GIURGEU

Lucrarea profesorului Teodor Chindea, urmărind, în general, aceeași problematică a romanității siculice, se referă la un spațiu mai restrâns: *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului*³⁰. Un spațiu cuprinzând depresiunea montană care se întinde de la izvoarele Mureșului, cu localități răsfirate pe ambele lui maluri, până aproape de Toplița Română. Dascălul cunoștea bine locurile, fiind originar din comuna Voșlobeni, unde a văzut lumina zilei la 26 noiembrie 1895. Asemănător multor fii de țărani, cu oarecare stare, urmează treptele școlare, de la cele primare în sat, cele gimnaziale la Gheorgheni, la cele ale școlii normale din Cristuru Secuiesc și cele liceale în particular. Învățător în Geaca din Câmpie, în Micfalău din Covasna, Sândominic, mai aproape de casă, ajunge institutor-profesor, terminând și cursurile universitare, la Liceul „Sf. Nicolae” din Gheorgheni, apoi director. În toamna anului 1940, se refugiază la Dumbrăveni, pe Târnava Mare, iar din 1948, profesor și director la Școala Pedagogică din Cluj, după un deceniu trecând lector la I.P.C.D. Cluj, de unde

se pensionează în anul 1961. Un destin aparte, integrat aproape până la confundare, cu istoria românilor de pe Mureșul de Sus.

În lunga-i carieră didactică a scris și publicat lucrări diverse,³¹ fiind totodată și fondator și director al „Gazetei Ciucului” (1929–1939), o publicație bilunară, socio-culturală, care făcea, acolo, „un lucru bun, mai bun cât toată politica de vrajbă și de ură” - după caracterizarea savantului Nicolae Iorga. Să adăugăm și coordonarea „Anuarului Liceului «Sf. Nicolae»” din Gheorgheni, din care a reușit să editeze șapte numere.

Cartea profesorului Teodor Chindea despre istoria românilor din Giurgeu a fost, la acea vreme, o încercare „de-a dreptul temerară”³². O spune, cu sfioșenie, autorul în *Prefață*, scriind-o „într-o formă ușoară și lipsită de pedanteria unui stil științific”, fiind, mai mult, „o carte de popularizare”, lucrată însă „cu dragostea și râvna ce mă leagă de locurile acestea”. Astfel, autorul nici nu urmărește un plan anume stabilit, de tip monografic, ci pune în pagină realități descoperite, sub forma unor „contribuții”. Sigur ca unul care scrisese o geografie a județului Ciuc, își deschide cartea cu o asemenea descriere a Depresiunii Giurgeului, ocupându-se și de populație, dar privită istoric. Ceea ce crede Teodor Chindea că e important de relevat în acest context socio-demografic se referă la fenomenul toponimic, de altfel cea mai importantă contribuție istorico-filologică. Urmărind toponimele, constată că acestea sunt „în mare parte slavo-române”, asemănător altor ținuturi românești: de la „vârfurile de munți și dealuri”, la numirile de ape, chiar și a pâraielor și izvoarelor, și denumirile drumurilor și potecilor ce duc afară din comune, la câmp ori la pădure. Mai constată că aproape întreaga „nomenclatură păstorească românească” a intrat în graiul secuilor. Chiar maghiarizate, aceste toponime atestă originea lor românească. Dar autorul nu se oprește aici. El cercetează „numele românilor de familie” din comune, strânse „din matricolele comunelor, cartea funduară și cimitire” și menționează că se referă numai la „nume vechi și numai la ale populației băstinașe”. Descoperă, astfel, existența unor familii românești în comunele din jurul Gheorghenilor, reluate, în carte, în ordine alfabetică. Totalizate, listele sunt impresionante, deoarece toate aceste localități sunt, astăzi, secuizate: Suseni - 32 de nume de familie românești; - Ciumani - 28; Joseni - 81; Gheorgheni - 46; Valea Strâmbă - 41; Chilieni - 27; Lăzarea - 38; Ditrău - 47; Remetea - 31. În același timp, cercetarea atestă existența unor antroponime românești dintre cele mai vechi: Lațcu, Radu, Ursu, Lupu, Pascu, unele, nu puține, găsindu-se și la familii de secui. Concluzia e una singură, scrie Teodor Chindea, polemizând cu scriitorii maghiari: „Dacă nu e admisibilă românizarea secuilor din Giurgeu, atunci strămoșii tuturor familiilor secuiești care au astăzi nume românești au fost români și fiind multe aceste familii, sunt o dovadă vie că odată a fost mare numărul românilor în această regiune”³³.

Prin cercetarea cu râvnă și pasiune a realităților existente, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului* devine -după aprecierea lui Ioan Ranca - o carte „de avangardă în cunoașterea romanității siculice din Ținutul Giurgeului care, în orice caz, datorită bogăției informației conținute, nu putea fi evitată în noile studii despre trecutul zonei”, o carte ce a facilitat „prin aportul ei științific toate aparițiile ulterioare privind

pe românii din această parte de țară”. „Contribuțiile” profesorului Teodor Chindea sunt zguduitoare în același timp, tocmai prin adevărurile scoase la lumină din lucrări anterioare, majoritatea în limba maghiară, dar mai ales din memoria colectivă, din diferite arhive, de la cele ale județului Ciuc, la cele ale parohiilor greco-catolice, romano-catolice, sau cea a parohiei armenesti din Gheorghieni, dar și din arhiva cărților funciare, cea a bunurilor private, din matricolele bisericești ori comunale, conscripții ori inscripții de pe pietrele funerare din cimitire. Ele aruncă, totodată, o privire generală asupra unei realități istorice tragice pentru românii din acest „minunat ținut de unde pleacă cele două mari râuri ale țării: Mureșul și Oltul”, ținut ce a „cunoscut de veacuri pecetea etnicității noastre”, ca „un colț de pământ românesc”.

3. Nicolae Albu și românii de pe mureșul de sus

Și Nicolae Albu ne lasă o carte cu iz monografic, *Românii din Valea Mureșului de Sus*,³⁴ cu accente pe Valea Gurghiului, el fiind originar din satul Adrian. Cartea cuprinde o substanțială descriere istorică, geografică și economică a regiunii de sus a Mureșului, completată cu balade, colinde, hore și doine, chiuituri, cimilituri și ghicitori, precum și proverbe și zicători. La baza acestui bogat și extins material folcloric au stat, după cum mărturisește, colecțiile Simion Mândrescu și Nicoară-Netea, ciclul de poezii populare din Transilvania al lui S. Crainic și culegerile sale din Adrian. Originală, această parte a colecției este importantă și prin materialul folcloric conținut. Pe de altă parte, după cum constată istoricul Vasile Netea,³⁵ cartea face pentru întâia dată o delimitare a locuitorilor de pe Valea Gurghiului și cei din satele dimprejur. Astfel, după obiceiul locului, cei de pe râu își spun „râurani”, adică din satele Solovăstru, Jabenița, Adrian, Gurghiu, Cașva, Glăjărie, Hodac și Ibănești, pe când ceilalți își spun „vidicani”, adică oameni de pe vidicuri, din satele Beica de Jos, Comori (Chinceș), Sânmihai, Șerbeni, Căcuci, Urisiu de Jos și de Sus, Chiheru de Jos și de Sus, Nadășa, Habic, până la Mura Mare, Mura Mică și Teleac. Precizarea, constată cu îndreptățire Vasile Netea,³⁶ „ajută la stabilirea originii unora dintre «eroii» care circulă în strigăturile, doinele și baladele mureșene”. Între balade, Nicolae Albu publică și o variantă a *Mioriței*, culeasă de el din Adrian, dintre cele care sunt, de fapt, colinde. Pe de o parte, este ca frumusețe a textului inferioară celor descoperite de profesorul Nicolae Sulică pe Valea Gurghiului ori pe Câmpie.³⁷ Tot în Adrian descoperă o variantă a baladei lui *Vălean*, inițial culeasă de la un cioban, cum ne spune colecționarul, care însă nu era altul decât fratele său Mihăilă. Nicolae Albu precizează că balada lui *Vălean* este legată de această regiune, locuitorilor de pe Valea Gurghiului mai spunându-li-se și „vălenari”. Și alți cercetători cred că balada lui Vălean „pare a fi originară chiar din această regiune, deși este răspândită și în celelalte provincii românești”, variante ale ei apărând, curios, și în colecții maghiare.³⁸

Cartea lui Nicolae Albu, mai puțin cunoscută, ea apărând în timpul războiului, luminează istoric și mai ales folcloric o zonă importantă de pe Mureșul de Sus,

cunoscută bine de el și neatacată de alți istorici români, o carte scrisă cu îndemânare și talent de un învățător ce-și încerca condeiul în proză cu zece ani mai înainte și, după mărturisiri proprii, și mai târziu.

4. Oameni și locuri din județul Târnava Mare

Sighișoreanul Horia Teculescu a avut și el preocupări multiple. Sub patronajul lui a apărut Anuarul Liceului „Principele Nicolae” din Sighișoara, în trei numere, în buna tradiție a anuarelor școlilor transilvane, cuprinzând nu atât statistici, cât studii de istorie a orașului, o prezentare a procesului Memorandului și altele. Domină, de la prima vedere, conferințele și studiile directorului liceului, printre care *Pe Murăș și pe Târnave. Flori înrouate și Oameni și locuri din Târnava Mare*, opere ce i-au adus premiul

Academiei Române. Prima lucrare,³⁹ culegere de doine și strigături, realizată la imboldul tatălui său, și el culegător de folclor, recomandă într-o *Predoslovie* utilizarea anchetei printre elevi, îndemnați să culegă de prin satele lor tot ce aud, metodă, se pare, utilizată și de el cât a funcționat ca profesor la Alba-Iulia. De aceea, „Mureșul” lui Teculescu este cel cuprins între Aiud și Alba-Iulia și vărsarea Târnavelor, culegerea fiindu-i apreciată la apariție⁴⁰.

Prin cealaltă lucrare, *Oameni și locuri din Târnava Mare*,[^] se apropie mai mult de aria istorică și culturală regională. Este, în fond, o descriere a localităților, sate și orașe ale județului, cu sumare date istorice, urmărind principalele cursuri de apă ori drumuri, cum au procedat și alți cercetători mureșeni, îndeosebi Nicolae Albu. În cartea lui Horia Teculescu însemnată este reliefa importanței unor instituții de cultură și învățământ din diferite orașe, pentru noi Sighișoara, cu vechile ei școli și monumente istorice, dar și descrierea unor sărbători și obiceiuri populare din zona cuprinsă între cele două Târnave. Autorul se oprește și asupra unor personalități culturale, prezentate succint, în datele esențiale, cu remarcarea principalelor coordonate ale activității și operei, adică date biografice, opera și importanța ei, cu observații pertinente și trimiteri la evenimente istorice și culturale. Astfel, ni-l prezintă pe Ilarie Chendi legat de mureșeni atât prin înrudirea cu familia Hodoș și Papiu Ilarian, cât și prin anii de studii liceale la Sighișoara, apoi, Zaharia Boiu, „cel mai mare predicator”, fiu al Sighișoarei, poet, publicist și autor de manuale școlare. Alte personalități prezentate n-au fost legate direct de mureșeni, precum Ion Popescu, profesor, secretar al Astei și redactor al revistei „Transilvania”, Ion Ursu, istoric, membru al Academiei Române, ori Șt. O. Iosif, Aron Pumnul, Visarion Roman, dar Horia Teculescu se străduiește, cu mici inadvertențe privind datele biografice, să le prezinte în lumina documentelor și mai ales să le reliefeze contribuția în cultura românească, fapt remarcat de cercetările ulterioare⁴².

Note

1. *Românii și secuii*. Ediție îngrijită de Ioan Oprea, București, Editura Științifică, 1990, p. 99 și urm.
2. Melinte Șerban. *Evocări istorice și literare*, Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, Caiete mureșene - 10, p. 83–109. A se vedea și *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș, 1919–1929*. Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1930, p. 133–137.
3. *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, în *Omagiu lui Constantin Kirițescu*, București, Cultura Națională, 1937, p. 742.
4. Nicolae Sulică, *Târgu-Mureșul, orașul florilor și al muncii seculare românești*, în „Tribuna”, Brașov, III, nr. 790, din 1 Decembrie 1943, p. 60–62. Și Melinte Șerban, *op.cât.*, p. 91–92 și 103.
5. George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, 1, București, Ed. Științifică, 1969, p. 101–104; Ion Gheție și Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 226–229; Al. Mareș, *Introducere* în vol. *Liturghierul lui Coresi*, București, 1969; Ion I. Russu, *Românii și secuii*, Ediție îngrijită de Ioan Oprea, București, Editura Științifică, 1990; Ioan Ranca, *Românii din Scaunele secuiești în antroponi-mele din conscripții. 1699–1821*, vol. I, *Scaunul Mureș*, Cluj-Napoca, Editura Ciubăncan, 1995 și vol. II, *Scaunul Ciuc, Giurgeu, Casin*, Târgu-Mureș, Editura Pax historicala, 1997; Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838, Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
6. Târgu-Mureș, 1927.
7. În *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș pe anii 1932–1933, 1933–1934, 1934–35*, Târgu-Mureș, Tipografia „Ardeleana”, 1936, p. 35–101 și în *Extras*.
8. În *op.cât.*, p. 93–99.
9. În „Reînvierea”, Târgu-Mureș, I, 1937, p. 11–22 și II, 1938, p. 11–29.
10. Mitropolia Sibiului, *Calendar pe anul 1920*.
11. *Între Someș și Prut*, București, 1905. Augustin Paul își mai semna lucrările și cu pseudonimul Delaletca.
12. *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I. Până la mișcarea lui Horea (1784), București, 1915.
13. *Țara noastră. Descrierea părților Ardealului de la Mureș spre miazăzi și Valea Mureșului*, Sibiu, 1894.
14. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tip. „Corvin”, 1932 și *Idem, Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul Scaun al Mureșului*, I, Târgu-Mureș [1926]; Theodor Chindea, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*, Gheorghieni, Tip. „Kahan”, 1930; O. M. Dobrotă, *Românii secuizați și regiune secuizată*, Odorhei, 1940.
15. „Gazeta Mureșului”. Foaie săptămânală pentru răspândirea culturii în popor Redactor: Mihail Demetrescu. Târgu-Mureș, 1931–1938; „Gazeta Ciucului”. Organ social-cultural săptămânal (bilunar). Director: Theodor Chindea, redactor

responsabil: Theodor Anastasia, I. G. Niculescu, Gheorghieni, 1929–1937; „Gazeta Odorheiului”, Odorhei, 1935; „Astra”. Organ săptămânal al despărțământului Mureș. Director și redactor responsabil: Vasile Al. George, iar ulterior, Ioan Bozdog. Târgu-Mureș, 1926–1929; „Glasul Mureșului”. Organ al PNL din Județul Mureș. Redactor: M. Costin, ulterior Emil Dandea, Târgu-Mureș, 1934–1940; „Glas românesc din regiunea secuizată”. Redactor: O. M. Dobrotă, Odorhei, 1935–1936; „Neamul nostru”. Foaie săptămânală pentru cultură, știință și artă. Director: Ioan N. Țuțuianu. Sfântu Gheorghe, 1934–1936; „Oituzul”. Gazetă independentă de informație culturală, socială și politică. Sfântu Gheorghe, 1935, 1936; „Reînvierea”. Director: Gh. Târnavăanu, redactor: G. Belea, Târgu-Mureș, I (1937) și „Reînvierea Românească” II (1938); „Secuimea”. Girant responsabil: G. N. Gârnețiu, Odorhei, 1931–1940, din care se desprind pe câte o perioadă cele două gazete odorheiene; „Ținuturi secuizate” (bilunar), Director: Roman Robu. Miercurea Ciuc, 1938–1940. (I. I. Russu, *op.cât.*, p. 102. Dimitrie Poptămaș și Mózes Julia, *Publicații periodice mureșene, 1795–1972, Târgu-Mureș*, Biblioteca Județeană Mureș, 2000; Ioan Lăcătușu, *Spiritualitate românească și conviețuire interetnică în Covansa și Harghita*, Sfântu Gheorghe, Ed. Eurocarpatica, 2002, p. 113–119.

16. *Stud.cât.*, p. 11.

17. *Ibidem*, p. 18.

18. *Ibidem*, p. 19. vezi și Ioan Lăcătușu, *op. cit.*, p. 11–20.

19. Câteva exemple dintre cele multe referitoare la aceste locuri: Vasile Netea, *Circulația „Cazaniei lui Varlaam” în Transilvania*, în „Revista Muzeelor”, nr. 4, 1971, p. 333–336; Ioan Ranca, *Circulația cărții vechi românești din Țara Românească și Moldova pe Valea Mureșului*, în S.M., III-IV, 1972, p. 259–264; Elena Mișu, *Cartea veche pe Valea Nirajului, document al continuității de viață și cultură națională*, în „Marisia”, Târgu-Mureș, XI-XII, 1981–1982, p. 91–97; Flórian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983; Dimitrie Poptămaș, *Tiparul românesc -expresie a unității spirituale a tuturor românilor*, în „Vatra”, XIII, m. 12, 20 decembrie 1983, p. 5 și *Idem*, *Cartea românească veche în județul Mureș*, în „Biblioteca”, nr. 1, 1986, p. 28–30.

20. *Stud.cit.*, p. 20

21. *Ibidem*, p. 21–22

22. *Ibidem*. Pornind de la studiul lui Nicolae Sulică și inventarele publicate, Elena Mișu (în *art.cât*) prezintă cele mai importante însemnări de pe filele cărților descoperite în unele parohii de pe Valea Nirajului, îndeosebi din comunele românești, în urma unui inventar din anul 1989, care consemnează valorile de patrimoniu, o contribuție însemnată la circulația cărții românești vechi în acest spațiu. Astfel „a fost identificat un număr de 60 de cărți vechi românești, care provin din următoarele centre tipografice: Blaj (44 de exemplare), București (5), Râmnic (4), Alba-Iulia (3), Târgoviște (2), Buda (1), Sibiu (1)”. În acest caz se poate observa predominarea cărții blă-jene, iar dacă în inventarul publicat de Nicolae Sulică cea mai veche carte era tipărită la anul 1689, Elena Mișu descoperă, la Poienița, un sat lângă Târgu-Mureș, *Noul Testament de la Bălgrad*, din 1648.

23. *Ibidem*, II, p. 18.

24. *Ibidem*, II, p. 19.
25. Dimitrie Poptâmaș, *art.cit.*, p. 28.
26. *Studiul citat*, p. 20
27. *Ibidem*. Nicolae Sulică explică, într-o notă, că „exemplarul se păstrează la Blaj, făcând parte din biblioteca fostului canonic I. M. Moldovan, care a primit cartea în 1864, de la preotul de atunci al Săbadului, Vasile Dănilă”.
- Inexplicabil rămâne faptul că Nicolae Sulică nu semnalează existența sau circulația nici unui exemplar din *Cartea românească de învățătură*, Iași, 1643, deși ea a fost atestată în județul Mureș de protopopul Elie Câmpeanu (v. Dimitrie Poptâmaș, *Habet sua fata libelli*, în *Elie Câmpeanu - omul și faptele sale*. Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea” - Caiete mureșene - 5, 1999, p. 85–86). Raportându-se la studiul lui Flórian Dudaș despre circulația *Cazaniei lui Varlaam* în Transilvania, Dimitrie Poptâmaș scrie că „un număr de 44 de exemplare din 354 provin din ori sunt păstrate în județul Mureș, iar numărul celor cu circulație este și mai mare” (în *art.cât.*). Or, este imposibil ca Nicolae Sulică să nu fi avut informație despre cel puțin un exemplar.
29. *Stud. cit.*, p. 21–22.
30. Gheorghieni, Tipografia „Kahan”, 1930.
31. *Geografia județului Ciuc*. În colaborare cu Nicolae Lateș, Miercurea Ciuc, Librăria Nicolae Szvoda, 1928; *Scurt istoric și importanța Liceului „Sf. Nicolae” din Gheorghieni-Ciuc*, Gheorghieni, Tipografia „Kahan”, 1933; *Momente istorice în Ciuc*, Gheorghieni, Tipografia „Kahan”, 1933. Acestea și informațiile despre viața și activitatea dascălului după Mihai Suciu, *Medalion. Teodor Chindea - dascăl-cărturar (1895–1982)*, în Teodor Chindea, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, sub îngrijirea prof. Mihai Suciu, Editura Brăduț, 1995.
32. Dr. Ioan Ranca, *Argument*, în *op.cât.*, p. 13–20.
33. Teodor Chindea, *op. cit.*, p. 41.
34. *Românii din Valea Mureșului de Sus. Oameni, locuri, cântece și obiceiuri*, Sibiu, Editura Asociațiunii „Astra”, 1943.
35. *Folclor și folcloriști mureșeni*, Târgu-Mureș, 1983, p. 139.
36. *Ibidem*.
37. Adrian Fochi, *Miorița*. Tipologie, circulație, geneză, texte. Cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, [București], Editura Academiei RSR, [1964], p. 1085.
38. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 145.
39. Horia Teculescu, *Pe Mureș și pe Târnave. Flori înrourate. Doine și strigături*, Sighișoara, Tipografia „Miron Neagu”, 1929 (extras).
40. Iordan Datcu, S. C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 424 și Vasile Netea, *op. cit.*, p. 141.
41. Extras din *Anuarul Liceului „Principele Nicolae” din Sighișoara pe anii 1929/30–1932/33*, Sighișoara, Tipografia „Miron Neagu”, 1933, p. 225–380.
42. Vasile Netea afirmă că I. Crăciun și Horia Teculescu sunt „cei mai atenți biografi ai lui Chendi” (în Ilarie Chendi, *Pagini de critică*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de V.N, București, EPL, 1969, p. XV).

Cuprins

Cuvinte de început.....	5
CARTEA ÎNTÂI	7
De la Școala Ardeleană la Unirea cea Mare	9
1. Școala Ardeleană.....	9
2. Petru Maior.....	18
II. Între luminism și romantism	40
Dr. Vasilie Popp	40
III. O nouă generație, cea pașoptistă	60
1. George Bariț	63
Alexandru Papiu Ilarian	69
IV. Memorialistica pașoptistă.....	81
1. Isaia Moldovan	83
2. Vasile Moldovan	87
3. Ioan Oros alias Rusu	93
4. Ștefan Branea	100
V. Folcloriști mureșeni și cărțile lor	110
1. Benedict Viciu din Agrișteu	111
2. Simion C. Mândrescu și folclorul râpenilor	112
3. Elie Miron Cristea, culegător de proverbe din Toplița.....	116
4. Theodor A. Bogdan și baladele de pe Mureș	125
5. Alexiu Viciu, colinde și cântece de pe Mureș și Târnave	129
CARTEA A DOUA.....	141
Între cele două războaie mondiale	143
I. Noul rol istoric al ASTREI	145
1. Un an din activitatea despărțământului Reghin.....	146
2. Eugen Nicoară și istoria ASTREI reghinene.....	146
3. Vasile Netea, analist al fenomenului astrist	149
II. Figuri mureșene prezente în cărți.....	155
1. Vasile Netea - portretist.....	155
2. O primă monografie închinată patronului liceului „Alexandru Papiu Ilarian”	160
3. Alexandru Papiu Ilarian, văzut de elevi ai liceului.....	163
4. Corneliu Albu despre Alexandru Papiu Ilarian	165
5. Învățători mureșeni.....	168

6. Virgil Onițiu prins într-o monografie.....	169
III. Despre dascăli și învățământul mureșean.....	185
1. Dascăli mureșeni la Blaj.....	185
2. Nicolae Albu, istoric al învățământului românesc din Transilvania	192
IV. Monografii locale	201
1. Primele încercări	201
2. Traian Popa și monografia Târgu-Mureșului	203
V. Monografii județene	213
1. Târnava Mică.....	213
2. Târnava Mare	216
VI. Lucrări și studii regionale.....	226
1. Nicolae Sulică despre circulația vechilor tipărituri românești	226
3. Nicolae Albu și românii de pe mureșul de sus	233
4. Oameni și locuri din județul Târnava Mare.....	234
Cuprins	239

